

T.C.
İğdır Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

ULUSLARARASI AİLE İÇİ EĞİTİM

ÇALIŞTAYI

İĞDIR
2016

Editörler
Mehmet Emin YURT
Osman BAYRAKTUTAN

**T.C.
Iğdır Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi**

**ULUSLARARASI AİLE İÇİ EĞİTİM
ÇALIŞTAYI**

IĞDIR

2016

ULUSLARARASI AİLE İÇİ EĞİTİM ÇALIŞTAYI

Genel Koordinatör

Prof. Dr. Şadi EREN

Çalıştay Kurulu

Prof. Dr. Şadi EREN

Yrd. Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin YURT

Yrd. Doç. Dr. Abdulhalim OFLAZ

Yrd. Doç. Dr. Musa ÇETİN

Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldız MUSAHAN

Arş. Gör. İlyas ALTUNER

Editörler

Mehmet Emin YURT

Osman BAYRAKTUTAN

Kapak Tasarım & İç Düzen

Osman BAYRAKTUTAN

Mehmet Emin YURT

Yayın Dili

Türkçe & Arapça & İngilizce

İğdır/Türkiye

2016

İSBN: 978-60583687-9-8

Baskı ve Cilt

Zafer Medya

Muratpaşa Mah. Yenikapı Cad. Kadioğlu Sk.

Yakutiye/**ERZURUM**

0442 234 22 85

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Şadi EREN -İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU- Atatürk Üniversitesi- TÜRKİYE
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU- Atatürk Üniversitesi- TÜRKİYE
Prof. Dr. Anwar Mohammed Faraj MAHMOOD-İnsani Gelişim Üniv.,-Süleymaniye-IRAK
Prof. Dr. Dace BALODE -Latvijas Univeristate-LİTVANYA
Doç. Dr. Aladin JENKO- İnsani Gelişim Üniversitesi-Süleymaniye-IRAK
Doç. Dr. Suhaib Mustafa Taha ALHAMID- İnsani Gelişim Üniv., Süleymaniye-IRAK
Yrd. Doç. Dr. Ausame Salah MOHAMMED -İnsani Gelişim Üniv., Süleymaniye-IRAK
Yrd. Doç. Dr. Kurdistan Salim SAEED- İnsani Gelişim Üniversitesi-Süleymaniye-IRAK
Doç. Dr. Shovosil ZİYADOV-ÖZBEKİSTAN
Yrd. Doç. Dr. Ali JUSUBALIEV- Oş Devlet Üniversitesi-KIRGIZİSTAN
Yrd. Doç. Dr. Akhmet YARLYKAPOV- Russian State Humanities University-RUSYA
Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldız MUSAHAN-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Musa ÇETİN-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin YURT-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Abdulhalim OFLAZ-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Harun KIYLIK-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKGÜN-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AŞLAMACI-İnönü Üniversitesi-TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Bayram DEMİR-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN-Gümüşhane Üniversitesi-TÜRKİYE
Öğr. Gör. Alaaddin YANARDAĞ-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Öğr. Gör. Ahmet GÖZCÜ-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Arş. Gör. İlyas ALTUNER-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Arş. Gör. Emrah EKER-İstanbul Üniversitesi-TÜRKİYE

KATILIMCILAR

Şadi EREN -İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Ruhattin YAZOĞLU- Atatürk Üniversitesi- TÜRKİYE
Tuncay İMAMOĞLU- Atatürk Üniversitesi- TÜRKİYE
Aladin JENKO- İnsani Gelişim Üniversitesi-Süleymaniye-IRAK
Suhaib Mustafa Taha ALHAMID-İnsani Gelişim Üniv.,-Süleymaniye-IRAK
Ausame Salah MOHAMMED-İnsani Gelişim Üniversitesi-Süleymaniye-IRAK
Ali Yıldız MUSAHAN-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Musa ÇETİN-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Mehmet Emin YURT-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Osman BAYRAKTUTAN-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Abdulhalim OFLAZ-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Mustafa Harun KIYLIK-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
İbrahim AKGÜN-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
İbrahim AŞLAMACI-İnönü Üniversitesi-TÜRKİYE
Zeki TAN-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Bayram DEMİR-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Fatih ÖZKAN-Gümüşhane Üniversitesi-TÜRKİYE
Alaaddin YANARDAĞ-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Ahmet GÖZCÜ-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
İlyas ALTUNER-Iğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Emrah EKER-İstanbul Üniversitesi-TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	V
AİLE DEVLETİ	VII
AİLE ve ÇOCUK EĞİTİMİ	1
Şadi EREN	
AİLE İÇİ DİN EĞİTİMİNİN AİLE FERTLERİNİN AHLÂKİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	15
Ruhattin YAZOĞLU	
AİLE İÇİ EĞİTİMİN SOSYOLOJİK BOYUTU	21
Alaaddin YANARDAĞ	
ÇOCUĞUN OKUL EĞİTİMİNDE AİLENİN ROLÜ: İĞDIR İMAM HATİP OKULLARI ÖRNEĞİNDE BİR DEĞERLENDİRME	37
Emrah EKER & İbrahim AŞLAMACI	
أثر وسائل الإعلام والتواصل الاجتماعي على دور الأسرة في التربية د. علاء الدين عبد الرزاق جنكو	57
Alaaddin Abdurrezzak JENKO	
EĞİTİMİN PLATONCU TEMELLERİ VE PLATONCU EĞİTİM ANLAYIŞININ ELEŞTİRİSİ	89
İlyas Altuner & Fatih Özkan	
GELENEKSEL DEĞERLERİN TAŞIYICILARI OLARAK DEDE VE NİNELERİN AİLE İÇİ EĞİTİMDEKİ KATKILARI ÜZERİNE FELSEFÎ BİR DEĞERLENDİRME.....	107
Tuncay İMAMOĞLU	
دور القانون في تقوية المنظومة الأسرية العراقية نموذجاً أ. أسوس نامق براخاس	115
Asos Namiq BIRA KHAS	
AİLE İÇİ EĞİTİM AÇISINDAN İSLÂM HUKUKU'NDA "HİDÂNE"	143
Mustafa Harun KIYLIK	
AİLE İÇİ EĞİTİM PERSPEKTİFİNDEN HİLM (YUMUŞAKLIK)	179
İbrahim Akgün	
KUR'AN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE AİLENİN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	195
Osman BAYRAKTUTAN & Mehmet Emin YURT	

LOKMAN SÜRESİ 12-19 AYETLERİ BAĞLAMINDA BABA-ÇOCUK İLİŞKİSİ.....	211
Zeki TAN	
العنف الأسري بين الشرع والقانون.....	223
د.صهيب مصطفى نامبدي	
Süheyb Mustafa NAMYEDA	
تنشأة السلوك العدواني لدى الأطفال ودور الأسرة في الوقاية منها.....	239
د.أسامة صلاح محمد	
Üsame Salah MUHAMMED	
NEBEVÎ YAKLAŞIMLA AİLE İÇİ EĞİTİMDE TEMEL KAVRAMLAR.....	263
Musa Çetin	
ÇOCUĞUN KİŞİLİK GELİŞİMİNDE AİLENİN ÖNEMİ	277
Mehmet Emin YURT & Osman BAYRAKTUTAN	
ÇOCUK EĞİTİMİNDE GIYBETİN OLUMSUZ ETKİLERİ	293
Ali Yıldız MUSAHAN	
WHITEHEAD'DE EĞİTİMİN GENEL AMAÇLARI VE ÜNİVERSİTELERİN İŞLEVİ.....	303
Fatih Özkan & İlyas Altuner	
ÇOCUKLARIN AİLE İÇİ EĞİTİMİ AÇISINDAN EHL-İ KİTAP KADINLA EVLİLİK.....	311
Bayram DEMİR	
HADİSLER IŞIĞINDA SÜTTEN KESİLİNCEYE KADAR ÇOCUĞUN BAKIM VE EĞİTİMİNDE EBEVEYNE DÜŞEN GÖREVLER.....	319
Abdulhalim OFLAZ	
SONUÇ BİLDİRİSİ.....	331
ÖNERİLER	335

AİLE DEVLETİ

Şüphesiz bütün zamanların en önemli meselelerinden biri ailedir. Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak böyle bir çalışmaya ev sahipliği yapmaktan onur duyuyoruz.

Montaigne şöyle der:

“Bir aileyi idare etmek, bir devleti idare etmekten hiç de kolay değildir.”

Şu iki alan, genelde birbirine karıştırılır:

-İlgi alanı

-Etki alanı

İnsan, nice meselelere ilgi duyabilir. Ama bunların pek çoğunda etki sahibi değildir.

Pek çok insan “ben bir başbakan olsam var ya...” diye söze başlar ve teorik olarak ülkedeki ekonomik krizi, sosyal çalkantıları ve her türlü problemleri bir çırpıda halleder. Hâlbuki henüz kendi ekonomik krizini çözememiş, evinde mutluluğu sağlayamamış ve kendi problemlerini halledememiştir. Üstelik girdiği muhtarlık seçimini de kaybetmiştir.

Bu durumda olan bir insanın her şeyden önce kendi “aile devletini” kurması gerekir. Yoksa bütün yaptığı “abesle iştigal”den başka bir şey olmayacaktır. Aile devletini iyi yönetenlerden biri günün birinde başbakan olursa, iyi bir tecrübeyle ülke yönetimine gelmiş olur.

"Ey iman edenler! Siz kendinize bakın! Siz hidayette olduktan sonra, başkasının dalaleti size zarar vermez." ayeti, işe fertten başlama noktasında bize ışık tutar. (Maide, 105) Zira kendini düzeltmeyen, başkasını düzeltemez.

H. Peygamber şöyle der:

"Sizden biri bir kötülük gördüğünde, gücü yetiyorsa eliyle düzeltsin. Yetmezse diliyle düzeltsin. Onu da yapamazsa, hiç olmazsa kalbiyle buğz etsin. Fakat bu, imanın en zayıf mertebesidir." (Tirmizi, Fiten, 11)

Bu hadisin yorumunda “elden murat devlettir, dilden murat âlimlerdir, kalpten murat avam tabakasıdır” denilmiştir.

Şüphesiz böyle bir yorum güzel bir bakış açısıdır. Bununla beraber, toplumda görülen kötülükler karşısında, her insanın el olduğu yerler vardır, dil olduğu yerler vardır, sadece kalben buğzetmekle yetinebildiği yerler vardır. Mesela, TV yayınlarının kontrolünde devlet eldir. Programları tenkit eden vaizler, yazarlar birer dildir. Fakat el durumunda olanlar, sadece dil mertebesinde kalıyorlarsa, vazifelerini yapmıyorlar demektir. Konuşması lazım gelenler, sadece kalben buğzetmekle yetiniyorlarsa, imanın en zayıf mertebesinde dirler anlamındadır.

Konumuz olan aile açısından üstteki hadisi değerlendirdiğimizde, anne babanın aile devletinde hem el, hem de dil olduklarını görürüz. Ailede problemler yaşayan biri “devlet gelsin, benim problemlerimi halletsin” diyorsa acınacak bir zavallı olduğunu ilan ediyor demektir.

Araba kullanacak kimselerden ehliyet istendiği gibi, Japonyada evlenecek kimselerden evlilik sertifikası istenmektedir. Taraflar bu belgeyi alabilmek için 15-20 maddeden başarılı olmak zorundalar. Ülkemizde de aile kalitesinin artması için benzeri bir uygulama başlatılabilir.

Toplum binasının tuğlası ailedir. Binayı meydana getiren tuğlalar ne derece sağlamlsa, bina da sağlam olur, çürükse çürük olur.

Altı yüzyıl devam eden Osmanlı Devletinin en önemli kurumlarından birinin aile olduğunda şüphe yoktur. Fakat günümüz Türkiye’sinde ailenin durumunun çok da iyi olduğu söylenemez. Yapılacak bu tür çalışmalarla ailenin çok daha iyi bir duruma geleceğine inanıyor, hem bütün katılımcılara ve emeği geçenlere teşekkür ediyor, hem de çalıştayımızın nice hayırlara vesile olmasını diliyorum.

Koordinatör
Prof. Dr. Şadi Eren

AİLE ve ÇOCUK EĞİTİMİ

Şadi EREN¹

İnsan, aile hayatı yaşayacak bir tabiatta yaratılmıştır. İlk insan olarak Hz. Âdem'i yaratan yüce Allah, ona eş olarak Hz. Havva'yı vermiştir. Bugün yeryüzündeki bütün insanlar bu iki insanın aile hayatının meyveleridir. Mıknatısın artı ve eksi kutuplarının birbirini çekmesi gibi, erkek ve kadın arasında benzeri bir çekim vardır. Bu çekimin neticesi olarak, taraflar nikâh akdiyle aile hayatını kurarlar, bir araya gelirler.

Aile,

-Toplumun çekirdeği,

-Merkezi,

-Zembereği,

-Tuğlasıdır.

Aile hayatı iyi değerlendirildiğinde her iki taraf için “küçük bir cennettir.”

Şu ayetler, aile hayatının önemli konumunu bize ders verir:

“Allah, evlerinizi sizin için bir sükûnet yeri kıldı.”²

“Allah'ın ayetlerinden biri de, kendileriyle sükûnet bulmanız için kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet meydana getirmesidir.”³

Kadın ve Erkeğin Birbirini Tamamlaması

Tevrat'ta, Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı anlatılır. Şöyle ki:

¹ Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

² Nahl, 80.

³ Rûm, 21.

“Rab Tanrı Âdem’e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Âdem’den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem’e getirdi. Âdem, "İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir" dedi. "Ona 'Kadın' denilecek, Çünkü o adamdan alındı. "Bu nedenle adam anasını babasını bırakıp karısına bağlanacak ve ikisi tek beden olacak.”⁴

Tevrat’ın bu anlatımının sembolik olduğunu söyleyebiliriz. Yani, kadın ve erkek adeta birbirindendir ve birbirini tamamlamaktadır. Kur’an’ın şu ayetini de bu manada anlayabiliriz:

“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten korkup sakının. O ki sizi tek bir nefisten yarattı, ondan da eşini yarattı ve her ikisinden birçok erkek ve kadın türetip yaydı.”⁵

Erkek ve kadın arasında yaratılıştan gelen bir ilgi, bir sevgi vardır. Bu ilgi ve sevgi şiddetlenince “aşka” dönüşür. Aşk, duygusal bir yoğunluktur. Bu dönemde ayaklar yere değmez, bulutlar üzerinde dolaşılır. Toz pembe bir dünyada yaşanır.

Kadın ve erkek, hem fizyolojik, hem de psikolojik olarak birbirinden farklıdırlar. Ancak bu farklılık kilit ve anahtarın birbirini tamamlaması türünden bir farklılıktır. Sözelimi kadın daha duygusaldır. Erkek ise müdebbiriyet daha ön plandadır. Bunun sonucu olarak, kadın çocuklarla daha iyi ilgilenir, erkek de evin geçimini sağlar, dışişlerini takip eder.

Uyumlu bir evlilik, tarafların güçlenmesini netice verir. Bu ise, muhteşem bir sinerji olayıdır. Sinerji, iki tane bir rakamının alt alta değil, yan yana gelmesine benzer. Bilindiği üzere iki tane bir alt alta yazılınca iki kıymetinde iken, yan yana gelince on bir değerine yükselir.

Anne - baba

Kadın, çocuk sahibi olduğunda en değerli unvanlardan birini elde eder, anne olur. Anne, Bir şefkat kahramanı, insanın en birinci ve en etkili öğretmeni ve evin içişleri bakanıdır

⁴ Tekvin, 2/18-24.

⁵ Nisa, 1.

Erkek, çocuk sahibi olduğunda o da önemli bir unvana kavuşur, baba olur. Baba, bir irade abidesi, evin reisi, dışışleri ve ekonomiden sorumlu kişidir. Babanın evin reisi olması, “bir kavmin efendisi onlara hizmet edendir” hadisi çerçevesinde anlaşılması gerekir. Yoksa aileye reis olmak, “ben bu evin kralıyım. Bu evde benim dediğim olur” şeklinde bir despotluk anlamına gelmez.

Çocuk, aile hayatının bir meyvesidir.

O,

- Allahtan bir hediye,
- Bir masumiyet simgesi,
- Ailenin eğlencesi,
- Evin neşesi,
- Bir nurtopu,
- Saf bir şiiir,
- Parlak bir çiçek, tatlı bir tebessümdür.

O,

- Bir sevgi tohumudur, ekmesini bilene.
- Bir meyve fidanıdır, dikmesini bilene.
- Bir umut ışığıdır, yakmasını bilene.

O’nun,

- Gülüşü nar,
- Bakışı kar,
- Öpüşü rüzgâr,
- Gelişi bahardır.

O gülünce güller açar. Baktığında saf- masum ve temiz bakar. Sizi öptüğünde tatlı bir meltem esti sanırsınız. O gelince sanki gönlünüze tatlı bir bahar gelir.

Anne- Baba Tipleri

Çevremize baktığımızda birbirinden farklı değişik aile tipleri görürüz. Bunları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

- Otoriter
- Gevşek
- Eğitici

Sözelimi çocuk “ben öğretmen olmak istiyorum” dediğinde otoriter aile “hayır! Doktor olacaksın!” tepkisini verir. Gevşek aile “bize ne, ne olursan ol” der. Eğitici aile ise “yaa öyle mi, ne kadar güzel. En kutsal bir mesleği seçiyorsun, seni tebrik ederiz” şeklinde değerlendirirler.

Otoriter ailede anne-babanın biri veya her ikisi despottur, çocuğu belli kalıplara sokmak ister, ona tercih hakkı bırakmaz. Bu tür ortamlarda yetişen çocuklar ya tümüyle siner, pasif ve çekingen olur. Veya isyan eder, başkaldırır. Bu isyan ruhu onun okul hayatında da kendini gösterir. Henüz öğrencilik yıllarında çete hayatı yaşamaya başlar. Terör-mafya gibi karanlık işlere bulaşanlar, daha çok otoriter anne-babanın yanlış tavırlarından ortaya çıkar.

İlgisiz anne-babalar çocuğa sınırsız bir hürriyet tanır, “ne yaparsa yapsın!” derler. Böyle bir ortamda yetişen çocuklar son derece serbest olurlar. Bir kısım kabiliyetleri iyi gelişebilir. Fakat iyi yönlendirme yapılmadığından kendilerine ve başkalarına pek de faydalı olamazlar.

Eğitici aile ise, çocukla bire bir yakından ilgilenir. Onu belli bir kalıba sokmak yerine, yetenekleri doğrultusunda yönlendirir. Güzel yönlerini takdir ve iltifatla ödüllendirir, düzeltilmesi gereken davranışlarını ise, “tatlı sert” bir üslupla incitmeden ortadan kaldırmaya çalışır.

Eğitici aile, eğitim görmüş ve görmeye devam eden ailedir. Zira bilmeyen öğretmez, yetismeyen yetistiremez.

Suçlu Kim?

Pek çok aile, çocuk eğitiminde kendi eksiklik ve yetersizliklerini göz ardı edip, dışarıda suçlular arar. Sığınılan bahanelerden bazıları şunlardır:

“Mahalle çocuğumu bozdu.”

“TV çocuğumu bozdu.”

“Falan arkadaşı çocuğumu bozdu.”

Bunların çocuğu bozmada etkisi elbette inkâr edilemez. Fakat şurası asla unutulmamalıdır: Çocuğun en yakın çevresi kendi ailesidir ve çocuk okul öncesi eğitimde en fazla anne-babadan etkilenmektedir.

Çocuk eğitimiyle ilgili büyük bir mahkeme kurulsa ve orada “suçlu ayağa kalksın!” denilse, her anne-baba sağa sola bakmadan ayağa kalkabilmelidir.

“Suçlu önce biziz” anlayışı, anne-babayı ihmalden, gafletten kurtarır, “çocukta bir problem varsa, başta bizden kaynaklanmıştır” dedirtir.

Bu duyarlılığı taşıyan anne-babalar çocuklarıyla bire bir yakından ilgilenir, onları iyi eğitirler. Gerçek suçlu olan anne-babalar ise, evin dışında suçlu aramakla vakit öldürürler.

Çocuğun Dünyası

Çocuğun dünyası, saf- dupduru ve tertemiz bir dünyadır. Her türlü pislikten uzak bir dünyadır. Bu dünyada masumluk vardır, bu dünyada manevi temizlik vardır. Bu saflığı, bu duruluğu, bu masumluğu onun tertemiz yüzünde, canlı bakışlarında, fitri hareketlerinde kolayca görebiliriz.

Çoğumuzun bildiği bir çocuk şarkısında şöyle denir:

“Orda bir köy var, uzakta,
O köy bizim köyümüzdür.
Gezmesek de, tozmasak da
O köy bizim köyümüzdür.”

Ahmet Kutsi Tecer

Bu çocuk şarkısından ilham alarak şöyle demek mümkün:

“Orda bir çocuk var uzakta.
O çocuk bizim çocuğumuzdur.
Duymasak da tınmasak da,
O çocuk bizim çocuğumuzdur.”

Çocuğumuz aslında hemen yanı başımızda. Her gün onunla beraberiz. Fakat bu beraberlik “nitelikli” olmayınca fazla bir anlam

ifade etmiyor. Ve acı bir gerçek: Ailelerin % 90'ı çocuğu nasıl eğiteceklerini bilmiyor! Hâlbuki insan, çocuklarına karşı sorumlu bir varlıktır. Kur'an bu sorumluluğu şöyle hatırlatır:

“Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan bir ateşten koruyun...”⁶

Peygamberimiz de şöyle der:

“Hepiniz çobansınız. Ve hepiniz nezdinizde bulunanlardan mes'ulsünüz.

Devlet başkanı çobandır ve vatandaşından sorumludur.

Erkek, aile fertlerine karşı çobandır ve onlardan sorumludur.

Kadın, evine karşı çobandır ve ondan sorumludur.

Hizmetkâr, hizmet ettiği makamın malına ve değerlerine karşı çoban hükmündedir. Ve onlardan sorumludur.

Dikkat ediniz, hepiniz çobansınız ve hepiniz idareniz altındakilerden sorumlusunuz.”⁷

Çocuğa karşı sorumluluğunu yerine getirmeyen anne ve babalar dünya ve ahirette vebal altında kalırlar. Dünyada evladiyla gurur duyamaz. Diğer âlemde ise kendi evladiyla yüzleşmek istemez. Kur'an bunu şöyle anlatır:

“O gün kişi kaçar, kardeşinden. Anasından, babasından. Eşinden ve oğullarından. Onlardan her birinin o gün başından aşkın işi vardır.”⁸

Çocuklar Bizim Aynamız

Anne babaların çoğu çocuklarından şikâyet eder. Aslında çocuklarının eğitimiyle iyi ilgilendiklerini, fakat iyi netice alamadıklarını söyler. Bu kimseler bu sözleriyle kendilerini ele verdiklerinin farkında değildir. Mesela “çocuğum beni dinlemiyor” cümlesi “ben çocuğuma iyi anlatamıyorum” anlamına gelir.

⁶ Tahrim 6.

⁷ Buhari, Ahkâm 1.

⁸ Abese, 34-37.

Çocuğun “ilk okulu” kendi evidir. Burada hem dilini, hem dinini, hem örf ve adetlerini öğrenir.

Hiz. Peygamber bu manaya işaret ederek şöyle der:

“Her çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.”⁹

Bu nebevi kelimada çocuğun en yakın çevresinin ona etkisi anlatılmaktadır. Bu açıdan baktığımızda “Çocuklar bizim aynamız” diyebiliriz. Aynadaki görüntü hoşumuza gitmediyse, aynaya tükürmek yerine kendimize çeki düzen vermeliyiz.

Çocuk ve Çevre

Şeyh Sadi anlatıyor:

Dikene sormuşlar: “Çok güzel kokuyorsun, nedendir?”

Demiş: “Bir zamanlar güller arasında bulunmuştum da...”

İnsan güzel kokuların satıldığı dükkânda biraz otursa, üzerine koku sürmese bile güzel kokar. Pis kokulu yerde biraz kalsa pis kokular üzerine siner. Onun gibi, çevre çocuk üzerinde çok derin izler bırakır.

Selahaddin Şimşek, bu konuda şöyle der:

“Küçüklerin suçları, büyüklerin suçlarından başka nedir ki? Aynaya tüküren, yüzüne tükürmektedir.”

Zenginleştirilmiş Çevre

Hiz. Ali şöyle der:

“Çocuklarınızı geleceğe göre yetiştirin. Çünkü onlar sizin devriniz için değil, sonraki devir için yaratıldılar.”

Dünyaya yeni gelen misafir bebek, her şeyi ilk defa görecek, her sesi ilk defa duyacaktır. Gördüğü, duyduğu, dokunduğu.... her şey onun zihninde yeni bir dosya açacak, onun iç dünyasını zenginleştirecektir. Bu yüzden, daha ilk günden itibaren onu zengin bir çevreye muhatap etmek son derece önemlidir. Bu cümleden olmak üzere:

⁹ Buhari, Cenâiz, 80.

-Eğer imkân varsa müstakil bir bebek odası olmalı. Burası tabandan tavana, duvardan mobilyaya kadar her şeyiyle çocuğa göre dizayn edilmeli, renkler çocuğun dikkatini çekecek şekilde seçilmeli.

-Zaman zaman kırlara çıkılmalı, oradaki kuşlar, kelebekler, çiçekler.. çocuğa gösterilmeli.

-Hayvanat bahçesine gidilmeli, çeşit çeşit hayvanları yakından görmesi sağlanmalı.

-İmkânlar ölçüsünde trene, vapura, uçağa bindirmeli, geziler yapılmalı. Böylece, dünyanın büyüklüğü, semanın yüksekliği, denizin enginliği gibi mefhumları hissetmesine yardımcı olunmalı.

-Çocuklar için hazırlanmış CD, VCD'lerden istifade edilmeli, teknolojik imkânlardan yararlanılmalı. Belgesel türü CD'ler ile onun farklı dünyalardan, renkli manzaralardan haberdar olması sağlanmalı.

-Zaman zaman tarihi yerlere, mukaddes mekânlara gidilmeli. Mesela bir gün elinden tutup camiye götürmek, onun dünyasında muazzam bir yenilik olacaktır.

Hollandada “Efteling” adıyla bir çocuk cenneti var. Çocuk buraya girdiğinde adeta cennete girdiğini hissediyor. Çizgi film kahramanları onunla konuşuyor, ağaçlar masal anlatıyor. Mantar görünümündeki taşlardan çocuk şarkıları duyuluyor. “Kırmızı başlıklı kız”, “Peter Pan” gibi Batı Klasiklerinde yer alan çocuk hikâyeleri, canlı ortamda sergileniyor. Pamuk Prenses ve Yedi Cücelerin diyarına gidiliyor. Bindiğiniz sandal sizi bir dehlizde gezdiriyor, önünüzdeki kapılar hayret verici bir şekilde açılıp tarihte bir gezinti yaptırıyor... Daha neler neler... Bir günde tamamını gezmekte zorlanırsunuz.

Ülkemizde de bunun bir benzeri yapılabilir. Konya veya Kayseri gibi ülkemizin ortasında yer alan bir ilimizde, çok geniş bir alanda, kendi kültürümüze uygun bir şekilde böyle bir çocuk cenneti kurabiliriz. Burada Dede Korkut bize masallar söyler, Nasreddin hoca fıkralar anlatır. Keloğlan maceralarını yâd eder... İstanbulun fethi adeta tekrar yaşanır. Zaman tüneline girilip tarihimizde bir seyahat yapılır. Çanakkale Destanı sembolik olarak canlandırılır. Mehter bize maziden

bir ruh, bir heyecan üfler. Milli ve manevi kahramanlarımız bizimle sohbet eder.

Böyle bir yer yapıldığında, öyle inanıyorum ki yapılan milyonlarca dolarlık masrafı kısa zamanda çıkaracak, üstelik gelecek neslimizin kaliteli yetişmesinde mühim bir rol ifa edecektir.

Çocuk ve Modelleme

Bir arkadaşımın küçük çocuğu, ikinci kattaki evlerinin balkonundan kendini aşağı bırakmış, Allahtan az bir yara ile kurtulmuş. Anne-babası “oğlum, neden böyle yaptın?” diye çıkıştıklarında çocuk gayet masumane cevap vermiş: “Süpermen de böyle atlamıştı!”

Çocuk, etrafında olup bitenleri derin bir tecessüsle izler, çevresindeki insanların hal ve hareketlerini modeller. Bu modellemenin müspet olabilmesi için ona güzel örnekler sunabilmek gerekir.

Babasını sigara içerken gören çocuk, ona özenir ve onun gibi sigara içmek ister. Anne-babasını namaz kılarken gören çocuk, onlarla beraber namaz kılar. Devamlı dövüş CD’leri izleyen bir çocuk, etrafını kırmaya, dağıtmaya başlar...

Anlatılır ki, anne yengeç yavrusuna demiş:

“Yavrum, niye eğri yürüyorsun, dik yürüsenel!”

Yavru yengeç cevap vermiş:

“Anne, ben doğduğumdan beri sizleri hep bu şekilde yürürken gördüm. Başka türlü nasıl yürüyebilirim!?”

Bu modelleme ömür boyu devam eder. Kişi kendince büyük kabul ettiği biri veya birilerini örnek alır, onlar gibi olmaya çalışır.

Red Kid çocukların severek izledikleri bir çizgi film kahramanı. Önceleri Red Kidin ağzında sigara vardı. Amerikalı eğitimciler bunun çocuklara kötü örnek olabileceğini söyleyerek ağzından sigaranın alınmasını istediler. Bu istekleri haklı bulundu ve kahramanın ağzından sigara alındı.

Özellikle köy ve kasaba gibi ortamlarda çocuk kendi çevresinde büyüklere muhatap olmayabilir. Bu durumda çoğu kere kabiliyetleri körelir, ufku daralır. Büyük göremez, büyük düşünemez, vasat veya vasatın altında bir hayat sürer.

İnsan çok yönlü bir varlık olduğundan modelleme de çok yönlü olur. Büyüklerin hayat hikâyelerini bilen bir çocuk, sabırda Hz. Eyyubu, zorluklara göğüs germede Hz. Yusufu, adaletle hükmetmekte Hz. Ömer'i, cesaretle Hz. Ali'yi... ve her türlü hal ve davranışında Hz. Muhammed'i modelleyebilir. Zira Kur'an-ı Kerimin bildirdiği gibi, Hz. Peygamber “en güzel örnek” olarak gönderilmiştir.

Böyle bir modelleme ile çocuk, salih insanların şahsında salih amelleri öğrenir, onlar gibi hareket eder, salihlerden olur.

Çocukla Nitelikli Beraberlik

Şu üçü, çocuk yetiştirmenin altın kuralları olarak bilinir:

- Bilgi
- Sevgi
- Vakit ayırma.

Bunlardan bilgi, meselenin teorik yönüyle alakalıdır. Bilginin esası ilgidir, ilgi olmayınca bilgi de olmaz. Ama tek başına bilgi yetmez. Zira bazı şahıslar bilir ama çocuğuna vakit ayırmaz. Bazıları da vakit ayırır, ama ya nasıl yaklaşılabileceğini bilmez veya sevgiyle yaklaşmaz. Böyle olunca da terbiyede iyi bir kıvam tutturamaz.

Bebekler henüz konuşamadıklarından ihtiyaçlarını ağlayarak bildirirler. Annelerin çoğu bu ağlamayı, altının ıslak olması veya karnının açlığı sebebiyle zanneder. Şüphesiz, bunlar da birer ağlama sebebi olmakla beraber, çocuğu ağlatan başka etkenler vardır. Yalnızlık ve ilgisiz kalma bunların en önemlilerindendir. Yalnız bırakılan veya kendisiyle ilgilenilmeyen çocuk “ben önemsiz biriyim, bu evde istenmiyorum, yalnızım, bir hiçim...” diye düşünmekte ve haline ağlamaktadır.

Her çocuğun içinde sevgi ile doldurulmayı bekleyen bir “duygu deposu” vardır. Anne-babanın ilgi ve sevgisi nispetinde bu depo olur, çocuk “duygusal açlık” çekmez.

Çocuğu yalnızlıktan kurtarmak için onunla aynı mekânda beraber olmak yetmez, bu beraberliğin “nitelikli” olması gerekir. Sözelimi, saatlerce beraber TV seyretmek nitelikli beraberlik değildir. Nitelikli beraberlik, kısa bir süre için de olsa ona vakit ayırmak, onunla konuşmak ve onu dinlemektir.

Çocuğu ile beraber olan, ama bir yandan da önündeki gazeteyle bakan veya göz ucuyla TV seyreden birisi çocuğuna vakit ayırmış sayılmaz. Çocuk, böyle “şekilde kalan bir beraberliğe” razı değildir.

Çocukta Özgüven

Adam, kozasından çıkmağa çalışan bir kelebek gördü. Kelebek, çırpınıyor, çırpınıyordu.. Adam kelebeğe acıdı, elindeki makasla kozayı kesti ve kelebek rahatlıkla çıktı. Ama bu kelebek hiçbir zaman kozasından kendi gücüyle çıkan arkadaşları kadar iyi uçamadı. Çünkü kelebeğin kanatları kozadan çıkma uğraşısı esnasında güçleniyordu.

Çocukta özgüven oluşması için, kendi yapabileceği işleri ona bırakmak gerekir. Yoksa her ihtiyacı büyükleri tarafından karşılanan bir çocukta teşebbüs ruhu gelişmez, büyüdüğünde bile hep başkalarının yardımını bekler. “Dehanın önündeki en büyük engel müdahaledir.”

Kundaktaki bebek gün gelir yürür, gün gelir maratonda dünya birincisi olur. Anne-baba çocuğun diğer davranışlarında da benzeri süreçler gerektiğini unutmamalı, bir-iki başarısız denemeden dolayı çocuğu kınamamalıdır. İlk denemelerde hemen başarı elde edilmeyebilir.

Sisal isimli bir bitkinin şu hali konumuzla yakından ilgilidir: Bu bitki, Amerikada soğuk rüzgar, sert-verimsiz toprak ve güneşin şiddetli sıcağı altında yetişir. Yaprakları çok elyaflı olup dokumada kullanılır. Elyafının kaliteli olması sebebiyle daha verimli topraklarda yetiştirmeyi deniyorlar. Bitki, bu verimli topraklarda yetişiyor, hatta yaprakları daha da büyük oluyor, ama elyafsız... Meğerse yetişmesi için o “kötü şartlar” gerekiyormuş..

Ara sıra kırlarda yürümek, yamaçlara tırmanmak, bir derede akıntıya karşı ilerlemek... gibi hareketler çocukları zorluklara göğüs germeye alıştıırır, onları “bisküvi ve çikolota çocuğu” olmaktan kurtarır.

Kırıcı tenkitler çocuğun hassas ruhunda derin yaralar açar. Onu pasif, çekingen, kişiliksiz hale getirir. Bunlar, birer “gölge tip” olarak yetişirler ve öyle yaşarlar. Bunların hali, ormandaki dev ağaçların dibinde bulunan bodur ağaçlara benzer.

Bir şey başardığında “aferin benim yavruma, ne de güzel yapıyor” gibi ifadelerle takdir edilen çocuklar ise, cesur- atılgan- müteşebbis olurlar, ilerde önlerine çıkan engelleri aşmakta fazla zorlanmazlar, emsalleri arasında lider konumunda faaliyet yaparlar.

Selahaddin Şimşek şöyle der:

“Çocukları eğitmek, onları kendimize benzetmek değil, olmaları gerektiği gibi yetiştirmektir.”

Huy Değişir mi?

Eskiler “can çıkar huy çıkmaz” demişler. Bu cümleden yola çıkarak bazıları “boşuna insanları eğitmeye kalkmayın, onları değiştiremezsiniz” derler. Hâlbuki üstteki cümleyi belli kayıtlarla anlamak gerekir. Sözelimi çok hareketli ve atılgan bir tabiata sahip olan birini çok durgun ve sakin biri yapamayız. Ama onun bu hareketliliğini ve atılganlığını iyi bir mecraya yönlendirebiliriz.

Deli dolu akan bir nehir düşünelim. Zaman zaman kabarmakta, çevredeki araziye zarar vermektedir. Bu nehri ortadan kaldıramayız, fakat önüne bir sed yaparak çevreyi hem aydınlatabilir, hem de sulayabiliriz.

Şöyle dememiz mümkündür: Çocuğumuzun boyunu değiştiremeyiz, ama huyunu yönlendirebiliriz.

Kaldı ki, dünkü sessiz çocuk iyi bir eğitimle bugünün çok iyi bir bürokratu olabilir. Dün iki kelimeyi bir araya getirmekte zorlanan biri, bugün kitlelere hitap edebilir. Yerde sürünen tırtılın günün birinde havada uçan kelebeğe dönüşümü gibi, insanın huy ve karakterlerinde çok farklı dönüşümler yaşanabilir.

Ömür Boyu Eğitim

Anlatılır ki, dede ile torun kırlara çıkmışlar. Buğday tarlalarının yanından geçerken, torun dedesine sormuş: "Dedeciğim, bazı başaklar dimdik, bazıları ise başlarını eğmişler, acaba neden?" Dede şu cevabı vermiş: "Yavrum, o dimdik olanlar içi boş başaklar. Başını eğenler ise, dolgun başaklar!"

Meyve ağacı, meyvesi çok olduğunda dalları yere eğilir. Meyvesiz olduğunda ise, dalları diktir.

Meyvesiz insanlar, kavak gibi sivrilmeyi severler. Olgun insanlar ise, tevazu ile hizmet ederler.

İnsan benzeri bir şekilde sadakat dersini keneden, hedefini takip etme dersini kideden, verimlilik dersini arıdan, coşku dersini şelaleden, derinlik dersini denizden alabilir.

KAYNAKÇA

- ACLŪNÎ**, Muhammed, Keşfü'l-Hafâ, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Ara-bî, Beyrut, ts.
AMİCİS, Edmando De, Çocuk Kalbi, Hayat Yay. İst. 1999
AY, Mehmet Emin Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım, Timaş Yay. İst. 1995
BEYDÂVÎ, Kâdı Nasıruddin, Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vil, Beyrut, ts.
BUHÂRÎ, Muhammed İsmil, el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu'l-Bu-hârî), Çağrı Yay., İst. 1981.
CANAN, İbrahim, Çocuk Eğitimi, Nesil Yay. İst. 2001
CHAPMAN Gary, Beş Sevgi Dili, Çev: Betül Çelik, Sistem Yay. İstanbul, 2001
ÇANKIRILI, Ali,
-Çocuklarımız Mutsuz ve Başarısız Olmasın, Zafer Yay. İst. 2002
-Sanal Ana-Baba Okulu, Zafer Yay. İst. 2004
EBŪ DÂVUD, Sünen, Çağrı Yay. İst., 1981. 1978.
EFE, Ahmet, Çocuklar Güle Benzer, Nur Yay.
ERTUĞRUL, Halit, Çocuk Eğitiminde Yeni Teknikler, Nesil Yay. İst. 2002
HOWE, Michael, Çocuğunuza İyi Bir Başlangıç Kazandırın, Timaş Yay. İst. 2000
İBNŪ MÂCE, Sünen, Çağrı Yay., İst., 1981.
KORKMAZ, H. Hüseyin, Çocuğumu Nasıl Yetiştireyim, Nesil Yay. İst. 1998
MARAŞLI, Ahmed, Evde Okul - Okulda Kalite, Bilge Yay. İst.2003
MÜSLİM, İbnu'l-Haccâc, Câmiu's-Sahîh (Sahîhu'l-Müslim), Çağrı Yay., İst., 1981.
RÂZÎ, Fahreddin, Mefatihu'l- Gayb, Mısır, ts
SALZMAN, C. G. Tercüme: Ali Çankırılı, Çocuğu Kötü Eğitmenin Yolları, Feza Yay. 1992
SATİR, Virginia, İnsan Yaratmak, Beyaz Yay. İst.
ŞİMŞEK, M Selahaddin, Özdeyişler, Zafer Yay. İst. 1999
TEVRAT (Kitab-ı Mukaddes), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İst. 1981
TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed, Sünen, Çağrı Yay., İst., 1981.
TOKPINAR, Cemil, Ömür Boyu Aşk, Nesil Yay. İst. 2002
URAL, Kemal, Küçük Şey Yoktur, Şule Yay. İst.
YAVUZER, Haluk, Çocuk Eğitimi El Kitabı, Remzi Kitabevi, İst.
ZİĞ ZAGLAR, Olumsuz bir Dünyada Olumlu Çocuk Yetiştirme, İstanbul.

AİLE İÇİ DİN EĞİTİMİNİN AİLE FERTLERİNİN AHLÂKI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ruhattin YAZOĞLU¹

Özet

Felsefî düşüncede Aristoteles'ten bu yana huyun değişmeyeceğine dair söylemler çokça ifade edilmektedir. Türkçemizdeki “can çıkar huy çıkmaz” şeklindeki ifadenin, bunun güzel bir yansıması olduğu söylenebilir. Ancak biz, böyle bir kanaate katılmıyoruz. Çünkü insan, doğası gereği hem kötülöklere hem de iyiliklere meyilli olan bir varlıktır. Filozoflar ortaya koymuş oldukları ahlâk sistemleriyle insan doğasını harekete geçirecek metafizik değörlere yer vermediklerinden, ileri sürmüş oldukları düşöncelerde tutarsızlıklar sergilemektedir. Örneğın Kant, “Öyle bir eylemde bulun ki, ortaya koyduğın eylem evrensel bir kural olsun” şeklindeki söylemiyle insanın ahlâkî eylemlerinin kaynağında salt insan olmayı görmektedir. Oysa insan salt insan olduğu için evrensel kural olacak eylemleri gerçekleştiremez. Çünkü Kur'an'ın da ifade ettiğı gibi insan; nankör, aceleci ve kendi menfaatini düşönen bir varlıktır. Bu da, insanın bu olumsuz yaklaşımlarını ortadan kaldıracak ve onu doğru ve güzel eylemlere yönlendirecek bir kaynağa ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Bu kaynak da, dinden başkası değildir.

Biz de bu tebliğimizde, felsefî düşüncede ileri sürölen metafizikten bağımsız ahlâk anlayışlarını eleştirecek ve dinî inancın ahlâkı nasıl etkilediğı üzerinde duracağız. Din eğitiminin ailede başladığı bilinen bir gerçek olduğu için, dinî inancın doğru bir şekilde verilmesi neticesinde aile fertlerinin ahlâkî yapıları üzerinde nasıl olumlu sonuçlar ortaya koyduğunu göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, ahlâk, aile eğitimi, ahlâkın kaynağı, din eğitimi-ahlâk ilişkisi

THE EFFECTS OF RELIGIOUS EDUCATIN IN THE FAMILY ON THE MORALITY OF FAMILY MEMBERS

Abstract

In philosophical thought, since Aristotle, the expression that character doesn't change has been frequently stated. The Turkish saying “One's character doesn't change even if he dies” (Once a priest, always a priest) may be said to be a good reflection of this. However, we do not agree with such an opinion because man is a being that is inclined to both goodness and evil owing to his nature. Since philosophers haven't employed metaphysical values to fuel the human nature in the morality systems they have put forward, the ideas they have supported contain incoherence. To illustrate, with his expression “Act only in accordance with you can at the same time will that it become a universal law”, Kant sees being a human as the only source of human's moral behaviours. Nevertheless, man cannot realize behaviours that will become universal

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Öğretim Üyesi.

law only because he is human, for, as Quran states, man is an ungrateful, impetuous being that cares his own benefit. This indicates that he needs a source will eliminate his negative approaches and lead him to right and good behaviours. This source is nothing, but religion. In this paper, we will criticize the morality mentalities that are independent of religion and emphasize how religious belief influences morality. As it is a known fact that religious education begins in the family, we will try to demonstrate what positive effects religious belief, if supplied correctly, has on the morality characters of family members.

Key Words: Religious education, morality, family education, the source of morality, relation of religious education and morality

Giriş

Bilindiği gibi her insan bir aile içinde dünyaya gelmektedir. İnsanın gelişip yetişmesinde, hayata hazırlanmasında ailenin önemi sanıldığından da fazladır. Buna göre, diyebiliriz ki, insanın sağlıklı bir şekilde büyümesiyle uygun bir eğitim ve öğrenim kazanması biraz da ailesinin yapısına bağlıdır.² Ailede var olan ahlâk kuralları, çocukların gelişimini belirleyen en önemli faktördür. Bu ahlâk kurallarının kaynağı da, dindir. Bir kısım filozofların iddia ettikleri gibi insan, herhangi bir dışsal kurala bağlı olmadan evrensel ahlâk kurallarını yansıtabilecek kapasitede değildir. Çünkü ahlâk değerlerin insanın sırf zihni ürünü olarak kabul edilmesi insanın var olduğu günden bu yana gerçekleştirmeye çalıştığı ahlâkî faziletleri, içi boş birer zarf durumuna düşürür. Böyle olunca da adalet, zulüm, doğruluk, yalancılık gibi kavramların anlamları kişiye ve bağlı olduğu topluma göre değişir. İşte bütün bunlar kural koyucu bir ahlâk sisteminin ortadan kalkması demektir. Bu da, fert ve toplum hayatından ahlâkın kaybolmasının başka şekildeki ifadesidir. Çünkü bu durumda gerek fert bazında gerekse toplum bazında gayret gösterilecek ahlâkî standart kalmayacaktır.³ Bu yüzden, Aristoteles'in huyun değişmeyeceğine dair ifade ettiği söyleme tam olarak katılmamız mümkün değildir. Bizim kanaatimize göre, huyu yönlendirebilecek, ona etki edebilecek ilkeler vardır ki, biz bunları dinde bulmaktayız. Aile içerisinde verilecek olan

² Recep Kılıç, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.73-74.

³ Recep Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s.157.

sağlıklı bir din eğitiminin çocukların huylarında olumlu etkiler ortaya koyabileceği ve onların davranışlarına yansıtacağı muhakkaktır.

Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, bu olumlu sonuçlar, anne-babanın dinî ve ahlâkî değerler açısından çocukları etkilemelerine ve her türlü öğretici rollerine bağlıdır. Anne-babanın etkilemeleri ve öğretici rolleri, ya bilinçli ya da bilinçsizce olur. Bilinçsizce örnek olunan davranışların, çocukların üzerinde nasıl bir etki ortaya çıkaracağını önceden kestirmek mümkün olmadığından, anne ve babaların davranışlarının bir takım ilkelere bağlı olması gerekir. Bu ilkelerin de kaynağında din bulunmaktadır. Babanın veya annenin bütün davranışları dinî ve ahlâkî değerlere bağlı olduğu takdirde, çocukların bu yönde davranışlar geliştirmeleri kaçınılmaz olur. Ancak her babanın veya annenin kendi değerleri doğrultusunda dört dörtlük bir tutarlılık ve süreklilik göstermesi olgusu kolay rastlanır bir şey değildir. Buna anne ve babanın farklı kişiler olarak gösterdikleri davranış farklılıkları da eklenince, aile içindeki etkileşimlerin tesadüfi sonuçlar üretmeye terk edilmemesinin önemi daha iyi anlaşılmış olur. Çocuklar, büyüklerin zaaflarını çabuk fark eden dikkatli birer gözlemci oldukları için onların aile içinde dinî ve ahlâkî değerler ve davranışlar kazanabilmeleri için bilinçli, sistemli ve akılcı çabalara ihtiyaç vardır. İnsan yaratılıştan çok üstün özelliklere, mükemmel bir ruhî dokuya sahip olarak dünyaya gelmesine rağmen fiziksel, zihinsel ve ahlâkî olgunluğa kavuşuncaya kadar uzun süre geçmektedir. Çocuk bu süre içinde kendi kendine yetmeyip yetişkinlerin yardımına ihtiyaç duymaktadır. Onun nasıl bir kişiliğe sahip olacağına, hangi değerleri edineceğine kendisi değil büyükler karar vermektedir. Çocuk her türlü etkiye açık, hayrı da şerri de kabul edebilecek kabiliyette yaratılmış olduğundan, anne-baba onu ne şekilde etkiliyorsa çocuk o şekilde etkilenip o etkilerle şekillenmektedir. Bu durum çocuk yetiştiren büyükler için ciddi bir sorumluluktur. Anne ve babanın bu sorumluluğu en iyi şekilde nasıl yerine getirecekleri konusu önemli bir ailede din eğitimi problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴

⁴ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Dersi*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Ders Notları, s.2, http://erzurumram.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/25/21/969720/dosyalar/2014_12/19125136_aledednetm.pdf

Bu konuda neler yapılabileceği, çocukları dinî ve ahlâkî yönden istenen iyi özelliklerle yetiştirebilmek için onlara aile içinde ne tür etkilerin yöneltileceği deneysel araştırmalara dayanan bilimsel ve akılcı tespitleri gerektirmektedir. Son zamanlarda bu konuda önemli çalışmalar yapılmakta, tecrübelerle dayalı birtakım ilkeler ve yöntemler geliştirilmektedir. Şüphesiz ki, tecrübeler ve bunlardan çıkarılan prensipler ve idealler çocuk yetiştirmede ihmal edilemez imkânlardır. Ancak çocuk ister istemez bir değerler dünyasının içinde doğmakta ve bu dünyanın mensuplarının birikimleri, fikir ve kanaatleri çerçevesinde kendi kişiliğini ve kabiliyetlerini geliştirebilmektedir. İlkeler her zaman olgularla örtüşmemekte ve beklenen sonucu vermemektedir. Bu durumda ilkelerle birlikte idealler de ön plana çıkabilmektedir. Ancak hiçbir ideal, prensip veya metot çocukta önemli olmamalıdır. Çocuklar prensipler için değil prensipler çocuk içindir ve onlar çocuğa yararlı olduğu sürece uygulanır ve bir değer ifade ederler. Çocuğun fitrattan getirdiği saf ve dingin yetileri ile kendini gerçekleştirme çabası, dinî ve ahlâkî değerlere özgürce yönelmesini sağlayacak tedbirlerle beslenecektir. Bu husus göz ardı edilerek sabit idealler uğruna katı ilkeler uygulamak çoğunlukla beklenenin aksine sonuçlar vermektedir. Şimdi anne-babanın çocuğuna nasıl bir eğitim vereceği hususuna dönecek olursak, öncelikle bunun doğumdan itibaren başlanan uzun bir süreç olduğunu belirtmemiz gerekir. İnsanın dünya ile bağlantısını kuran beş duyusu çalışmaya başladığı andan itibaren çevre ile ilişki kurma ve etkilenme süreci başlamaktadır. Bu süreçte çocuğun fiziksel, zihinsel ve cinsel yetilerinin gelişimi uzun zaman alan ve belli aşamalardan geçen bir seyir takip eder. Bu süreç içinde çocuğun gelişimi belli ilkelere dayandığı için onun eğitimi de bu ilkeler çerçevesinde yürütülecektir.⁵

Hız. Peygamber bir hadisinde “Her çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra onu annesi ve babası Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar”⁶ buyurarak, aile bireylerinin çocukları nasıl yönlendirebildiğini beyan etmektedir. Buradaki “fıtrat” kavramından, çocuğun eğitime hazır

⁵ Cebeci, *Din Eğitimi Dersi*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi , Yayınlanmamış Ders Notları, s.2 vd., http://erzurumram.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/25/21/969720/dosyalar/2014_12/19125136_aladednetm.pdf

⁶ Buhârî, *Tefsir (Rûm)*, 2.

ve tertemiz bir varlık olduğu, onun topluma ve istikbale hazırlanmasında en önemli amilin de dış etkenler olduğu anlaşılmaktadır. Bu çevrenin ilki ve en önemlisi de şüphesiz ailedir.⁷ Bir başka hadisinde de Hz. Peygamber, “Hiçbir baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha değerli bir miras bırakamaz”⁸ buyurarak, çocuğun aile içindeki eğitiminde aile bireylerinin önemine dikkat çekmiştir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda diyebiliriz ki, çocuğa iyi bir din eğitiminin verilebilmesi için, aile bireylerinin sağlam bir din bilgisine sahip olmaları ve örnek rol model olmaları gerekmektedir. Kültürümüzde “Aynası iştir kişinin, lafa bakılmaz” şeklindeki söylem, örnek rol modelliğin önemini vurgulamaktadır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’deki “Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?”⁹ âyet-i kerimesi, sadece söylemde kalınıp pratikte o söylemleri eylemlere dönüştürmemenin hiçbir faydasının olmadığını ifade etmektedir. İşte aile içinde de, anne ve babaya düşen en büyük görev, hurafelerden arındırılmış bir din anlayışına sahip olmasıdır. Kur’an-ı Kerimi rehber edinip Hz. Peygamberin hayatını örnek alan anne-baba, söylem ve pratiğe dönüştürdüğü eylemleriyle çocuğun aile içerisinde sağlam bir din ve ahlâk eğitimi almasına neden olacaktır. Peygamberimizin çocuklara karşı gösterdiği davranışları kendisine rehber edinen anne ve baba, çocukları üzerinde çok olumlu sonuçlara sebebiyet verecektir.

Çocuklarına din ve ahlâk eğitimi vermeyi amaçlayan anne ve babalar, çocuklarını büyüklerin yerine koymayıp aksine kendileri onların seviyesine inmelidir. Nitekim Peygamber Efendimizin çocuklarla konuşurken dizleri üzerine çömelip onlarla göz göze gelerek temas kurması, Peygamberimizin çocuklara karşı gösterdiği empatinin güzel bir örneğidir. Nitekim bir hadislerinde Hz. Peygamber, “Çocuğu olan onunla çocuklaşsın”¹⁰ buyurmuştur. Bu, çocuklara iyi bir eğitimin verilmesinin en etkili yollarından bir tanesidir. Bunun yanında çocuklara, daima münasip bir dille, doğru, tutarlı ve yararlı bilgiler verilmelidir. Aile içinde çocuklara bilgi kazandırılması gereken temel

⁷ Bilal Yıldırım, “Çocuğun Şahsiyet Gelişiminde Ailenin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, Sayı: 2, s.122.

⁸ Et-Tâc V, 8.

⁹ Saf, 61/2.

¹⁰ Deylemî, 2, 136/ b.

konular: İtikat ve ibadete dayalı zorunlu İslâmî bilgiler, ahlâk ve muaşeret kuralları, çocuğun istikbalde geçimini sağlayabilmesi için mümkün ve münasip olan bir meslek dalında pratik bilgiler şeklinde sıralanabilir. Çocuklara iyi bir din eğitiminin verilmesinde ebeveynin dinî ve ahlâkî konularda iyi örnek olacak bir hayat yaşamaya gayret göstermesi son derece önemlidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, sözleriyle telkin etmeye çalıştıklarını davranışlarıyla yalanlamış olurlar. Çocuklarda sözlü telkinleri fiil haline dönüştürmekten çok gördüklerini taklit etme kabiliyeti hâkimdir.¹¹ Çünkü çocuk önce farkında olmadan taklit eder, zamanla bu davranışlar alışkanlık hâline gelir; böylece onun bilgi dağarcığı ve kişiliği oluşur. Gazâlî, “İnsan bulunduğu kabın şeklini alan sıvı gibidir” benzetmesiyle kişiliğin oluşmasında ailenin ve çevrenin önemine dikkat çeker.¹² Yine, Gazâlî’nin Hz. Ali’ye attettiği şu söz, kötü örnek olan ebeveyn için de geçerlidir: “İki insan beni kahreder!: Cahil sofı ile ahlâksız âlim...Cahil, sofuluğu ile, âlim de ahlâksızlığıyla insanı yanıltır.”¹³

Ebeveynin çocuklar üzerinde etkili olmalarının bir başka yolu da, onlara karşı hoşgörüyü, onları şımartacak bir noktaya kadar götürmemelidir. Çünkü çocuğu şımartıcı davranışlar, onun şahsiyetini olumsuz yönde etkileyecektir. Yine, çocuğu asileştirecek veya arsızlaştıracak şekilde katı bir disiplin uygulamak, son derece yanlıştır. Tedibin asla eziyet ve işkence demek olmadığını, İslâm ahlâkçıları çokça vurgulamaktadırlar. Ebeveyn, bu konuda İslâm tebliğinin genel metodu olan “terğib” ve “terhib” usullerini, yani imrendirme ve özendirmeyle sakındırıp caydırma metotlarını birlikte uygulamalıdır.¹⁴ Tüm bunlara dikkat edildiğinde, geleceğimizin varisleri olan çocuklarımızın, sağlıklı bireyler olarak mükemmel bir toplum inşa etmeleri mümkün olacaktır.

¹¹ Mustafa Çağrı, *İslâm Ahlâkı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1991, s.226.

¹² Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2005, s.22-23.

¹³ Çağrı, *İslâm Ahlâkı*, s.226.

¹⁴ Çağrı, *İslâm Ahlâkı*, s.227.

AİLE İÇİ EĞİTİMİN SOSYOLOJİK BOYUTU

Alaaddin YANARDAĞ¹

Giriş

Bu başlık altında eğer bir tanımdan yola çıkarsak üç kavramın öne çıktığını görürüz: Aile ve Eğitim evrensel temel kurumlardan ikisidir. Sosyoloji de bu ikisinin yanında diğer temel kurumları da merkeze alarak toplum analizi yapan üçüncü kavramı ve bir disiplini ifade eder. Bu kavramları biraz daha geniş tanımlarsak; aile, bütün toplumlarda bulunan ve aynı zamanda temel kurum sayılan anne, baba ve çocuklar arasında güven verici ilişkilerin kurulduğu en küçük toplumsal kurumdur.

Eğitimin birçok tanımı yapılabilmektedir. Ancak, günümüzde çoğunlukla tercih edilen tanım “Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik yönde değişiklikler oluşturma sürecidir.” Sosyoloji ise insanların birbirleriyle ilişkilerinin bilimsel açıdan incelenmesidir. Bir başka ifadeyle toplumun insan etkileşiminin veya davranışın bilimsel açıdan incelenmesidir.²

1. Ailenin Sosyal Gelişimi ve İşlevi

Toplumlari kurumlar üzerinden inceleyen sosyolojiye göre neslin devamı, sosyalleşme süreci, akrabalar arasında karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlanması, kültürel zenginliklerin aktarılması vb. işlevlere sahip olan ailenin sosyal, psikolojik, hukuksal ve ekonomik yönleri de vardır.

Toplumsal yapıyı ferdi organizmaya benzeten Fransız sosyolog La Play’e göre toplumda en küçük birim veya hücre ailedir. Eğer aile sağlam ise, toplum da sağlamdır. Ona göre fizikçi için atom, biyolog için hücre ne ise sosyolog için de aile odur.³

¹ Öğr. Gör. Iğdır Üniversitesi, Tuzluca MYO, Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü.

² Joseph H. Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayınları, Ankara 2012, s. 1-3.

³ Amiran Kurtkan, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları,

Konuya aile sosyolojisi açısından bakarsak, tarihsel süreçte yapısındaki bazı değişmelere rağmen temel bir sosyal kurum olarak daima var olan ve önemini koruyan ailenin bu yapısal değişikliği onun sosyal değişime içinde ortaya koyduğu bir farklılaşmadır. Böylece ailenin yerine getirdiği ekonomik, sosyal, kültürel, eğitsel ve psikolojik fonksiyonlar, onu toplum ve toplumsal yapının vazgeçilmezi kılmaktadır. Çoğunlukla ailenin evrensel bir kurum olduğu ifade edilse de ailenin toplumda işgal ettiği yer, ailenin yapısı, aile içi rol ve statülerdeki farklılıklar, her toplumun sosyo-kültürel yapısına göre değişmektedir.

Nitekim bazı toplumlarda aile exogami/dış evlilik, poligami/çok eşlilik ve bunun türevleri olan polygyny/çok karılılık, polyandry/çok erkekle evlilik şeklinde de görülmüştür. Ancak, gerek tarihsel süreçte gerek günümüzde bütün toplumlarda yaygın olarak görülen evlilik tipi monogami/tek eşliliştir. Bunun yanında ailede otoritenin dağılımı ve saygınlığın niteliği bakımından aileler baba soyuna dayanan pederşahi dediğimiz/patriarchal ve ana soyuna dayanan/matriyarkal aile tipleri de ortaya çıkmıştır.

Pederşahi ailede aile reisi olan babanın ve baba tarafının özel bir ağırlığı vardır. Bu aile tipi geleneksel ve geniş aile tipi olarak da nitelendirilebilir. Bu tip ailede aile müessesesinin fertler üzerindeki kontrol gücü ve fertlerin bağlılık şuurları yüksek bulunmaktadır. Uzun süre devam eden ve hatta günümüzde de yer yer devam eden görülen geniş aile toprağa yerleşen, şehirleşen ve tarım dışı faaliyetlere geçebilmeye bağlı olarak daralmaya ve çekirdek aile dediğimiz karı koca ve çocuktan meydana gelen bir aile tipine doğru geçilmektedir. Genel olarak bu eğilim hemen hemen bütün toplumlarda izlenebiliyorsa da, her toplumun farklı sosyal yapı özellikleri çekirdek aileyi etkileyebilmektedir. Çekirdek aile olarak kabul edilen aile tipi farklı ülkelerde farklı özellikler göstererek ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanı sıra, cemaat tipi teşkilatlanmanın görüldüğü dışa nispeten kapalı, yeknesak ve işbölümünün yeterince gelişmediği kırsal bölgelerde de gelenekçi ailenin izlerine rastlanabilmektedir.

Ziya Gökalp, Türk aile yapısının “pederi aile” olduğundan ve bunun “pederşahi aile” olarak anlaşılmaması gerektiğinden bahsederek, aile hakkında şu esasları ortaya koyar: “Pederi aileyi de pederşahi aile ile karıştırmamalıdır. Çünkü pederi ailede, aile reisi sulta hakkına malik değildir. Yalnız velayet hakkına sahiptir. Çocuklarla kadınlar ve bilhassa ana cihetinden olan akrabalar büyük haklara maliktir. Yani baba cihetinden olan akrabalarla ana cihetinden olan akrabalar birbirine müsavidir. Bu aile Germenlerle Türklere mahsustur.”⁴

Yukarıdaki özetlemelerde de görüleceği üzere pek çok sosyolog ve sosyal düşünür her çağda ailenin sosyal fonksiyonları üzerinde durmuşlar ve onu toplumun önemli kurumlarından biri olarak görmüşlerdir. Hatta bazıları sosyal huzursuzlukların temelinde aile yapısında meydana gelen çözülmeyi göstermişlerdir. Bilindiği gibi aile; yeni yetişen nesillere ilk şekli veren, onları eğiten, koruyan, yetiştiren kurumdur; ancak ailenin bu rolü giderek başka kurumlara intikal etmiş ya da değişikliğe uğramıştır. Özellikle günümüz ailesi artık bireyin sosyalleştirildiği, geçimini sağladığı, şahsiyetini geliştirdiği, koruduğu yegane merkez ve ocak olmaktan çıkmış; ailede bireylerinin statü ve rolleri de değişmiştir.

Çocuğa ilk eğitimin verildiği yer olarak aile, bir okul öncesi eğitim kurumu olarak kabul edilmektedir. Daha sonra ailenin bu eğitim işlevini kurumlar üstlenmiştir. Fakat hiçbir zaman aile, çocuğun eğitiminden kendini tamamen dışlamış olamaz.

2. Sosyolojik Açıdan Eğitim ve Eğitim Sosyolojisi

Öğrenmemi engelleyen tek şey, aldığım eğitim olmuştur. (Albert Einstein)

Sosyolojik açıdan eğitimin mahiyetini ele alırken, terminolojide iki farklı terimi açıklamak durumundayız. İlk bakışta farksız gibi görünen bu terimler değişik konuları temsil etmektedir. Bunlardan birincisi “Eğitim Sosyolojisi”dir. Diğeri ise “Sosyolojik Açıdan Eğitim” olarak isimlendirilir. Her iki konudaki eserlerde durum farklı perspektiflerden değerlendirilmektedir. Eğitim ve Sosyoloji arasındaki ilişkilerin açık ve

⁴ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1987, s. 79-80.

seçik olarak görülmesine yardımcı olan bu ayırım, konuya teorik de olsa açıklık kazandırmaktadır.

“Sosyolojik Açıdan Eğitim” konusunun hareket noktası sosyoloji ve sosyolojik ölçülerdir. Toplumun yapısı esas alınarak bu bütün içinde eğitim kurumu ele alınmaktadır. Eğitimin sosyal hayattaki yeri, sosyal mobilité, fırsat eşitliği sosyal refah, tabakalaşma piramidine olan etkisi, karşılıklı etkileşim konu alınmaktadır.

“Eğitim Sosyolojisi”nde eğitim sistemi, öğretmen-öğrenci ve öğrenci-sınıf ilişkileri, müfredat programları ve eğitimde uygulanan metod hareket noktasıdır. Eğitim Sosyolojisinde odak noktası eğitimin bizzat kendisidir. “Sosyolojik Açıdan Eğitim”de ise sosyolojidir. Odak noktaları farklı olmasına rağmen ele alınan saha aynıdır ve toplumun kendisidir. Eğitim Sosyolojisi niteliği itibariyle normatif bir karakter taşımaktadır. “Sosyolojik Açıdan Eğitim”in cevap verdiği ileri sürülmektedir. Ancak, eğitimi sosyolojinin şemsiyesi altında düşünmek, sosyolojiyi eğitimin bir bölümü olarak ele almaktan daha doğrudur.⁵

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin en önemli amacı bir ülkenin geleceği olan çocukları iyi insan ve iyi vatandaşlar olarak yetiştirmektir. Çocukların eğitiminde okul, aile, çevre, öğretmen ve eğitim sistemi gibi faktörler etkili olmaktadır. Bu çalışma özellikle son yıllarda önemi daha da artan ve eğitimde çok önemli rolü olan okul-aile- çevre iş birliğinin yeri ve önemini belirtmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada bu konuda yapılmış yerli ve yabancı araştırmalar incelenerek Millî Eğitim Bakanlığı’ nın ilgili mevzuatında da bu konu araştırılarak mevcut durum ve bu konunun önemi belirtilmiştir. Türk eğitim sisteminde özellikle okul-aile- çevre arasında yeterince iş birliği sağlanamamıştır. Bunda hem okulların hem de aile ve çevrenin etkisi büyüktür. Bu da özellikle öğrencileri olumsuz yönde etkilemektedir. Öğrenci başarısının düşmesi, çocukların zararlı alışkanlıkları daha küçük yaşlarda edinmeye başlaması, okullardaki birçok sıkıntılar bu durumun en önemli sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada bunların sebeplerine değinilerek değerlendirmeler yapılmış ve öneriler sunulmuştur.

⁵ Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, s. 93-5.

3. Çocuğun Eğitilmesi ve Sosyalleştirilmesi Açısından Ailenin Rolü

Ailenin bu işlevinin bir kısmını eğitim kurumları üstlenmektedir. Ancak aile, hiçbir zaman çocuğun eğitiminden kendini bütünüyle soyutlamış olamaz Ailenin özellikleri, çocuğun gelişimini olduğu kadar okul başarısını da etkilemektedir. Anne babanın eğitim düzeyleri, meslekleri, ailedeki çocuk sayısı, bunların cinsiyeti, ana-baba-çocuk ilişkilerinin mahiyeti, ailenin ekonomik ve sosyal durumu, ailenin bulunduğu yerleşim birimi gibi birtakım özelliklerle eğitim arasında da ilişkiler olabilir.

Toplumsallaştırma işlevi; aile içinde çocuğu doğrudan etkileyen bir süreçtir. Aile içindeki toplumsallaştırma özellikle, kültür aktarımında önem kazanmaktadır. Okula gidinceye kadar çocuk, ailede toplumsallaşır. Bu bakımdan çocuğun kişilik gelişimi ailede şekillenmeye başlar. Psikologların çoğu, çocuğun altı yaşına kadar aile içinde geçirdiği dönemin, onun kişiliğinin kalıcı yönünü oluşturduğu hususunda hemfikirdirler. Çocuk, sosyal değerleri, duyguları ve statü beklentilerini ailenin her üyesiyle olan deneyimleri sonucu bizzat öğrenir. Toplumsal normlar ailede öğrenilir. Çocuğun ilk ödüllendirilmesi ve cezalandırılması, kendisi hakkındaki ilk dolaylı anlatım (ima) ve ilk davranış örnekleri, aile içinde deneyim durumuna gelir ve bütün bunlar, çocuğun temel kişilik gelişimine yardım eder.

4. Disiplinlerarası Açıdan Aile İçi Eğitim

Felsefenin eğitime yaklaşımıyla sosyolojinin eğitime yaklaşımı birbirinden farklıdır. Ama bu farklılıklara rağmen bütün disiplinlerin eğitim kavramının içeriğine ilişkin olarak birleştikleri temel noktalar vardır. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir: Sosyolojik anlamda eğitim, evrensel sosyal süreçler vasıtasıyla kültürel mirasın bir kuşaktan diğer kuşağa aktarılmasını sağlayan bir sosyalizasyon kurumudur. Sosyalizasyon bireyin doğumuyla başlayıp ölümüne kadar devam eden bir süreç olduğundan eğitimi belirli dönemlerle sınırlamak mümkün değildir. Eğitim yaşam boyu devam eder. Okulla, aileyle sınırlı değildir. Bunların dışında fabrikalar, hastaneler, iş grupları, oyun gruplar, mahalle, köy, komşuluk grupları gibi sosyal gruplarda devam eder.

Eğitim sosyolojisi, sosyal bir olgu olan eğitimi, sosyolojinin yöntemlerinden ve teorik yaklaşımlarından hareketle incelemeye çalışır. Amacı, eğitimin toplumsal çevreyle, toplumsal çevrenin eğitimle bağlantısını ortaya koymaktır. Buradaki toplumsal çevre bir toplumun sahip olduğu sosyo- kültürel koşullar anlamındadır. Yapılan araştırmalar ekonomik, teknik, siyasal, kültürel, din gibi sosyo-kültürel koşulların eğitime yansıdığını ortaya koymuştur/koymaktadır. Bu sebeple eğitimi sosyo-kültürel koşullardan bağımsız olarak ele almak mümkün olmamaktadır. Bir diğer önemli gerçek eğitimin diğer toplumsal kurumları etkileme ve onları değiştirebilme gücüne sahip olduğunun anlaşılmasıdır. Bunun en çarpıcı örneği kalkınmanın gerçekte bir eğitim işi olduğunun tüm toplumlarca kabul edilmesidir. Bu çerçevede eğitim sosyolojisinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Eğitim görevi kapsamına; üyelerin dini eğitimleri, dinsel pratiklerin organize edilmesi, özgür zamanın değerlendirilmesi ve aileye toplumsal statü kazandırılması yolundaki çabalar da girmektedir. Bütün bu kavramsal açıklamaların ışığında baktığımızda Aile İçi Eğitimin Literatürdeki ortak konularının çoğunun genel hatlarıyla psikolojik yaklaşımların yanında, aile içi iletişim ve ebeveyn davranışları gibi sosyolojik boyutların da öne çıktığını görebiliriz.

5. Aile İçi Eğitimde Temel Parametreler

Çocuğun eğitime ilk başladığı yer aile ortamıdır. Kendisine özgüveni olan, sorumluluk alabilen, olumlu benlik algısına sahip bireylerin yetişmesinde ailenin rolü inkâr edilemez. Sevgi ve şefkat insan ruhunun sahip olduğu en değerli duygulardır. Bu değerler ailede kazanılabilen ve çocuğun şahsiyetinin belirlendiği kritik dönemlerde (0-6 yaş) olgunlaşan bir süreçtir. Bu süreçte ebeveyn tutum ve davranışları merkezi bir rol oynamaktadır.

Aile içi eğitim konusundaki literatüre baktığımızda genel olarak tespit edilen ebeveyn tutum ve davranışlarının ana başlıkları olarak şu temel parametreleri görebiliriz:

Anne-Baba Arasındaki İlişkilerin Tutarlı Olması: Anne ve baba kendi aralarında ve kendi içlerinde tutarlı olmalı, ortak kararlar çerçevesinde hareket etmeli ve bunun sürekliliğini sağlamalıdır. Aksi

durumda çocukta iki davranıştan birisini gösterme eğilimi oluşur. Çocuk ya anne baba arasında bocalar, kararsızlık yaşar, ya da kendisi de aynı tutarsızlıkları sergileyen bir birey olur.

Çocuğa Verilen Eğitim ile Sevginin Dozunun İyi Ayarlanması: Sevginin aşırısı, eğitimin ise gevşekliğı yani ‘Çocuğu hoş gör, yaptıklarını boş ver; çocuktur her şeyi yapar; onun her dediğini yapın; ona sevgi verin yeterlidir’ şeklinde yüzeysel ve asılsız Öğretilerden oluşan bir anlayış çocuğun, aileye bağımlı, kendi başına kararlar alamayan, sorumluluk duygusundan yoksun bireyler olarak yetişmesine neden olur. Bunun tam aksi durumda ise yani, sıkı eğitimin ve yetersiz sevginin olduğu ortamda yetişen çocuklar ilerde ya pasif, içine kapanık ya da agresif ve saldırgan davranışlar gösterirler. Anne-babaların çocuklarına yönelik tutumlarının sağlıklı olması, büyük ölçüde onların kendi içlerinde barışık, dengeli, huzurlu ve birbirlerine karşı sevgi dolu ve saygılı olmalarına bağlıdır.

5.1. Anne ve Babanın Davranışları

İnsan ilişkileri içinde en uzun ömürlü ve önemli etkileri olanı, hiç kuşkusuz anne-baba ile çocukları arasında olan ilişkilerdir. Bir de çocuğun yetişmesinden başarı ya da başarısızlıklarından yalnızca veya yüzde yüz anne-babayı sorumlu tutmak doğru değildir. Çünkü çocuk yalnızca anne ve babasının aile eğitiminin etkisi altında kalmış olsaydı, bir ailedeki tüm çocukların birçok özellikleri yönünden birbirlerinin aynı olmaları gerekirdi. Her çocuk ailenin parçasıdır. Fakat çocuğun yetişmesi ve gelişmesinde okulun ve en geniş anlamda toplumunda sorumlulukları da katkılardan biridir. Atalarımız, öncelikle ilk yıllardaki etkilerin önemini belirtmek için “Ağaç yaşken eğilir” demişlerdir. Yapılan incelemelerde gösterdiği gibi hayatında anne-babasının her yaşta kişiliğı üzerinde etkisi olmaktadır. Eğer bu etkiyi derecelendirmek, ağırlık ve önem bakımından bazı dönemlere ayırmak gerekirse özellikle doğumdan 5 ya da 6. Yaşın sonuna kadar insan hayatındaki önemi çok büyüktür. Bunun nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

a. Bir çocuğun anne-babası ile bir arada olma süresi ve bu dönemde, hayatının diğer dönemleri ile kıyaslanamayacak kadar uzundur.

b. Kimi anne-babalar, özellikle bu yaşlardaki çocuklar için “daha yaşı küçüktür, nasılsa bir şeyler anlamaz” diye düşünebilirler.

Bu genel niteliklerden bahsettikten sonra hangi davranışların çocukların üzerinde etkili olduğundan bahsedebiliriz:

5.2. Anne ve Babaların Sorumlulukları

Her anne-babayı bekleyen sorumluluklar vardır. Çocuğun yaşı ilerledikçe anne-babasının taşıyacağı sorumluluklar azalır. Bir kısmı uzar. Kimilerine göre anne-babaların en önemli sorumlulukları: Çocuğun yemek, içmek, giyim, kuşam vb. gibi temel ihtiyaçlarını gidermektir. Oysa anne-babaların sorumlulukları bunları aşan çok daha geniş, daha başka konuları kapsamaktadır. Çocukların bazı temel ihtiyaçları vardır ki, bunların sağlıklı ve dengeli olarak giderilmesindeki sorumlulukların önemli bir kısmı anne-babaları ilgilendirir. Suçluların, alkoliklerin, hayatına son verenlerin, ruh hastalarının, kötü yola sapmış kişilerin hayat öykülerini gözden geçirdiğimizde, bu insanların bu duruma gelmelerinde anne-babalarının payının büyük olduğu görülmektedir.

ocuk yetiştirmede anneye ve babaya düşen görev ve sorumluluklar ayrıdır. Bu davranışlar nelerdir?

a. Aile bireylerinin ihtiyaç duyduğu ilgi ve sevgiyi vermede, bir baba olarak bazı görev ve sorumlulukları olduğunu unutmak.

b. Çocukların babaları tarafından okşanmak, sevmek istediklerini unutmamak.

c. Çocuklar okulda yada sokakta yaptıklarını, başarılarını babalarına anlatmak isterler; onları anlayışla karşılamak.

Bunları gerçekleştiren babalar hem kendileri dinlenmiş olurlar, hem de bu davranışlarıyla çocuklarının gözünde büyür aranan bir baba durumuna gelirler. ocuk bakımı ve eğitimi görevini, sorumluluğunu bir yüke benzetirsek bu yük karı-koca tarafından birlikte taşındığı zaman ağırlığı pek hissedilmez. Eğer yükün taşınması yalnız bir kişinin omuzlarına bırakılırsa, ağırlığı işte o zaman o kişiyi ezer, yorar, bunaltır.

Annenin Ailedeki Yeri, Görev ve Sorumlulukları

“Yuvayı yapan dişi kuştur” Sözünden anlaşıldığı üzere anneyi bir evin direği, koordinatörü ve rehberi olarak görürüz. Aile içinde herkesin hakkını gözetmede, herkesin yeri ve değerini saptamada denge sağlamaya çalışan bir kişi. Para kazanma konusunda ise çocuklar genelde babalarının çalışmalarını normal karşılarlar ama annelerinin zorunlulukla da olsa çalışmalarını istemezler. Bu yüzdendir ki bir anne çalışmaya karar vermeden önce çocuklarının yaşları, ruhsal durumlarını dikkate almalı ve neden çalışması gerektiğini anlayacakları dilde onlara anlatmalıdır.

Sevgi, Saygı ve Sevecenlik

İnsan hayatında çok yüce ve çok anlamlı bir yeri ve değeri olan bu duygular insanda doğuştan mevcut değildir. İnsanoğlu bu duyguları doğduktan sonra yaşayarak, görerek öğrenir ve o da bu duyguları başkasına göstermeye, uygulamaya başlar. Herhangi bir ihtiyacını karşılamak amacıyla yavrusunu kucağına alan, bağrına basan bir anne, bu davranışlarıyla sevilmenin, sevmenin ilk derslerini vermektedir. Sevmeyi böylece öğrenmeye ve yavaş yavaş alışmaya başlayan çocuk kısa bir süre sonra da bir besin maddesi gibi sevmeyi seilmeyi bekler.

Diğer bir deyişle sevgi böylece temel bir ihtiyaç durumuna gelir çocuk için. İşte bu noktadan sonra özellikle annelerin, artık çok dikkatli olmaları gerekmektedir. Bir annenin çocuğuna gösterdiği sevginin ölçüsünde yanlış bir istikamete yönelmesi hem ileride çocuğuyla olan ilişkilerinde içinden çıkılmaz bir duruma sokabilir, Hem de az sonra belirteceğim nedenler yüzünden çocuğun kişiliğinin etkilenmesine yol açabilir. Hayatın ilk yıllarında çocuk, annesinin sürekli bakımına muhtaçtır bu yüzden annesi ile çocuk arasında çok yakın bir bağlılık başlar. İşte tam bu sırada annenin çocuğuna göstereceği ilgi, sevgi ve koruma gibi davranışların ölçüsünde bir anormallik, bir dengesizlik gelişebilir.

a. Aşırı Sevgi: Örneğin önce, aşırı derecede sevilerek yetiştirilmekte olan bir çocuğu ele alalım. Anne-babası tarafından her zaman okşanmaya el üstünde tutulmaya her isteği yerine getirilmeye övülmeye alıştırılmış olan çocukla, anne-babası arasında son derece

yakın bir bağıllık meydana gelir. Bu bağıllık önce çocuğun gelişmesini ve olgunlaşmasını önler ve geciktirir. Yaşının ilerlemesine karşın, çocuğun çocuk kalmasına neden olur. Bunun yanı sıra, çocuk aynı sevgiyi diğer insanlardan bekler. Bunu bulamayınca da büyük düş kırıklığına uğrar. İnsanların onu sevmediği, ona değer vermediği gibi yanlış düşüncelere kapılabilir. Bunun sonucu olarak çevresindeki insanlara düşman kesilir yada insanlara karşı düşmanca duygular besler.

Annesi babası tarafından aşırı derecede sevilen çocukların gereksiz yere sık sık öpüldüğü, okşandığı, zaman zaman da anne-babasının yatağına yatırıldığı görülmektedir. Bu türlü davranışlar çocuğun cinsel hayatı üzerinde çok olumsuz etkilerde bulunur. Böyle yetiştirilen çocuklar yetişkinlik yıllarında bile bu bağıllığın etkisinden kendilerini kolay kolay kurtaramazlar.

Cinsel hayatlarında bu yüzden oluşan bazı anormallikler ömürleri boyunca bu gibileri huzursuz ve uyumsuz yapar. Nitekim sevgili Peygamberimiz kız ve erkek çocukların yedi yaşından itibaren yatak odalarının ayrılmasını tavsiye etmiştir.

Acaba hangi çocukların aşırı derecede sevilmesi ya da korunması ihtimali vardır. Yapılan incelemelere göre anne-babaları tarafından aşırı derecede sevimleri ya da korunmaları ihtimali bulunana çocuklar şunlardır: Tek çocuklar, ailenin en küçük çocukları, anne-babanın yaşlılık çağlarında dünyaya getirdikleri çocuklar, çok güzel çocuklar, uzun yıllar bekleyişlerden sonra dünyaya gelen çocuklar. Bir evin bir kız ya da bir oğlu olan çocuklar, nineler ve dedeler tarafından özel bir sevgiyle sevilen çocuklar... vb.

Freud'a göre; çocukları aşırı derecede sevmek, korumak gibi davranışlar, nevrotik ana-babalarda (yani kaygılı, kuruntulu, kuşkulu) daha çok görülmektedir. Bir kısmını sıraladığımız bu ve benzeri nedenleri bilen ana-babalar böyle durumlarda biraz uyanık ve tedbirli olurlarsa çocuklarını gelecekte beklediğini söylediğimiz düş kırıklıklarından ve tehlikelerden korumuş olurlar.

b. Sevgi Azlığı: Yani sevgi yokluğu konusu. Hiçbir anne-baba kendisine katı yürekli denmesini istemez. Ne var ki, zaman zaman elde olmayan nedenler yüzünden de çocuklarımıza böyle davrandığımız,

çok katı, çok sert çıkışlar yaptığımızda bir gerçektir. Çocuklarımızın beğenmediğimiz davranışları karşısında, sert çıkışlar yaparız bağırıp çağırırız. “Artık sen bizim çocuğumuz değilsin, sevmiyoruz seni...” gibi bir bakıma doğru olmayan çıkışlardır bunlar. Oysa bir çocuk için cezaların en büyüğü onun gözünde çok büyük anlam ve değer taşıyan annesinin ya da babasının sevgisini yitirmektir. Bu gibi davranışlara sık sık başvuran anne-babaların çocuklarında büyük bir güvensizlik duygusu, çekingenlik ve korku durumu görülür.

Yalnız kendine değil, anne-babasına karşı olan güveni de azalır çocuğun. Kötü, beğenilmeyen davranışlar karşısında çocuğa gelişi güzel söylenmiş olan, “Artık seni sevmiyorum” gibi sözleri çocuk ciddiye alır. Çocuk çok yıkıcı ve derin izler bırakan etkileri olur bu gibi sözlerin. Oysa herkes bilir ki; sevilmeyen, beğenilmeyen çocuğun kendisi değil davranışlarıdır. Ne var ki, çocuk aradaki farkı anlayamaz, kavrayamaz. Gelişi güzel söylenmiş sözler ya da bu konudaki kusurlu davranışlar çocukta; “Artık annem babam beni sevmiyorlar” gibi yersiz bir takım duygu ve düşüncelerin gelişmesine yol açabilir.

Yalnızca kötü davranışları üzerinde durulduğunu, azarlandığını, sevilmediğini; iyi davranışlarına ise hiç ilgi gösterilmediğini gören çocuklarda yanlış birtakım kanılar da doğabilir. Bu gibi çocuklar büyüklerine karşı küskünlük duyarlar, içlerine dönerler, kendilerine karşı güvenleri azalır. Suç işleyenlerin, ruh sağlığı ciddi olarak bozulmuş kimselerin, uyumsuz davranışlar gösteren kimselerin çoğunluğunu özellikle anne-baba sevgisinden yoksun olarak yetişmiş insanlar oluşturmaktadır.

Anne-babanın dışarıda çalışması sonucunda ilgisiz ve sahipsiz kalan çocukların akrabandan sevilmeyen birine benzeyen çocukların bazen sakat, özürlü, sakat, zekaca geri, çirkin yada istenmeden dünyaya gelen çocukların sevilmemeleri ihtimali çok kuvvetlidir. Bu arada, zekâca düşük düzeyde olan kimi ailelerin zekaca üstün durumda olan çocukları sevmedikleri de görülebilir. Annenin özellikle çok küçük yaşlarda çocuğuna göstereceği yakınlık ve sevginin derecesi çok önemlidir.

Eğer bu sevgi ve ilgi duygusal yönden doyurucu nitelikteyse çocuğunda diğer insanlara karşı aşağı yukarı aynı tepkide bulunması

ihtimali çoktur. Eğer çocuk ailesinden bu duyguları yeterince almamışsa, bir insan için çok önemli olan bu temel ihtiyaçları kadar giderilmemişse, çocuğun ileride insanları sevmeyen onlardan uzak duran soğuk bir duruma gelmesi beklenebilir. Sevginin kişi hayatındaki yerini ve önemini açıklarken saygı kavramının da bu duygunun içinde bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Öteden beri süregelen yanlış anlayışa göre saygı yalnızca yaş ve makam yönünde bizden daha üst durumda olanlara gösterilmesi gereken bir duygu bir davranış biçimidir. Oysa saygı: küçük, büyük farkı gözetmeksizin; karşımızdaki ne ve kim olursa olsun, onun her şeyden önce en az bizim gibi ve bizim kadar bir insan olduğunu kabul ederek herkese vermemiz gereken bir değerdir.

Çocuklarımızı adam yerine koymak onlara gerçekten insan gibi davranmak, onların görüş ve düşüncelerine önem vermek, değer vermek... İşte tüm bu davranışların toplamı, çocuklarımıza duyduğumuz saygının ölçüsünü ortaya koyar. Bu anlayışa göre, bu hava içinde yetişen çocuklarda aynı davranışları başkalarına gösteren kimseler durumuna gelir.

5.3. Anne ve Babaların Disiplin Anlayışı

Disiplin: Bir çocuğun kendi istek ve ihtiyaçlarıyla, çevresinden gelen istekleri bağdaştırmasına yardım etmek için planlanmış bir etki biçimidir. Fakat bu konu kimine göre “çocuğa nasıl davranması gerektiğini öğretmek.” Kimine göre “çocuğu cezalandırmak” kimine göreyse “çocuğa itaat etmesini öğretmektir.” Demektir. Disiplin konusunda başlıca üç görüş vardır.

Bunlardan birincisi, çocuğun hemen hemen her davranışını yasaklayan, engelleyen, katı, sert ve özgürlük tanımayan otoriter disiplin anlayışı, ikincisi ise bu anlayışa tamamen aksi ve çocuğun hemen hemen her davranışına göz yuman aşırı özgürlük tanıyan hoşgörölü disiplin yolu. Üçüncüsü ise bu iki görüşün karışımı olan çocuğun gelişim ve büyüme dönemlerinin özelliklerini göz önünde bulundururlar zaman zaman davranışların hoşgörölüyle karşılanması gerektiğin kabul eden demokratik disiplin yoludur. Eğitimciler bu

disiplin anlayışı için (en güzel fakat uygulanması da o derece güç bir yol) demektedirler.

Hemen söylemeliyim ki aşırı baskı yasaklamalar ve engellemelere dayanan disiplin anlayışı, bunun tamamen tersi aşırı özgüllüğe sınırsız özgürlük ve hoşgörüyeye dayanan disiplin anlayışı, çocuğun eğitimi ve kişiliği ve eğitimi üzerinde aynı olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Bu tip disiplin anlayışlarına göre yetiştirilen çocuklar şaşkın ürkek, çekingen, ne yapacağını bilemeyen güçsüz kişilikli kimseler durumuna gelmektedir. Çocuğun bir şey yapması, yada yapmaması istenirken ona daima nedeni anlatılmalı, açıklanmalıdır.

Çocuğun eğitiminden sorumlu kimseler arasında disiplin anlayışı yönünden birbirinden farklı görüşlerin bulunması da çocuğu şaşırtır. Öyle davranışlar vardır ki bunlar, bu davranışları değerlendirenin görüşüne göre değişir. Birine göre normal ve doğru sayılan bir davranışın öbürüne göre anormal sayılması birinin hoş gördüğü bir davranışı öbürünün yasaklaması beğenmemesi gibi durumlar çocuğu şaşkına çevirir. Anne babanın dengesiz davranışlarının da disiplin üzerinde çok derin olumsuz etkileri vardır.

Çocuğu bir dakika önce öper, sever ya da başının üstüne çıkarırken, bir dakika sonra yaptığı bir kusurlu davranış yüzünden azarlamak, cezalandırmak... Kızılması gereken bir davranış karşısında köpürmek, bağırarak çağırmak, kızılacak bir davranışı ise hoş görmek bağışlamak... Bu gibi dengesiz davranışlar da çocuğu şaşırtır. Anne babasına karşı olan saygının azalmasına, güvenin yok olmasına neden olabilir. Disiplin konusunda son olarak diyebiliriz ki çocuğa her zaman her yerde, kendi kendini denetim altına alabilme gücünü ve alışkanlığını vermeye, kazandırmaya çalışmalıyız.

Davranışlarını bir başkasını sevindirmek bir başkasının gözüne girmek yada birinden korktuğu, çekindiği için değil, doğruluğuna, öyle yapılması gerektiğine inandığı için ayarlamak. Bu alışkanlığı kazanmış bir kişi her zaman ve her yerde aynı biçimde davranır. Böyle bir insan, davranışlarını ayarlarken daima önce kendisini düşünür. Kendi kendine hesap vererek davranışlarını buna göre bir yön ve biçim vermeye çalışır.

a. Aşırı baskı ve disiplin anlayışı: Aşırı baskı ve sıkı disiplinin çocuğun kişiliğini hiçe sayan bir davranış biçimidir. Böyle yetişen çocuklarda genel olarak iki tepki görülür. Bunlardan biri: çocuğun sinmesi içine kapanması, uysal ve söz dinler görünmesi ötekisi ise açıkça karşı koymak her türlü otoriteye başkaldırmak kimi çocuklarda da her iki davranışa da rastlayabiliriz. Yapılan incelemeler göre aşırı baskı ve sert disiplin altında yetiştirilen çocuklarda şu davranışlar görülmektedir:

1. Anne babalarından nefret etmek.
2. İnsanlarla iyi geçinememek, kavgacı ve geçimsiz kimseler durumuna gelmek.
3. Sinirlerine hâkim olmakta güçlük çekmek, alıngan ve çabuk parlayabilen bir kişiliğe sahip olmak.
4. Ne kendilerine ne başkalarına güvenememek.
5. Her türlü otoriteden nefret etmek.
6. Bir takım yersiz korku ve kaygıları olmak.
7. Arkadaşları edinmekte güçlük çekmek.

b. Aşırı serbestlik ve gevşeklik: Çocukların çok sıkı bir disiplin altında geçmiş kimi anne ve babalar (biz çektik, çocuklarımız çekmesin) diyerek, çocuklarının davranışlarında tamamen özgür bırakırlar. Öte yandan kimi anne-babalarda çok meşgul oldukları, çocuklarına ayıracakları zaman bulamadıkları için çocuk kendiliğinde denetimsiz ve özgür kalır. Sınırsız bir özgürlük içinde yetişen bu çocuklara neyin iyi, neyin kötü, neyi yapabilecekleri, neyi yapmanın kendilerini güç duruma sokabileceği gibi hususlar öğretilmediği için onlar da her akıllarına geleni yapmakta hiç bir sakınca görmezler. Tabi bu yüzden de zaman zaman güç ve tehlikeli durumlara düşebilirler. En basit anlamda bir baskıya da müdahale böyle yetişen çocukları çok rahatsız eder. Hemen tepkide bulunmalarına neden olur. Başkalarının hakkına saygı ve iş birliği gibi davranışları öğrenmedikleri için yalnız kendilerini düşünen, bencil davranışları yüzünden sevilmeyen, istenmeyen insanlar durumuna gelirler.

c. Ceza ve Ödülün etkileri: Çocuklara; kötü ve beğenilmeyen davranışları bir daha tekrar etmemeleri için ceza, iyi ve beğenilen davranışları teşvik etmek, gayrete getirmek için de ödül verilir. Ceza ve ödülün bir işe yaraması etkili olabilmesi için çok dikkatli kullanılması gerekir. Aksi halde hiç bir işe yaramadığı gibi, ters etkileri de olur.

Çocuğa ceza verilmeden önce, cezalandırmayı düşündüğümüz davranışın nedeni araştırılmalıdır. Kimi çocuklar bilmedikleri için bilgisizlikleri yüzünden kötü yada beğenilmeyen bir davranışta bulunurlar ve kendilerine bu yüzden bağırıldığı kızıldığı ve ceza verilmek istendiği zaman şaşırırlar. O zaman anlarlar kötü bir şey yaptıklarını. İşte böyle bir çocuğu cezalandırmak büyük bir haksızlık olur. Bu gibi çocukları cezalandırmak yerine neden kusurlu kabahatli bir duruma düşmüş olduklarını açık açık anlatmak ve böylece bu davranışın tekrarını önlemeye çalışmak daha etkili bir yoldur.

Cezanın etkili olabilmesi için çocuğun, niçin cezalandırılması gerektiğini açıkça bilmesi gerekir. Öte yandan çocuğun davranışlarıyla verilen ceza arasındaki ilişki çocuk için önemlidir. Eğer çocuk davranışlarıyla verilen ceza arasında adil dengeli ve olumlu bir ilişki olduğu sonucuna varırsa durumda şikâyetçi olmaz. Çünkü verilen ceza yerindedir.

Ancak böyle kullanılmadığı zaman çocuk verilen cezadan ders alır. Verilen ceza; çocuğun davranışlarıyla karşılaştırılınca çok hafif ya da çok ağır olmuşsa böyle bir ceza çocuk üzerinde yapıcı değil yıkıcı etkide bulunur. Hafif cezalar ağır cezalardan daha etkilidir. Kimi çocuklar için bir sert bakış kimileri için bir acı söz, kimileri için uzun bir süre devam etmemek koşuluyla bazı hak ve ayrıcalıklardan yoksun bırakmak etkili bir ceza olabilir.

Ödülü iyi bir davranışın devamını sağlamak özendirmek için bir araç olarak kullanmak gerekir. Çocuk davranışlarını sonunda alacağı ödüllere verilecek armağanlara göre ayarlamaya başladı mı ödül artık araç olmaktan çıkar, amaç olur. Oysa çocuk armağan almak için başarılı olmaya değil başarıya ulaşmak için başarılı olmaya çalışmaktadır.

Çocuk bir takım iyi davranışları elde etmenin sonunda armağan alabileceği için değil fakat o davranışların gerekliliğine, iyilik ya da doğruluğuna inandığı için tekrar etme alışkanlığını kazanmalıdır nokta. Çok çocuklu ailelerde anne babanın bu konuda çok hassas olması gereken bir başka nokta da şunlardır: Bir çocuğu yaptığı iş yada başarısı nedeniyle ödüllendirirken bu davranışın öteki çocukları üzerindeki etkilerini hesaba katmak.

Böyle durumlarda anne babanın yapacağı en küçük bir yanlışlık, öteki çocukların kardeşlerini çekememelerine kıskanmalarına neden olabilmektedir. Kardeşler arasındaki ilişkilerin, dengenin bozulmaması için o gün göze çarpan bir davranışı bahane edilerek onlar da övülmelidirler. Kimi anne babalar çocuklarından birinde gördükleri iyi bir davranışı ya da başarıyı ele alarak bu çocuklarını över ve armağanlara doğarken bu fırsattan yararlanarak öteki çocuklarıyla bu çocuğu kıyaslamaya kalkarlar.

Böylece sanırlar ki bu aleyhte kıyaslama sonucu öteki çocuklar örnek olan kardeşlerinin davranışlarını, hemen taklide kalkışacaklardır. Tecrübeli anne babaların da çok iyi bildikleri gibi bu tutumla olumlu sonuç almak şöyle dursun, anne babalar kardeşi kardeşe düşürürler. Bu tip aleyhte kıyaslamalar kardeşler arasındaki kıskançlığı birbirlerine düşmanca davranışlarda bulunmalarına neden olur.

KAYNAKÇA

FİCHTER, Joseph H., *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayınları, Ankara 2012.

KURTKAN, Amiran, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

ERKAL, Mustafa E., *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1987.

ÇOCUĞUN OKUL EĞİTİMİNDE AİLENİN ROLÜ: IĞDIR İMAM HATİP OKULLARI ÖRNEĞİNDE BİR DEĞERLENDİRME

**Emrah EKER¹
İbrahim AŞLAMACI²**

GİRİŞ

Aile ve okul, bireyin kişiliğinin sağlıklı bir biçimde şekillendirilmesinde ve sosyo-kültürel açıdan toplumla uyum içinde yaşama becerisini elde etmesinde diğer toplumsal kurumlardan daha etkin ve etkili iki önemli kurumdur. Okul çağına kadar çocukların ilk ve doğal öğretmenleri, başta anneler olmak üzere ebeveynlerdir. Okul çağıyla birlikte öğretmenlerin de çocukların eğitimliğini üstlenmesi anne ve babaların eğiticilik rollerinin sonlandığı anlamına gelmemektedir. Çünkü okuldaki eğitim öğrenciye bilgi, beceri ve tutum kazandırırken bunu sadece okul hayatı için sınırlandırmamakta, bilakis, öğrencinin okulda edindiği bu kazanımları yaşantısının bütününe yansıtması amaçlanmaktadır. Bu nedenle, öğrencinin okul dışındaki yaşantısının şekillenmesinde en önemli aktörler olan anne ve babanın bu konudaki duyarlılığı, destek ve işbirliği önem taşımaktadır.

Çocukların eğitim-öğretim hayatlarındaki başarılarını olumlu ve olumsuz yönde etkileyecek okul dışı faktörlerin başında aile gelmektedir. Aileler, bir yandan çocuklarıyla kuracakları sağlıklı bir iletişimle, diğer yandan da okuldaki öğretmen ve idarecilerle işbirliği içinde olmalarıyla çocuklarının okuldaki başarılarına önemli ölçüde katkı sunabilirler. Bunun önkoşulu ise hem ailenin hem de okuldaki öğretmen ve idarecilerin çocuğu/öğrenciyi yakından tanımalarıdır. Bu bağlamda aile ile okul arasında sağlıklı bir iletişim ağının olması ve

¹ Araş.Gör. İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
emraheker3@hotmail.com / +90 212 532 60 64

² Yrd.Doç.Dr. İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi
Bölümüibrahimaslamaci@gmail.com / +90 422 341 00 71

çocuk hakkında yeterli düzeyde bilgi alışverişinin sağlanması çocuğun okul başarısı açısından önem arz etmektedir.³

Çocuğun okulda geçirdiği zaman, ailesi ve çevresiyle geçirdiği zamana göre daha kısadır. Bu nedenle okul ve öğretmenlerin aileler tarafından desteklenmesi çocuğun eğitiminde önemlidir. Yapılan araştırmalar, çocuklarına destekleyici bir ortam sağlayan ailelerin, onların okul başarısına olumlu etki yapabildiklerini göstermektedir. Bu nedenle öğrencilerin okul başarılarını artırmak ailelerin ve okulun ortak sorunudur. Okul ve aileler bu amacı gerçekleştirmeye yönelik programları düzenlemek ve uygulamak için birlikte çalışmalıdır.⁴ Böylelikle, çocukların okul ortamında kazandıkları becerilerin ev ortamında pekiştirilmesi ve geliştirilmesi, okul-ev tutarlılığının sağlanması ve ailelerin okul ortamının etkili bir ögesi haline gelebilmesi sağlanabilir.⁵

Ev ve okul ortamının çocuğun hayatında ve gelişiminde son derece önemli ve etkili olması, araştırmacıları bu konuda bütüncül bir yaklaşıma yönlendirmiştir. Ev ve okulun birbirlerinden ayrı olarak araştırılmasından ve değerlendirilmesinden ziyade girift ilişkilerin yer aldığı bu okul döneminde hem aile ortamının akademik başarıya etkisi, hem de okuldaki ders durumu ve arkadaş ilişkilerinin aile ortamına olan etkisi değerlendirilerek ilgili araştırmaların yapılması önerilmiştir.⁶

³ Engin Aslanargun, "Okul-Aile İşbirliği ve Öğrenci Başarısı Üzerine Bir Tarama Çalışma", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5:18, 2007, s. 120.; Ayrıca bkz: Süleyman Çelenk, "Okul Başarısının Ön Koşulu: Okul Aile Dayanışması", *İlköğretim-Online* 2 (2), 2003 ss: 28-34.

⁴ F. Ömer Tutkun ve Ayşe Ela Köksal, "Okul Aile İşbirliğinde Yeni Yaklaşımlar", *Eğitim Araştırmaları*, 5:8, Yıl:2, 2002.

⁵ Füsün Akkök, "Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımı", *İlköğretimde Rehberlik*, edit.: Yıldız Kuzgun, Ankara: Atlas Yayınları, 2004, s. 257.

⁶ Çocukların eğitim-öğretim hayatlarında aile kurumunun önemine yönelik akademik çalışmaların Coleman ve arkadaşlarının 1966'da gerçekleştirdiği araştırmalarla hız kazandığı bilinmektedir. Onlar, farklı aile yapılarından gelen çocukların farklı başarı düzeylerine sahip olduğuna değinmiş ve nihayetinde aile kurumunun çocukların başarılarında en az okul kadar etkili olduğunu iddia etmişlerdir. Bknz: C. A. Shaw, "A Study of the Relationship of Parental Involvement to Student Achievement in a Pennsylvania", Basılmamış Doktora Tezi, *The Pennsylvania State University*, Pennsylvania, 2008, aktaran, Çetin Erdoğan ve Nihan Demirkasimoğlu, "Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, C:16, 5:3, 2010, s. 402.; Ayrıca bkz: Yakup Kolay, "Okul-Aile-Çevre İş Birliğinin Eğitim Sistemindeki Yeri ve Önemi", *Milli Eğitim*

Çocuğun okul eğitiminde okul-aile işbirliğinin önemi her geçen gün daha fazla ön plana çıkmakta ve bu birlikteliğe engel teşkil eden sorunların tespit edilmesine ve giderilmesine yönelik çalışmaların sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle son çeyrek asırda eğitim bilimleri alanında yapılan çalışmalar, ailelerin çocuklarının eğitimine katılma oranları ile okul ve öğrencilerin başarıları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan yine eğitim alanında ortaya konulan araştırmalarda başarılı idarecilerin ve öğretmenlerin en önemli özelliklerinden birinin okul-aile işbirliğine önem vermeleri olduğu tespit edilmiştir.⁷ Tüm bu çalışmalar gelişmiş ülkelerde okul-aile işbirliğinin sistematik bir şekilde ele alınmasına ve uzmanların bu konunun üzerinde daha fazla eğilmelerine neden olmuştur.

Aile katılımı üzerine oluşan alanyazında, çocukların eğitim-öğretim hayatında ailelerin de sürece dahil olmasının ve okul-aile işbirliğinin sağlanmasının; okul plan ve programlarının geliştirilmesinde, okul ikliminin hem eğitimciler hem de öğrenciler açısından iyileştirilmesinde, velilerin çocuğun eğitime yönelik bilgi ve becerilerinin arttırılmasında, ailelerin desteklerinin sağlanmasında, öğrencilerin devamsızlık sorunlarının azaltılmasında, öğrencilerin akademik başarılarının artması ve okuldaki disiplin olaylarının azalmasında önemli katkılarının olduğunu belirtilmektedir.⁸

Okul-aile işbirliği bağlamında ailenin konumunun ve katkısının ne olması gerektiğine ilişkin yapılan çalışmalarda birbirinden farklı yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Lawson bu konuda yapılan çalışmalardan hareketle en az dört farklı yaklaşımı sıralamaktadır: Birinci yaklaşımda ailelerin okuldaki eğitim süreçlerine etkisi azdır, asıl etkin oldukları yer aile ortamıdır. İkinci yaklaşımda aileler okuldaki daha çok ikincil işlerin sevk ve idaresiyle ilgilenirler; ders dışı faaliyetler, kültürel etkinlikler, okuldaki ihtiyaç malzemelerinin

Dergisi, 5:64, Güz 2004, son erişim: 05.10.2016, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/164/kolay.htm

⁷ Gümüşeli, "Ailenin Katılım ve Desteğinin Öğrenci Başarısına Etkisi", s.17.; Ayrıca bkzn: Mehmet Ceylan & Birkan Akar, "Ortaöğretimde Okul-Aile İşbirliği ile İlgili Öğretmen ve Veli Görüşlerinin İncelenmesi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2010), ss: 43-64.

⁸ Erdoğan ve Demirkasimoğlu, "Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri", s. 403, 404.;

teminini sağlama vs. Üçüncü yaklaşımda aileler ders dışı faaliyetlerin yanı sıra eğitim süreciyle de kısmen alakadardırlar; öğretmenlere yardım ederler, eğitimle ilgili kararlarda görüş beyan ederler. Dördüncü yaklaşımda ise aileler okuldaki tüm sürece hâkimdir. Sorunların giderilmesinde, yeni plan ve programların hazırlanmasında, gereken değişikliklerin yapılmasında hem görev üstlenirler hem de karar mekanizmasında yer alırlar.⁹ Aile katılımı olmaksızın eğitim-öğretim hayatında önemli bir başarı elde edilemeyeceği gerçeğinin tüm yaklaşımlar tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Bu alanda farklı çalışmalara imza atan Epstein ise ailelerin eğitim sürecine katılımları ile ilgili aşağıdaki kategorilendirmeyi yapmış ve bu bağlamda ailelere ne tür bir iştirak sağlayacağı konusunda uygulama önerileri sunmuştur;¹⁰

- a) Ebeveynlik (Parenting): Ailelere çocukların eğitimleri ve ders çalışma ortamı açısından elverişli bir ev atmosferinin sağlanması hakkında yardımcı olmak. Onların yaşlarına ve öğrenim seviyelerine göre ebeveynlere beslenme, sağlık ve eğitim planlamalarında destek olmak.
- b) İletişim Kurma (Communicating): Okul-aile işbirliği bağlamında iki kurum arasında sağlıklı bir iletişim zemini oluşturmak; veli toplantıları düzenlemek, velilere belirli aralıklarla öğrenci hakkında raporlar göndermek.
- c) Gönüllülük (Volunteering): Gönüllü ailelere okulda çalışma yapabilmeleri için ortam hazırlamak ve onların sınıfça veya okulca düzenlenen etkinliklere katılmasını sağlamak.
- d) Evde Eğitim (Learning at Home): Ailelere yönelik eğitim ve okuma programları hazırlamak. Çocukların ödevlerinde ve ders etkinliklerinde, onlara nasıl yardımcı olabilecekleri konusunda aileleri bilinçlendirici faaliyetlerde bulunmak.

⁹ Michael A. Lawson, "School-Family Relations in Context: Parent and Teacher Perceptions of Parent Involvement", *Urban Education*, Vol:38, No:1, 2003, s. 79, 80.

¹⁰ Joyce L. Epstein, "School, Family, and Community Partnerships: Caring for the Children We Share", *School, Family, and Community Partnerships: Your Handbook for Action*, Office of Educational Research and Improvement, Washington, 2002, s. 14.

- e) Karar Alma (Decision Making): Okul-aile birliği sorumlusu ve temsilcisi seçmek ve okuldaki karar alma süreçlerinde aileler adına bu temsilcilerin karar mekanizmasına dâhil olmalarını sağlamak.
- f) Toplumla İşbirliği İçinde Olma (Collaborating with the Community) : Sosyal ve kültürel imkân ve hizmetler sunan birim ve kurumlarla ilgili aileleri ve öğrencileri bilgilendirmek. Bu gibi toplumsal faaliyetlere katılımlarını sağlamak.

Gümüşeli'ye göre okul-aile birlikteliğinin oluşmasının ilk ve en önemli koşulu, her iki tarafın da kendi rolünü bilmesi ve bu rolün gereğini yerine getirmede karşılıklı işbirliği içerisinde çalışmaya hazır olmasıdır. Aile ve okul ancak böyle bir hazır bulunuşlulukla ve hedef birliği içerisinde üzerlerine düşen rolleri eksiksiz olarak yerine getirebilir. Bu bakımdan Gümüşeli, çocuklarının akademik başarılarında en az okul ve öğretmenler kadar velilerin de görev ve sorumlulukları olduğunu ve başarının ancak işbirliği ve etkili iletişim sayesinde yakalanabileceğini ifade eder. Okul yöneticisi ve öğretmenlerin ise aile katılımı ve desteğini artırabilmek için azami gayret göstermeleri gerektiğini, okul-aile işbirliğinin sadece veliden finansal destek sağlamaktan ibaret olmadığını belirtir.¹¹

Çocuğun ve okulun başarısında aile katılımının önemini ortaya koyan araştırmalarla birlikte bir kısım çalışmalarda ise ailelerin okula, okuldaki işleyişe, çocuğunun eğitime ve öğretmenine mesafeli durmalarına yol açan sebepler üzerinde durulmaktadır. Erdoğan ve Demirkasimoğlu aile katılımını azaltan sebepler olarak; okul ile aile arasındaki iletişimsizlik, ailelerin eğitim düzeyinin elverişsizliği, ailelerin sosyo-ekonomik durumlarının elverişsizliği, çalışma koşulları nedeniyle sınırlı zaman ve olanağa sahip olmaları, ailelerin geçmişteki olumsuz okul deneyimleri, çocuklarının eğitim sürecine katılmalarını gereksiz görmeleri, eğitim işini okula bırakıp pasif kalmayı tercih etmeleri ve bu konuda sorumluluk almamaları, eğitimcilerin ailelere karşı olumsuz tavırları ve aile katılımının önemine inanmamaları gibi nedenleri

¹¹ Ali İlker Gümüşeli, "Ailenin Katılım ve Desteğinin Öğrenci Başarısına Etkisi", *Özel Okullar Birliği Bülteni*, Eylül-2004, s. 16, 17.

sıralamaktadır.¹² Bununla birlikte bazı okul idarecileri ya da öğretmenlerin olası olumsuz eleştirilerle karşılaşmaktan duydukları kaygı nedeniyle veli katılımına sıcak bakmadıkları, ayrıca kimi öğretmen ve idarecilerin velinin okulda çokça görünmesinden çekindiği ve hoşnut olmadığı yapılan araştırmalara yansımıştır.¹³ Ayrıca okuldaki yetkililer tarafından para talep edileceği kaygısı ve bazı öğretmenlerin velilere sert ve resmi tutumları da okul temelli veli katılımını engelleyen etmenler arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, geleceğin teminatı olan çocukların ilk eğitim kurumları olan aile ortamından eğitim-öğretim hayatlarının sonuna dek kaliteli ve verimli bir süreç geçirmeleri hem velilerin, hem de idareci ve öğretmenlerin üstün gayretleri ve bu işe gerçek anlamda gönül vermeleri ile mümkündür. Bu anlamda okul-aile işbirliğinin ve ailelerin eğitim sürecine etkin katılımlarının başta akademik başarı olmak üzere çocukların eğitimlerinde önemli faydalar sağladığı açıktır. Bu açıdan okulu ve öğretmenleri destekleyici paydaşlar olarak ailelerin, çocuklarının eğitim sürecine ne düzeyde katılım sağladıklarının farklı örneklemelerde incelenmesi araştırmaya değer görülmüştür.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada Iğdır ilinde yer alan İmam Hatip okullarında öğrenim gören öğrencilerin anne ve babalarının, çocuklarının okuldaki eğitim-öğretim sürecine ne derecede katıldıklarının öğretmen ve okul yöneticisi görüşleriyle tespit edilmesi, ayrıca öğrenci görüşleriyle de sosyo-ekonomik ve eğitim seviyesi itibarıyla sahip oldukları aile ortamlarının ve teknolojik imkânlarının betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmada aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

¹² Erdoğan ve Demirkasımoğlu, "Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri", s. 406.; Bahar Keçeli Kaysılı, "Akademik Başarının Arttırılmasında Aile Katılımı", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2008-9 (1), s. 75, 76.

¹³ H. Şimşek, ve D. Tanaydın, İlköğretimde Veli Katılımı: Öğretmen-Veli-Psikolojik Danışman Üçgeni. *İlköğretim Online*, 1 (1), s. 12-16.; Ayrıca bkz: Türkan Argon ve Cemile Kıyıcı, "İlköğretim Kurumlarında Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımlarına Yönelik Öğretmen Görüşleri", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5:19, 2012, ss: 80-95.

- 1- Öğretmen görüşlerine göre velilerin çocuklarının eğitim sürecine katılımı ve bu konuda işbirliği içerisinde olma düzeyleri nedir?
- 2- Okul yöneticilerine göre velilerin çocuklarının eğitim sürecine katılımı ve bu konuda işbirliği içerisinde olma düzeyleri nedir?
- 3- Öğrencilerin aile ortamlarını betimlemek adına velilerinin eğitim düzeyleri nedir?
- 4- Öğrencilerin aile ortamlarını betimlemek adına velilerinin mesleki durumları nedir?
- 5- Öğrencilerin aile ortamlarını betimlemek adına teknolojik imkânlara sahiplik durumları nedir?

YÖNTEM

Model

Bu araştırma nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı karma bir araştırma modelindedir.

Evren ve Örneklem

Öğrenciler açısından araştırmanın evrenini Iğdır ilinde bulunan İmam Hatip okullarında okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem ise İmam Hatip Ortaokullarından 254 ve Anadolu İmam Hatip Liselerinden 280 olmak üzere toplam 534 öğrenciden oluşmaktadır. Tablo 1’de araştırmaya katılan İmam Hatip okulu öğrencilerine ait demografik bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri

		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Erkek	219	41
	Kız	315	59
Okul Kademesi	İHO	254	47,6
	İHL	280	52,4
Sınıf Düzeyi	5	53	10
	6	63	11,8
	7	67	12,6
	8	71	13,3
	11	137	25,7
	12	141	26,4

Araştırmaya katılan 534 öğrenciden 219'u (%41) erkek, 315'i (%59) kız olup, 254'ü (%47,6) İmam Hatip Ortaokulunda 280'i (%52,4) ise İmam Hatip Lisesinde eğitim görmektedir. Tüm örneklemin arasında 5. sınıf öğrencisi % 10'u (53), 6. sınıf öğrencisi % 11,8'i (63), 7. sınıf öğrencisi % 12,6'yı (67), 8. sınıf öğrencisi % 13,3'ü (71), 11. sınıf öğrencisi % 25,7'yi (137) ve 12. sınıf öğrencisi ise % 26,4'ü (141) teşkil etmektedir.

Öğretmenler açısından araştırmanın evrenini Iğdır ilinde bulunan İmam Hatip okullarında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Örneklem ise araştırmaya katılmayı kabul eden bu okullarda görevli 38 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan İmam Hatip okullarında görev yapan öğretmenlere ait demografik bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Özellikler

		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Erkek	16	42,1
	Kadın	22	57,9
Yaş	21-25	8	21,1
	26-35	23	60,5
	36-45	5	13,2
	46-50	2	5,3
Branş	Meslek dersleri / Din Kül ve Ah. Bilgisi	11	28,9
	Kültür Dersleri	27	71,1

Araştırma kapsamında öğrencilere anket uygulanan okullarda 16'sı (%42,1) erkek, 22'si (%57,9) kadın olmak üzere toplam 38 öğretmene de velilerin eğitim sürecine katılımına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğretmenlerin % 21,1'i

(8) 21-25, % 60,5'i (23) 26-35, % 13,2'si (5) 36-45 ve % 5,3'ü (2) ise 46-50 yaş aralığındadır. Buna göre öğretmenlerin büyük çoğunluğunun (%81,6) genç olarak nitelendirilebilecek yaş aralığında (21-35) olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin branşlara göre dağılımı ise; kültür dersi öğretmenlerinin oranı % 71,1 (27), meslek veya Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin oranı % 28,9'dur (11).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrenci ve öğretmenlerin görüşlerini toplamak için nicel araştırmalarda kullanılan anket tekniği kullanılmıştır. Okul yöneticilerinin görüşleri için ise nitel araştırmalarda kullanılan görüşme tekniği kullanılmıştır. Anket ve mülakat soruları araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Tüm veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan anket ve mülakat formlarıyla 2015-2016 öğretim yılı bahar döneminde toplanmıştır. Söz konusu okullar araştırmacı tarafından söz konusu dönemde ziyaret edilmiş, öğrenci ve öğretmenlere anket uygulaması yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ziyaret edilen okul yöneticileriyle yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiş ve görüşmeler ses kaydı yapılarak kayıt altına alınmıştır. Anket verileri SPSS 22 programı yardımıyla analiz edilmiş, yüzde ve frekanslar hesaplanmıştır. Görüşme kayıtları önce çözümlenmiş daha sonra bu çalışmayla ilgili kısımları içerik analizine tabi tutulmuştur.

BULGULAR VE YORUM

Araştırma, Türkiye örnekleminde İmam Hatip okulları üzerine yürütülen daha geniş ve çok boyutlu bir araştırmanın bu çalışmanın konusu ile ilgili kısmıyla sınırlıdır. Araştırmada örneklemi oluşturan öğrenci, öğretmen ve idarecilerden aile katılımı ve aile ortamına yönelik elde edilen veriler aşağıdaki gibidir:

1- Öğrencilerle İlgili Bulgular

Tablo 3'te araştırmaya katılan İmam Hatip okulu öğrencilerinin sahip oldukları teknolojik imkânlar, kullandıkları sosyal medya

platformları ve günlük olarak internet, bilgisayar oyunu ve sosyal medya kullanımına ayırdıkları yaklaşık süre ile ilgili bulgular yer almaktadır.

Tablo 3: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Teknolojik İmkân ve İnternet Kullanımlarına İlişkin Bulgular

		<i>f</i>	%
Teknolojik İmkân Durumu	Bilgisayarı var	447 yok 84 var	84,4 15,6
	Tableti var	323 yok 208 var	60,8 39,2
	Cep telefonu var	331 yok 200 var	62,3 37,7
	Evde interneti var	443 yok 88 var	83,4 16,6
	Cep telefonunda internet paketi var	438 yok 93 var	82,4 17,6
Sosyal Medya Hesap Durumu	Facebook	280 yok 251 var	52,7 47,2
	Twitter	475 yok 56 var	89,4 10,5
	Instagram	412 yok 119 var	77,5 22,4
	Snapchat	507 yok 24 var	95,4 4,5
	Youtube	449 yok 82 var	84,5 15,5
Günlük İnternet, Bilgisayar Oyunu ve Sosyal Medya Kullanımına Ayırdığı Süre	1 saat veya daha az	269	50,4
	2 saat	66	12,5
	3 saat	23	4,3
	4 saat	15	2,8
	5 saat veya daha fazla	17	3,2
	Cevapsız	144	27

Teknolojik imkâna sahiplik konusunda elde edilen verilere göre araştırmaya katılan öğrencilerin % 84,4'ü bilgisayara, % 60,8'i tablete, % 62,3'ü cep telefonuna sahip değildir. Cep telefonu olanların ise yaklaşık yarısında internet paketi bulunmaktadır. Evinde internet imkânı olan öğrenci oranı ise sadece % 16,6'dır. Öğrencilerin yarısı (% 50,4) günlük internet, bilgisayar oyunu ve sosyal medya kullanımına ayırdıkları vakti “1 saat veya daha az” olarak belirtmişlerdir. Katılımcıların % 27'si soruyu cevapsız bırakırken, “2 saat” şıkkını işaretleyenlerin oranı % 12,5 (66), “3 saat”, “4 saat” ve “5 saat veya daha fazla” şıkkını işaretleyenlerin oranı ise toplamda % 10,3'e (55) tekabül etmektedir. İnternet ve sosyal medya kullanımı ve bilgisayar oynama büyük ölçüde bilgisayar, tablet ve cep telefonu gibi teknolojik araçlara sahip olmakla yakından ilgili olması sebebiyle bu imkânlarla büyük oranda sahip olmayan öğrencilerin nete bağlanma, oyun oynama ve sosyal medya kullanma oranlarının da düşük olması beklendik/anlamlı bir sonuçtur.

2- Öğrencilerin Ailelerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilere ailelerin gelir seviyelerini nasıl algıladıkları, ebeveynlerinin eğitim düzeyleri ve meslekleri sorulmuştur. Elde edilen bulgular Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Ailelerine İlişkin Bulgular

		<i>f</i>	%
Aile Gelir Düzeyi	Çok iyi	46	8,8
	İyi	142	27,3
	Orta	257	49,3
	Düşük	59	11,3
	Çok düşük	17	3,3
Anne Eğitim Düzeyi	Okur-yazar değil	284	54,4
	İlkokul	154	29,5
	Ortaokul	55	10,5
	Lise	19	3,6
	Önlisans	-	
	Üniversite	8	1,5
	Lisansüstü	2	0,4

Baba Eğitim Düzeyi	Okur-yazar değil	83	15,9
	İlkokul	239	45,7
	Ortaokul	108	20,7
	Lise	59	11,3
	Önlisans	2	0,4
	Üniversite	22	4,2
	Lisansüstü	10	1,9
Anne Meslek	Ev hanımı	509	96,6
	Memur	8	1,5
	İşçi	7	1,3
	Serbest meslek	2	0,4
	Çiftçi	1	0,2
Baba Meslek	İşsiz	69	13,8
	Memur	58	11,6
	İşçi	151	30,1
	Serbest Meslek	41	8,2
	Tüccar/Sanayici	45	9
	Emekli	17	3,4
	Çiftçi	96	19,2
	Diğer	24	4,8

Araştırmaya katılan öğrencilerin yarısı (%49,3) ailelerin gelir düzeylerini “orta”, % 11,3’ü (59) “düşük” ve % 3,3’ü (17) “çok düşük” olarak görmektedir. % 8,8’i “çok iyi”, % 27,3’ü ise “iyi” seçeneklerini işaretlemişlerdir. Yaklaşık % 85 oranında öğrenci her ne kadar aile gelir düzeyini orta ve üzerinde değerlendirse de, ebeveynlerin sahip oldukları mesleklerle ilgili veriler dikkate alındığında öğrencilerin gelir düzeyi ile ilgili anket sorusuna kendi yaşadıkları coğrafyaya görece cevap verdikleri düşünülmektedir. Zira annelerin meslekleri ile ilgili veriye göre ev hanımı oranı % 96,6’dır (509). Öğrencilerin babalarının ise % 13,8’i (69) işsizdir. Diğer yandan ebeveynlerin % 31,4’ü (158) işçi, % 19,4’ü (97) çiftçi, % 13,1’i (66) memur, % 9’u (45) tüccar/sanayici, % 8,6’sı (43) serbest meslek sahibidir. Emekli oranı ise sadece % 3,4’tür (17).

Benzer şekilde ebeveynlerin eğitim seviyelerinin de oldukça düşük olduğu görülmektedir. Anneler arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 54,4 (284), ilkokul mezunu % 29,5 (154), ortaokul mezunu

% 10,5'tir (55). Lise, lisans ve lisansüstü tahsili görmüş anne oranı ise sadece % 5,5'tir (29). Öğrencilerin babalarının ise % 17,8'i (93) lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü diplomalarına sahiptirler. İlkokul mezunları (%45,7) ile ortaokul mezunları ise (%20,7) büyük çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı annelere göre yaklaşık 3,5 kat daha düşüktür (%15,9). Anne ve baba eğitim düzeyleri arasındaki fark ise, ülkemizin özellikle doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerindeki toplumsal kabul ve anlayışlar çerçevesinde kız çocuklarının okutulması konusundaki olumsuz yaklaşımlardan dolayı anlaşılabilir bir aralığı ifade etmektedir.

3- Öğretmenlere Göre Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımı

Araştırma kapsamında İmam Hatip okullarında görev yapan öğretmenlere veliler hakkında toplantılara yeterli ölçüde katılıp katılmadıklarına, okula gereken ilgi ve desteği gösterip göstermediklerine, eğitim süreci ile ilgili konularda işbirliğine açık olup olmadıklarına ve çocuklarının eğitimleri konusunda okullardan ve öğretmenlerden ne gibi beklentilere sahip olduklarına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin veli katılımına yönelik görüşlerine ilişkin bulgular (Tablo 5) aşağıdaki şekildedir:

Tablo 5: Öğretmenlerin Velilerin Eğitim Sürecine Katılımına İlişkin Görüşleri

	Hiç Katılmıyorum	Çoğunlukla katılmıyorum	Kararsızım	Çoğunlukla Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
Veliler okulda yapılan toplantılara yeterince ilgi göstermektedir.	34,2	23,7	13,2	18,4	10,5
Veliler okula gereken ilgi ve desteği sağlamaktadır.	28,9	28,9	15,8	18,4	7,9
Veliler öğrencilerin eğitimi konusunda işbirliği içerisinde.	21,1	34,2	15,2	18,9	10,6
Velilerin çocuklarının eğitimi konusunda okullardan beklentileri gereğinden fazla yüksektir.	2,6	10,5	23,7	44,7	18,4

Tablo 5'e göre, araştırmaya katılan öğretmenlerin yarısından fazlası (%57,9) velilerin okulda yapılan toplantılara gereken ilgiyi göstermediklerini düşünmektedirler. % 13,2'si bu konuda kararsızken, öğretmenlerin sadece % 28,9'u velilerin okul toplantılarına katılımlarının yeterli ölçüde olduğunu düşünmektedirler. Okul-aile işbirliğinin, dayanışmasının ve sağlıklı bir zeminde devam etmesinin önkoşulu sağlam bir iletişim kanalının olmasıdır. Özellikle ebeveyn profili ve sahip olunan teknolojik imkânlar dikkate alındığında en sağlıklı iletişim platformunun yüz yüze görüşme şeklinde olduğu açıktır. Veli toplantıları ise bu görüşme ortamını sunması bakımından önemli role sahiptir. Öğretmenlerin yarısından fazlasının velilerin bu konuda gereken hassasiyeti göstermediklerini belirtmesi ilgili okullarda düzenlenen toplantılara veli katılımı konusunda ve dolayısıyla öğretmen-veli iletişimde de sıkıntıların olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan benzer şekilde ailelerin okula gereken ilgi ve desteği yeterince göstermedikleri de öğretmenlerin % 57,8'i tarafından belirtilmiştir. Bu konuda olumlu düşünen öğretmen oranı ise % 26,3'tür. Ayrıca öğretmenlerden, ailelerin çocuklarının eğitimi konusunda atılacak adımlarda ihtiyaç söz konusu olduğunda işbirliğine yanaşmadıklarını düşünenlerin oranı % 55,3'e, işbirliğine açık olduklarını düşünenlerin oranı ise % 29,5'e tekabül etmektedir. % 15,2 si ise bu konuda kararsız olduklarını ifade etmiştir. Öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik ve eğitim düzeylerine ilişkin veriler dikkate alındığında, hem ebeveynlerin eğitim düzeylerinin düşüklüğü hem de ekonomik durumları, çocuklarının okul eğitimlerine katılımlarını ve katkılarını etkileyen unsurlar olarak bu tablodaki verileri anlamaya ve anlamlandırmaya olanak sağlamaktadır.

Araştırmada öğretmen görüşlerine göre ailelerin okul ve eğitim sürecine mesafeli durmalarına karşın, okuldan beklentilerinin ise yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu (% 63,1) bu şekilde düşünmektedir. Sadece % 13,1'i velilerin okullardan beklentilerinin yüksek olmadığını ifade etmiştir. Buradaki veriler ise ilgili alan yazında zikredilen velilerin sahip oldukları yanlış okul ve eğitim algılarını hatırlatmaktadır. Buna göre aile katılımını engelleyen bir unsur olarak öğrenci velileri formal anlamda eğitim öğretim hayatı

başladıktan sonra çocuklarının eğitim sorumluluğunun büyük ölçüde okula geçtiğini düşünebilmektedirler.

4- Okul Yöneticilerine Göre Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımı

Iğdır'da anket uygulanan okulların yöneticileriyle de birebir görüşme yoluyla belirli konularda veri elde edilmiştir. Öncelikle görüşülen okul yöneticileri velilerin gelir seviyelerinin düşük olduğuna dair beyanatta bulunmuşlardır. Yönetici 2 bu durumu *“Burada çoğu aileyi tanıyorum, maddi durumları çok iyi değil”* diyerek dile getirmiştir. Yönetici 3 ise maddi anlamdaki yetersizliğin velilerin okulla işbirliklerini ve çocuklarının eğitimleriyle ilgilenmelerini ister istemez olumsuz yönde etkilediğini, *“Zaten (veliler) ne yaklaşıyorlar ne uzaklaşıyorlar, herkes kendi geçim derdinde.”* diyerek ifade etmiştir. Yönetici 1 ise velilerin çocuklarına derslerinde destek olamadıklarını, bu bağlamda yeterliliklerinin de olmadığını *“Ailelerde eğitim bilgisi çok az. Mesela en basitinden bir Kur'an-ı Kerim öğretiyorsunuz, ailelerin katkısı çok azdır. Evde çocuğu çalıştıracak kimse yok, bilmiyor.”* diyerek belirtmiştir.

Diğer yandan okul yöneticilerinin ifadelerinden velilerin İmam Hatip okullarında okuyan çocuklarının eğitim süreçleri hakkında beklentilerinin ve bu okulları tercih etme sebeplerinin farklılaştığı ve çocuklarını bu okullarda okutma adına daha fazla özveride bulunduğu anlaşılmaktadır. Yönetici 2 *“Burada çoğu aileyi tanıyorum, maddi durumları çok iyi değil ama kısıyor bir yerlerden servis parası ödüyor, bilindik okullara göndermiyor buraya gönderiyor. Sebebi işte iyi bir din eğitimi alsın diye, buradaki ortam başka. Okullarda kız ve erkek sınıflarının ayrı olması veliler üzerinde çok olumlu bir etki yapıyor.”* diyerek bu konudaki gözlemini dile getirmiştir.

Yönetici 1 ise bazı velilerin özellikle çocuklarının akademik başarısını daha fazla ön planda tuttıklarını *“TEOG'a odaklanan veliler de var. Mesela bu sene başta imam olan arkadaşlar olmak üzere 8. Sınıfta okuyan başarılı öğrencileri buralardan çektiler. Yani akademik başarıyı daha yüksek olan başka okullara göndermek istediler. Öyleler de çıktı yani akademik başarıya önem veren veliler de var.”* diyerek ifade etmiştir.

Okul yöneticileriyle yapılan görüşmelerden hareketle, Iğdır İmam hatip okulları örneğinde ailelerin sosyo-ekonomik ve eğitim düzeylerinin yüksek olmadığı ve bu durumun onların çocuklarının eğitimleri konusunda okul idaresi ve öğretmenleriyle işbirliğini olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı ailelerin çocuklarının özellikle İmam hatip okullarında okuması konusunda özverili davrandıkları ifadelere yansımaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Iğdır ilinde yer alan İmam Hatip okullarında öğrenim gören öğrencilerin anne ve babalarının çocuklarının okuldaki eğitim-öğretim sürecine ne derecede katıldıklarının öğretmen ve okul yöneticisi görüşleriyle tespit edilmesi, ayrıca öğrenci görüşleriyle de sosyo-ekonomik ve eğitim seviyesi itibarıyla sahip oldukları aile ortamlarının ve teknolojik imkânlarının betimlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda ulaşılan önemli sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Öğrencilerin okul dışında teknolojik imkânlarla sahip olmaları özellikle onların okul dışı bilgi kanallarının çeşitlenmesi açısından önemlidir. Buna karşılık araştırmaya katılan Iğdır'daki İmam hatip okulu öğrencilerinin % 84,4'ünün bilgisayara, % 60,8'inin tablete, % 62,3'ünün cep telefonuna sahip olmadığı, evinde internet imkânı olan öğrencilerin oranının ise sadece % 16,6 olduğu tespit edilmiştir. Bu durum öğrencilerin özellikle ev ortamında derslerine katkı sunabilecek web tabanlı eğitim portallarından istifade edememelerine yol açacaktır. Bu ise çocuğun okul başarısını etkileyen dış faktörlerden birisi olan uygun ortam ve teknolojik imkâna sahip olma durumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca günümüzde özellikle internet ve benzeri iletişim teknolojileri, okul aile iletişiminin geliştirilmesinde ve velilerin okul içi ve okul dışı faaliyetlere katılımları konusunda bilgilendirilmelerinde bir kanal olarak kullanılabilir. Ancak bu durum teknolojik imkânlardan yoksun olan aileler için geçerli olamayacaktır.

- 2- Araştırmaya katılan öğrencilerin ebeveynlerinin eğitim seviyelerinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Anneler arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 54,4, ilkokul mezunu % 29,5, ortaokul mezunu % 10,5'tir. Lise, lisans ve lisansüstü tahsili görmüş anne oranı ise sadece % 5,5'tir. Öğrencilerin babalarının % 15,9'u okuma yazma bilmemektedir. Babalar arasında ilkokul mezunları (%45,7) ile ortaokul mezunları ise (%20,7) büyük çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Babaların % 17,8'i lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü diplomalarına sahiptirler. Ailelerin eğitim düzeylerinin düşüklüğü görüşülen okul yöneticilerinin görüşlerine de yansımıştır. Bu şekilde anne-babaların eğitim düzeylerinin büyük ölçüde alt düzeyde olması onların çocuklarının eğitimlerine yeterince destek olamamalarına ve bu konuda okul ile yeterince işbirliği yapamamalarına yol açmaktadır.
- 3- Araştırma sonucunda Iğdır'daki İmam Hatip okulu öğrencilerinin büyük çoğunluğunun ailelerinin sosyo-ekonomik düzeylerinin oldukça düşük olduğu saptanmıştır. Zira ebeveynlerin mesleki durumlarına bakıldığında annelerin % 96,6'sı ev hanımıdır. Öğrencilerin babalarının ise % 13,8'i işsizdir. Diğer yandan ebeveynlerin % 31,4'ü işçi, % 19,4'ü çiftçi, % 13,1'i memur, % 9'u tüccar/sanayici, % 8,6'sı serbest meslek sahibidir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık yarısı ailelerin gelir düzeylerini "orta", % 11,3'ü "düşük" ve % 3,3'ü "çok düşük" olarak görmektedir. Ailelerin düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olmaları görüşülen okul yöneticilerinin görüşlerine de yansımıştır. Bu şekilde çocukların eğitimlerinde okul dışında uygun ortam oluşturma konusunda ailelerin gerekli ekonomik seviyeye yeterince sahip olamadıkları anlaşılmaktadır. Ailelerin düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olmaları alanyazında ifade edildiği gibi çocuklarının okul başarısı konusunda aile katılımını ve katkısını olumsuz yönde etkileyen faktörlerden birisidir.

- 4- Araştırma sonucunda Iğdır'daki İmam Hatip okullarında görev yapan ve ankete katılan öğretmenlerin yarısından fazlasının (%57,9) velilerin okulda yapılan toplantılara gereken ilgiyi göstermediklerini düşündüğü; % 13,2'sinin bu konuda kararsız kaldığı, % 28,9'unun ise velilerin okul toplantılarına katılımlarının yeterli gördükleri tespit edilmiştir. Yine öğretmenlerin % 57,8'inin ailelerin okula gereken ilgi ve desteği yeterince göstermediklerini, % 55,3'ü ise çocuklarının eğitimi konusunda ailelerin yeterince işbirliği içinde olmadıklarını düşündükleri ulaşılan diğer sonuçlardır.
- 5- Araştırmada öğretmen görüşlerine göre ailelerin okul ve eğitim sürecine mesafeli durmalarına katılım ve işbirliği konusunda yetersiz kalmalarına karşın, okuldan beklentilerinin ise yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin % 63,1'i ailelerin çocuklarının eğitimi okuldan beklentilerini gereğinden fazla yüksek görmektedir.

Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda okul aile işbirliğini güçlendirmek ve çocuğun okul eğitiminde aile katılımını artırmak için şu önerilerde bulunulabilir:

- 1- Öğrenciyi tanımak, yönlendirmek, yeteneğini ve kapasitesini artırmaya yönelik ailelerin okuldaki eğitim sürecine katılımını sağlamak için okul idarecileri ve öğretmenler velileri bilinçlendirmeli ve onlara rehberlik etmelidir.
- 2- Ailelerin çocuğun kişilik ve duygusal gelişimi ve eğitimi, evde olumlu bir öğrenme ortamı oluşturma, kişisel gelişim gibi veli katılımı kapsamına giren konularda ihtiyaçları tespit edilmeli, tespit edilen ihtiyaçlar doğrultusunda konferans ve seminerler düzenlenmelidir.
- 3- Ailelerin sosyo-ekonomik düzeylerinin her durumda veli katılımının önkoşulu olmadığı bilinciyle öğretmen ve okul yöneticilerinin özellikle alt ve orta sosyo-ekonomik statüde yer alan velileri kendi imkânları doğrultusunda başta gönüllü aktif katılım görevleri olmak üzere çeşitli görevleri üstlenmeleri

konusunda bilinçlendirmeleri ve cesaretlendirmeleri gerekmektedir.

- 4- Ailelerle daha etkili iletişim ve etkileşim kurmak için öğretmenler ve okul yöneticileri zaman zaman ev ziyaretlerine giderek velileri ve öğrencileri daha yakından tanımalıdırlar.
- 5- Okulun yakın çevresinin sosyal, ekonomik, kültürel yapısı hakkında bilgi ve veri toplanmalı, elde edilen veriler kurulacak iletişimde göz önünde bulundurulmalıdır.
- 6- Özellikle okuma yazma oranının düşük olduğu yerlerde ilgili konu çerçevesinde yerel radyo ve televizyon programlarıyla bölgeye dair sorunların ele alındığı programlar yapılarak ailelere ulaşılmaya çalışılmalıdır.
- 7- Aile katılımı ve işbirliği sağlamaya ilişkin gerekli öğretmenlik yeterliklerinin kazandırılmasına yönelik hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerin etkin bir şekilde sürdürülmesi ve okul personelinin bu konuda bilgi ve beceri kazanmaları gerekir. Bununla birlikte veli katılımını olumsuz etkileyen okul yöneticisi ve öğretmen tavrına karşı etkili bir denetleme sistemi kurulmalıdır.
- 8- Eğitimci vasıflarıyla okul yöneticileri ve öğretmenler sadece okulda değil görev yaptıkları bölgelerde halka rol model teşkil edecek tutum ve davranışlarda bulunmalıdırlar. Bu bölge halkının ve dolayısıyla velilerin takdirini kazandıracak ve okul-aile işbirliğine yönelik aileleri teşvik edici bir atmosferi sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKKÖK**, Füsün, "Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımı", *İlköğretimde Rehberlik*, edit.: Yıldız Kuzgun, Ankara: Atlas Yayınları, 2004.
- ASLANARGUN**, Engin, "Okul-Aile İşbirliği ve Öğrenci Başarısı Üzerine Bir Tarama Çalışma", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S:18, 2007, ss: 119-135.
- ARGON**, Türkan & **KIYICI**, Cemile, "İlköğretim Kurumlarında Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımlarına Yönelik Öğretmen Görüşleri", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S:19, 2012, ss: 80-95.
- CEYLAN**, Mehmet & **AKAR**, Birkan, "Ortaöğretimde Okul-Aile İşbirliği ile İlgili Öğretmen ve Veli Görüşlerinin İncelenmesi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2010), ss: 43-64.
- ÇELENK**, Süleyman, "Okul Başarısının Ön Koşulu: Okul Aile Dayanışması", *İlköğretim-Online* 2 (2), 2003, ss: 28-34.
- EPSTEİN**, Joyce L., "School, Family, and Community Partnerships: Caring for the Children We Share", *School, Family, and Community Partnerships: Your Handbook for Action*, Office of Educational Research and Improvement, Washington, 2002, ss: 20-42.
- ERDOĞAN**, Çetin & **DEMİRKASIMOĞLU**, Nihan, "Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, C:16, S:3, 2010, ss: 399-431.
- GORDON**, Thomas, *Etkili Anne-Baba Eğitimi: Aile İletişim Dili*, Ankara: Sistem Yayınları, 2002.
- GÜMÜŞELİ**, Ali İlker, "Ailenin Katılım ve Desteğinin Öğrenci Başarısına Etkisi", *Özel Okullar Birliği Bülteni*, Eylül-2004, ss. 14-17.
- KEÇELİ-KAYSILI**, Bahar, "Akademik Başarının Arttırılmasında Aile Katılımı", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2008-9 (1), ss: 69-93.
- KOLAY**, Yakup, "Okul-Aile-Çevre İş Birliğinin Eğitim Sistemindeki Yeri ve Önemi", *Milli Eğitim Dergisi*, S:64, Güz 2004, son erişim: 05.10.2016, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/164/kolay.htm
- LAWSON**, Michael A., "School-Family Relations in Context: Parent and Teacher Perceptions of Parent Involvement", *Urban Education*, Vol:38, No:1, 2003, ss: 77-133.
- SHAW**, C. A., *A Study of the Relationship of Parental Involvement to Student Achievement in a Pennsylvania*, Basılmamış Doktora Tezi, Pennsylvania: The Pennsylvania State University, 2008.
- ŞİMŞEK**, H. ve **TANAYDIN**, D., "İlköğretimde Veli Katılımı: Öğretmen-Veli-Psikolojik Danışman Üçgeni", *İlköğretim Online*, 1 (1), 2002, ss: 12-16.
- TUTKUN**, F. Ömer & **KÖKSAL**, Ayşe Ela, "Okul Aile İşbirliğinde Yeni Yaklaşımlar", *Eğitim Araştırmaları*, S:8, Yıl:2, 2002.

أثر وسائل الإعلام والتواصل الاجتماعي على دور الأسرة في التربية

د. علاء الدين عبد الرزاق جنكو¹
Alaaddin Abdurrezzak JENKO²

بسم الله الرحمن الرحيم
المقدمة

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد بن عبد الله وعلى آله الطيبين الطاهرين وأصحابه الكرام أجمعين. أما بعد :

لن أكون مجانباً الصحة لو قلت: أن الأسرة هي القلعة الوحيدة الباقية صامدة في وجه المخططات التي تُحاك ضد أمتنا، فهي الروضة التي يعيش فيها أفراد الأسرة تحت سقف واحد، تجمعهم روابط المحبة والسعادة والعلاقة الحميمة.

ومع ذلك لم تسلم هذه القلعة الحصينة - بفضل ربها - من الضربات الموجهة لها سواء بقصد أو من دونه، ومنها التكنولوجيا والإعلام بشكل عام، والإنترنت وما يحتويه من مواقع وبرامج التواصل الاجتماعي خاصة، فبالرغم أنها آيات من آيات الله العظمى في هذا العصر إلا أنها نقمة إذا تُركت من دون تهذيب ومراقبة ووضع ضوابط للتعامل معها.

أهمية الموضوع:

تأتي أهمية الكتابة في هذا الموضوع للفت أنظار المسؤولين وأصحاب الشأن إلى المآزق الذي تواجهه الأسرة في تربيتها لأبنائها نتيجة اقتحام وسائل الإعلام الجديدة وعالم الإنترنت ومواقع التواصل الاجتماعي.

ومن نافلة القول أن الخوض في هذه الدراسة يتوجب علينا الوقوف عند أهمية دور الأسرة والعائلة، وماهية تلك الوسائل وتأثيرها على التفاعل الأسري.

فرضية البحث:

تتمثل الفرضية الأساسية للبحث أن تنظيم العلاقة الأسرية وتفاعلها هما الكفيلان في تهذيب علاقة أفرادها مع التكنولوجيا المعاصرة، وتتفرع منها فرضيتان:

الأولى: وجوب قيام الأبوين بواجبهم التربوي تجاه أبنائهم وعدم الانشغال عنهم.

الثانية: ترك الأبناء فريسة لسلبات عالم الاعلام والإنترنت من أخطر ما يواجه دور العائلة والأسرة في عملية التربية.

منهجية البحث:

اتبعت في بحثي على المنهج التحليلي من خلال دراسة وسائل التكنولوجيا وإسقاط علاقة الأبناء بها واستنباط أهم السلبات على دور الأبوين في التربية، وسبل المواجهة لإيقاد شعلة التفاعل الأسري بين عناصرها.

صعوبات البحث:

بحمد الله تعالى انتهيت من كتابة البحث، ومع أهميته وشهرته وأخذه لعدة أبعاد اجتماعية وثقافية إلا أن الفصلين الثاني والثالث على وجه الخصوص تميّز بندرة المصادر المطبوعة من كتب ومجلات، مما أدى إلى الاعتماد على المواضيع المنشورة في مواقع الإنترنت.

خطة البحث:

قسمت بحثي الموسوم بـ (أثر وسائل الإعلام والتواصل الاجتماعي على دور الأسرة في التربية). إلى مقدمة وثلاثة فصول تحتوي كل منها على ثلاثة مطالب وخاتمة ذكرت فيها أهل النتائج والتوصيات، جاءت على النحو الآتي:

المقدمة (ذكرت فيها أهمية الموضوع وفرضيته وخطته ومنهجيته)

الفصل الأول (دور الأسرة وأهميتها)

المطلب الأول : مفهوم الأسرة.

المطلب الثاني : الأسرة بين الأصالة والحداثة.

المطلب الثالث: أهمية دور الأسرة في التربية.

الفصل الثاني (أثر الإعلام في التربية)

المطلب الأول : رسالة الإعلام

المطلب الثاني: التلفاز.

المطلب الثالث: الفيديو.

المطلب الرابع: الألعاب الإلكترونية.

الفصل الثالث (أثر وسائل التواصل الاجتماعي في التربية)

المطلب الأول: عالم الإنترنت.

المطلب الثاني: وسائل التواصل (الفيس بوك، والواتس أب) نموذجاً.

المطلب الثالث: الوقاية والعلاج.

الخاتمة (ذكرت فيها النتائج والتوصيات).

ونسأل الله سبحانه وتعالى التوفيق والنجاح

الفصل الأول (دور الأسرة وأهميتها)

المطلب الأول : مفهوم الأسرة :

تعريف الأسرة في اللغة:

مأخوذة من الأسر، وهو القوة والشدة، فأفراد الأسرة الواحدة يشد بعضهم أزر بعض³، ويعتبر كل واحد منهم درعاً للآخر⁴.

ولابد من الإشارة إلى أن القيد والأسر في هذا السياق يُقصد به العبء الملقى على عاتق الإنسان من مسؤولية، وهو ما يجعل مفهوم الأسرة قريباً مع مفهوم العائلة التي أصلها اللغوي من عال يعيل أي تحمل المسؤولية⁵.

³ - أنظر: الفيروز آبادي، القاموس المحيط، مادة (أسر).

⁴ - سميحة كرم توفيق، مدخل إلى العلاقات الأسرية، مكتبة الأنجلو المصرية، سنة النشر: 1996، ص: 14.

على أن الفرق بينهما: أن مصطلح العائلة يحكمه الإنفاق والإعالة مضموناً، أما مصطلح الأسرة فيعتمد مضمونه على أبعاد نفسية ووشائج أكثر ثباتاً مما يجعله أكثر سعة من مصطلح العائلة⁶.

تعريف الأسرة في الاصطلاح:

تعددت التعريفات الاصطلاحية للأسرة وسأكتفي هنا بإيراد نموذجين أحدهما غربي والآخر إسلامي :

فقد عرف أجبرن ونيمكوف الأسرة بأنها: رابطة اجتماعية من زوج وزوجة وأطفالهما أو بدون أطفال⁷.

كما عرفه بيرجس ولوك : بأنها جماعة من الأشخاص تربطهم روابط الزواج أو الدم ويتفاعلون مع بعضهم البعض في إطار الأدوار الاجتماعية المحددة⁸.

وهذه النظرة الغربية للأسرة تختلف عن مفهوم الإسلام لها حيث يرى - أي الإسلام - أن الأسرة هي اللبنة الأولى لخلق المجتمع الصالح، وعليه فقد عرف الصابوني الأسرة بأنها: الخلية الأولى في بناء المجتمع ويجب الحرص على أن تكون وحدة متماسكة مبنية على أساس من الإخاء والتعاطف والنظم والقواعد⁹.

المطلب الثاني : الأسرة بين الأصالة والحداثة.

إن وجود الأسرة كضرورة لامتداد الحياة البشرية والبقاء الإنساني أخذ منحاً مختلفة عبر تطور التاريخ البشري وخاصة في المجتمعات الإسلامية.

فإذا ما نظرنا إلى الأسرة في الماضي يلاحظ فيها قوة الترابط بين أفرادها، فعلاقة الأب بأبنائه تتجلى منذ الأيام الأولى لولادتهم مروراً بطفولتهم وشبابهم وانتهاءً بزواجهم وتأسيسهم لأسرهم المستقلة جسداً المرتبطة روحاً بالأسرة الكبيرة، الأم إضافة لاهتمامها

5 - محمد عبد المحسن التويجري، الأسرة والتنشئة الاجتماعية في المجتمع العربي السعودي، الطبعة الأولى، الرياض، مكتبة: العبيكان، سنة: 2001، ص: 53.

6 - أنظر: موسوعة الأسرة، برعاية مؤسسة الكويت للتقدم العلمي، الطبعة الأولى، سنة: 2003، ج: 1، ص: 8.

7 - عبد الفتاح تركي موسى، البناء الاجتماعي للأسرة، المكتب العلمي للتوزيع والنشر، (ب ت، ب ط) ص: 16.

8 - إحسان زكي، وصفاء عبد العظيم، وهدي عبد العال، رعاية الأسرة والطفولة، الطبعة الأولى، دار القلم للنشر والتوزيع، القاهرة، سنة: 1987، ص: 20.

9 - عبد الرحمن الصابوني، نظام الأسرة وحل مشكلاتها في ضوء الإسلام، دار الفكر، بيروت، (ب ط) سنة: 1972، ص: 15.

بهم من الناحية العاطفية والتربوية كانت المسؤولة عن اختيار الزوجات لأولادها، حيث يعتبرن حجر الأساس في بناء الأسر الجديدة كما كانت لها الأثر الكبير لموافقتها في اختيار أزواج بناتها.

وقد كان لهذه العلاقات المتينة ضمن الأسرة الواحدة الكبيرة أثره في إيجاد جو التضامن والإلفة داخل البيت، فكان الجميع يتعاون من أجل مصلحة أبناء هذا البيت الكبير، فالأعمال خارج البيت يقوم بها الرجال الذين لا تهمهم مصالحهم الشخصية على قدر ما تهمهم المصلحة العامة للأسرة التي يحرصون أن يحافظوا على إسمها وشرفها، أما الأعمال داخل البيت من خدمة وسهر على راحة أبناء هذه الأسرة فقد كان من اختصاص القسم النسائي التي تتولى السلطة فيه وإدارة شؤون الأم التي كانت تعد الأمرة الوحيدة في هذا القسم، والتي يسعى الجميع لكسب ودها ورضاها، وقد كان لهذا الجو التضامني في هذا القسم دوره المهم أثناء المرض والنكبات حيث تتعاون جميع النسوة في خدمة المريض وتطبيبه وتخفيف المسؤولية عن كاهل الشخص المسؤول مسؤولية مباشرة.

وعليه: فقد كان الإطار العام للأسرة في الماضي يحمل مهام انتقال الخصائص الوراثية، وتعتبرها مؤسسة راعية لنمو أفرادها، ووسيلة لنقل التراث الاجتماعي عبر الأجيال، وعرينا لتنمية الروح البشرية الإنسانية في نفوس أبنائها¹⁰.

وعندما دخلت الأسرة في عالم الحداثة وما فيها من تطورات تغيرت الكثير من ملامحها السائدة في الماضي والتي يمكن اختصارها فيما يأتي:

1 - يتمتع أفراد الأسرة بالحريات الفردية العامة، فأصبح لكل فرد حق التملك وحق التصرف بحرية ولم يعد خاضعاً لرب الأسرة أو مقيداً بتوجيهاته.

2 - تغير المركز الاجتماعي لعناصر الأسرة وخاصة المرأة التي نزلت وبقوة إلى ميدان العمل وقد أدى غالباً إلى استقلاليتها اقتصادياً ومنازعة الرجل في السيادة على الأسرة أحياناً¹¹.

3 - سيادة اتجاهات قبول الرأي والرأي الآخر وتحقيق قدر من المساواة وانتشار التعليم بين الذكور والإناث واختفاء علاقة التسلط والتحكم بين الآباء والأبناء¹².

¹⁰ - أنظر: موسوعة الأسرة، برعاية مؤسسة الكويت للتقدم العلمي، الطبعة: الأولى، سنة: 2003، ج: 1، ص: 154.

¹¹ - مصطفى الخشاب، دراسات في الاجتماع العائلي، دار النهضة العربي، بيروت، سنة: 1985، ص: 83.

4 - العناية بالمظاهر والكماليات في الملبس وتنسيق المنزل والاهتمام بالزينة وما يشد انتباه الآخرين والإغفال عن الاحتياجات الأكثر ضرورة¹³.

5 - تحول الأسرة من الممتدة إلى الأسرة النووية صغيرة العدد ومحدودة النطاق فهي تتكون من الزوجين والأولاد المباشرين ويندر وجود ذوي القربى فيها كالجدين مثلاً.
المطلب الثالث: أهمية دور الأسرة في التربية.

إذا كان الفرد هو اللبنة الأساسية في بناء المجتمع فإن الأسرة هي الخلية الحية في كيان هذا المجتمع، والفرد جزء من الأسرة يأخذ خصائصه الأولى منها، وينطبع بطابعها ويتأثر بتربيتها، يقول الله تعالى في ذلك: ﴿ ذرية بعضها من بعض والله سميع عليم ﴾¹⁴
ويقول الشاعر أبو علاء المعري :

وينشأ ناشئ الفتيان منا على ما كان عوده أبوه

وما دان الفتى بحجا ولكن يعلمه التدين أقربوه¹⁵.

فمنذ القدم وتلعب الأسرة الدور الرئيس في التربية، وما زالت في أغلب المجتمعات تحتفظ بهذا الدور بالرغم من تعدد مصادر ومنايع التربية ومؤسساتها التي تشاركها في واجب الرعاية إلا أنها تبقى في طليعة وصدارة تلك المؤسسات.

وتكمن أهمية دور الأسرة في التربية من خلال ارتباط صلاح الفرد طرداً بصلاح أسرته التي ينتمي إليها، فهي التي يتشرب منها العقيدة والأخلاق والأفكار والتقاليد.

يقول الرسول صلى الله عليه وسلم: (ما من مولود إلا ويولد على الفطرة فأبواه يهودانه وينصرانه ويمجسانه)¹⁶.

¹² - زينب محمد حسين حقي، القيم الأسرية وعلاقتها بالتغيرات الاقتصادية والاجتماعية في مصر، رسالة دكتوراة، جامعة حلوان (ب ت) القاهرة، سنة: 1988، ص: 141.

¹³ - سامية مصطفى الخشاب، النظرية الاجتماعية ودراسة الأسرة، الطبعة: الثالثة، دار المعارف، القاهرة، سنة: 1993، ص: 13.

¹⁴ - سورة آل عمران/ 34.

¹⁵ - أبو علاء المعري، قصيدة بعنوان: قد اختل الأنام بغير شلٍ برقم (5334)، أنظر: الموسوعة العالمية للشعر العربي، بتاريخ 2016/8/20. على الرابط:

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=5334&r=&rc=8>

¹⁶ - أخرجه مسلم برقم (2658).

كما أن الهدف الحقيقي من تكون هذه المؤسسة الصغيرة في شكلها الكبيرة في دورها كي تغرس في النفوس العقائد السليمة الراسخة وتربّيها في أجواء نقية من الإيمان الصحيح، وتحقق في أفرادها الأثر التربوي من خلال اقتداء الصغير بالكبير دون جهد أو عناء، وتأسيس السكينة والوقار والطمأنينة في النفوس ، يقول الله تعالى: ﴿هو الذي خلقكم من نفس واحدة وجعل منها زوجها ليسكن إليها﴾¹⁷.

كما أن دور الأسرة يظهر جلياً من خلال تحقيق أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بإنجاب النسل المؤمن الصالح، إذ يقول صلى الله عليه وسلم: (تناكحوا تناسلوا أباهي بكم الأمم يوم القيامة)¹⁸.

وبعد الإنجاب تعمل الأسرة على صون فطرة أبنائها من الزلل والانحراف، فكل ما يصيبهم من انحراف يكون مصدره الأول الأبوان أو من يقوم في مقامهما¹⁹.

إضافة إلى ذلك كله تعتبر تربية الأسرة لأبنائها من أفضل العبادات، لأنها تدخل في نطاق الدعوة إلى الله سبحانه وتعالى، والجهد في سبيله، يقول الله تعالى: ﴿ومن أحسن قولاً ممن دعا إلى الله وعمل صالحاً وقال إنني من المسلمين﴾²⁰.

وإذا كانت هذه الدعوة في حق عموم الناس من فروض الكفايات فإنها من حق الأهل والأولاد من فروض الأعيان، فهم أولى بها من غيرهم، فكل من دعا أولاده ورباهم على الإيمان والخلق الحسن فسيناله من أجر عمله في الآخرة خيراً كبيراً ليجمع بذلك خيري الدنيا والآخرة²¹.

17 - سورة الأعراف/ 189.

18 - أخرجه النسائي برقم: (3175)، وأبو داود برقم: (1753)، وابن ماجه برقم: (1830).

19 - أنظر: عبد الله بن محمد الإسماعيل، أهمية دور الأسرة في التربية، موقع الألوكة، إضافة بتاريخ 2015/4/2، على الرابط: <http://www.alukah.net/social/0/84641/#ixzz4HcqyvRyg>

20 - سورة فصلت/ 33.

21 - أنظر: إيمان الوكيل، القواعد الذهبية في تربية الأبناء تربية سوية، موقع صيد الفوائد، على الرابط: <http://www.saaaid.net/tarbiah/291.htm>

الفصل الثاني (أثر الإعلام في التربية)

المطلب الأول : رسالة الإعلام

أولاً: مفهوم الإعلام

اتفق المختصون في العمل الإعلامي في سياسيات العمل وفي المبادئ والأسس التي تقوم عليها الإعلام وهي: الحقائق التي تدعمها الأرقام والإحصائيات، والتجرد من الذاتية والصدق والأمانة، والتعبير الصادق عن الجمهور الذي يوجه إليه الإعلام²².

وبناء على هذه الأسس والمبادئ جاء التعريف الأكثر قبولاً: (إن الإعلام بمعناه السليم هو تزويد الناس بالأخبار والمعلومات الصحيحة والحقائق الثابتة التي تساعد على تكوين رأي صائب في واقعة من الوقائع أو مشكلة من المشكلات، فإذا أخلت هذه العملية من الصدق لم تصبح إعلاماً بالمعنى الصحيح، بل هي نوع آخر كأن يكون تضليلاً للجمهور أو مؤامرة سوداء ضده)²³.

ثانياً: إستغلال الإعلام

لم يأل دعاة الانحراف قديماً وحديثاً يبذلون قصارى جهدهم على نشر إنحرافاتهم واستغلال شتى الأساليب والوسائل ليكون لهم جنود وأعيان وضحايا.

ولم تسلم الديانات السماوية من محاولة الانحراف بها وطمس معالمها واستغلال أسمائها، ولم يكن الإسلام بعيداً عن مثل هذه المحاولات الدنيئة والخبيثة، ولولا فضل الله ورحمته بعباده، ثم ما كان من جهاد المسلمين وحرصهم على دينهم لئلا نال تلك الديانات التي سبقت الإسلام²⁴.

وفي بدايات هذا القرن استغل النازيون واليهود الإعلام أشد استغلال وتمكنوا من خلال تملك وسائلها قلب الحقائق، يشرح عوبلز وزير الدعاية في عهد هتلر دعائم الدعاية النازية بقوله: (ينبغي أن نبحت عن الأقليات الموتورة، وعن الزعماء الطموحين الفاسدين وذوي العصبية الحادة والميول الإجرامية فنتبناهم ونحتضن أهدافهم ونهول مطالبهم ونهيج

22 - أنظر: محي الدين عبد الحلیم، الإعلام الإسلامي وتطبيقاته الإعلامية، الطبعة الثانية، مكتبة الخانجي، القاهرة، ودار الرفاعي الرياض، سنة: 1984م، ص: 17، ومروان كجك، الأسرة المسلمة أمام الفيديو والتلفزيون، الطبعة الثالثة، دار الكتب الطبية، القاهرة، سنة: 1989، ص: 11.

23 - د. عبد اللطيف حمزة، الإعلام في صدر الإسلام، الطبعة الثانية، دار الفكر العربي، سنة: 1978، ص: 105.

24 - مروان كجك، الأسرة المسلمة أمام الفيديو والتلفزيون، ص: 17.

أحاسيسهم بمزيج من الدعاية والشائعات مثيرين الغني على الفقير، والرأسمالي على البروليتاري، ودافع الضرائب على فارضها، والجيل الجديد على القديم، وبذلك نحقق درجة من الفوضى يمكن معها التلاعب بمقدرات العدو وفق ما نشاء²⁵.

أما اليهود فقد استطاعوا استغلال معطيات المدنية الحديثة لتدعيم باطلهم ورأوا في الإعلام الوسيلة المثلى لإشاعة باطلهم وتضليل الشعوب، وأدركوا أهمية وسائل الإعلام على مختلف درجاتها وأنواعها، فراحوا يسارعون إلى امتلاكها والتصرف بها حسب رغباتهم وما يحقق مطالبهم.

ويتخذ اليهود وسائل الإعلام بذكاء خارق اتجاهماً مليئاً بالتحايل؛ حيث تختار اللغة المناسبة الخاصة بكل جمهور على حدة، دون إثارة ما يبعدهم ووسائلهم الإعلامية عن قلوبهم²⁶.

ثالثاً: المسؤولية في الإعلام

خلق الله سبحانه وتعالى الإنسان في أحسن تقويم ليكون جديراً بالاستخلاف في الأرض، قادراً على حمل الأمانة، لذلك جاء تكوينه موازياً لما أنيط به من مهمة، يقول الله تعالى: ﴿أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ، وَلِسَاناً وَشَفَتَيْنِ، وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ﴾²⁷ فتعددت أعضاؤه، وتنوعت أشلاؤه، وصار لكل منها مهمة في هذه الحياة، فهي مسؤولية أمام خالقها سبحانه وتعالى القائل: ﴿إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولاً﴾²⁸.

وباعتبار أن هذه الجوارح هي بمفردها وبمجموعها تمثل الأدوات الإعلامية المتصلة بجسم الإنسان وهيكله، كان حرياً أن تكون مسؤولية عما تصدر عنها.

يقول سيد قطب: (إنها أمانة الجوارح والحواس والعقل والقلب: أمانة يسأل عنها صاحبها، وتسأل عنها الجوارح والحواس والعقل والقلب معاً)²⁹.

25 - رفيق سكري، مدخل في الرأي العام الإعلام والدعاية، الطبعة الأولى، منشورات جروس برس، طرابلس، سنة: 1984، ص: 48.

26 - فتحي الأنباري، الرأي العام والمخطط الصهيوني، (ب ت، ب ط) دار المعرفة الجامعية، الإسكندرية، ص: 151.

27 - سورة البلد/ 8-10.

28 - سورة الإسراء/ 36.

29 - سيد قطب، في ظلال القرآن، الطبعة: الخامسة والعشرون، دار الشروق، القاهرة، سنة: 1996، ج: 4، ص: 2227.

للإعلام دور كبير في حياة الإنسان سواء على مستوى الأفراد أو الجماعات، بل تجاوز ذلك ليلعب دوراً كبيراً في سياسات الدول والحكومات، كما أصبح الإعلام صناعة ضخمة، وذا تأثير واسع النطاق.

والمسؤولية الاجتماعية تعني أن الجميع مسؤول عن المجتمع الذي نعيش فيه، ولا يخلُ مجتمع من المجتمعات من المشكلات التي قد تكبر أو تصغر بحسب طبيعتها.

والمراقب للإعلام سيجد أن دوره رئيسي في تسليط الضوء على أية مشكلة وإبرازها في الوقت الذي يجب أن تصدق النوايا دون تضخيم أو تهويل أو محاولة للإثارة في غير محلها، فصاحب المشكلة في حد ذاتها لا يسعى إلى إثارة مشكلته بقدر ما يسعى إلى حلها.

وإذا كان دور الإعلام الأساسي في البداية هو إبراز المشكلات التي تواجه المجتمع، ومحاولة العثور على حلول لها بطرح الأفكار والرؤى المبتكرة التي تتضمن حلولاً جوهرية، يجب على وسائل الإعلام أن تساعد في تنمية الابتكار لدى الأجيال الشابة، وأن تعلي من قيمة العلم لدى الإنسان وأهمية المقدار الذي يحمله من العلم لا المال، وأن العلم هو السبيل الوحيد لبناء الوطن، وأن القيمة الحقيقية للفرد تأتي من خلال ما يقدمه لوطنه وفي الحفاظ على أمنه واستقراره وأن يبذل في سبيل الحفاظ على مكتسباته كل غالٍ ونفيس، لكل ذلك فإن المسؤولية الاجتماعية فريضة إعلامية.

وإذا كانت المهمة الأولى للإعلام تناول المشكلات بالطريقة المثلى والهادفة، فإن الإعلام لديه الكثير من الأدوار التي يمكن أن يلعبها، فنرى مثلاً على صعيد البطالة وإيجاد فرص العمل، يوفر المعلومات عن أصحاب العمل وفرص العمل، ويتيح للباحثين عن فرصة العمل لسهولة العثور عليها، بعد هذا التقدم المذهل الذي أحرزه الإعلام، من مقروء، ومسموع، ومرئي، وإلكتروني.

الأمر المؤكد أنه لا يوجد إعلام دون سياسة إعلامية ترشده وتقومه وتصل به إلى بر الأمان يقف عليها خبراء الإعلام في كل دولة بهدف منع الانحرافات الإعلامية وتحقيق الهدف المأمول والمنشود منه، وإذا كانت القنوات الإعلامية تختلف في تحليلها ورؤيتها ومضمونها في تناول القضايا حسب السياسات التي توجهها، فإنه لا بد لكافة القنوات الإعلامية أن تملك ميثاق شرف إعلامي تحافظ من خلاله على المعايير الإعلامية الصحيحة التي يجب اتباعها حفاظاً على الأمان والاستقرار الاجتماعي الذي ينعم به المجتمع.

إن المسؤولية الاجتماعية الأساسية للإعلام هي الحفاظ على الأمن والسلم الاجتماعي للمجتمع وأفراده، وأن ينأى عن كافة المسائل الشائكة والأمور غير المؤكدة التي يمكن أن تثير البلبلة في الشارع وبين أفراد المجتمع.

وإذا كان هناك من يتبنى حرية الإعلام وحقه في أن يتناول ما يراه وقتما يشاء، دون أي عائق، فنقول إن الحرية ليست مطلقة وأن لها قيوداً اجتماعية يجب مراعاتها، وإلا أصبحت مدخلاً إلى فوضى إعلامية وليست وسائل إعلامية، كما أن الممارسات الإعلامية المتحررة في العالم الغربي هي التي حتمت الوصول إلى مسؤولية اجتماعية لتصحيح كافة أشكال الشطط، فالحرية غير المسؤولة أجبرت المجتمعات التي نادى بها على إيجاد قواعد وضوابط تتبعها وسائل الإعلام كي تلعب دوراً اجتماعياً سليماً وأن ترعى حق المجتمع.³⁰

رابعاً: وظيفة الإعلام وخطورته

أصبحت جميع الأنشطة الحياتية - دون استثناء - أمام مرمى التغطية الإعلامية، حتى بات الإعلام يلعب الدور الأول في توجيه أكثر تلك الأنشطة ورعايتها، ليصبح الإنسان غارقاً في بحر متلاطم الأمواج من الصراعات والأفكار والعقائد، وأسيراً لا يستطيع التخلص منها.

وهناك الكثير من الجهات العالمية التي تعمل على إدارة هذا الكم الهائل من الجرعات الإعلامية التي تصب في كيان الإنسان شاء أم أبى.³¹

كما أصبح الإعلام في حد ذاته يؤدي من أخطر الوظائف في العصر الحديث إذا ما أخطأ الإعلام فيها يصعب تفادي عواقبها، أو الإفلات من برائتها، ومن أهم تلك الأخطاء إفساد العلاقات بين أفراد المجتمع عموماً والأسرة خصوصاً، ومنها تعرض الهيئات والجماعات والكيانات لجملة من الخسائر التي لا يمكن تعويضها فيما بعد، كنشوب الحروب بين الدول، ناهيك عما تسببه تلك الحروب من كوارث.³²

وفيما يخص وظائف الإعلام هناك من يرى أن الإعلام يؤدي وظائف عدة في المجتمع، تتمحور في ثلاثة وظائف رئيسية هي:

30 - جاسم الياقوت، الإعلام في المسؤولية الاجتماعية، موقع صحيفة اليوم، بتاريخ: الخميس، الموافق: 6 ديسمبر 2012م العدد:

14419، على الرابط: <http://www.alayam.com/article/3064943>

31 - مروان كجك، الأسرة المسلمة أمام الفيديو والتلفزيون، ص: 37.

32 - محي الدين عبد الحليم، الإعلام الإسلامي وتطبيقاته الإعلامية ص: 21.

وظيفة تشاورية: حيث تقوم بخدمة القضايا الاجتماعية والأشخاص والتنظيمات والحركات الاجتماعية من خلال الوضع التشاوري الذي يتحقق في وسائل الإعلام.

وظيفة التقوية الاجتماعية: التي تتحقق من خلال مقدرة وسائل الإعلام على فضح الانحرافات وكشفها وتعريضها للرأي العام.

الوظيفة التخديرية: وهي وظيفة معيقة تدل عملياً على اختلال وظيفي لدور وسائل الاعلام، وذلك عن طريق زيادة مستوى المعلومات للجمهور، اذ يتسبب سيل المعلومات وضخامتها وتدفقها إلى الناس في تحويل معرفتهم إلى معرفة سلبية، وذلك يؤدي إلى الحيلولة دون أن تصبح نشاطات الناس فعالة إيجابية³³.

ولعل من أخطر الوسائل التي استخدمها القوى المعاصرة المالكة للترسانة الإعلامية لتدمير المجتمعات الأخلاقية عموماً والإسلامية خصوصاً هي وسيلة (الكلمة) وخطورة (الكلمة) المنشورة سواء كانت مسموعة أو مقروءة لا تقل بحال من الأحوال عن خطورة المدفع والصاروخ والقنبلة والجراثيم الكيماوية، فإذا كانت هذه العناصر تقتل من الخارج ويستطيع الإنسان تفاديها بالخذقة أو بالوسائل المضادة، فإن الكلمة لا يمكن تفاديها بسهولة، لأنها تصل إلى المرء في مخدعه ومكتبه وشارعه ومقواه وتتجاوزته إلى أبناء أسرته، وما لم يكن المرء محصناً بعقيدة وثقافة عميقة وراسخة فإنه غالباً ما يقع في الخطر، ويصبح واحداً من ضحايا (غزو الكلمة) ويتم السيطرة عليه من داخله ويدمر وجدانه وتصوراته³⁴.

لذا لم يكن غريباً المقولة المنسوبة للرئيس الإسرائيلي شمعون بيريز حين يقول: (لسنا نحن الذين سنغير العالم العربي، ولكنه ذلك الطبق الصغير الذي يرفعونه على أسطح منازلهم)³⁵.

خامساً: وسائل الإعلام الحديثة

تطورت وسائل الإعلام وأساليبه في العصر الحديث تطوراً كبيراً، ليوكب ما توصلت إليه البشرية في نواحي التقدم العلمي المختلفة، حتى أصبحت تلك الوسائل في مقدمة المخترعات والمبتكرات، فما تشهد الأسواق ولادة واحد منها حتى تصبح قديمة في وقت قصير جداً مقارنة بما يلحقها من وسائل جديدة!

33 - د. كامل خورشيد، مدخل إلى الرأي العام، الطبعة الأولى، دار المسيرة، عمان، سنة: 2011، ص: 179.

34 - حلمي محمد القاعود، الصحافة المهاجرة، (ب ط)، دار الاعتصام، القاهرة، سنة: 1983م، ص: 91.

35 - محمد السيد علي، التربية الأسرية بين الضوابط الشرعية والمتطلبات العصرية، مجلة المنهل، فبراير 2000م، ص: 76.

ويمكن تقسيم تلك الوسائل إلى:

المسموعة: كالإذاعة، والمسجل.

المرئية: كالتلفزيون، الفيديو، والسينما.

المطبوعات: كالكتب والنشرات والمجلات والصحف.

المسموعة والمرئية معاً: كالهواتف النقالة، الكمبيوتر، والأقراص المدمجة، المرتبطة بالشبكة العالمية الإنترنت.

الألعاب الإلكترونية: الشاملة للأقراص، وأجهزة تشغيلها.

هذه هي أهم وسائل الإعلام المؤثرة، والتي يدخل في نطاقها برامج التواصل الاجتماعي التي سنركز عليها فيما تبقى من موضوعنا.

المطلب الثاني: التلفاز.

يعتبر التلفاز الوسيلة الإعلامية الأكثر رواجاً وانتشاراً، ويحتل المكانة الأولى بين الناس على مختلف مستوياتهم وأماكن تواجدهم، ففي حين يعتبره البعض جهاز تسلية وترفيه يقضون حوله ساعات فراغهم، ينظر إليه البعض الآخر على أنه يملك إمكانيات سياسية وتعليمية وتربوية واقتصادية واسعة حيث يمكن أن يلعب دوراً خطيراً في حياة الأمم.

كما يعتبر التلفاز أقدر وسيلة عرفها الإنسان في مجال الإعلام كونه يجمع بين الصوت والصورة وبذلك يسيطر على أهم حاستين من حواس الإنسان وأشدهما اتصالاً بما يجري في نفسه من أفكار ومشاعر³⁶.

وسأتناول في هذا المطلب دراسة ثلاثة أنواع من القنوات التي تعرض في كل منها مواد عرفت تلك القنوات بها:

أولاً: قنوات الأفلام والمسلسلات.

تجاوزت الكلمة كل الحدود والأجواء لتصل إلينا من وراء البحار عبر مختلف الوسائل وخاصة التلفاز، بعضها من إنتاج البيت الإسلامي وبعضها الآخر أجنبي وافدة من الغرب.

³⁶ - مروان كجك، الأسرة المسلمة أمام الفيديو والتلفزيون، ص: 42.

وتأثير هذه المسلسلات في الإجمال ضَرْبُ الأخلاق والمبادئ والقيم الإسلامية لمجتمعاتنا كما وأثرت على توجهات قطاعات كبيرة من أبناء أمتنا وبناتها فكرياً وسلوكاً.

ومن المعلوم أن الإعلام يقوم على خمسة ركائز، أولها: المرسل، وثانيها: الرسالة الإعلامية، وثالثها: الوسيلة الإعلامية الناقلة للرسالة، ورابعها: المستقبل، وخامسها: التأثير، وأكثر الفئات المجتمعية والأسرية تأثراً بالأفلام والمسلسلات هم المراهقون المعرضون أكثر من غيرهم لمراقبة ذويهم بسبب تأثيرهم المباشر، فهم المادة المناسبة لتقوم بدور المستقبل لرسالة تلك الأفلام والهدف من عرضها.

ويمكن حصر أهم ما تدعوا إليه تلك الأفلام سواء المحلية أو المستوردة أو ما تعرف بالمذبلة والتي تعكس على مسار تربية المراهقين ما يأتي:

1 - إخراج المرأة من بيئتها المحافظة من خلال تقديم النموذج الغربي أو أما يشابهه من خلال مشاهد الإفلام المحلية.

2 - نشر المعتقدات غير الإسلامية من غير إفساح المجال للرد عليها أو مناقشتها بل الوقوف في جه الردود عليها.

3 - الترويج للمنتجات الأجنبية عن طريق الإشهار الذي يعرض في ثنايا تلك الأفلام والمسلسلات.

4 - التهوين من أمر المحرمات كالخمر والمخدرات، ونشر ثقافة العنف والإجرام³⁷.

دور الأسرة:

لا شك ان إطلاق الحكم على سلبية كل ما يعرض من أفلام ومسلسلات فيه إجحاف إذ أن بعض الإنتاج الإعلامي هادف وتربوي ويحمل رسائل إيجابية.

وهنا يأتي دور الأبوين في غربلة ما يعرض واختيار الأصلح لأفراد الأسرة لمتابعة المفيد، كما يجب التنبيه على أهمية مشاركة الأبوين لأبنائهم في متابعة ما يتم عرضه في شاشة البيت.

³⁷ - خالد بن سعود البشر، أفلام العنف والإباحية وعلاقتها بالجريمة، جامعة الأمير نايف العربية للعلوم الأمنية، الرياض، سنة: 2005،

ثانياً: القنوات الأخبارية.

وهي القنوات الخاصة ببث نشرات الأخبار اليومية، وحرري بنا التأكيد أن أخبار اليوم وفي زمننا هذا تخرج أجيالاً قاسية القلوب لا تتأثر بمشاهد القتل والتشريد والدمار بسبب تكرار تلك المشاهد وبشكل يومي حتى باتت عادية في نظرهم، وخاصة المشاهد التي تحمل رسائل الجماعات الإرهابية وتفننها في عمليات القتل من حرق وغرق وقطع للرؤوس وغير ذلك.

دور الأسرة:

أفضل وسيلة لمواجهة هذه القنوات توجيه نظر الأبناء واهتماماتهم إلى قنوات أخرى ترفيحية كانت أو تعليمية، أو ملء فراغهم بنشاطات أكثر قبولاً عند المراهقين كالسفر والمطالعة والعمل التطوعي وغيرها ومحاولة ثني تركيزهم على الأخبار فقط.

ثالثاً: قنوات الأطفال (الرسوم المتحركة).

وهي القنوات التي تبث البرامج الخاصة بالأطفال سواء كانت برامج غنائية، أو الأفلام المتحركة وهذه الأخيرة هي الأكثر تأثيراً على الأطفال.

وُجِّهت ضربات عديدة إلى مقاتل مجتمعاتنا لإخراجه مما فيه من قيم وأخلاق ومبادئ، ومسّخه إلى مجتمع مفتوح على كل الثقافات دون احتفاظ بشخصيته المتميزة، ولم تكن كل تلك الضربات عسكرية، بل كانت إعلامية، استهدفت كل فئات مجتمعنا وخاصة تلك الفئة العزيزة على نفوسنا جميعاً، تمثل مستقبلنا الواعد، وأمانينا الجميلة، فئة هي أكثر استعداداً لقبول كل جديد، والتغير السريع، إنها فئة (الأطفال)، تلك الفئة العمرية التي تتعامل مع ما حولها ببراءة، مقتصرة على التلقي واكتناز المعلومات، لتحويلها إلى سلوك عملي، يحدّد كثيراً من منحنيات حياتهم بعد البلوغ.

فافتحمت منازلنا من دون استئذان من أصحابها، من خلال القنوات التلفزيونية وخاصة المعروفة بقنوات الأطفال وما يبث فيها من الرسوم المتحركة:

وهي أفلام تعتمد على الصورة المرسومة، سواء كان الرسم يدوياً - كما كان من قبل - أو بالحاسوب وتتحول من الصورة الجامدة إلى المتحركة عبر آلية خاصة تسمح بأن يمر أمام العين في الثانية الواحدة من (16) إلى (24) صورة، فساغتذ تبدو الرسوم متحركة³⁸.

إن أفلام الكارتون قنابل تتفجر كل يوم في شاشاتنا الصغيرة دون وعي منا أو متابعة، فهي لا تزال بريئة في أعيننا، مجرد تسلية، ونسينا أن أشد الأمراض فتكاً ما يغفل عنه صاحبه، وتكمن المصيبة في أن هذه الرسوم أشغلت أطفالنا أيما إشغال، فما عادوا يطبقون الإستغناء عنها ولو يوماً واحداً دون أن يشاهدوها، بل فضلوا حتى على مرافقة الآباء والأمهات في النزاهات والحفلات³⁹.

دور الأسرة:

ولا بد هنا للإشارة أن ليس كل ما يعرض من أفلام الكرتون تدخل في خانة السلبية بالجملة فهناك فوائد يجنها الطفل من متابعته لتلك الأفلام كمهارة اللغة وبعض الصفات الحسنة كالوفاء وحب الوطن وطاعة الوالدين والإهتمام بالدراسة، ولا يمكن اكتساب هذه الإيجابيات بترك الأطفال وحدهم بين مخالب ما يعرض.

وبدلاً من تهدئة صخب الأطفال من قبل الوالدين باستعمال التلفزيون وبرامج الأطفال فيها، من الأفضل لو استعملوا مهدئات طبيعية تعطي الأطفال مجالاً واسعاً من المحفزات الحسية والإدراكية، فوضع الطفل وبمفرده أمام الشاشة من غير توجيه يجعله عرضة لتلقي سلبياتها دون الإيجابيات، لأن طبيعة التلفاز مثيرة ويسيطر على خياله وتوتر أعصابه، لتصدر عنه تصرفات غريبة عن سياق تربية الأسرة بحيث لا يمكن السيطرة عليها.

المطلب الثالث: الفيديو.

يقصد بالفيديو: التسجيل المرئي (باللاتينية: video) تقنية ترتيب الإشارات الإلكترونية لتشكيل صور متحركة.

وفي فترة ما كان الفيديو أشد خطراً وأدهى تأثيراً من التلفزيون، بحكم أن السياسات الحاكمة للتلفزيون كانت تراعي حال المجتمعات، ولا تتجاوز الخطوط الحمراء لرعاياها،

³⁸ - عماد الدين الرشيد، آثار أفلام الكرتون على أطفالنا، موقع صيد الفوائد، بتاريخ: 2016/8/22م، على الرابط:

<https://saaid.net/tarbiah/248.htm>

³⁹ - كيف غزا أبطال الديجتال عقول أبنائنا ؟ ولدي ، العدد 45 ، أغسطس 2002م، ص: 23

أما الفيديو فهو أكثر فسحاً أمام مستخدميها وخاصة عند المراهقين الذين كانوا يختارون نوعية ما يتم مشاهدته⁴⁰.

تطورت تقنية الفيديو في بداياتها على شكل ما يسمى بأنبوب الأشعة المهبطية أو المعروف بصمام الشعاع الكاثودي وهو صمام إلكتروني ينتج فيضاً من الإلكترونات على هيئة شعاع دقيق. ويستخدم هذا الصمام الإلكتروني في أجهزة الرادار وفي أجهزة التلفزة.

و قد ظهرت عدة تقنيات حديثة للفيديو بعد ذلك. و قد طور تشارلز كينزبورغ مدير فريق الأبحاث التابع لأمبكس أول شريط فيديو تسجيلي عملي في عام 1951 ظهر أول شريط فيديو تسجيلي قام بالتقاط صورة حية من كاميرا تلفاز بواسطة تحويل النبضات الإلكترونية للكاميرا و تخزين المعلومات بداخل شريط فيديو مغناطيسي.

وكان في السابق هناك علاقة تزاوج بين الفيديو وجهاز التلفزيون حتى إكتشاف الإنترنت الذي تسبب في ظاهرة الطلاق البائن بينونة كبرى بين التلفاز والفيديو!

عبر الإنترنت:

في شبكة الإنترنت أصبح من أهم اهداف شركات تطوير البرامج تقليص حجم الفيديو بدون تقليص النوعية والجودة ويوجد ثلاثة أنواع للفيديو عبر الإنترنت وهي:-

البث الحي الحقيقي (Streaming)

التنزيل ثم التشغيل (Download)

وقد احتلت بعض المواقع الخاصة بعرض الفيديوهات عبر الإنترنت صدارة اهتمامات مستخدميها كموقع اليوتيوب (youtube)⁴¹. وتكمن خطورة الفيديوهات عبر الإنترنت أنها في متناول أيدي الجميع وخاصة في أجهزة الهواتف النقالة أو الكمبيوترات المحمولة، سيما إذا لم تفلتر المؤسسات المختصة لما يسمح بعرضه عبر الإنترنت.

وبحكم صعوبة التحكم في ملفات الفيديو فقد أصبحت وسيلة فاقت كل الوسائل المعهودة في حمل الشر وتزيينه، كذلك بات سلاحاً ذو حدين، إذ أن بعض ما يعرض يتناول

40 - مروان كجك ص: 43.

41 - هو أكبر موقع على شبكة الانترنت يسمح للمستخدمين برفع ومشاهدة ومشاركة مقاطع الفيديو بشكل مجاني. وال (يوتيوب) حالياً ثالث أكثر المواقع شعبية في العالم بعد فيس بوك وجوجل. أنظر مزيد عن اليوتيوب على الرابط:
<https://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%8A%D9%88%D8%AA%D9%8A%D9%88%D8%A8>

جوانب الخير والتربية، بالرغم من قلته مقارنة بما يُعرض لنشر الشر والرذيلة، لذلك وجد فيه منتجو أفلام الجنس والإباحية بغية ما كانت تخطر على بالهم، كما اعتبره أصحاب العقائد الفاسدة والأفكار الشاذة أسهل وسيلة لبث سمومهم⁴².

وتحت عنوان (إدمان المواقع الإباحية أخطر مهدد للصحة النفسية) نشر موقع الجزيرة نت تقريراً تؤكد فيه خطورة مشاهدة وإدمان المواقع الإباحية حيث ورد في التقرير:

(وقد اعتبرت الدكتورة ماري آن لايدن، الباحثة بمركز العلاج الإدراكي بجامعة بنسلفانيا، والتي أدلت بشهادتها كمتخصصة أمام لجنة مجلس الشيوخ أن "مواقع الإباحية هي أخطر مهدد للصحة النفسية نعرفه اليوم" وذلك حسب ما أوردت مجلة وايرد الأميركية، وعزت خطورة تلك المواقع إلى كونها متاحة عبر وسيلة توصيل تتميز بكفاءة عالية -وهي الإنترنت- كما أنها متاحة بصورة دائمة ومجانية.

ومن ثم، بمقارنة هذا النوع بإدمان الكوكايين مثلاً، فإن الأول أخطر، لأنه لا قيود عليه، ولا يمكن التعرف على من يتعاطاه، كما أن أثره لا يمكن أن يمحى من أدمغة المصابين به، إذ تظل المشاهد الإباحية عالقة بمخيلة من شاهدها، بينما يمكن أن تمحى بصورة نهائية تقريباً آثار الكوكايين من جسم المدمن بعد مضي بعض الوقت.

أما الدكتور جيفري ساتينوفر -وهو طبيب نفسي وأحد المختصين الذين أدلوا بشهاداتهم- فقال إن المشاهد الإباحية، وما يتبعها من استثارة جنسية، تستحث الجسم لإفراز أشباه الأفيون الطبيعية (opioids)، وبذلك يكون أثر مواقع الإنترنت التي تبث هذا المحتوى الإباحي أقوى من أثر مخدر الهيروين⁴³.

وفي إحصائيات مذهلة وبالغة الخطورة لمشاهدة الفيديوهات الخاصة بالمواقع الإباحية، نشر موقع شبكة ال (mbc) بتاريخ 17 سبتمبر 2012م تبين فيه :

- عمر الأطفال الذين يتعرضون لهذه المواقع لأول مرة 11 سنة، والأطفال الأكثر اعتياداً على تلك المواقع يبلغ عمرهم من 15 إلى 17 سنة.
- 23% من النساء مدمنات على المواقع الإباحية.

42 - مروان كجك ص: 190.

43 - تقرير: وليد الشوبكي، إدمان المواقع الإباحية أخطر مهدد للصحة النفسية، الجزيرة نت، نشر بتاريخ: الثلاثاء 1425/10/24 هـ - الموافق 2004/12/7م.

دور الأسرة:

تكمّن الوقاية في أمرين: أولهما: ملء الفراغ عند الأبناء من خلال برامج عائلية يشترك فيها جميع الأفراد لتقليل المدة التي يقضيها الأبناء على الإنترنت، وكذلك تقوية الوازع الديني لديهم وتذكيرهم بالمراقبة الربانية، وتفعيل الإمكانيات والقدرات المهارية لديهم لتعزيز ثقتهم بأنفسهم.

الأمر الثاني: حماية الأطفال من المواقع الإباحية على الإنترنت وذلك من خلال حمايتهم من المحتوى السيئ على الشبكة مثل المواد الإباحية أو المشاهد العنيفة والدموية، وهنا يرصد كايرو دار أبرز الطريق التي يمكن لأولياء الأمور الاعتماد عليها لحماية أطفالهم من المواقع الإباحية خلال تصفح الإنترنت:

1 - تفعيل خدمة الإنترنت العائلي: يمكنك التواصل مع الشركة التي تقدم لك الإنترنت من أجل تفعيل خدمة الإنترنت العائلي والتي تساعد في إغلاق المواقع الإباحية التي لا تناسب الأطفال وتوفر إنترنت آمن للأطفال.

2 - تحميل برنامج لإغلاق المواقع الإباحية: هناك العديد من برامج الحماية التي تغلق المواقع الإباحية تماماً مثل برنامج Anti - porn والذي يساعد أولياء الأمور في مراقبة أطفالهم خلال تصفح الإنترنت.

3 - استخدام متصفح جوجل كروم: يساعد متصفح جوجل كروم في تحديد المحتوى المنشور على الإنترنت ويوفر لأولياء الأمور القدرة على منع ظهور أى نتائج بحث غير مناسبة أو تحتوى على مواد إباحية⁴⁴.

المطلب الرابع: الألعاب الإلكترونية.

لا يكاد يخلو بيت إلا وفيه نوع من الألعاب الإلكترونية، تجذب فئة الأطفال إليها بما تحمل من عالم افتراضي تغذيه الألوان والخيال والمغامرة، كما باتت تغزو الأسواق وبأسعار مناسبة.

وهذه الألعاب لم تعد حكراً على الصغار من أفراد الأسرة بل صارت هوس الكثير من الشباب بل تعدى في كثير من الأحيان إلى الأبوين.

44 - أنظر: موقع كايرو دار، كيفية حماية الأطفال من المواقع الإباحية على الإنترنت، نشر بتاريخ: الخميس 13/ 11/ 2014م.

المقصود بالألعاب الإلكترونية:

تعرف اللعبة بأنها نشاط ينخرط فيه اللاعبون في نزاع مفتعل محكوم بقواعد معينة بشكل يؤدي إلى نتائج قابلة للقياس ويطلق عليها أنها إلكترونية حال توفرها على هيئة رقمية (Digital) وغالبية هذه الألعاب تعيش في العالم الافتراضي⁴⁵، ويتم تشغيلها عبر أجهزة الحاسوب والتلفاز والفيديو (Playstaion) والهواتف المتحركة والحواسيب النقالة⁴⁶.

وبنظرة حيادية يمكن القول أنه من الصعوبة بمكان منع أبنائنا وأطفالنا من هذه الألعاب وحرمانهم منها وذلك بسبب سيطرة التكنولوجيا العابرة لحدود الأسر والعائلات، لذا لا بد من دراسة الآثار الناتجة عن استخدام هذه الألعاب وبيان مكامن الخطورة فيها وإمكانية تهذيب العلاقة بينها وبين أفراد الأسرة.

إن أهم أسباب تعلق أفراد الأسرة وخاصة الأطفال بالألعاب الإلكترونية هي: أولاً : إشتغالها على عوامل الجذب مثل إدخال الأطفال إلى حياة الأدغال وغزو الفضاء والذهاب إلى عصور ما قبل التاريخ، ثانياً: تتطلب هذه الألعاب التأمل والتركيز، ثالثاً: فيها محاكاة الأبطال وذلك من خلال تقمص الطفل شخصية البطل المحرك والمتحكم والمسيطر فيها، رابعاً: توفير عوالم وهمية للأطفال مقارنة بالعالم اليومي الحقيقي الذي يهرب منه أحياناً محبو الألعاب الإلكترونية⁴⁷.

خطورة الألعاب الإلكترونية:

أخطر ما يمكن حصره في الألعاب الإلكترونية من مخاطر أنها أصبحت عاملاً مهماً لإشاعة ظاهرة العنف وترسيخه في نفسية الطفل، حيث باتت نزعة العنف (المجسد إلكترونياً) من النزعات الطاغية والمسيطرة على مجمل الألعاب الإلكترونية، والتي وجدت شيوعها ورواجها ومجالها الواسع من خلال الكمبيوتر ودوره المنتشرة بكثرة في مجتمعنا، والتي راحت تجذب آلاف الأطفال والمراهقين كل يوم، وإذا ما هيئ لأحد أن يدخل هذه الدور فإنه لن يسمع سوى أصوات إطلاق النيران الوهمية طبعاً وأصوات الأطفال والمراهقين تتعالى وهم يحاولون تمزيق الهدف أرباً عن طريق المسدسات والصواريخ

45 - هند الخليفة، الحياة الافتراضية تساعد على عمليات التعليم والتدريب والتواصل مع الغير، جريدة الرياض، عدد: 14917، الإثنين 27/أبريل/2009م.

46 - يوسف الحضيف، هناك حياة افتراضية رائعة، جريدة الرياض، عدد: 152264، الثلاثاء 2/ مارس/ 2010م.

47 - المرجع السابق.

والمدافع الحاسوبية، إن هذا كله يفضي إلى نزع الحساسية تجاه العنف وتحويل الضرب والإيذاء إلى أمر عادي يمارسه الكثيرون بشكل عادي كل يوم⁴⁸.

والغريب أن الأطفال وحتى الشباب عند ممارستهم لهذه الألعاب والقيام بدور البطل في عمليات القتل يظهر تلذذاً وسعادة في سلوكه من خلال التبخر بشخصيته وتكراره لعمليات القتل وإعجابه بالعنف الصادر منه تجاه عدوه، وإصداره لبعض الأصوات الداعمة لتصرفه!!

وإضافة لهذه الظاهرة الخطيرة هناك أضرار أخرى لا يمكن الإغفال عنها: كالأضرار الدينية باعتبار أن محتويات ومضامين بعض هذه الألعاب بما تحمله من سلبيات وطقوس دينية معادية للأديان عامة والدين الإسلامي خاصة، تؤثر سلباً على معتقدات مستخدميها، ومن جهة أخرى تقوم هذه الألعاب باشغال وإلهاء الأطفال والشباب عن أداء الواجبات الشرعية كالصلاة مثلاً وفي بعض الأحيان تشغلهم عن طاعة الوالدين والاستجابة لهم، كما وتؤثر عليهم للعيش في أجواء العزلة وقطع صلة الأرحام وزيارة الأقارب والتواصل مع الأصدقاء.

أما بالنسبة للأضرار الصحية فإنها تؤثر على نظر الأطفال، إذ قد يصاب الطفل بضعف النظر نتيجة تعرضه لمجالات الأشعة الكهرومغناطيسية قصيرة التردد المنبعثة من شاشات التلفاز أو الحاسب التي يجلس أمامها ساعات طويلة أثناء ممارسته اللعب، كما أن حركة العينين تكون سريعة جداً أثناء ممارسة الألعاب الإلكترونية مما يزيد من فرص إجهادها، هذه بدورها تؤدي إلى حدوث احمرار بالعين وجفاف وحكة وزغللة، وكلها أعراض تعطي الإحساس بالصداع والشعور بالإجهاد البدني وأحياناً بالقلق والاكتئاب⁴⁹.

دور الأسرة:

إذا ما قبلنا رأي البعض أن الألعاب الإلكترونية تمتاز بنواح إيجابية من خلال تنمية الذاكرة وسرعة التفكير وتطوير حس المبادرة والتخطيط والمنطق، وتسهيل التألف مع التقنيات الحديثة، يمكن من خلال هذا الرأي للوالدين أن يلعبا الدور الكبير في تهذيب العلاقة بين أبنائهم وألعابهم الإلكترونية، من خلال تحديد الوقت المناسب لهم، واختيار

48 - فاضل الكعبي، الطفل واللعب ثقافة العنف الإلكتروني، مجلة الرافد، دائرة الثقافة والإعلام، حكومة الشارقة، على الرابط:

http://www.arrafid.ae/195_f1.html

49 - حسني، إلهام، ألعاب الكمبيوتر الاهتزازية مصدر رئيسي لمرض ارتعاش الأذرع، جريدة الشرق الأوسط، العدد: 8559، الاحد 5 مايو 2002م.

الألعاب المفيدة لمهاراتهم وفتق ذاكرتهم، كما يمكن استخدام هذه الألعاب لتمتين العلاقة بين أفراد الأسرة الواحدة من خلال مشاركة الوالدين لأبنائهم في هذه الألعاب.

الفصل الثالث (أثر وسائل التواصل الاجتماعي في التربية)

المطلب الأول: عالم الإنترنت.

من المفارقات المدهشة في ثورة الاتصالات أنها قربت بين المتباعدين، لكنها في الوقت ذاته أبعدت بين المتقاربين، وعلى رأس الوسائل التي أنتجت هذه الآثار شبكة الإنترنت، التي تعرف بأنها: (شبكة معلومات عالمية، وهي عبارة عن شبكات الحاسب موصولة مع بعضها البعض)⁵⁰.

وقد تعددت الأوصاف التي مُنِحَتْ لهذه الوسيلة بحكم مكانتها وتأثيرها الكبير، فقال عنها البعض: (مكتبة العالم في العصر الرقمي)⁵¹. ووصفه البعض الآخر بأنها: (صيحة العصر)⁵².

ولا أبالغ لو وصفتها بأنها عصب الحياة التي تجري فيها دمه؛ لأنها باتت كأعصاب الجسم البشري الذي يربط جميع أعضائه بقلبه، وأقولها بكل صراحة: يمكن أن أتقاعس أحياناً لإصلاح ما تعطل من أمور البيت من أجهزة كالثلاجة أو الغسالة، لكنني لا يمكنني الصبر على انقطاع شبكة الإنترنت ولو لدقائق قليلة حتى لو لم أكن محتاجاً لها في تلك اللحظات.

لقد تعددت خدمات الإنترنت، ففي المجال العلمي: توفر هذه الشبكة للمستخدم فرصة الاطلاع على أحدث ما يظهر في مجال العلوم المختلفة وفي أسرع وقت، وفي المجال السياحي: يمكن أن يذهب المشترك في رحلات سياحية عبر العالم، وفي المجال الإعلامي: يستطيع المشترك أن يتواصل مع جميع العالم لمعرفة ما يستجد من أخبار، وفي المجال الاقتصادي فيمكن للإنسان أن يجري عمليات البيع والشراء وجميع الأعمال المصرفية⁵³.

بالرغم من كل ما ورد ذكره من إيجابيات الإنترنت إلا أن تأثيرها على العلاقات الأسرية وسلوكيات أفرادها كان سلبياً أكثر من كونها إيجابياً.

50 - أحمد ريان، خدمات الإنترنت، منشورات المجمع الثقافي في أبو ظبي، سنة: 1997، ص: 19.

51 - أنظر: مجلة العلوم، العدد: 3، ص: 38، مارس، 1998م.

52 - أنظر: مجلة التقدم العلمي، العدد: 15، ص: 33، يوليو وسبتمبر 1996م.

53 - زين عبد الهادي، العالم على شاشة الكمبيوتر، الطبعة: الأولى، المكتبة الأكاديمية، القاهرة، سنة: 1996م، ص: 7.

فالإنترنت أسهم بشكل كبير في إضعاف التواصل الاجتماعي ضمن الأسرة الواحدة، وذلك من خلال استهلاك الشخص لمعظم وقته في الجلوس أمام شاشة الإنترنت، مما أدى إلى قصوره في أداء واجباته الأسرية، وظهور الخلافات بين الزوجين، وعدم قيام الشخص برعاية أسرته والتواصل مع أفرادها، ومن نتائجه أيضاً تنامي ظاهرة العنف الأسري سواء بين الأبوين أو بينهما وبين أبنائهم، بسبب دخول المستخدمين للإنترنت في عوالم الخيال البعيد عن الواقع الحقيقي وما يحمل من ظروف نكدة!!

وهذه التحولات التكنولوجية أفرزت تفاعلات جديدة للعلاقات الأسرية وأدت إلى تعزيز العزلة والتنافر بين أفرادها وتلاشى قيم التواصل الأسري واستبدل الأبناء الإنترنت بآبائهم، كمصدر للمعلومات وفقدوا الترابط الأسري، والتصقوا بالحوار مع الغرباء لدرجة الشعور بالغربة على مستوى الأسرة الواحدة، واستخدام بعض التطبيقات التي تتيح للشخص تقمص شخصية وهمية تتيح له التفاعل مع مجتمع وهمي وأصدقاء وهميين⁵⁴.

ويرجع السبب في انتشار هذه الظاهرة إلى فقدان التفاعل والانسجام مع المجتمع الفعلي الذي يحيط بالفرد ولذلك أصبح اللجوء إلى هذا المجتمع الوهمي بديلاً عن التفاعل الاجتماعي الصحي مع الأهل والأقارب والأصدقاء

ناهيك عن الانعكاسات اللاأخلاقية على الفرد من خلال الزيارات المتكررة للمواقع اللاأخلاقية والإباحية على وجه الخصوص.

المطلب الثاني: وسائل التواصل (الفيس بوك، والواتس أب) نموذجاً

في المطلب السابق تناولنا الإنترنت وتأثيره على دور الأسرة في التربية بشكل عام، أما في هذا المطلب سنتطرق إلى عالم خاص في مجال التواصل الاجتماعي وهي المواقع والبرامج الخاصة بهذا التواصل التي أصبحت شهرتها واسعة النطاق تفوق على شهرة أي شيء في هذا العالم بسبب كثرة التعامل معها، حيث يتواصلون بأسهل ما يمكن عبر هذه البرامج للتعرف على بعضهم، ومعرفة أخبار الناس وإرسال الرسائل وتلقي الأجوبة والرد عليها.

54 - رجاء حمود الإراني، مواقع التواصل الاجتماعي ودورها في التفكك الأسري، موقع التغيير، بتاريخ 2015/12/4م، على الرابط:

<http://www.al-tagheer.com/art33160.html>

وتكمن خطورة هذه المواقع والبرامج في عدم وجود ضوابط تنظم استخدامها ولا أية طرق يتقي من خلالها المستخدم شرو من يشاركه في استعمالها⁵⁵.

إضافة لكل ذلك فهي سهلة الاستخدام وأكثرها تقدم خدماتها مجاناً أو بأسعار زهيدة مما أثر على حياة الناس عموماً وفئة الشباب والمراهقين على وجه الخصوص!

وفي دراستي هذه سأقف على نموذجين واسعة الانتشار حتى بات نادراً من لا يستخدمها بين من يمتلك إمكانية الدخول في شبكة الإنترنت وهما:

أولاً: الفيس بوك.

وهو من أشهر مواقع التواصل الاجتماعي على شبكة الإنترنت لتكوين الأصدقاء الجدد والتعرف على أصدقاء الدراسة حول العالم، أو الانضمام إلى مجموعات مختلفة على شبكة الويب، ويمكن للمستخدمين في الموقع من الاشتراك في شبكة أو أكثر على الموقع مثل المدارس، أو أماكن العمل، أو المناطق الجغرافية، أو المجموعات الاجتماعية، وهذه الشبكات تتيح للمستخدمين الاتصال بالأعضاء الذين هم في نفس الشبكة، ويمكن لهم أن يضيفوا أصدقاء لصفحاتهم، ويتيحوا لهم رؤية صفحاتهم الشخصية، والموقع مجاني للمستخدمين ويجنى إيراداته من الإعلانات.

وقد حذر علماء وباحثون من إدمان الشباب والأطفال لأجهزة التكنولوجيا وبالخصوص صفحة الفيس بوك حيث أنها تعزلهم عن محيطهم الاجتماعي، وتجعلهم يتعاملون مع أصدقاء افتراضيين⁵⁶.

ومن المخاطر المحدقة بمستخدمي صفحة الفيس بوك: الانطواء والعزلة، والخلط بين الصديق الحقيقي والافتراضي، والإدمان عليه لساعات طويلة والجلوس الذي يولد السمّة والكسل، كما يؤدي هذا الإدمان إلى التراجع في المستوى العلمي الأكاديمي بسبب ضعف الدراسة، والميل للثقافات الأخرى والبعد عن ثقافته وتراث بلاده.

⁵⁵ - موقع شبكة الألوكة، التأثير السلبي لوسائل التواصل الاجتماعي (الواتس آب والفيس بوك) على الشباب، بتاريخ 3/ 6/ 2013م، على الرابط:

http://www.alukah.net/publications_competitions/0/55511/#ixzz4IKu3MIUO

⁵⁶ - عباس سبتي، التكنولوجيا وضعف العلاقات الاجتماعية في الأسرة أسباب وحلول، موقع الألوكة، بتاريخ 27/2/2012م، على الرابط: <http://www.alukah.net/social/0/38731>

والمصيبة تكمن هنا في أن هؤلاء المراهقين لا يدركون كون هذا الموقع هو عالم وهمي، وأن هذه الشخصيات التي يتعرف عليها قد تكون حقيقتها مغايرة تماماً لما تعرف بها نفسها أو تظهر، ومع عدم خبرة هؤلاء المراهقين، فإنهم قد يصبحون ضحايا لشبكات النصب والاحتيال، أو شبكات القرصنة التي باتت تستغل الفيس بوك بشكل كبير في اختراق أجهزة الحاسوب والحصول على كل المعلومات والبيانات والصور العامة والخاصة التي يحتوي عليها، ثم يقومون باستغلالها في ابتزاز هؤلاء الأشخاص، من خلال تركيب الصور مثلاً، خصوصاً عندما يضع المراهق بياناته الشخصية ومحل سكنه في الحساب الخاص به، وتبدأ هنا مأساة كبيرة غالباً ما تكون الفتيات هن ضحاياها.

كما يقوم المحتالون من ذوي النفوس المريضة والذمم البالية والضمائر الميتة، بمحاولة خداع الفتيات المراهقات، من خلال محادثتهن عبر حسابات وهمية وأسماء مستعارة، لإثارة عواطفهن، وإشغال عقولهن بما لم يكن في حسابتهن في هذه السن الحرجة، وتبدأ الفتاة منهن تستجيب شيئاً فشيئاً، وتظن أنها بهذا تشبع عاطفتها، حتى تقع في فخ محكم نصبه ذلك الذئب البشري⁵⁷.

ثانياً: الواتس أب:

يُعد برنامج (الواتس أب) أكثر وسائل الاتصال انتشاراً بين جميع فئات المجتمع، فالبعض بات يصبح ويمسي عليه، في الوقت الذي يصنف فيه البعض أنفسهم بأنهم مدمنين عليه، وغير قادرين على الاستغناء عنه ولو لدقيقة واحدة.

ويعتبر برنامج "الواتس أب" قناة سهلت التواصل الاجتماعي بين أفراد المجتمع وعلى نطاق واسع لتوفره في معظم الأجهزة؛ لذلك هو في متناول يد الجميع إذ تكلفته مناسبة لكل شرائح المجتمع وتغنيها عن استخدام الرسائل القصيرة المكلفه إذ أصبح محل اهتمام الجميع.

وفي حوار مع الباحثة إيمان الفلة بمركز بتلكو لرعاية حالات العنف الأسري أجراه وليد صبري:

57 - مجدي داوود، المراهقة وجيل الفيس بوك، موقع صيد الفوائد، تم النقل منه بتاريخ 2016 / 8 / 25م على الرابط: <http://www.saaaid.net/female/0235.htm>

كشفت الباحثة أن 96% من المشاركين في استطلاع أجراه المركز حول تأثير «الواتس آب» على الحياة الزوجية أكدوا أن البرنامج سبب لانتشار ظاهرة الخيانة الزوجية، وأجمعوا على أنه مصدر رئيسي للمشكلات الأسرية، بتفاوت أشكالها وأنماطها.

وأضافت الفلة في حوار خاص لـ «الوطن»، أن 90% من المشاركين بالاستطلاع رأوا أن «الواتس آب» مضيعة للوقت، بينما رأى 92% من المشاركين، أن «الواتس آب» تسبب في قصور الحقوق والواجبات بين الزوجين.

وقالت: إن 84% من المشاركين رأوا أن «الواتس آب» تسبب في عدم الاهتمام بالأبناء، خاصة من الناحية النفسية، وأنهم من يدفع ثمن عدم اهتمام أولياء أمورهم بهم بسبب تلك التقنية.

وأوضحت أن الاستطلاع الذي أجراه المركز شمل عينة عشوائية من 50 شخصاً بينهم مختصون ومرشدون أسريون وباحثون اجتماعيون ومدربون وحالات مترددة على المركز، إضافة إلى فئة من خارج البحرين من المملكة العربية السعودية وعمان وقطر.

وأشارت الفلة إلى أن أكثر من مختص ومن المعنيين بالأمور الأسرية أكدوا أنهم باسروا حالات طلاق فعلية كان سببها «الواتس آب»، مما يدعو لضرورة الالتفات لهذه الظاهرة والتعقل في استخدامها⁵⁸.

وفي دراسة بحثية مطبقة في سلطنة عمان توصلت الدراسة إلى مخاطر الواتس آب والتي يمكن حصرها إجمالاً فيما يأتي:

- 1 - يسبب استخدام الواتس آب مشاكل ومواقف مع الآخرين.
- 2 - يشغل البرنامج عن أداء الفرائض أو التقصير فيها وعدم احترام المكان والزمان عند الاستخدام للبرنامج.
- 3 - التحدث عن الآخرين بدون علمهم (الغيبة والنميمة).
- 4 - تصوير الآخرين ونشرها بدون علمه، تبادل مقاطع فيديو وصور غير لائقة مع الآخرين.

58 - صحيفة الوطن، العدد: 3325، بتاريخ: السبت/17 يناير 2015م، أنظر تفاصيل الحوار على الرابط:
<http://www.alwatannews.net/PrintedNewsViewer.aspx?ID=ttTJv24UKqjccbl1wsee6Q933339933339>

5 - تكوين صداقات مع الجنس الآخر.

6 - استخدام ألفاظ بذئية عند التحدث مع الآخرين، يهدر الكثير من المبالغ ويسبب التخلي عن بعض القيم كالصدق والأمانة.

7 - التقليل من العلاقات داخل نطاق الأسرة، تدني المستوى الدراسي.

8 - عدم استثمار أوقات الفراغ، نشر معلومات غير مؤكدة (شائعات)⁵⁹.

المطلب الثالث: الوقاية والعلاج.

التربية والتأديب ضرورة حياتية بالنسبة للأبناء، وعلى الوالدين أن يعرفا أهمية الدور الذي يقومون به والرعاية التي يقدمانها، هذا الرعاية التي تشمل أبعاد الحب والرعاية والاحترام والمسؤولية والمعرفة وإعطاء النموذج السليم لأبنائهما بصورة مشتركة في إطار من الاستقرار الانفعالي، وتشير كتابات علماء النفس إلى وجود نماذج للمعاملة الوالدية من محاور التسبب والضبط والتسلطية والديمقراطية ولكنها في النهاية تعتمد على إدراك الطرف الآخر لتلك المعاملة⁶⁰.

وحماية الأبناء من المفاسد وقاية وعلاجاً من مهام الأبوين والتقصير فيهما معصية قبل أن تكون مخالفة اجتماعية يقول الله تعالى: ﴿يا أيها الذين آمنوا قووا أنفسكم وأهليكم ناراً وقودها الناس والحجارة﴾⁶¹.

وربما يكتشف الآباء أنهم مسؤولون عن تربية أبنائهم عندما تتخلى الأمهات عن هذه التربية، وتكون المسؤولية أكبر عندما يتضح لهم الأجواء التي يعيشها أبنائهم من برامج تلفزيونية رخيصة تفسد من أخلاقهم. سيما في حالة زيادة ميول الشباب إلى مشاهدة الأفلام والمسلسلات والمشاهد التي تثير الجوانب الجنسية لهم⁶².

59 - موقع شبكة الألوكة، التأثير السلبي لوسائل التواصل الاجتماعي (الواتس آب والفيس بوك) على الشباب، بتاريخ 3/ 6/ 2013م، على الرابط:

http://www.alukah.net/publications_competitions/0/55511/#ixzz4IKu3MIUO

60 - موسوعة الأسرة الكويتية، حق التأديب، ج:2، ص:375.

61 - سورة التحريم/6.

62 - موسوعة الأسرة الكويتية، ج:2، ص:382.

كيفية التعامل مع الأبناء في علاقاتهم التكنولوجية.

لا أتصور أن في الإمكان وضع وصفات تفصيلية كاملة وموحدة للآباء والأمهات حتى يتعاملوا مع أبنائهم، ومع ذلك يمكن وضع بعض النقاط المشتركة كإرشادات عامة للآباء والأمهات:

- 1 - عند ممارسة عملية التربية مع الأبناء اجعل أبنائك يشعرون بعدم الرضا عن تصرفهم الخطأ في التعامل مع هذه الوسائل والبرامج في الوقت الذي يشعرون فيه بقوة الثقة بالنفس.
- 2 - على الآباء والأمهات بناء جسور الحوار مع أبنائهم وإقناعهم بخطورة ما هم فيه من تصرفات فيما يخص تعاملهم مع الإعلام والإنترنت ووسائل التواصل الاجتماعي.
- 3 - على الوالدين مدح أبنائهم عندما يستجيبون لتعليماتهم وضوابط التعامل مع التكنولوجيا التي يضعها لهم آباؤهم، بل يزدون على ذلك كمكافأتهم على ذلك.
- 4 - على الوالدين توضيح تجاربهم الشخصية الناجحة في التعامل مع التكنولوجيا ليتمكنوا من اقناع أبنائهم في القدرة على الضبط والسيطرة على السلوك في التعامل مع التكنولوجيا.
- 5 - أن يتجنب الآباء والأمهات عقوبة قطع الأبناء من التعامل مع وسائل الاتصال كأول خطوة، وذلك حتى لا يحرموا من الإيجابيات التي تنتج من التعامل مع وسائل التكنولوجيا الحديثة.
- 6 - تحديد أوقات محددة من قبل رب الأسرة يتم فيها إغلاق كافة وسائل التكنولوجيا وتخصيص هذه الأوقات للجلسة العائلية بحضور كافة أفرادها.

الخاتمة

الحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات، فبعد الانتهاء من كتابة هذا البحث توصلت لجملة من النتائج والتوصيات جاءت على النحو الآتي:

أولاً: النتائج:-

- 1 - الأسرة هي الخلية الأولى في المجتمع والفرد فيها اللبنة الأولى، وتجمع بين الثلاثة: الفرد والأسرة والمجتمع تناسب طردي فيما يخص الإصلاح.

- 2 - مكانة الأسرة الشرقية عموماً وفي المجتمع الإسلامي خصوصاً كانت المحطة الأولى لأنظار خصوم هذه الأمة، ورؤوا في ضربها الهدف الأول لهم.
- 3 - لدور الأسرة أهمية لا تفوقها أهمية أي شيء لأن صلاحها مرتبطة بصلاحه.
- 4 - الإعلام بجميع أقسامه المرئي والمسموع والمقروء في خدمة البشرية إذا تم استغلاله في مجال الخير والتطوير، وعكس ذلك سيكون سلاحاً شرساً للتخريب في يد الأشرار.
- 5 - الوسيلة الأقوى في مواجهة سلبيات التكنولوجيا المعاصرة هي البحث عن الوجه المشرق لها وتوظيفها في مجال التربية والتعليم.
- 6 - تفعيل وتطوير لغة الحوار بين الآباء والأبناء، والاعتدال في منح الثقة لفئة الشباب ذكوراً وإناثاً، والتقنين وتنظيم الوقت وإيجاد برنامج أسري لشغل أوقات فراغ الأولاد بما يفيد مستقبلهم وقادم أيامهم.
- 7 - تقوية الوازع الديني عند الأبناء وتربيتهم على الحياء ومراقبة الله تعالى وأداء الفرائض العبادية وخاصة الصلاة، وتسخير طاقات الأولاد في توسيع العلاقات وصلتها مع الأرحام كل ذلك الضمانة الوحيدة لحماية فلذات الأكباد من براثن ذئاب التكنولوجيا.
- 8 - تربية الأبناء على الأخلاق والقيم كالصدق والأمانة وحفظ كرامة وأعراض الآخرين وخاصة عند استخدامهم لوسائل التواصل الاجتماعي.

ثانياً: التوصيات.

- 1 - التركيز على تأثير الإعلام والإنترنت من الناحية السلبية وعدم إغفال الجوانب الإيجابية ووضع الحلول لها بدراسات متخصصة على مستوى الوزارات.
- 2 - إقامة مؤتمرات خاصة تتناول هذا الموضوع ويدعى لها ممثلوا أكبر المواقع الإلكترونية على شبكة الإنترنت في العالم.
- 3 - مشاركة طلاب المدارس في المراحل الابتدائية والإعدادية والثانوية بدورات تثقيفية تحذرهم من الجوانب السلبية لهذه الوسائل وتضع لهم أفضل الأساليب للتعامل معها.
- 4 - تفعيل دور منظمات المجتمع المدني بتبني فئة الأطفال والشباب وإقامة مخيمات تربية لهم يكون الهدف الرئيس منها تدريب المشاركين على كيفية التعامل مع هذه الوسائل.

5 - دعوة الوالدين إلى الانتباه والحذر من استخدام أبنائهم للإنترنت من خلال المراقبة غير المباشرة وكذلك التحكم في فلترة ما يتم عرضه في شبكة الإنترنت الخاصة بالبيت والتي يشترك فيها جميع أفراد العائلة.

وبهذا نكون قد أنهينا ما بدأنا به من الخوض في دراسة تخصص عالم الأسرة، فما توصلنا إليه من خير فبفضل الله العلي القدير، وما كان عكسه فمن نفسي المقصرة، والله تعالى ندعو التوفيق والنجاح إنه نعم المولى ونعم النصير.

وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين

فهرس المصادر والمراجع

1. أبو علاء المعري، قصيدة بعنوان: قد اختَلَّ الأنامُ بغيرِ شَلٍّ برقم (5334)، أنظر: الموسوعة العالمية للشعر العربي، بتاريخ 20/8/2016. على الرابط:
http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=5334&r=&c=8
2. إحسان زكي ، وصفاء عبد العظيم ، وهدى عبد العال، رعاية الأسرة والطفولة، الطبعة الأولى، دار القلم للنشر والتوزيع، القاهرة، سنة: 1987.
3. أحمد ريان، خدمات الإنترنت، منشورات المجمع الثقافي في أبو ظبي، سنة: 1997.
4. الفيروز آبادي، القاموس المحيط، مادة (أسر).
5. إيمان الوكيل، القواعد الذهبية في تربية الأبناء تربية سوية، موقع صيد الفوائد، على الرابط:
http://www.saaaid.net/tarbiah/291.htm
6. حلمي محمد القاعد، الصحافة المهاجرة، (ب ط)، دار الاعتصام، القاهرة، سنة: 1983م.
7. عبد الله بن محمد الإسماعيل، أهمية دور الأسرة في التربية، موقع الألوكة، إضافة بتاريخ 2015/4/2، على الرابط
http://www.alukah.net/social/0/84641/#ixzz4HcqyvRyg
8. مجلة التقدم العلمي، العدد: 15، يوليو وسبتمبر 1996م.
9. مجلة العلوم، العدد: 3، مارس، 1998م.
10. محي الدين عبد الحليم، الإعلام الإسلامي وتطبيقاته الإعلامية، الطبعة الثانية، مكتبة الخانجي، القاهرة، ودار الرفاعي الرياض، سنة: 1984م.
11. مروان كجك، الأسرة المسلمة أمام الفيديو والتلفزيون، الطبعة الثالثة، دار الكتب الطبية، القاهرة، سنة: 1989.
12. موسوعة الأسرة، برعاية مؤسسة الكويت للتقدم العلمي، الطبعة: الأولى، سنة: 2003.
13. كايرو دار، كيفية حماية الأطفال من المواقع الإباحية على الإنترنت، نشر بتاريخ: الخميس 13/11/2014م.
14. مسلم برقم 2658.
15. وليد الشوبكي، إدمان المواقع الإباحية أخطر مهدد للصحة النفسية، الجزيرة نت، نشر بتاريخ: الثلاثاء 1425/10/24 هـ - الموافق 2004/12/7م.
16. جاسم الباقوت، الإعلام في المسؤولية الاجتماعية، موقع صحيفة اليوم، بتاريخ: الخميس، الموافق: 6 ديسمبر 2012م العدد: 14419، على الرابط:
http://www.alyaum.com/article/3064943

17. حسني، إلهام، ألعاب الكمبيوتر الاهتزازية مصدر رئيسي لمرض ارتعاش الأذرع، جريدة الشرق الأوسط، العدد: 8559، الاحد 5 مايو 2002م.
18. خالد بن سعود البشر، أفلام العنف والإباحية وعلاقتها بالجريمة، جامعة الأمير نايف العربية للعلوم الأمنية، الرياض، سنة: 2005م.
19. عبد اللطيف حمزة، الإعلام في صدر الإسلام، الطبعة الثانية، دار الفكر العربي، سنة: 1978م.
20. كامل خورشيد، مدخل الى الرأي العام، الطبعة الأولى، دار المسيرة، عمان، سنة: 2011م.
21. رجاء حمود الإيراني، مواقع التواصل الاجتماعي ودورها في التفكك الأسري، موقع التغيير، بتاريخ 2015/12/4م، على الرابط: <http://www.al-tagheer.com/art33160.html>
22. رفيق سكري، مدخل في الرأي العام الإعلام والدعاية، الطبعة الأولى، منسورات جروس برس، طرابلس، سنة: 1984.
23. زين عبد الهادي، العالم على شاشة الكمبيوتر، الطبعة: الأولى، المكتبة الأكاديمية، القاهرة، سنة: 1996م.
24. زينت محمد حسين حقي، القيم الأسرية وعلاقتها بالتغيرات الاقتصادية والاجتماعية في مصر، رسالة دكتوراة، جامعة حلوان (ب ت) القاهرة، سنة: 1988.
25. سامية مصطفى الخشاب، النظرية الاجتماعية ودراسة الأسرة، الطبعة: الثالثة، دار المعارف، القاهرة، سنة: 1993.
26. سميحة كرم توفيق، مدخل إلى العلاقات الأسرية، مكتبة الأنجلو المصرية، سنة النشر: 1996،
27. سيد قطب، في ظلال القرآن، الطبعة: الخامسة والعشرون، دار الشروق، القاهرة، سنة: 1996.
28. صحيفة الوطن، العدد: 3325، السبت/ 17 يناير 2015م، أنظر تفاصيل الحوار على الرابط: <http://www.alwatannews.net/PrintedNewsViewer.aspx?ID=ttTJv24UKqjccbL1wsee6Q933339933339>
29. عباس سبتي، التكنولوجيا وضعف العلاقات الاجتماعية في الأسرة أسباب وحلول، موقع الألوكة، بتاريخ 2012/2/27م، على الرابط: <http://www.alukah.net/social/0/38731/>
30. عبد الرحمن الصابوني، نظام الأسرة وحل مشكلاتها في ضوء الإسلام، دار الفكر، بيروت، سنة: 1972.
31. عبد الفتاح تركي موسى، البناء الاجتماعي للأسرة، المكتب العلمي للتوزيع والنشر، (ب ت، ب ط)
32. عماد الدين الرشيد، آثار أفلام الكرتون على أطفالنا، موقع صيد الفوائد، بتاريخ: 2016/8/22م، على الرابط: <https://saaaid.net/tarbiah/248.htm>
33. فاضل الكعبي، الطفل واللعب ثقافة العنف الإلكتروني، مجلة الرافد، دائرة الثقافة والإعلام، حكومة الشارقة، على الرابط: http://www.arrafid.ae/195_f1.html
34. فتحي الأنباري، الرأي العام والمخطط الصهيوني، (ب ت، ب ط) دار المعرفة الجامعية، الإسكندرية.
35. مجلة ولدي، كيف غزا أبطال الديجتال عقول أبنائنا ؟ ، العدد 45 ، أغسطس 2002م، ص: 23
36. مجدي داوود، المراهقة وجيل الفيس بوك، موقع صيد الفوائد، تم النقل منه بتاريخ 2016/8/25م على الرابط: <http://www.saaaid.net/female/0235.htm>
37. محمد عبد المحسن التويجري، الأسرة والتنشئة الاجتماعية في المجتمع العربي السعودي، الطبعة الأولى، الرياض، مكتبة: العبيكان، سنة: 2001، ص: 53.
38. محي الدين عبد الحليم، الإعلام الإسلامي وتطبيقاته الإعلامية ص: 21.
39. مصطفى الخشاب، دراسات في الاجتماع العائلي، دار النهضة العربي، بيروت، سنة: 1985،
40. موقع شبكة الألوكة، التأثير السلبي لوسائل التواصل الاجتماعي (الواتس آب والفيس بوك) على الشباب، 3/ 6/ 2013م، على الرابط: http://www.alukah.net/publications_competitions/0/55511/#ixzz4IKu3MIUO

41. هند الخليفة، الحياة الافتراضية تساعد على عمليات التعليم والتدريب والتواصل مع الغير، جريدة الرياض، عدد: 14917، الإثنين 27/أبريل/2009م.
42. يوسف الحضيف، هناك حياة افتراضية رائعة، جريدة الرياض، عدد: 152264، الثلاثاء 2/ مارس/ 2010م.

EĞİTİMİN PLATONCU TEMELLERİ VE PLATONCU EĞİTİM ANLAYIŞININ ELEŞTİRİSİ

İlyas Altuner¹
Fatih Özkan²

Giriş

Değerler felsefesinde kavramsal olarak tanımlanması gereken birtakım terimler vardır ki, bu terimler bize değer yargılarının niteliğini de gösterir. Daha önce belirttiğimiz gibi, değerlere dair düşüncelere ahlâkî kavramların mahiyeti ile başlamak zorundayız ve bu kavramlar sayesinde bir siyaset ya da hukuk normu oluşturmamız mümkün olur. Ahlâkın temel kavramı olarak *iyi*, varlığın varoluş nedenini açıklayan en kapsamlı terimdir. Çünkü iyinin ne olduğunun sorgulanması, bütün hayatı anlamlandıran şeyin ne olduğuna ilişkin yargıda bulunmamızı sağlar.

Her bir bilimsel alan kendisini hayata ahlâk alanında yansıttığı için, ahlâkın güdümünde bir yaşamdan ve dolayısıyla buna göre de bir eğitimden bahsetmek doğru olacaktır. Hem varlık hem de bilgi kuramında neyin iyi olduğuyla ilgili yargıların bilgisi bizi eğitimin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili yöntem anlayışına götürür. İnançlar ve kanılar yani varlığa ait her türlü yargı, ahlâkîliğin kaplamında bir sonuca kavuşur bütün bu yaşamsal öğeler eğitimle kendini olgunlaştırır. Descartes'ın söylediği gibi ahlâk, bütün varlık sisteminin meyvesi olarak diğer düşünsel etkinlikleri kendisinde sonuçlandıran önemli yapı taşıdır.³ İşte bu yapı taşının malzemelerini doğru bir eğitimle kazanmak son derece önemlidir. Bu yazımızda Platon'un eğitim anlayışının köklerini oluşturan *idealar* kuramından ve onun insanı nasıl şekillendirdiğinden, sonra da Platoncu eğitim felsefesinin insanlık açısından ne denli eksik ve yer yer tehlikeli olduğu konusunu işlemeye

¹ Arş. Gör. Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

² Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

³ René Descartes, *Principles of Philosophy*, trans. John Cottingham, *The Philosophical Writings of Descartes*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 1189.

çalışacağız. Platon'un eğitim anlayışı onun siyaset ve hukuk felsefesiyle iç içe bir görünüm arz eder.

1. Platon'un İdealist Felsefe Anlayışının Temelleri

Platon felsefesi, insan zihninin doğuştan kavramları hatırlama yöntemiyle *idea* denilen salt gerçekliğin bilgisine ulaşma çabasıyla örülüdür. Sokratik diyalektik yöntemdeki *bir şeyin ne olduğu* üzerine sorulan soruya yanıt olarak kavramın verilmesi, bu kavramların tözleştirilmesi anlamına gelir, yani bir şey kavramsal olarak kavranır.⁴ Ancak Platon, bir şeyi kavramsal olarak kavramanın insanı o şeyin gerçek bilgisine götürmeyeceğini gördüğünde, bunun yanında Pythagorasçı ruh öğretisini kavramın yanına koyar.

Platon, idealar dünyasına Sokrates'in kavramının tözleştirilmesi ve zihinde bulunan ve duyuların ötesine geçen matematik nesnelerden gitmeye çalışır. Önceki felsefelerden aldığı etkileri Sokrates felsefesiyle birleştirerek kendi düşüncesini şekillendirme eğilimine girer. Pythagorasçı matematik dünya ve ruhun ölümsüzlüğü doktrininin yanına eklediği Elea ve Herakleitos felsefelerindeki değişmezlik ve birlik düşüncesine Sokratik diyalektiği katarak yeni bir felsefe sistemi oluşturmaya çalışır. Platon'un idealar kuramının temelleri bu düşünce biçimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu kuram en iyi şekilde *Devlet*'in yedinci bölümünde *mağara benzetmesi* olarak meşhur olmuş meselde ifade edilir.

Mağara hakkındaki pasajlar, günışığını göremeyecek şekilde zincire vurulmuş insanları resmeder. Bu insanların arkalarında, duvara yansıyan gölgeleri görecek şekilde bir ateş ve kukla gösterisi düzenlenmiştir. İnsanlar, dillerindeki sözcüklerin gölgelere gönderimde bulunduğu ve bu gölgelerin tek gerçeklik olduğuna inanırlar. Mağaradan kurtulan bir adam, kendisini dünyanın ışığına yavaş yavaş alıştıırır. Önce gölgeleri ve yansımaları, sonra fiziksel nesneleri ve nihayet göksel cisimleri ve güneşi ayırt eder. Platon'a göre bu, formlara tırmanma meselidir. Mağaraya geri dönen adam karanlığa

⁴ Plato, *The Dialogues of Plato*, trans. Benjamin Jowett, London: Oxford University Press, 1892, *Phaedrus* 265d. [Platon'un kuşkuolu olanların dışındaki bütün diyaloglarının yer aldığı beş ciltlik bu eser, yazarın eserlerine referanslarda kullanılacak temel eser olacaktır. Ayrıca eserlerin Türkçe çevirilerine de elden geldiğince bakılmıştır.]

alışkın olmayacaktır ve bir süre, mağaradaki gölgeleri diğer insanlar kadar iyi teşhis edemeyecektir. Sonra da o, gölgelerin saçma ve gerçek dışı olduğunu, asıl gerçekliğin dışarıda bulunduğunu söyleyerek büyük bir öfke uyandıracaktır. Eğer zincire vurulmuş olan insanlar, ellerinden gelse, dışarıdan gelen bu adamı öldürürler.⁵ “Mağara zindanı görünen dünya, ateşin ışığı da güneş olsun ve eğer yoksul inancıma göre yukarı doğru olan yolculuğu, ruhun zihinsel dünyaya yükselmesi olarak yorumlarsan, beni yanlış anlamamış olacaksın ki istediğin üzere açıkladım, doğru ya da yanlış olduğunu yalnızca Tanrı bilir. Ancak doğru ya da yanlış, benim görüşüm, bilgi dünyasında *iyi ideas*ın her şeyin sonunda ortaya çıktığı ve yalnızca bir çabayla görünür olduğu, görüldüğü zaman da bütün güzel ve gerçek şeylerin evrensel kaynağı, bu görünür dünyadaki ışığın babası ve efendisi, zihinsel şeylerdeki akıl ve gerçekliğin doğrudan kaynağı olduğunun anlaşıldığı şeydir ve de bu, rasyonel eylemde bulunacak kimsenin, ister toplumsal ister kişisel yaşamda olsun, gözlerini sabitlemesi gereken güçtür.”⁶

2. Dünya Hapishanesi ve Zincirlerden Kurtulma Eğitimi

Platon, bütün bilgilerin zihnin hatırlaması yoluyla elde edilebileceğinden bahsetmekle, varlığı iki ayrı kategoride değerlendirmiş olur: Hatırlayanın bulunduğu reel dünya ve hatırlananın bulunduğu ideal dünya. Zihin, dikkatini şeylerde tikel olanın değil de tümel olanın yani varlığa atfedilebilen her şeyde ortak olanın üzerine yoğunlaştırır. Aristoteles'te kavram adını alan bu şeye Platon *idea* der: “Birçok tikel bir ortak ada sahip olduklarında, onların aynı ideaya sahip olduklarını varsayarız.”⁷ İdealar Platon'a göre sadece zihinsel düşünme nesnelerinden ibaret olan şeyler değil, aynı zamanda mutlak gerçekliğin kendisidir. İdealar kendi başına varolan, değişmez, ezeli ve ebedi dünyayı oluşturur ve yalnızca zihinle kavranılabilir.⁸

İdeaların değişmezliğinin yanında reel olan yani bu dünyaya ait bulunan her şey bir değişime ve yok oluşa tabidir. Platon'a göre gerçekliği olmayan ve bu yüzden de gerçekliği akılla değil de duyular

⁵ *Republic* 514a-517a. Bu pasaj üzerine yorum için bkz. Alasdair MacIntyre, *Ethikin Kısa Tarihi*, çev. Hakkı Hünler & Solmaz Zelyut Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001, s. 53.

⁶ *Republic* 517a-b.

⁷ *Republic* 596a.

⁸ *Phaedrus* 247c.

ve arzularla kavranılan varlıklardan oluşan doğa (physis) yahut evren, idealar dünyasının birer kopyasıdır. Nesneler dünyasının varlığı bir vehim veya kanıdan ibaretken, gerçek olanın varlığının bilgisi, varlığın var olma sebebinin bulunduğu yer olan idealar dünyasındadır.⁹ İdealar gerçek varlığı, özü yani kendinde şeyi temsil ederler. Bir şey ideanın ona katılmasıyla ne ise o olur.¹⁰

Böylece ideaların aslında *bir* olana indirgendiği ve çok olanla karşıtlık içinde bulunduğu görülmüş olur. Bu birlik, ideaların değişmezliğinden ve değişen dünyanın üzerinde oluşundan ileri gelir. Bir şey yapan bir sanatçı onu nasıl bir ideaya göre yapıyorsa, her şeyi yapan Tanrı da bütün yaptığı şeyleri tek gerçekliğin sahibi olmak amacıyla tek bir ideaya, öze göre yapar ve diğerleri bu tek gerçeklikten çıkarlar.¹¹ Böyle bir tasarımda, bütün nesnel dünyadaki varlıkların aslında gerçek olmadığı, gerçek olanın yani ideanın bir yansıması olduğu görülür. İdeanın bir öz olarak gerçekliği temsil etmesi, duyumsalın ötesinde bulunan zihinsellik ile ilgilidir. Zihinsel olan gerçek olandır ve açıktır ki, gerçeklik duyumların ötesinde bir şeydir.¹²

İdealar, yukarıda görüldüğü şekliyle ontolojik bir anlama karşılık gelirler. Ancak Platon, ideaları bir de mantıksal anlamda kullanır ki, bu yönüyle idealar tekil nesnelerdeki kaosa bir düzen vermek, benzer olanları bir tümellik altında, bir ideada toplamak ve diğer tümelliklerden onu ayırmak işlevine sahiptir.¹³ Platon'un olgunluk dönemi eserlerinde bu mantıksal yön ön plana daha çok çıkar. Bunun görünümü idealarından kavramlara geçişin değil de kavramlardan idealara geçişin sonucunda ortaya konur. İdealar bir bakıma dünyadaki nesnelere oldukları şekli veren şey yapan nedenler ve onlara hareket veren güçlerdir. Bu manada iyi ideası her şeyi hareket ettiren ve bütün

⁹ *Epinomis*, trans. Alfred Edward Taylor, London: Thomas Nelson & Sons, 1956, 992b-d.

¹⁰ *Phaedo* 78d.

¹¹ *Republic* 596a-597d.

¹² Bu idealist düşünce tasarımı, Alman idealizminin önemli temsilcisi Hegel'in felsefesinde kendini gösterir. Descartes rasyonalizmine Platon ve Kant idealizmini de ekleyen Hegel, ussal olanın, rasyonel olanın gerçek ve gerçek olanın da ussal, rasyonel olduğunu dile getirmiştir. G. Wilhelm Hegel, *The Philosophy of Right*, trans. S.W. Dyde, New York: Dover Publications, 2005, Preface.

¹³ *Theaitetus* 185a-186e. Krş. *Cratylus* 440b.

zihinselliğin kaynağı olan temel idea olacaktır.¹⁴ “Şimdi, bilinen şeye gerçekliğini ve bilge kimseye bilme yetisini veren şeyi sana idea olarak adlandıracam. Bu, bilmen gerekir ki bilimin ve [aynı zamanda] bilginin konusu olması dolayısıyla da gerçekliğin nedenidir.”¹⁵

Platon, *çizgi meseli* ile idea ve görüngü dünyasının birbirinden ayrı olduğunu anlatmaya çalışır. Çizgi yatay olarak ikiye bölünür ve altta hayal ve algı dünyası, üstte ise Platon’a göre formlarla sıkı bir bağı olan matematiksel şeylerin ve formların yani ideaların dünyası bulunur. Bilge insanlar yansımadan ibaret olan görüngü dünyasının ideaların birer yansıması olduğunu bildiklerinden, onları doğuran şeylere, idealara önem verirler ve onun bilgisine ulaşmaya çalışırlar.

Platon’a göre ideada aklın kendiliğinden diyalektik gücüyle kavradığı şeyler bulunur. Zihin varsayımları birer ilke olarak değil, yalnızca varsayım olarak yani basamak, dayanak olarak alır ve bütün varsayımların üzerindeki tümelliğe, ideaya yükselir. Bunu yaparken hiçbir görüngüye başvurmaz, kavramdan kavrama geçerek en sonunda yine bir kavrama ulaşır ki, bu da *iyi ideası* denen şeydir. Zihin iyi ideasına ulaşmak için şu dördümlü yöntemi kullanır: Kanı, inanç, çıkarım ve kavrayış. Sonuncusu iyi ideasının kavranmasıyla oluşan en yüksek noktadır.¹⁶ Her türlü öğrenme şekli, ruhun duyum dünyasını algıladığında bu kavrayışı, idealar âlemini hatırlamasından ibarettir.¹⁷ Tanrı, dünyayı mümkün olabildiğince kavranabilen varlıkların en güzeline ve her bakımdan en kusursuzuna benzetmek istediği için, öz bakımından bütün canlı varlıkları içine alan bir tek varlık yaratmıştır ki,¹⁸ o da iyi ideasından başkası değildir.

Devlet diyalogunun son bölümünde anlatılan ruhun ölümsüzlüğü konusu, Pythagorasçı düşünceden alınan *ruh göçü* düşüncesinin bir yansımasını sunarken, ruhun hem oluştan önce hem de sonra varlığının bulunduğu düşüncesine Platon’u götürmüştür. Başka yerde bu görüşün ruhun zihinsel olan yönüyle ideaları hatırlama düşüncesinin bir nüvesi

¹⁴ *Sophist* 247e-248c.

¹⁵ *Republic* 509a.

¹⁶ *Republic* 510a-511e.

¹⁷ *Meno* 81c.

¹⁸ *Timaeus* 30d.

olarak sunulduğu görülmektedir.¹⁹ Bu ise iyi ideasına yüzünü dönmekle olabilecek bir yaşam tarzının yani zihinsel olana dönmenin sonucunda anlaşılabilecek bir durumdur. Böyle bir durumda, her şeyin ölçüsünün insan değil, salt iyinin kaynağı durumundaki Tanrı olduğuna vurgu yapılmış olur.²⁰ Tanrı burada *İyi İdeası* ile aynı anlama gelmekle, bütün ideaların Tanrıdan çıktığı da ayrıca kabul edilmiş olur.

3. Platoncu Eğitim Felsefesinin İdeal Temeli

Siyasetin ve onunla ilintili olarak hukukun temelini oluşturan ahlâkî kavram *adâlet* olmakla, insanlar için neyin doğru olup neyin olmadığına karar vermenin yine bir değer oluşturduğu görülür. Her ne kadar değerın karşısına *olgu* terimi çıkarılırsa da, her olgu nihayetinde karar verdiği ahlâkî konularda bile bir değer taşımadan edemez. Sorun değerlerin aşkınsal olup olmaması konusundadır ve ister aşkınsal güce bağlansın ister doğaya indirgensin, her ahlâkî yargı bir değer bildirir.

Platon'un *Devlet* eserinin adâletin mahiyetiyle ilgili tartışmalarla açılması, siyaset ve hukukun da ahlâktan ayrıştırılamaz birer etkinlik alanı olduğunu gösterir. Sofistlerin insana referansla yaptıkları hukukî yorumlar, doğal hukukun tezahürlerinin insan için biricik veri sayılmasını öngörür.²¹ Ancak adâletin güçlü olanın güçsüz olana egemenliğini kabul ettirmesi olarak yapılan tanımının her ne kadar doğal yaşamın yadsınamaz gerçekliğini ortaya koyduğu söylene de, güçsüz olanın hakkının olmamasının onun güçsüzlüğüyle ilişkilendirilmesi doğanın değil, insanın adâletsizliğine yorulmalıdır. Çünkü doğanın kanunları, kendiliklerinde edilebilirler ve böylelikle adâletsiz olma insanın bir eylemidir ve sonuçları yine insanı bağlar. Platon burada adâletin yalnızca kavramsal tanımının yeterli olmadığını görerek, onun işlevinin ne anlama geldiğiyle tanımlanabileceğini bildirir. Eğer adâlet birkaç insan için olacaksa ona adâlet demenin ne anlamı olabileceği sorusu gündeme gelmelidir. Platon, burada Sokrates'in ağzından bir kişinin erdemliliği olduğu kadar bütün bir

¹⁹ *Phaedo* 79a vd.

²⁰ *Laws* 716d-e.

²¹ Sofistlerin en büyüğü olan Protagoras bu konuyu şöyle özetler: "İnsan bütün şeylerin ölçüsüdür; var olduğunda varolan şeylerin ve olmadığına olmayan şeylerin." Diogenes Laërtius, *The Lives and Opinions of Eminent Philosophers*, trans. C.D. Yonge, London: George Bell & Sons, 1915, s. 397.

devletin erdemliliği olduğunu da söyleyerek adâletin öz tanımını yapmış olur.²²

Platon'un *idealar kuramı* yalnızca ontolojik akıl yürütmelerin değil aynı zamanda teleolojik yargıda bulunmaların da en güzel örnekleriyle doludur. Çünkü bu kuram varlık ve bilgi felsefesinin yanında değerler felsefesinin de ne anlama geldiğini bizlere gösterir. İlâhiyat ve bir anlamda metafiziğin nasıl belirlendiği anlatılan meselde, Platon'un söylemlerinden anladığımız şey, bütün bu alanların gerçeklik dünyasının teoloji bilinciyle kavranabileceğidir. İlâhiyatın metafizikle iç içe olduğu bu öğreti, siyaset ve ahlâkın Tanrısal bir gücün kararıyla belirlendiğini ve toplum için en iyi olanın bu kararı bilmek olduğunu dikte eder. Mağara zindanından kurtulan insan, hakikatin bilgisine ulaşırken, doğadaki yasaların aslında birer kanun değil görüngü olduğunu öğrenir. Böylelikle teolojinin en üst seviyesi olan *İyi İdeası* veya *Demiurgus*, bütün alanları kendisinde toplayan yüce kimlik olarak karşımıza çıkar.²³ Bu durumda sofistlerin göreceli insan anlayışının karşısında gerçekliğin biricik ve mutlaklığı vurgulanmış olur. Öyleyse teoloji ve metafizik alanları, birbiri içinde karışmış biçimde, değerleri belirleyerek iyiliğin salt ruha kötülüğün ise bozuluşa sahip olduğunu belirtir.²⁴

Aslına bakılırsa Platon, değerler alanını aşkınsal varlığın zaten önceden belirlediği savından yola çıkmakla, çok da belirgin olmayan biçimde bahsettiği Tanrının gerçekte siyasete dair söylemleri belirleyen olmasıyla siyaseti ahlâkla bütünleştirir. Ruhun üç parçalı hâlini yani arzu, cesaret ve aklı sırasıyla halk, asker ve yöneticiyi belirlemede kullanan Platon'a göre, aklın kullanımından doğan yönetim yetkesini kullanacak kişinin filozof olduğu kanısını çıkarması elbette zor değildir. Zira değerler alanının idealar dünyasında bulunuşuyla idealara ulaşabilecek yegâne kişinin filozof olması arasındaki koşutluk, eylemlerin nasıllığını belirlemede yani kanun koymada yetkiyi akla sahip olan bilgeye vermesiyle sonuçlanma açısından bir zorunluluk arz eder. Siyaset yapma işi, yalnızca insanları yönetmeyle ilgili değil, aynı

²² *Republic* 368d.

²³ *Republic* 514a-517a.

²⁴ Konu hakkındaki detaylar ve örneklemeler için bkz. *Laws* 716a-d.

zamanda insanların nasıl yönetileceğinin belirlenmesiyle de yakından ilgilidir. Hukukun belirlenimi, aklın egemenliğinde gerçekleşen bir konuyu gündeme getirmenin yanında, ahlâkî unsurların kaynağına ilişkin söylemleri de ortaya çıkarmada filozofa verilmiş üstün yeteneği anlatır. Varoluşun amacına yönelik her türlü iradeyi akla verme ve her türlü yeteneği bilgeliğe yükleme eylemi, teoloji alanının mutlak akılla özdeşleştirilmesiyle sonlanmak zorundadır. Tanrı iyi ideasıyla bütün evreni en güzel bir biçimde kaostan kozmosa çevirmiş ve doğanın kanunlarını en iyi şekilde işleyecek biçimde ahlâkîleştirmiştir. Platon'un kitabının son cümleleri yani ruhun ölümsüzlüğüyle gerçekleşen huzur durumu bize bunu aynen söylemektedir.²⁵

4. Üç Parçalı Ruh Anlayışı ve İnsan Eğitiminin Doğası

Platon, bütün pratik ihtiyaçların karşılandığı bir devlet modeli çizmeye çalışır. Bu devlette üç yurttaş sınıfına ihtiyaç vardır: Toplumun maddi ihtiyaçlarını karşılayacak zanaatkârlar ve çiftçiler, devleti savunacak askerler ve devletin toplumsal hayatını örgütleyecek yöneticiler. Burada üç sınıfı ayırt etmekteki amaç, her biri kendi işlevini yerine getirecek şekilde üç farklı sınıfa ihtiyaç olduğunu ileri sürmek için bir geçiştir.²⁶ Platon, bu geçiş için iki inanca dayanır ki, biri kesinlikle doğru değil ve biri kesinlikle yanlış. Kesinlikle doğru olmayan inanç, bir insanın tek bir işe koyulmasının daha iyi olduğu ve bu iş bölümü formunun tüm mümkün şartlarda en iyi form olduğudur. Kesinlikle yanlış olan inanç ise, insanların doğa gereği bu işlevlerden her birine en uygun şekilde bölünmüş olmalarıdır. Platon'un bu inanışları, üç kısımlı ruh (psykhe) öğretisi tarafından pekiştirilmiştir.²⁷

Üç kısımlı ruh hakkındaki argümanlar, üç kısımlı devlet hakkındaki argümanlardan bağımsızdır. Ruhun kısımlarının olması, Platon açısından onun çatışkılara sahip olması yoluyla gösterilir. Eğer insan bir

²⁵ “Bu nedenle ilâhî yola baş koymayı ve daima adâleti ve erdemi izlemeyi göz önüne alan benim görüşüm şu ki, ruh ölümsüzdür ve iyiyle kötünün her türlüünü elde edebilir. Böylece, hem burada kalırken hem de, oyunda beraberindekilerden ödülleri elde eden kazananlar gibi, ödülümüzü aldığımızda başkalarına ve Tanrılara karşı saygılı yaşayacağız. Ve hem bu dünyada hem de bin yıllık diye tanımladığımız yolculuk sırasında hayat bizimle barışık olacaktır.” *Republic* 621d.

²⁶ Bkz. *Republic* 423d.

²⁷ Üç parçalı ruh anlayışının detaylı bir açıklaması ve yorumu için bkz. MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, s. 53 vd.

ve aynı zamanda susamış olduğu için su içmeyi istiyor ve suyun durumundan kuşkulandığı için içmeyi istemiyorsa, o zaman aynı yüklem bir ve aynı zamanda aynı konuya hem yüklenebileceği hem de yüklenemeyeceği için, birine içme isteğini ve diğerine içmeme isteğini yüklemekte olduğumuz en az iki konu var olmak zorundadır. Bu argümanın temelinde bulunan söylem, bir insanın eşzamanlı olarak hem verili bir yönde hareket etmeyi hem de hareket etmemeyi başaramayacağıyla aynı anlamda, eşzamanlı olarak hem bir şeyi yapmayı hem de o şeyi yapmamayı isteyemeyeceğidir.

Platon'un argümanından kaçmanın kısa yolu, insanın sırf bağdaşmaz arzulara sahip olmadığını söylemektir. İnsan susuzluğunu gidermeyi arzuladığı gibi hasta olmamayı da arzular ve bu suyun hem kendisinin susuzluğunu gidereceği hem de onu hasta edeceği yalnızca olumsal bir olgudur. Bu insanın arzuladığı şey bu tikel suyu içmek, korktuğu şey de aynı suyu içmektir. Platon'un "bağdaşmaz arzular" nitelemesi²⁸ bir anlamda haklıdır, ama onların bağdaşmaz oldukları hususunda Platon'un çıktığını varsaydığı sonuçlardan hiçbirisi yoktur. Bunun nedeni, her iki arzuya sahip olma imkânıyla değil, bu arzuları doyurma imkânıyla ilgili olmasıdır. Platon, sanki içme arzusunu akılsal olmayan, içmekten doğacak tehlikeyi de aklın bir içgörürü olarak niteler. Oysa biz içmeyi akıl etmeyip onu öğreniriz ve öğrenme sırasında aklımızı kullanırız. Bir arzuyu akla dayalı kılan ya da kılmayan şey, onun bizim hem bilfiil hem de mümkün diğer amaçlarımız ve seçimlerimizle bağlantısıdır. Platon aklın daima haklı olduğunu ve akıl ve iştihalar arasındaki kesin ayrımın bulunduğunu belirtir.

Platon'un ölümsüz bir ruhun bir hapisane veya mezar olan bedenden ayrılığı konusundaki Pythagorasçı düşünceden etkilendiği açıkça görülür. Ruhun bölünmesi *Devle*'te sadece akıl ile iştihalar arasında değildir; akılsal davranış standartlarıyla ve bedensel arzularla ilgisi olmayan, fakat şerefli davranış standartlarıyla ve öfke ve kızgınlık ile ilgili olan manevi bir kısım da vardır.

Platon, doğuştan kunduracıların ve doğuştan yöneticilerin olduğuna inanır. Devlet içerisindeki adalet, herkesin kendi yerini bilmesi

²⁸ *Republic* 572b.

meselesidir. Dört geleneksek erdemden cesaret, işlevi savunma olan yardımcı bekçiler sınıfına ve bilgelik ise yönetici bekçiler sınıfına aittir. Ölçülülük, bir sınıfın değil, fakat bir bütün olarak toplumun erdemidir. Çünkü Platon'un deyimiyle "aşağı düzeydeki çoğunluğun arzuları, yukarı düzeydeki birkaç kişinin arzuları ve bilgeliği tarafından denetlenecektir". Adalet herhangi sınıfa veya sınıflar arasındaki tikel bağıntılara değil, toplumun bir bütün olarak işlemesine aittir.

Ruhtaki adalet, benzer bir şekilde ruhun her bir kısmının kendisine özgü ve kendi payına düşen işlevi yerine getirmesine ilişkin bir meseledir. Bir birey, kendisinde aklın hâkim olmasından ötürü bilge ve manevi kısmın kendi rolünü oynamasından ötürü cesur olur. Yani birey, kendisinin aşağı düzeyden bedensel iştihaları akıl tarafından yönetiliyorsa ölçülü olur. Fakat adalet ruhun bu veya şu kısmına yahut da ruhun kısımlarının bağıntılı olmasına değil, ruhun bütünsel düzenlenişine aittir. O halde iki soru ortaya çıkıyor: Hangi insanın adil olacağı ve adil devletin nasıl meydana geleceği. Bu sorular bir arada sorulur ve yanıtlanır. Platon, devletin ve ruhun bozulmasını tartıştığı yerlerde, onları birbirlerine ait olarak ele alacaktır. Adil insan, en azından bazı yönetici olacak insanların sistematik olarak adalet eğitimi aldıkları adil devlet dışında ender bulunan insan olacaktır. Adil insanların olmadığı yerde adil devletin de bulunma imkanı yoktur. Bu açıdan devletin nasıl meydana geleceği ve adil insanın nasıl eğitileceği soruları bir arada sorulmak ve yanıtlanmak zorundadır. Böylece burada Platon'un filozof-kral idealini sahneye çıkardığı noktaya ulaşmış olmaktadır.

5. Mağara Alegorisinin Eğitim Felsefesine Yansımaları

Platon'un ünlü alegorisinde mağara, artık açık bir biçimde kendi eğitim modeline ilişkin bir mekâna dönüşmektedir. Ancak başta şunu akılda bulundurmamız gerekir ki, mağara alegorisindeki eğitim örneği, daha çok Platon'un aklındaki yönetici sınıfın-filozofların eğitimiyle ilgilidir. Bu açıdan alegoride betimlenenleri, toplumun diğer sınıflarının ayrıştırılmasından sonra, geride kalan bir azınlığın Platoncu diyalektik öğretiyi özümselediği bir *yüksek öğrenimin* içeriği olduğunu söyleyebiliriz. Ancak buna rağmen, alegorinin genel bir eğitim felsefesi olarak değerlendirilmesi için bir kısıtlama olduğunu düşünmeye gerek

yoktur. Mağara alegorisinin yer aldığı *Devlet*'in 7. kitabı şöyle başlıyor: “Ve şimdi, dedim, sana doğamızın ne kadar eğitilmiş veya eğitimsiz olabileceğini resmedeceğim.”²⁹ Daha bu ilk satırlardaki eğitilmiş-eğitimsiz vurgusu, genellikle yalnızca Platon'un idealar öğretisini betimlediği bir bölüm olarak ele alınan mağara alegorisinin, aslında bir bütün olarak Platon'un ideal eğitim sürecini de anlattığının bir kanıtı olarak görülebilir.³⁰

Platon'un mağarası, artık açık bir biçimde duyuşal-fiziksel dünyayı bütünüyle içine alan bir mekân haline gelmektedir. İnsanın duyuşal yetilerinin tümü aynı zamanda mağaranın sınırlarını oluşturur. Mağaranın dışı, mağaranın içinde duyuşal verilerin, kanıların ve bilgilerin asıl kaynağı ve gerçek bilgi ve doğruluğun kaynağı olan idealar dünyasıdır. Öbür yandan, mağaranın dışına çıkma süreci yalnızca bir kurtuluş öyküsü değildir, çünkü mağara aslında duyuşal ve fiziksel bir varlık olan insanın *yaşayıp gidebileceği* biricik mekândır. Buna ek olarak insan, mağaradaki diğer insanlarla beraber oluşturduğu toplumsal ilişkilerle tanımlanır: İnsanlar duvardaki gölgeleri kimin daha net veya daha hızlı gördüğüne göre, kendi aralarında toplumsal bir hiyerarşi bile oluştururlar.³¹ Elbette insanlar, doğumlarından itibaren zincirlenip yalnızca bu gölge oyunlarını izledikleri için, onları tek gerçek olarak sanmakta ve ne zincirlerinden kurtulmak ne de mağaranın dışına çıkmak *akıllarına bile* gelmemektedir. Hatta elleri çözülüp arkalarını döndüklerinde yanmakta olan ateşi ilk kez görüp, kamaşan gözleri mağaradaki diğer nesneleri hayal meyal seçtiğinde bile, o zamana dek gördüğü gölgeleri asıl gerçek sanmaya devam edeceklerdir. Üstüne üstlük bu yeni durum, hem fiziksel acı hem de bütün bilgi ve inançların sarsılması demek olduğundan, insan önce eski tutsak durumuna geri dönmeyi tercih edecektir. Ancak, ona nesneleri tek tek gösterecek, onların adlarını öğretecek ve sonunda, mağarada yanan ateşin de asıl kaynağı olan güneşe doğru mağaranın dışına ona

²⁹ *Republic* 514a.

³⁰ Mağara alegorisinde eğitimin temellerinin ileri bir incelemesi için bkz. Martin Heidegger, *Plato's Doctrine of Truth*, trans by. Thomas Sheehan, New York: Cambridge University Press, 1998. Bu eserin bir eleştirisi için bkz. Oğuz Haşlakoğlu, “Heidegger'in ‘Platon'un Hakikat Doktrini’ Makalesi Üzerine Bir Eleştiri”, *Felsefe Tartışmaları*, 32, 2004.

³¹ *Republic* 516d.

kılavuzluk edecek bir *öğretmen* elini uzattığında gölgeler dünyasının salt gerçeklik olmadığı anlaşılabacaktır.

Platon böyle olamayacağını, hayatında yalnızca gölgeleri görmüş bir insanın ışığa alışma sürecini betimlerken, eğitimi, sanki kör gözlere görme yeteneği verir gibi, zihne daha önce oradan olmayan bilgiyi yerleştirme olarak kabul eden görüşü reddetmemiz gerektiğini söyler.³² Bunun yerine eğitim, özsel bir çabayla, insanın çevresindeki koşulları keşfedebilme yeteneğini açığa çıkardığı bir süreç olmalıdır. Ancak bu, hiç de kolay bir süreç değildir, çünkü aynı zamanda zihinsel bir altüst oluşa, hatta zihinsel bir devrime denk düşmektedir. Doğduğundan beri mağaranın duvarına bakmak zorunda kalan ve sonra serbest bırakılıp arkasını dönen insanı hatırlayalım. Burada zihnin kendi konumunu *tamamen* değiştirmesi, tıpkı gözün kamaşması gibi, acı verici ve zorlu bir dönüşüm sürecine karşılık gelir. Zincirlerinden kurtulup arkasında yanmakta olan ateşe doğru arkasını dönen insan, o zamana kadar sahip olduğu bilgi ve alışkanlıklarının dışında bir eylemde bulunmaktadır. Bu eylem aynı zamanda eğitimsizlikten eğitim sürecine geçişin başlangıcıdır.

Eğitimin özü olarak paideia, boş bir zihne doğrudan bilgi aktarılması değil, bir bütün olarak karakteri ve zihni dönüştüren, insanın o zamana kadar bulunduğu varoluşsal zeminin yerini değiştiren bir süreçtir. Bu açıdan eğitim, yalnızca yeni bilgilerin alınmasından çok, insanın içinde bulunduğu koşulların, bir bütün olarak varolan her şeyin birbirleriyle olan ilişkilerinin kademe kademe *kendini göstermesidir*. Gerçek sandığı gölgelerin kaynağı olan nesnelerin ve yanan ateşin varlığını ve bunlara ek olarak, mağaranın dışındaki gerçek ışığın, güneşin varlığının öğrenilmesi, insanı insan yapan özelliklerinin de açılıp gelişmesini, böylece insanın aslında varolan, ama gölge oyunlarına bağlıyken farkında olmadığı gerçek potansiyellerini açığa çıkarmasını, onları ve böylece de kendisini *özgürleştirmesini* sağlar.³³

Platon'da eğitim insan doğasına bir tür müdahaledir. İnsanın doğuştan getirdiği bazı özellikleri kabul eder fakat bu özelliklerin

³² *Republic* 518b.

³³ Mehmet Barış Albayrak, "Platon'un Eğitim Modelindeki Çelişki Üzerine", https://www.academia.edu/3334915/Platon_ve_Egitim, Erişim Tarihi: 09.11.2016.

eğitim aracılığıyla değiştirilebileceğini de öne sürer. İnsanın doğuştan getirdiği özellikler başka bir deyişle, doğasını oluşturan özellikler, eğitimle değiştirilebilir.³⁴ Platon insanın istenilen kalıba sokulabileceğini, bunun gerçekleşebilmesi için de eğitime çocuk yaşta başlanması gerektiğini söyler. Doğanın yarattığı bir ruh varsa bile bunun ancak çocuklukta değiştirilebileceğine inanır. Platon insanların genç ve körpe çağda hangi kalıba sokulmak istenirse o kalıba sokulabileceğini söyler.³⁵ Eğitim çocukların şekillenmesinde önemli bir yer alıyorsa, bunun denetimi oldukça önem kazanır. Aşamalı bir eğitim sistemi öngörür. Çocukların okul çağından önce masallarla tanıştığını göz önüne alırsak, Platon'un 'masalların ve masalcıların da denetim altına alınmasını' gerekli görmesine şaşkırmamalıyız. Şunları söyler: “Masalları güzelse bırakacağız söylesinler. Kötüyse yasak edeceğiz. Anaları, dadıları kandırıp çocuklara yasak ettiğimiz masalları anlattırmayacağız. Çocukların bedenlerinden önce, güzel masallarla ruhlarını yoğurmalarını isteyeceğiz.”³⁶

Platon'un denetlemek istediği bir diğer konu da çocukların oyunlarıdır. “Çocuklarımızın oyunlarını daha başlangıçtan sıkı bir düzene sokmalıyız. Çünkü çocuklar oyunlarında kuralların dışına çıkarsa, büyüüp adam oldukları vakit, kanunlara saygı göstermeleri beklenir mi?”³⁷ Platon insan ruhuna katkıda bulunacağını düşündüğü müzik eğitimi ve beden eğitimini de önemser. Müzik ve beden eğitiminin insan ruhunu iyiye götüreceği gerekçesiyle, bu eğitimlerin çocukluktan başlayarak insanlara verilmesi gerektiğini söyler. ‘Beden için idman, ruh için müziğin’ önemine değinir. Müzik eğitimi gereği gibi yapıldı mı insanı yüceltir, özünü güzelleştirir.³⁸ Müziğin insanı götüreceği yer güzellik sevgisidir. Ruhu beslemenin önemini belirttikten sonra, beden eğitimi sayesinde “atletlerin yaşayışlarına uygun hayatlar sürdürülebileceğini” söyler.³⁹ Burada önemli olan, beden ve müzik derslerinin birbirini tamamladığını anlamamızdır. Platon, yalnızca müzik eğitimi alan çocukların korkak, yumuşak; yalnızca beden eğitimi

³⁴ Bkz. *Republic* 424a-425c ve 519a.

³⁵ *Republic* 377b.

³⁶ *Republic* 377c.

³⁷ *Republic* 425a.

³⁸ *Republic* 401e.

³⁹ *Republic* 404a.

dersi alan çocuklarınsa cesur olacağını söyler. Devletinde istediği insan tipi de bu eğitimler sonucunda oluşmuş, kafa yapısıyla beden yapısı uyumlu ve bilgeliğe erişmiş insan tipidir.⁴⁰

Platon bebeklik çağından hemen sonra, çocukların üç yaşında okula başlamalarının bir zorunluluk olduğunu söyler. Ona göre babası isteyen okula devam eder, istemeyen eğitimi bırakır diye bir şey söz konusu değildir ve ‘her erkek adam’ babasından çok devletin adamı olduğu için, elden geldiğince zorunlu eğitim görecektir.⁴¹ Eğitimin, bu amaç için inşa edilmiş binalarda verilmesinin faydalı olacağını düşünür. Kafasındaki okul tasavvurunu şu sözlerden de anlayabiliriz: “Gün doğup sabah oldu mu, çocukların öğretmenlerine gönderilmesi gerekir; ne koyun ne de başka bir sürü hayvanı çobansız yaşayamadığı gibi, çocuklar lalasız, köleler de efendisiz yaşamamalı.”⁴² Zaten Platon’da eğitimin nihai amacı, nitelikli vatandaş ve iyi yöneticiler yetiştirmek olduğuna göre; Platon’un bireyi ve aileyi, devlete feda ettiğini söyleyebiliriz.

Başarılı olmak isteyen bir kimsenin çocukluğundan itibaren, eğlenirken ya da çalışırken bu amacına uygun şeylerle uğraşması gerektiğini şu örnekle anlatıyor: “iyi bir duvarcı olmak istiyorsa, duvarcı oyuncak evlerle oynamalıdır.” Platon’a göre “Eğitimin özü, oyun çağındaki çocuğun ruhunu yetişkinliğinde mükemmel bir insan olması için işinin erdemini gerektiren şeye karşı özellikle heveslendiren doğru yönlendirmedir.”⁴³

Değerlendirme ve Sonuç

Platon da Sokrates gibi erdemlerin bilgisi ile pratiği arasına mesafe koymaz. Ona göre iyi olanı bilmeyle iyi olanı yapma arasında bir açıklık ya da bir kopukluk düşünülemez. Amacı bilmekle birlikte eylemektir, bir nevi erdemlerle bilgiyi eşitler. Erdemle bilgi arasında kurduğu eşitlikten hareketle “iyiyi bilen zorunlu olarak onu yapacağı” yönünde bir tez ortaya atar. Bir insan zorunlu olarak bir

⁴⁰ Bkz. Vildan Burkaz, “Platon ve Rousseau’da İnsan Bağlamında Eğitim”, *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 2014, s. 103-4.

⁴¹ *Laws* 804d.

⁴² *Laws* 808d

⁴³ *Laws* 643c-d

şeyin kötü olduğunu bildiği halde ve başka türlü davranmak da elinde olduğu halde bile bile kötülük yapıyorsa, ya da emin olduğu bir konuda iyiliği gerçekleştirmekten kendisini alıkoyuyorsa bu durum gülünçtür.⁴⁴ Çünkü bir insanın kendini, iyiliklerden alıkoyan ve kötülüklere sevk eden zevke kaptırması zaten onun iyi konusundaki bilgisizliğini gösterir. O halde bir kimsenin kötü olanı ve kötü olduğunu bildiği bir şeyi isteyerek yapması insanın doğasına aykırıdır.⁴⁵

Ksenophones'in *Sokrates'ten Anılar* adlı eserinde Sokrates, arkadaşı Euthydemos'la kendini kontrol etmek ve disiplin altına almak hakkında bir konuşma yapar ve "kendine hâkim olamama" kavramını, orijinal bağlamında özellikle iştahla ve ihtirasla alakalı olarak *zayıf irade* anlamında kullanır.⁴⁶ İşte bu irade zayıflığı insanın idealardan aldığı payın azlığına işaret etmektedir. Platon da hocası Sokrates'ten devşirdiği irade zayıflığını insanın dünya ile olan bağlantısına yani görüngülerin gerçekliğine aldanmasına bağlamaktadır.

Ahlâkî bilgi söz konusu olduğu zaman, bilmek, değer de içermektedir, çünkü ahlâk sahasında bilginin değer yüklü olduğunu görmekteyiz. Erdemi bilgi olarak kabul ettikten sonra, kötü olanı bilgi ile temellendirme imkânı ortadan kalkmaktadır. Öte yandan bilginin kaynağı ruh olduğu için, bir kötülük yapıldığında ruha ve ruhun taleplerine değil, bedene ve beden taleplerine yönelinmiş olunmaktadır. Dolayısıyla bilginin kaynağına aykırı hareket sergilenmiş olacağından kaynağını ruhta bulan ilkelerle kötü davranışlar bir araya getirilemez.

Platon erdemin aslında tek bir şey yani idea olduğu, çeşitli ve farklı erdemler gibi görünen şeylerin aslında tek bir erdemin başka başka bakımlardan görünüşleri olduğu görüşündedir. Ona göre erdemler bir bütündür; daletle dindarlık, ölçülülükle bilgelik, bilgi ile cesaret özünde bir ve aynı iyyinin parçalarıdır. Örneğin ölçülülük bir bireyin her organının, her yetisinin diğer organlarının ve yetilerinin doyurulmasına engel olmaması ve kendi sınırını bilmesidir. Adalete gelince, o da

⁴⁴ *Protagoras*, 355a-b.

⁴⁵ *Protagoras*, 358c-d.

⁴⁶ Ksenophon, *Sokrates'ten Anılar*, çev. Candan Şentuna, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 104-105.

toplum fertlerinin her birinin şahsi haklarına sahip olması ve diğerlerinin hak ve ihtiyaçlarına engel olmamasıdır. O halde birey için ölçülülük ne ise toplum için de adalet odur. Demek ki aradaki fark bir bakış farkıdır, bütün bu iyileri veya erdemleri insan doğasının bütününü göz önüne alarak anlamak ve değerlendirmek gerekir. Adalet, cesaret, ölçülülük, bilgelik erdemın bölümleri veya parçaları değil, bütününe verilen ve temelinde bilgi olarak düşünülmesi gereken farklı farklı adlardır.⁴⁷

Platon'un ahlâk ve adalet anlayışına ciddi itirazlar yöneltilmiştir. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde bu sözü ve sözün arkasında yatan anlamları açıkça eleştirmiştir. O, Platon'un Sokrates gibi ahlâkî eylemlerin doğasında yer alan istek ve iradenin rolünü dikkate almamasına itiraz eder. Ona göre erdemli olanı seçmekle kötü olanı seçmek bizim elimizdedir. "Kötülüğün istemeden yapılması mümkün olmadığı gibi, mutluluğun da istenmeden kazanılması mümkün değildir. İnsan, çocuklarının olduğu gibi eylemlerinin de sahibi ve ilkesidir. Bunlar böyle görünüyorsa ve biz eylemleri bizde olanlardan başka başlangıçlara götüremiyorsak, başlangıçları bizde olanlar, kendileri de elimizde olanlardır ve isteyerek yapılırlar."⁴⁸

O halde Aristoteles'e göre, erdemsizliğin nedeni bilgisizlik değildir. Oysa Platon da Sokrates de kötülükle ilgili söylemlerin insanın özgür iradesiyle olacağını söylemiş olsalar da, idealardan alınan payın azlığı, insan iradesinin yeri geldiğinde ortadan kalktığını ve idealara göre verilen eğitimin insana özgür iradeyi kazanma eğilimini kazandırmadığını söylemek yerinde olur. Ayrıca Aristoteles, "alışkanlıkların zamanla tabiat halini aldığı"nı, dolayısıyla erdemsizliğin insanda bir karakter haline gelebilme ihtimaline dikkat çeker: "Huyların tek tek şeyler konusunda etkinlikte bulunmakla meydana geldiğini bilmemek, bütünüyle duyarsız birinin özelliğidir. Ayrıca adaletsizlik yapanın adaletsiz biri olmak istememesi ya da haz peşinde koşan bir kimsenin haz düşkünü bir kimse olmak istememesi akla aykırıdır.... Bir taşı fırlatan onu yeniden elde edemez. Fakat başlangıçta atıp atmamak onun elindeydi. Aynı şekilde adaletsiz veya haz düşkünü

⁴⁷ *Protagoras*, 329b-333d.

⁴⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Dost Kitabevi, 1998, 1113b5.

kimse için de böyle olmamak başlangıçta kendi elindedir; bunun için de onlar isteyerek öyle oluyorlar. Bir kere olduktan sonra da artık öyle olmamaları neredeyse imkânsızdır.”⁴⁹

Platon’un ruhun üç parçalı durumunu tüm felsefesine ve dolayısıyla eğitim anlayışına da yansıtır. Bu nedenle idealardan aldığı pay ölçüsünce kendisini gerçekleştirebilecek olan insanın kendi öz-benliğinin dışında bir başka benliğe bürünebilmesi Platoncu anlayış tarafından kısıtlanmıştır. Platon, idealardan pay almayı filozoflara özgü kıldığı için, bütün bir ideal eğitim sürecinin önemli bireyleri olarak filozofların çocukları, en üst eğitim almaya doğal olarak sahiptirler ve bu eğitim kendileri dışında başka guruptan bireylere verilemez. Akıl erdemine sahip olan bilge varlıklar olan filozofların devlette işgâl ettikleri yere göre eğitim almaları sağlanır ve insanlar arasındaki ideal ayırım kimilerini diğerlerine üstün kılmakla sonuçlanır. Ruhun üç parçalı durumuna karşılık gelen akıl, cesaret ve arzu erdemlerinin adaleti, kendilerine düşeni en iyi bir biçimde yaşama geçiren bireylerde ortaya çıkmalarıdır. Dolayısıyla Platon’un devlet anlayışında bireylerin eğitimi kast sisteminin basamaklarına göre ayarlanır ve devlet bu eğitimin uygulayıcısı olarak karışımıza çıkar.

Burada Platon’un aile anlayışına karşı oluşu ön plana çıkmaktadır. Aile ona göre bireyleri yeterince eğitecek bir güce sahip olmayan bir yapıdır ve bu nedenle devlet küçük yaşta çocukları ailelerinden ayırarak onları gerektiği gibi eğitmelidir. Platon, insan özgürlüğünü yalnızca filozoflara hasretmiş gözükmemektedir ve daha alt sınıfın temsilcileri olanlar üst sınıfın hizmetinde bulunmaktadırlar. İnsanın kendi bireysel yetilerini soyutlayarak bütünüyle ideaların güdümüne vermek, bütün insanlarda ortak olan akıl yetisiyle bağdaşmamaktadır. Bu vesileyle Platon’un eğitim anlayışı, insanları sınıflaştıran ve onların yetilerini körelten bir düzenek olarak anlaşılabilir. Oysa ahlâk ve adalet, bütün bireyler için ortak olmadıkça toplumda adaletin sağlanması mümkün değildir.

⁴⁹ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 1113b10-20.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK**, Mehmet Barış, "Platon'un Eğitim Modelindeki Çelişki Üzerine", https://www.academia.edu/3334915/Platon_ve_Egitim, Erişim Tarihi: 09.11.2016.
- ARİSTOTELES**, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.
- BURKAZ**, Vildan, "Platon ve Rousseau'da İnsan Bağlamında Eğitim", *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 2014.
- DESCARTES**, René, *Principles of Philosophy*, trans. John Cottingham, *The Philosophical Writings of Descartes*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, I 189.
- HAŞLAĞOĞLU**, Oğuz, "Heidegger'in 'Platon'un Hakikat Doktrini' Makalesi Üzerine Bir Eleştiri", *Felsefe Tartışmaları*, 32, 2004.
- HEGEL**, G. Wilhelm, *The Philosophy of Right*, trans. S.W. Dyde, New York: Dover Publications, 2005.
- HEİDEGGER**, Martin, *Plato's Doctrine of Truth*, trans by. Thomas Sheehan, New York: Cambridge University Press, 1998.
- KSENOPHON**, *Sokrates'ten Anılar*, çev. Candan Şentuna, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- LAËRTİUS**, Diogenes, *The Lives and Opinions of Eminent Philosophers*, trans. C.D. Yonge, London: George Bell & Sons, 1915.
- MACINTYRE**, Alasdair, *Ethikin Kısa Tarihi*, çev. Hakkı Hünler & Solmaz Zelyut Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001.
- PLATO**, *Cratylus*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, vol. I, London: Oxford University Press, 1892.
- PLATO**, *Epinomis*, trans. Alfred Edward Taylor, London: Thomas Nelson & Sons, 1956.
- PLATO**, *Laws*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, vol. V, London: Oxford University Press, 1892.
- PLATO**, *Meno*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, vol. II, London: Oxford University Press, 1892.
- PLATO**, *Phaedo*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, vol. II, London: Oxford University Press, 1892.
- PLATO**, *Phaedrus*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, vol. I, London: Oxford University Press, 1892.
- PLATO**, *Republic*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, vol. III, London: Oxford University Press, 1892.
- PLATO**, *Sophist*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, vol. IV, London: Oxford University Press, 1892.
- PLATO**, *Teaetetus*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, vol. IV, London: Oxford University Press, 1892.
- PLATO**, *Timaeus*, trans. Benjamin Jowett, *The Dialogues of Plato*, vol. III, London: Oxford University Press, 1892.

GELENEKSEL DEĞERLERİN TAŞIYICILARI OLARAK DEDE VE NİNELERİN AİLE İÇİ EĞİTİMDEKİ KATKILARI ÜZERİNE FELSEFÎ BİR DEĞERLENDİRME

Tuncay İMAMOĞLU¹

Özet

Batı dünyasında 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesiyle birlikte sosyal, siyasal ve ekonomik alanda önceki dönemlerden çok farklı bir dönüşüm yaşanmış, Avrupa'da baskın hale gelen bu hayat biçimi, dünyanın geri kalan kısımlarını da etkilemeye başlamıştır. Modern hayat biçimi olarak tanımlanan bu süreçte aklın hâkimiyeti öne çıkmış, onun dışında hiçbir otorite tanınmayarak gerçekliğin ölçüsü akla indirgenmiştir. Modern dönemde öne çıkan bu anlayış, varlığı bölmek, parçalamak suretiyle onu geleneksel kültürlerden kopartarak, parçacı bir yaklaşımla yeniden tanımlamıştır. Modern hayat tarzının bu parçalayıcı yaklaşımından ne yazık ki aile de nasibini almıştır. Modern hayatta ortaya çıkan çekirdek aile, kendisini geleneksel değerlere bağlayan dede ve nineleri dışlayıcı bir yaklaşım tarzı ortaya koyduğu için, aile içi eğitimde ciddi sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Evdeki büyüklerden mahrum olarak yetişen çocuklarda gerek dinsel gerekse örfi kural ve kaideler açısından bir takım problemler olduğu eğitimciler tarafından sıklıkla dillendirilmektedir. İşte biz de bu tebliğimizde aile büyükleri olan dede ve ninelerin aile içi eğitimde üstlendikleri rolleri ve yaptıkları katkıları felsefî bir yöntemle değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Modern hayat, modern aile, aile içi eğitim, gelenek, çekirdek aile

A PHILOSOPHICAL EVALUATION ON THE CONTRIBUTION OF GRANDPARENTS, AS THE BEARES OF TRADITIONAL VALUES, TO THE EDUCATION IN FAMILY

Abstract

With the 18th century Enlightenment thought, an unprecedented transformation was experienced in West in social, political and financial fields, and this lifestyle dominating Europe began to influence the rest of the world. In this process, defined as the modern lifestyle, the sovereignty of reason came into prominence and the standard

¹ Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

of reality was reduced to reason, accepting no other authority. This mentality was redefined with a particularistic approach by dividing, disintegrating the being, and thus separating it from the traditional culture. Unfortunately, this disruptive approach of the modern lifestyle has also influenced the family. As the nuclear family, which came into being in the modern age, has exposed an exclusive approach towards the grandparents, who used to connect them to the traditional values, serious problems emerged in the education in the family. Pedagogues frequently state that children growing up deprived of grandparents experience problems in terms of both religious and customary rules and laws. In this paper, we will try to evaluate the roles and contributions of grandparents in the education in family with a philosophical method.

Key Words: Modern life, modern family, education in family, tradition, nuclear family

Giriş

Modern hayatın küresel ölçekte etkili olması sonucunda geleneksel aile yapısının ortadan kalkarak yerini çekirdek aileye bıraktığı bilinen bir gerçektir. Ülkemizde de bunun yansımaları görülmektedir. Geleneksel aile sisteminde dede-nine, ebeveyn ve çocuklar bir arada hayatiyetini sürdürürken, modernitenin etkisiyle ortaya çıkan çekirdek ailede ise geleneksel ailenin parçalanıp sadece ebeveyn ve çocuklardan oluşan bir yapı meydana gelmiştir.

Modern dönemde kadınların eğitim seviyelerinin artmasıyla birlikte çalışma hayatına katılması, bir takım kültürel ve geleneksel değerlerin zamana karşı değişime uğraması sonucu bir zamanlar ‘ata’, ‘büyük’, ‘bilge kişi’ ‘reis’, ‘ailenin direği’, ‘otorite’ olarak görülen yaşlı bireyin aile içerisinde artık bir yük olarak algılanıp sorunsallaştırılmasına neden olmuştur. Dede ve ninelerden arındırılmış olan çekirdek ailenin içerisinde yetişen çocukların bir takım problemlerle yüz yüze geldiği bilinmektedir. Buna göre kuşaklar arası kırılmaların yaşandığı ülkemizde kuşaklar arası etkileşimi artırmaya yönelik daha fazla girişime ihtiyaç bulunmaktadır. Bu anlamda, hem kültürümüzün hem de sahip olduğumuz değer ve sorumlulukların erken yıllardan itibaren

çocuklarımıza aktarılmasında aile içindeki dede ve ninelerin çok büyük önemi bulunmaktadır. Çünkü dede ve nineler kendi büyüklerinden devraldıkları mirası, bilgi ve beceriyi torunlarına aktarmada çok önemli bir vazife icra etmektedirler. Çocukların hayatlarına yönelik bu katkıların okula ve topluma yansımaları, kuşaklar arası algıyı olumlu yönde değiştirme, iş birliğini artırma, bağları güçlendirme ve aktif vatandaşlığı desteklemede olumlu olmaktadır.²

Toplumun yaşlıya karşı sergilediği tutum; çevresel koşullar, ekonomi, inanç, kültür ve töre gibi temellere dayanmaktadır.³ Örneğin Türk-İslâm toplumlarına baktığımızda, eski dönemlerden günümüze kadar toplumun yaşlı insanlara gösterdiği saygının kültürel olarak çok büyük bir önem arz ettiği görülmektedir. Bu saygı ve ilginin gerek atasözlerimizde gerekse günlük ritüellerimizde yansımalarını görmek mümkündür. Örneğin “Su küçüğün söz büyüğün” şeklindeki atasözü büyüklere verilen önemi gösterirken, yaşlıların elinin öpülmesi, onların görüşlerinin alınması, içeri girdiklerinde ayağa kalkılması, bayram ve özel günlerde ziyaret edilmeleri, günlük ritüellerde ortaya konulmaktadır. Kendinden yaşça büyük olana saygı göstermek, ev içerisinde onu başköşeye oturtmak, bilge kişiler olarak onların fikirlerini almak, onlara verilen önemi yansıtmaktadır. Çocuk eğitiminde görsellik sözlü anlatımdan çok daha etkili olduğu için, çocuklar kendi ebeveynlerinin dede ve ninelere karşı göstermiş oldukları tavırları kendilerine örnek model olarak alacaklardır. Anne ve babalar çocuklarına anne ve babalara karşı saygı göstermenin, onlara iyi davranmanın çok önemli olduğunu sözlü olarak ne kadar anlatırlarsa anlatsınlar, onlar kendi ebeveynlerine karşı gösterdikleri güzel davranışlar sergilemedikleri

² Filiz Yıldırım, “Çocukların Dünyasına Yaşlıları Dahil Etmek: Okul Temelli Kuşaklararası Dayanışma Modelleri”, *TSA*, Yıl: 19, Sayı: 1, Nisan 2015, s.275 vd.

³ Galip Akın, *İnsanın Ortaya Çıkışı ve Toplumsal Davranışları, Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler* (Ed.: Velittin Kalinkara), Odak Yayınları, Ankara, 2004.

müddetçe, etkili olamazlar. Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerimde "Ey iman edenler niçin yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz.." (Saf suresi, 2). ayeti kerimesiyle söylemlerin eylemlerle desteklenmediği takdirde bir anlamının olmadığını beyan etmektedir.

Yine, Ziya Paşa'nın "Ayinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz" sözü, bu durumu güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Öyle ise yapılması gereken, çocuklara örnek olabilecek davranışları eylemlerimizle göstererek onların bilinçaltlarına bunları yerleştirmek olmalıdır. Küçük yaşlarda çocukların bilinçaltları nasıl şekillenirse ileriki yaşlarda sergilenen davranışlar da ona göre olacaktır. Ebeveynin, çocukların yanlarında dede ve ninelere karşı olumlu davranışları onların geleceklerini belirleyecektir. Bizim geniş aile yapımızın oluşumunda en belirleyici unsur, varlık nedenimiz olan ebeveyne karşı sorumluluklarımızın anlatıldığı şu ayettir: "Rabbin kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri veya her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara 'Öf' bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle" (İsra, 23). Bu ayetten anladığımız kadarıyla ana ve babalarımız bizimle birlikte yaşlanarak hayata gözlerini yumacaktır. Bu tip aile yapıları, ferdin doya doya mensubiyet duygusunu içselleştirdiği ve sosyalizasyon sürecine katıldığı bir ortamdır. Genç kuşak, birinci ve ikinci neslin hayat tecrübelerinden istifade eder. Burada sosyal, dini, kültürel ve iktisadi alanda bir dayanışma ve değerlerin aktarımı vardır. Bireyin ruhsal gelişimi bu tip aile yapılarında daha sağlıklı ve dengeli olmaktadır.⁴

Oysa geleneksel aileden çekirdek aileye geçişte büyüklerin yani dede ve ninelerin sistem dışına itilmesi, ekonomik kayba neden olmaktadır. Günümüzün çekirdek ailelerinde anne ve baba çalıştığı

⁴ Ramazan Altıntaş, "İslam'da Ailenin Önemi ve Çözülme Sebepleri", *Diyanet Aylık Dergi*, Mayıs, 2005.

için çocuk tek başına kalıyor. O, 0-6 yaş arasında edinmesi gereken davranışlardan böylece mahrum kalmış oluyor ve tamamen yalnızlığa itiliyor. İleri yaşlardaki insanlardan mahrum büyüyen çocuklar, bazı sosyal becerilerden bu anlamda mahrum kalmış oluyor. Çocuğa iyi bir disiplin verilebilmesi için önce sevginin aşılması gerekir. İnsanın bilinçaltındaki sevgi depolarının küçük yaşlarda dolması bir zorunluluk arz etmektedir. Bunları dolduranlardan en önemlisi ise dede ve ninelerden başkası değildir. Çocuklara, insanları ve hayatı sevmeyi onlar öğretmektedirler. Çocuk, dede ve ninelerin kendilerine gösterdiği sevgiyi, kucaklamayı ömür boyu unutmamaktadır. Küçük yaşlardan itibaren alınan bu sevgi ileriki yaşlarda başkalarına karşı sergilenen davranışlarda ortaya çıkmaktadır. Çocuğun dede ve ninenin yanında bulunması, anne ve babasına karşı aşırı bağımlılığı azaltmakta kendine güvenini, bağımsızlık duygusunu artırmaktadır. Anne ve babaların modern hayatta çalışıyor olmalarından dolayı yukarıda da ifade ettiğimiz gibi çocuğun sevgisiz ve yalnız bir ortamda kalmasına neden oluyor. İşte böyle bir durumda dede ve nineler çocuk için sığınacak bir liman vazifesi görmektedir. Bu da çocuğun sosyal, psikolojik ve kültürel yapısının gelişiminde çok önemli etkilere neden olmaktadır. Dede ve ninelerden uzakta büyüyen çocukların iletişim becerilerinden ve duygusallıktan mahrum oldukları, dede ve nineyle yaşamış çocukların ise diğer çocuklara göre gerek duygusal yönden gerekse iletişim açısından daha zengin bir konum elde ettikleri eğitimciler tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Çocukların eğitimi üzerindeki bu yararlı etkilerinden dolayı gençlere dede ve nine figürünün eğitim sistemiyle kazandırılması bizce bir zorunluluk olarak gözükmemtedir. Batı toplumlarına baktığımızda modern hayat tarzının yaşlılarla iletişimi koparmasından dolayı ortaya çıkarttığı sorunlardan dolayı yaşlı insanlarla yeniden iletişim kurmanın yolları aranmaya başlanmış ve bunlar eğitim sistemiyle gençlere verilmeye çalışılmıştır. Uygulanan bu sistemle, sevgiye,

ilgiye ve korunmaya muhtaç olan öğrenmeye ve pek çok riske açık bir grup olarak okul çağındaki çocukların yaşlılarla bir araya gelmelerine olanak sağlayan aktiviteler yürütülmektedir. Örneğin Amerika'da yaklaşık yirmiden fazla eyaletin kamu ilkokullarında uygulamaya konulan “Deneyim birliği” adlı model bunu çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Bu model aracılığı ile okul ortamında çocuklarla yaşlılar bir araya gelmektedir. Bu model sayesinde çocukların akademik becerilerinin geliştiği ve performanslarının arttığı, yaşlılara olumlu tutum geliştirdikleri, duygusal, sosyal ve psikolojik açıdan olumlu gelişimsel özelliklere sahip oldukları gözlemlenmiştir. Yaşlıların ise bu model sayesinde bilgilerini, becerilerini ve deneyimlerini kullanarak bilişsel, fiziksel, sosyal ve psikolojik fonksiyonlarını geliştirme imkânı buldukları tespit edilmiştir. Bu modelin, hem yaşlıların sağlığını olumlu yönde etkilediği hem de yaşama daha aktif katılarak yaşlıların bilge kişilik özelliklerini çocuklara aktarma imkânı buldukları saptanmıştır.⁵ Yine İrlanda'da yürütülen bir başka çalışmada “Yaşayan Sahneler” adlı okul temelli kuşaklar arası öğrenme modeli uygulanmıştır. İrlanda'nın batısındaki altı lisede uygulanan bu modelle çocuk ve yaşlıların aktivitelere birlikte katılmaları sağlanmıştır. Bu model sayesinde okulların, diğer okullara göre sosyal ağlarının genişlediği ve yine bu okulların toplumsal öğrenme merkezleri olarak görülmeye başlandığı tespit edilmiştir. Bu okullarda kültür, tarih ve deneyimlerin daha kolay ve sağlıklı bir şekilde paylaşıldığı görülmüştür.⁶

Burada şunu da özellikle vurgulamamız gerekir ki, kuşaklar arasında kurulacak sağlıklı ilişkiler sadece çocuklar üzerinde değil, aynı zamanda dede ve nineler üzerinde de çok olumlu sonuçlar

⁵ Geniş bilgi için bkz Yıldırım, a.g.m., s.285.

⁶ M. Surlis, “A Window of Wonder: An Insight into Intergenerational Learning in The Irish Second-Level Education System”, *Adult Learner: The Irish Journal of Adult and Community Education*, 2012, s.27-43; Yıldırım, a.g.m., s.287-288.

ortaya çıkarmaktadır. Yani dede ve ninelerin çocuklara kazandırdıkları şeyler yanında çocukların da dede ve ninelere bir takım kazanımlar sağladığı bir hakikattir.

Sonuç olarak, torunların dede ve ninelerle kurdukları iletişimle ortaya çıkan bu karşılıklı kazanımları maddeler halinde sıralayarak tebliğimizi bitirmek istiyoruz.

1. Dede ve ninesi yanında olan çocuk yalnızlık duygusundan arınmakta ve kendine güveni olan bir birey olarak yetişmektedir.
2. Dede ve ninesiyle iletişimde olan bir çocuğun anne ve babasına aşırı derecede bağımlı olması ortadan kalkmaktadır.
3. Ebeveynlerin, çocukların yanında kendi anne ve babalarına karşı göstermiş olduğu davranışlar görsel olarak çocuk için önemli bir model olarak ve o da kendi anne ve babasına aynı şekilde davranacaktır.
4. Dede ve ninesi ile iletişimde olan bir çocuk eskilerin bilgi ve becerilerinden yararlanmayı öğrenecek bu da kuşaklar arasındaki çatışmayı ortadan kaldıracığı gibi, sahip olunan kültürel ve sosyal ve ahlaki değerlerin yaşamasını sağlayacak böylece geleneksel kültür de kuşaktan kuşağa aktarılma imkânı bulacaktır.
5. Ebeveynlerin, kendi anne ve babalarına karşı göstermiş oldukları saygı ve sevgiye şahit olan bir çocuk, sosyal hayatta diğer yaşlı insanlara karşı daha saygılı ve şefkatli olacaktır.
6. Yine ebeveynlerin, kendi anne ve babalarına danışarak iş gördüklerine şahit olan bir çocuk, büyüklerin fikirlerinin

nemine yönelik bilinç kazanacak bu da çocukta istişare etme ve başkalarına danışma alışkanlığı oluşturacaktır.

7. Dede ve ninelerin hayatına da çocuklar çok şey katmaktadır. Örneğin, onların mrlерinin son günlerini yalnızlık içerisinde geçirmelerinin n kapanacaktır.
8. Torunlarıyla vakit geçiren dede ve nineler, daha mutlu bir hayat sürmeleri yanında bilgi ve becerilerini de aktif tuttukları için toplumsal hayata kazanımda bulunacaklardır.

دور القانون في تقوية المنظومة الأسرية العراقية نموذجاً

أ. أسوس نامق براخاس¹
Asos Namıq BIRA KHAS²

بسم الله الرحمن الرحيم

المقدمة

إن الإنسان كائن اجتماعي لا يستطيع أن يعيش دون الآخرين، و لا يستطيع الاستمرار في علاقاته مع غيره إلا من خلال تنظيم قانوني يحدد ماله من الحقوق وما عليه من الواجبات، ولعل أهم أنواع العلاقات القانونية التي يرتبط بها الانسان في حياته هي علاقته بأفراد أسرته، كما أنها من أهم العلاقات التي تناولتها القوانين بالتنظيم القانوني الدقيق، سواء من خلال تنظيم عقد الزواج التي هي أساس تكوين الأسرة، والتي هي بدورها أساس المجتمع البشري، وكلما كانت الأسر متينة ومتماسكة ومتفاهمة كنا أمام مجتمع منظم.

ولتحقيق هذا الهدف تم تشريع قوانين متخصصة في تنظيم عقد الزواج و بيان الآثار المترتبة عنه، كما شرعت القوانين المدنية لتنظيم الولاية وواجب رعاية القاصرين، وللأسرة في التشريعات الجزائية حيز كبير من حيث توفر الحماية لأفرادها من الاعتداءات التي يتعرضون لها من قبل أقربائهم وباقي أفراد الأسرة.

أهمية البحث:

من خلال هذا البحث حاولنا بيان المواقع التي تعتمد فيها المشرع تنظيم العلاقات الأسرية وذلك لتقوية مركزها وتوفير الحماية القانونية الكافية لأفرادها، وذلك من خلال إلقاء الضوء على نطاق القوة في التشريعات ونقاط ضعفها. وكل ذلك في سبيل بيان دور القانون في تقوية الأسرة والسعي نحو تشريع نصوص أكثر تأثيراً لبناء أسر قوية و محمية من كل الاعتداءات.

¹كلية القانون والسياسة - جامعة التنمية البشرية السليمانية / كوردستان العراق

² İnsani Gelişim Üniversitesi, Hukuk ve Siyaset Fakültesi Öğretim Elemanı, Süleymaniye, Irak.

خطة البحث:

ونحاول أن نتبع التقسيم الآتي في البحث:

المبحث الأول: مفهوم الأسرة.

المطلب الأول: تعريف الأسرة.

المطلب الثاني: نظام الأسرة.

المبحث الثاني: دور القانون في تقوية الأسرة.

المطلب الأول: الأحكام المتعلقة بإنشاء الأسرة

المطلب الثاني: الحماية القانونية للعلاقات الأسرية.

مع تمنياتي للجميع بحفظ ورعاية أبنائهم وأسرهم.

أسوس

المبحث الأول

مفهوم الأسرة

الأسرة هي المؤسسة الاجتماعية الأقدم والأهم في المجتمع البشري وحتى تتضح معالم الأسرة ينبغي إيضاح مفهومها لغوياً واصطلاحياً، كما يجب بيان التعريفات التي وضعت لهذا المصطلح في التشريعات والمواثيق الدولية، كما يجب أن توضيح مقوماته ووظائفه، وعرض النماذج المختلفة للأسرة. وكل ذلك من خلال تقسيم المبحث إلى مطلبين، نخصص المطلب الأول لتعريف الأسرة والمطلب الثاني للنظام العام للأسرة.

المطلب الأول: تعريف الأسرة.

لتقديم تعريف جامع و مانع للأسرة يجب تعريفه من الناحية اللغوية أولاً ومن الناحية الاصطلاحية ثانياً كما يأتي:

الفرع الأول: التعريف اللغوي للأسرة.

من الناحية اللغوية الأسرة مأخوذ من الأسر، وهو القوة و الشد، فأعضاء الأسرة يشد بعضهم أزر البعض و يعتبر كلا منهم درعاً للآخر.³ كما يعرف أسرة الرجل: عشيرته و رَهْطُهُ، لأنه يتقوى بهم.⁴ والأسرة: أهل الرجل و عشيرته، و الجماعة يربطها أمر مشترك.⁵ و يقصد به أهل بيت الإنسان و عشيرته، وأصل الأسرة درع الحصينة، وأطلقت على أهل بيت الرجل، لانه يتقوى بهم.⁶

كما أن القيد و الأسر هنا يفهم منه العبء الملقى على الإنسان أي المسؤولية و من ثم فإن المفهوم اللغوي للأسرة يدل على المسؤولية.⁷

الفرع الثاني: التعريف الإصطلاحي للأسرة.

لقد تعددت التعريفات الإصطلاحية للأسرة بسبب تعدد أنماطها وإختلاف المدخل التي يتم من خلاله دراسة الأسرة، ففي الدراسات الاجتماعية يتم تعريفها من خلال النظر إلى تكوينها وأهدافها، أما في القوانين والمواثيق الدولية تعرف من حيث شروطها والآثار المترتبة عنها.

أولاً: تعريف الأسرة في العلوم الاجتماعية:

تعرف الأسرة بأنها: شكل من أشكال التنظيم الاجتماعي يتميز بسيادة القيم العائلية التي تؤكد تبعية المصالح الفردية لمصالح ورفاهية العائلة ككل، ويتميز هذا التنظيم بإحساس أعضائه القوى بالاتحاد والولاء العائلي والعون المتبادل والأهتمام باستمرار وبعده.⁸

من خلال هذا التعريف يتبين لنا بأن الفرد مرصود لخدمة المؤسسة الأسرية ولا وجود للمصالح فردية بل يجب أن يتم تنظيم الأوليات بحيث تكون العائلة أو الأسرة هي محور الحياة و بهذا قد يكون الفرد محروماً من حقوقه الفردية داخل منظومة الأسرة.

³ .سميحة كرم توفيق، مدخل إلى العلاقات الأسرية، مكتبة الأنجلو المصرية، 1996، ص14.

⁴ محمد بن أبي بكر بن عبدالقادر الزاوي، مختار الصحاح، باب المهزة، أسر، دار الكتاب العربي، بيروت لبنان، ص16.

⁵ .المعجم الوسيط لمجمع اللغة العربية، دار الثقافة، ص16.

⁶ .محمد فريد وجدي، دائرة المعارف القرن العشرين، دار المعرفة، بيروت -لبنان، ص 277.

⁷ .محمد عبدالمحسن التويجري، الأسرة و التنشئة الاجتماعية في المجتمع العربي السعودي، الطبعة الأولى، مكتبة العبيكان، الرياض، 2001، ص53.

⁸ .علم الاجتماع الأسري-أكاديمية علم النفس، على موقع الألكتروني www.acofns.com.

ولقد عرف كينكلي ديفز (KINGGSLEY Davis) الأسرة كما يلي " :أنّها جماعة من الأفراد تربطهم روابط دموية واجتماعية متماسكة"⁹.

أما بيرجس ولوك (E.W BURGESS.H & H.J. LOOCKE) فعرفاها على "أنّها جماعة من الأشخاص يرتبطون بروابط الزواج والدم والتبني، ويعيشون معيشة واحدة، ويتفاعلون كل مع الآخر في حدود أدوار الزوج والزوجة، الأم والأخ والأخت ويشكلون ثقافة واحدة ومشاركة"¹⁰.

أن التعريفات الواردة من قبل الفقهاء علم الاجتماع الغربي قد يضمن شكلاً آخر من الأسر غير المعروفة في مجتمعاتنا الإسلامية ككل و القانون العراقي بالتحديد حيث أن التبني غير مسموح به في التشريعات العراقية

ولعل أكثر التعاريف ملائمة لبيان مفهوم الأسرة هي:

الأسرة: هي الخلية الأولى لبناء المجتمع، ويجب الحرص على أن تكون وحدة متماسكة مبنية على أساس من الإخاء و التعاطف و النظم والقواعد.¹¹

أو الأسرة :هي المؤسسة الاجتماعية التي تنشأ من اقتران رجل بأمرأة يرمي إلى إنشاء اللبنة التي تساهم في بناء المجتمع.¹²

ثانياً: تعريف الأسرة في التشريعات و المواثيق الدولية:

أن أغلبية التشريعات تترك مهمة التعريف للفقهاء ونادراً ما نصادف قاعدة قانونية خُصص لتعريف مصطلح عام، وكون العلوم الاجتماعية هي المختصة بدراسة الأسرة و تعريفها و بيان معالمها، عول أغلبية القوانين عليها لتعريف و بيان نظامها، ولكن هذا لا يعني غياب كلي لتعريف الأسرة في التشريعات العربية و الغربية ، ففي قانون العراقي وفي المادة الثالثة من قانون الاحوال الشخصية العراقي عرّفت الزواج بأنه عقد بين رجل و امرأة تحل له شرعاً غايته انشاء الحياة الزوجية المشتركة والنسل وفي المادة(38) من القانون المدني

⁹بيري، الوحيشي أحمد ، الأسرة والزواج : مقدمة في علم الاجتماع العائلي، طرابلس، الجامعة المفتوحة، 1998، ص 48.

¹⁰ نخبة من الأساتذة، المرجع في مصطلحات العلوم الاجتماعية، الإسكندرية، دار المعرفة الجامعية، د.ت، ص 177

¹¹ عبدالرحمن الصابوني، نظام الأسرة و حل مشكلاتها في ضوء الاسلام، دار الفكر، بيروت-لبنان، ص 15.

¹² القاضي كاظم عبدالجاسم الزبيدي، الحماية القانونية من العنف الأسري في القانون العراقي، بحث منشور على الموقع الإلكتروني www.iraqia.iq في تاريخ 11/7/2016.

العراقي رقم(40) لسنة(1951): (أن أسرة الشخص تتكون من ذوي قرياه ويعتبر من ذوي القرابة من يجمعهم اصل مشترك)، والمادة(39)من القانون المدني العراقي نصت بأن(القرابة المباشرة هي الصلة بين الاصول و الفروع و قرابة الحواشي هي الرابطة ما بين اشخاص يجمعهم اصل مشترك دون ان يكون احدهم فرعاً للآخر) ووفقاً لمسودة قانون الحماية من العنف الأسري المقدمة إلى مجلس النواب العراقي فإن (الأسرة تتكون من الأشخاص الذين يقيمون داخل البيت الأسري وهم كل من الزوج والزوجة وأبنائهم وأحفادهم أو أبناء أحد الزوجين من زوج آخر ووالد أحد الزوجين والاخته والاختوات لكلا الزوجين والشخص المشمول برعاية أسرية بديلة ولم يتم الثامنة عشره من عمره والشخص المشمول بالوصاية أو القيمومة أو الضم) فأركان الأسرة هم كل من الزوجة والزوج والأولاد والعلاقة الأسرية إنما تستمد قوتها من الاحترام المتبادل بين أطرافها سواء كانت العلاقة بين الزوج أو الزوجة وعلاقة التعاطف والمودة بين الأصول والفروع والعرف الاجتماعي السائد في احترام الكبير وأن المجتمع يتكون من مجموعة تلك الأسر فالمشرع العراقي في قانون الحماية من العنف الأسري توسع في العائلة وعدم اقتصرها على الزوجين وأولادهما بل إلى الأشقاء والوالدي أي من الزوجين ويمكن تعريف الأسرة بأنها مجموعة من الأشخاص الطبيعيين توجد بينهم رابطة الزوجية والقرابة إلى الدرجة الرابعة ومن تم ضمة إلى أفراد العائلة وفق القانون.

كما عرفت قانون مناهضة العنف الأسري في إقليم كردستان . العراق رقم (8) لسنة 2011 في مادتها الأولى، الفقرة الثانية:

(الأسرة: مجموعة أشخاص طبيعيين تربطهم رابطة الزوجية و القرابة إلى الدرجة الرابعة ومن يكون قد تم ضمه إلى الأسرة قانوناً).

و عرف قانون الأسرة الجزائري الرقم 84-11 لسنة 1984 الأسرة بأنها(هي الخلية الأساسية للمجتمع و تتكون من أشخاص تجمع بينهم صلة الزوجية و صلة القرابة).

كما عرفت المادة الأولى من القانون السويدي الصادر في 14 ماي 1987 (الأسرة بأنها:الزواج بين المرأة والرجل وأن الرابطة بينهما تشكل العلاقة الزوجية)، كما اعترفت القانون السويدي للمتعايشين من الجنس الواحد بحق تكوين الأسرة سواء أكان ذلك بين الرجل والرجل أم كان بين المرأة و المرأة.

أما في المواثيق الدولية تم تعريف الأسرة بطريقة غير مباشرة ففي إعلان العالمي لحقوق الإنسان وفي المادة (16) منه ف 3 - الأسرة هي الوحدة الطبيعية الأساسية للمجتمع ولها حق التمتع بحماية المجتمع والدولة. و في العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية¹³ المادة 23.

- الأسرة هي الوحدة الجماعية الطبيعية والأساسية في المجتمع، ولها حق التمتع بحماية المجتمع والدولة.
- يكون للرجل والمرأة، ابتداء من بلوغ سن الزواج، حق معترف به في التزوج وتأسيس أسرة.

أما المعهد الدولي الخاص بالحقوق الاقتصادية والاجتماعية والثقافية¹⁴ وفي مادتها العاشرة عرفت الأسرة بطريقة غير مباشر حيث جاءت فيها:

تقر الدول الأطراف في هذا العهد بما يلي:

(وجوب منح الأسرة، التي تشكل الوحدة الجماعية الطبيعية والأساسية في المجتمع، أكبر قدر ممكن من الحماية والمساعدة، وخصوصا لتكوين هذه الأسرة وطوال نهوضها بمسؤولية تعهد وتربية الأولاد الذين تعيلهم. ويجب أن ينعقد الزواج برضا الطرفين المزمع زواجهما رضاء لا إكراه فيه).

ومن خلال ما تقدم يتبين لنا بأن أغلبية التعريفات الواردة للأسرة يرتبطها بالزواج حيث لا يتصور تكوين الأسرة إلا بالزواج¹⁵ ولهذا يبقى عقد الزواج هو الأساس في إنشاء الأسرة باعتبارها هي الخلية الاجتماعية والنواة لتكوين المجتمع الانساني من خلال التناسل.¹⁶

¹³ اعتمد وعرض للتوقيع والتصديق والانضمام بموجب قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة 2200 ألف (د-21) المؤرخ في 16 كانون/ديسمبر 1966 تاريخ بدء النفاذ: 23 آذار/مارس 1976، وفقا لأحكام المادة 49.

¹⁴ اعتمد وعرض للتوقيع والتصديق والانضمام بموجب قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة 2200 ألف (د-21) المؤرخ في 16 كانون الأول/ديسمبر 1966 تاريخ بدء النفاذ: 3 كانون الثاني/يناير 1976، وفقا للمادة 27

¹⁵ علماً بأن التشريعات الغربية تسمح بتكوين علاقات اجتماعية خارج منظومة الزواج ولكن دون ان تطلق عليهم لفظ الأسرة ولا يترتب الاثار القانونية للأسرة على علاقتهم.د.منذر الفضل،نظام الاسرة في القانون السويدي،المحور العلاقات الجنسية و الاسرية،الحوار المتمدن،العدد2002،193،ص5.

¹⁶ د.منذر الفضل،المصدر السابق،ص5.

المطلب الثاني: نظام الأسرة

للقوف على نظام الاسرة يجب تحديد النماذج المختلفة للأسرة ومقوماته، كما يجب أن نبين وظائف الأسرة في المجتمع، ولتحقيق ذلك نقسم هذا المطلب إلى فرعين نخصص الفرع الأول لبيان نماذج الأسرة و الفرع الثاني لوظائف الأسرة.

الفرع الأول: نماذج الأسرة ومقوماته

للأسرة نماذج و أنواع مختلفة يمكن الإشارة إلى بعض منها كما يأتي:

1. الأسرة النواة:

الأسرة النواة هي التي تتكون من الزوج و الزوجة و الأولاد المنحدرين منهما، وتتميز بكيانها المستقل و مسكنها الخاص، وترتبط أسرة نووية بأسرتين للنشأة إحداهما هي أسرة الزوج و الأخرى هي أسرة الزوجة.¹⁷ و تتميز أعضاؤه بدرجة عالية من الفردية و بالتححر الواضح من الطبطب الأسري، مما يترتب عليه أن تعلو مصلحة الفرد مصالح الأسرة ككل، كما تمتاز بصغر حجمها، ولا يحدث إلا نادراً و في ظل ظروف استثنائية أن يعيش أحد الابناء المتزوجين مع والديهم، ويرى كثير من الباحثين في علم الاجتماع الحضري أن هذا النموذج من الأسرة هو الذي يتزايد إنتشاره في المجتمعات الحاضرة.¹⁸

2. الأسرة المركبة:

الأسرة المركبة هي جماعة تتكون من عدد من الأسر المرتبطة، و التي قد تكون أسر تتميز بوحدانية الزواج أو أسر متعدد الزوجات، وقد تكون الأسرة المركبة من حيث العلاقة الزوجية (أسرة زواجية)، أو من حيث علاقة تقوم على روابط الدم بين الآباء و الأبناء أو بين الأخوة و الأخوات (أسرة الدموية).¹⁹ حيث انه يصاحب نظام تعدد الزوجات حيث تتحد أسرتان نوويتان أو أكثر عن طريق زواج مشترك.

¹⁷ احمد زايد، الأسرة و المدينة و الخدمات الاجتماعية، المنظور السيسولوجي- الأسرة و المدينة و التحولات الاجتماعية بين التنمية و التحديث، سلسلة دراسات الاجتماعية و العمالية، المكتب التنفيذي لمجلس الوزراء العمل و الشؤون الاجتماعية بدول مجلس التعاون لدول الخليج العربية، العدد 36، 1998، ص22.

¹⁸ علم الاجتماع الأسري، مصدر سابق، ص5

¹⁹ إحسان زكي و صفاء هدى، رعاية الأسرة و الطفولة، الطبعة الأولى، دار القلم للنشر والتوزيع، دبي، 1987، ص20

3. الأسرة القرابية (الدموية):

أحد النماذج التنظيم الأسري الذي ينصب التأكيد الأساسي فيه على روابط الدم بين الآباء و الأبناء أو بين الأخوة و الأخوات أكثر مما ينصب على العلاقة الزوجية بين الزوج و الزوجة. ومعنى هذا أن علاقات القرابة الدموية تعلو على علاقة الزوجين و تشكل الأسر القرابية أو تتحول إلى أسرة ممتدة يعيش في نطاقها جيلين أو ثلاثة.

4. الأسرة الممتدة:

و تشير الأسرة الممتدة إلى أسرة ذات الأجيال المتعددة و التي تعيش في حياة مشتركة غالباً تحت رئاسة شخص واحد. و يمكن تصنيف أشكال الأسرة الممتدة طبقاً للروابط بين الأسرة النووية التي يتكونها، فممكن القول مثلاً أن هناك أسرة ممتدة التي تضم أسر الأخوات أو أسر الأخوة، في فرع الأم أو فرع الأب.²⁰

مقومات الأسرة:

وعلى الرغم من تعدد نماذجها، للأسرة مقومات مشتركة يجب أن يتوفر فيها و في حالة غياب إحداها لا نكون أمام مفهوم الأسرة بالمعنى التي تم تقديمه.

و من تلك المقومات بالشكل عام:

1. الزواج:

كما سبق و بيننا بان لاوجود لمفهوم الأسرة خارج منظومة الزواج، و الزواج في قوانيننا هو عقد بين رجل وامرأة، وهذا ما أكدته نص المادة الثالثة من قانون الأحوال الشخصية العراقي حيث جأت فيها (1. الزواج عقد بين رجل و امرأة تحل له شرعاً غاية إنشاء رابطة الحياة المشتركة والنسل) وللزواج أهمية بالغة في الإسلام فقد جعله الله تعالى آية من آياته، فقال الله تعالى (ومن آياته أن خلق لكم من أنفسكم أزواجاً لتسكنوا إليها و جعل بينكم مودة و رحمة إن في ذلك لآياتٍ لِّقَوْمٍ يتفكرون).²¹

وعقد الزواج كالعقود بصفة عامة لا ينعقد إلا بالتراضي و الشروط المشروعة التي قد يعلق عليها حماية لإرادة المتعاقدين و لسلامة الأسرة و المجتمع.

²⁰ د. مهدي محمد القصاص، علم الاجتماع العائلي، منشورات كلية الآداب - جامعة المنصورة، مصر، 2008، ص 28.

²¹ القرآن الكريم، سورة الروم، الآية 21.

وحرصاً على قطع سبل الضياع حقوق الزوجين أحاط المشرع وثيقة الزواج بجملته من الضمانات كشثوث العقل و كمال الأهلية و سلامة الإرادة من العيوب و سلامة الجسد من الأمراض التي تحول دون تحقيق غاياته و أهدافه، وجعله شكلياً لا يعترف به إلا إذ نظم في وثيقة رسمية تخضع في شكلها و مضمونها لإجراءات قانونية.²²

2. العلاقة بين الزوجين:

قال الله تعالى (الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ)، الأسرة هي الوسط الذي أصطلح عليه المجتمع لتحقيق غرائز الإنسان ودوافعه الطبيعية والاجتماعية وذلك مثل حب الحياة وبقاء النوع وتحقيق الغاية من الوجود الاجتماعي وتحقيق الدوافع الغريزية والجنسية والعواطف والانفعالات الاجتماعية مثل عاطفة الأبوة والأمومة والأخوة والغيرية وما إليها والزواج في كل مجتمع عبارة عن مجموعة من الأنماط الثقافية لإقرار الأبوة وتهيئة الأساس المستقر للعناية بالأطفال وتربيتهم، فالزواج هو بالفعل الوسيلة الثقافية الأساسية لضمان استمرار الأسرة والجماعة الأخرى القائمة على القرابة. وقد تناولت العديد من الدراسات العلاقة بين الزوجين داخل نطاق الثقافات السائدة في المجتمعات المختلفة، وخاصة ما يتعلق بأدوار الرجال والنساء ومكانة كل من الزوج والزوجة في الأسرة من خلال قوة اتخاذ القرارات الأسرية، حيث أكدت آراء عديدة أن مساهمة الزوجة في دخل الأسرة يكسبها سلطة إتخاذ القرارات الأسرية، إلا أن تلك الآراء تواجه بعض الاعتراضات، فهناك دراسات أخرى توضح أن هناك عوامل اجتماعية واقتصادية تواجه الربط بين المكاسب الاقتصادية أو الدخل للزوجة وتبوءها لمكانة أعلى أو اكتسابها قوة اتخاذ القرارات نظراً لأن نسق التدرج الجنسي السائد في أغلب المجتمعات التقليدية والنامية يقوم على أساس أن الرجل مكانته أعلى من المرأة لإعتماد النساء عليهم ومسئوليتهم الاقتصادية عن الأسرة. وفي إطار الأدوار التقليدية لكل منهما. و يمكن القول بصفة عامة بأن العلاقات الموضوعية، بل إن كل العلاقات التي يمكن صياغتها في صورة رسمية، داخل الأسرة الحديثة آخذة في التراجع. ونلاحظ بادئ ذي بدء دخول تعديلات ملحوظة على سلطة الأب على الزوجة وعلى الأولاد، حيث أنها تسير في اتجاه التخفيف الواضح. ويشير رينيه كونيغ في هذا الصدد إلى اتجاه بعض القوانين الوضعية في كثير من البلاد إلى الكلام عن " سلطة الوالدين " لا عن سلطة الأب ". فقط كما تعتبر الزوج

²² .للمزيد من التفاصيل أرجع إلى قانون الأحوال الشخصية العراقي رقم (188) لسنة (1959) المواد (4إلى 11).

" ممثلاً " لسلطة الوالدين فى التعامل مع المجتمع خارج الأسرة.²³ كذلك نلاحظ أن الأطفال لا يخضعون اليوم لسلطة الأب أو سلطة الوالدين من خلال قوة الجماعة الأسرية ، وإنما هم يخضعون لتلك السلطة بسبب كونهم قصرا ، أى بسبب عجزهم المؤقت عن الاستقلال والاعتماد على أنفسهم. وفى مقابل هذا تزداد العلاقات الشخصية والذاتية داخل الأسرة أهمية واتساحا ، بحيث تتفوق فى أهميتها على العلاقات الموضوعية أو الرسمية . ومن شأن هذا التطور أن يضيق نطاق تلك العلاقات الموضوعية ذات الصياغة أو التحديد القانونى، ويوسع مجال العلاقات الحميمة التى تعتمد على التقرير الذاتى والذوق والحكم الشخصى.

الفرع الثانى: وظائف الأسرة

للأسرة ومنذ بدء نشئته وظائف متعددة مهما تغيرت الوقت و مرت عليه الزمان إلا أن تلك الوظائف تبقى محتفظة بذاتيتها لا تخرج من كون الأسرة هي إشباع الحاجات العاطفية، وتهيئة المناخ الاجتماعى الملائم لرعاية و تنشئة الأولاد، وتوجيه الأبناء نحو حياة أفضل. و من هذا المنطلق يمكن تلخيص وظائف الأسرة فيما يلي:

1. إشباع الدوافع الوجدانية والعاطفية:

كل إنسان كان صغيراً أو كبيراً فى السن يحتاج إلى إشباع مجموعة من الحاجات الفسيولوجية ، الأمنية ، تقدير الذات... الخ . والأسرة كجماعة أولية هي التي تشبع كل تلك الحاجات. بمعنى أن الإنسان من أجل إشباع حاجته إلى التقدير فى حاجة إلى أن يحب وإلى أن يحب ، والأسرة هي خير من يوفر ذلك ، فالزوجة تحب زوجها ولا تتكامل سعادتها ما لم يبادلها زوجها الحب ، كذلك الزوج والأبناء... وفي ظل تلك المحبة المتبادلة ينشأ الأطفال نشأة طيبة تجعل منهم مواطنين صالحين. على حين أن الأطفال الذين ينشأون فى ظل الكراهية والحقد وتبادل الشتائم... الخ لن يكونوا مواطنين صالحين ، فالأسرة السليمة ، محبة ورفقة وطيبة وإشباع عاطفي متبادل.

²³ د. سالم بن عبد الغنى الراغبى، أحكام الأحوال الشخصية للمسلمين فى الغرب، الطبعة الأولى، دار ابن الحزم، بيروت- لبنان، 2002، ص126.

2. وظيفة الإنجاب:

تقوم الأسرة بوظيفة هائلة ليس فقط للزوجين وإنما للمجتمع ككل و هي إنجاب الأطفال التي تتضمن للمجتمع نموه و إستمراره و تزويده بأعضاء جدد، ف لأسرة هي المكان الطبيعي لإشباع الحاجة الجنسية والإنجاب بالصورة التي يقرها المجتمع و هو ما يمكن أن يسمى بحفظ النوع الإنساني.²⁴

3. الوظيفة الاقتصادية:

على الرغم من أن أغلبية التشريعات القى عبء الإقتصادي للأسرة على الرجل و ذلك من خلال النفقة الواجبة على الزوج للزوجة و أولاده ، وهذا ما نصت عليه قننون الأحوال الشخصية العراقي رقم (188) لسنة (1959) في المادة(23) (1).تجب النفقة للزوجة على الزوج من حين العقد الصحيح.....)على أن في الوقت الحاضر غالباً ما نجد مشاركة فعالة للزوجة و الأبناء في تنمية إقتصاد الأسرة نظراً للتغيرات الاقتصادية والثقافية الحاصلة، وما تبعها من تحول في وظائف المرأة و مركزها وحقوقها و تشير بعض الدراسات الحديثة إلى نتائج مفادها أنه كلما كانت بحوزة المرأة موارد و جاه و مستوى تعليمي مساو أو ارقى من مستوى الزوج كلما كانت حظوظ المشاركة في اتخاذ القرار الاقتصادي وتساويها مع الرجل داخل الأسرة أكبر²⁵، حيث أن في قوانين تنظم مشاركة الزوجة في الإنفاق كقانون الأحوال الشخصية التونسي حيث جاء فيها (على الزوج بصفته رئيس العائلة أن ينفق على الزوجة و الأبناء على قدر حاله و نطاق مشمولات النفقة، وعلى الزوجة أن تساهم في الإنفاق على الأسرة إذا كان لها مال)²⁶.

4. الوظيفة التربوية:

أن الوليد البشري يصل إلى هذا العالم في حالة عجز كامل بحيث تستحيل حياته ما لم تتولى رعايته والدته أو أم بديل ، لكي توفر له كل حاجاته الفسيولوجية والنفسية والاجتماعية...والمقصود بالحاجات النفسية والاجتماعية ، أن الطفل تسيطر عليه رغبته في الاستحواذ على كل شيء ، ووظيفة الأسرة ممثلة في الأم هي ترويضه واستئناسه وتدريبه

²⁴ د.زينب إبراهيم العزبي، علم الاجتماع العائلي، برنامج دراسة، www.olc.edu.eg ص 60.

²⁵ د.منصف المحواشي، المساواة والشراكة الزوجية في تشريعات الأحوال الشخصية التونسية الثابت و المتحول، مؤتمر كلية الحقوق جامعة عمان، من 20-21/4/2010، ص41

²⁶ مجلة الأحوال الشخصية التونسي، فصل 23.

على كيفية التعامل مع الآخرين وتكوين علاقات طيبة معهم. ومن ثم يتكون لديه الشعور بالمسؤولية نحو الجماعة ، فنحن إن نتعهد الطفل بالتعليم والتثقيف ، وإذ نقلنه مبادئ حسن المعاملة واللياقة والأدب والقراءة والكتابة ، إنما نحوله من شخص خلق ليعيش لنفسه وبنفسه ، على شخص صالح لمشاركة الجماعة حياتها وتحمل تبعاتها... وذلك هو جوهر عملية التنشئة الاجتماعية .ومن هنا فإن على الأسرة أن تعطي عملية التنشئة الاجتماعية حقها من الإخلاص والتضحية ، والبذل ، وبمعنى أن تسخر كل جهودها وإمكاناتها من أجل تنشئة الأطفال تنشئة اجتماعية سليمة ، على ما اصطلاح عليه المجتمع من نظم وعادات وأعراف وتقاليده ومبادئ وقيم ومعايير ، فتلك هي أهم وظائف الأسرة لاسيما وأن إهمال الأسرة لواجبات تلك الوظيفة يؤدي إلى إنتاج مواطنين لديهم نزعة تدميرية ضد رؤوس الأموال الاجتماعية في المجتمع ، ومن ثم إلى تفكيك المجتمع وتخلفه ، كما يؤدي تخلفهم عن القيام بأعباء الأعمال التي تسند إليهم عندما تكون لهم وظائف فيما بعد²⁷.

5. الوظيفة الدينية و نقل التراث الحضاري:

تزامناً مع الوظيفة التربوية يقع على عاتق الأسرة، بما أنها أول مدرسة للطفل، غرس المعتقدات الدينية و الطقوس و الشعائر المختلفة و المبادئ الأخلاقية لدى الفرد، كما عليها نقل التراث إلى أفرادها، على الرغم من وجود مؤسسات تعاون الأسرة في نقل التراث، إلا أن الأسرة تظل هي المجال الذي يتعلم فيه الطفل الأساليب العامة للحياة و العرف و الأنماط السلوكية السائدة في المجتمع، وكلما كانت الأسرة متعلمة كلما ساعدتها خبرتها و وعيها و علمها على تحقيق هذه الوظيفة بشكل متكامل حيث تنتقي الطيب من التراث و تنقله.²⁸

المبحث الثاني

دور القانون في تقوية الأسرة

أغلبية التشريعات في العالم تشترك في نقطة واحدة إلا و هي تنظيم المجتمع، و لا يمكن تصور تحقيق ذلك الهدف إلا من خلال تنظيم أولى خلايا تكوينه، وهي الأسرة، و تتم تلك العملة من جانبين، أولاً من خلال أحكام الواردة للإنشاء الأسرة و ثانياً من خلال توفير الحماية القانونية اللازمة للعلاقات الناشئة عنها، و هذا هو المنهج الذي نتبعه في هذا

²⁷ د.زينب إبراهيم العزبي، مصدر سابق، ص61.

²⁸ إحسان زكي و صفاء هدى، مصدر سابق، ص60.

المبحث من خلال تقسيمه إلى مطلبين ، نتكلم في الأول عن أحكام إنشاء الأسرة، وفي الثاني نتكلم عن الحماية القانونية للعلاقات الأسرية.

المطلب الأول: الأحكام المتعلقة بإنشاء الأسرة

كما سبق و بينا بأن أحد المقومات الأساسية للأسرة هو الزواج، فلا يمكن تصور نشوء الأسرة خارج منظومة الزواج، فهو الطريق الطبيعي و القانوني لإنشاء الأسرة و ترتب آثار عضوية فيها، هذا بالنسبة للزوجين أما بخصوص التحاق الأبناء بالأسرة استناداً إلى ما سبق أن الزوجين لا يمكن أن يشمل أسرته غير الأبناء المولودين من صلبهم، إلا في حالتين إستثنائيتين، عن طريق زواج أبائهم أو بألحاق أبناء الغير لأسرهم عن طريق التبني أو الضم، و لبيان طرق إنشاء الأسرة نقسم هذا المطلب إلى فرعين نخصص الفرع الأول للتكلم عن الزواج ، وفي الفرع الثاني نتكلم عن التبني و الضم.

الفرع الأول: إنشاء الأسرة بالزواج

الزواج لغة: الاقتران والأرتباط²⁹، أي إقتران أحد الشئيين بالآخر أي صيرورتها زوجاً بعد أن كان كل منهما منفصلاً عن الآخر، ومن ذلك قوله تعالى (احشروا الذين ظلموا وأزواجهم)³⁰

والزواج كمصطلح تم تعريفه من قبل المشرع العراقي في مادته الثالثة الفقرة الأولى(عقد بين رجل و امرأة تحل له شرعاً، غايته انشاء الرابطة للحياة المشتركة والنسل)، أما بعد تعديلات التي اجريت على قانون الأحوال الشخصية العراقي في اقليم الكردستان فقد تم تعريف الزواج (عقد تراضي بين رجل و امرأة يحل به كل منهما للآخر شرعاً غايته تكوين الأسرة على أسس المودة و الرحمة و المسؤولية المشتركة طبقاً لأحكام هذا القانون).

طبقاً لهذا التعريف فأن الزواج عقد قائم على أساس رضا الطرفين و من آثاره حل كل من الرجل و المرأة للآخر، و هذا العقد يستهدف إنشاء الأسرة على أساس التوادد والتراحم وتحمل الواجبات والإلتزامات داخل الأسرة بصورة مشتركة بين الطرفين.³¹

²⁹ محمد بن ابي بكر بن عبدالقادر الرازي، مصدر سابق، ص278.

³⁰ سورة الصافات، آية 22.

³¹ د.فلروق عبدالله كريم، الوسيط في شرح قانون الأحوال الشخصية العراقي رقم 188 لسنة 1959، التعديلات الخاصة بإقليم كردستان، الطبعة الثانية، مطبعة يادكار، 2015.

ومما تقدم يتبين لنا بأن الحكمة من وراء اقرار الزواج هو عماد الأسرة التي يتكون منها المجتمع البشري، وعليه يتوقف حفظ النوع الأنساني كاملاً متمسكاً يتدرج في مدارج الرقي المذهب، بالتنازل الشريف القوي، وهو بعد هذا من مقتضيات الشريعة والعقل.³²

خصائص عقد الزواج :

1. **عقد الزواج عقد مسماة:** عقد الزواج من العقود المسماة، ويرجح أنه أول العقود المعروفة منذ القديم لتوقف ضرورة الحياة عليه، وهو من شهرته و كثرة تداوله يرجع إلى القيم الأخلاقية التي يبني عليها.³³

2. **أن الزواج عقد رضائي**³⁴ شأنه شأن باقي العقود له صفة المدنية، ولا يحتاج إبرامه إلى طقوس دينية أو مكان و رجل معينين، و متى توافرت أركانه و شروطه أنتجت آثاره.³⁵ فالزواج حران في أن يتعاقدا وفق مشيئتهما و إرادتهما.

أركان عقد الزواج:

وبما أنه عقد فيجب توافر أركان و شروط العقد فيها، حيث نصت المادة (4) من قانون الأحوال الشخصية العراقي على انه (ينعقد الزواج بإيجاب - يفيد لغة أو عرفاً - من أحد العاقلين و قبول من الآخر و يقوم الوكيل مقامه)

ويتبين لنا من نص المادة بأن أركان العقد هي العاقلين، وتوافق الإرادتين، أما بالنسبة لتوفر تلك الأركان يجب توفر عدة شروط أخرى لازمة لصحته ومنه:

1. شروط الإنعقاد:

ويقصد به الشروط التي يجب توفرها في أركان العقد بحيث لو تخلف شرط منها لم يكن للعقد وجود شرعاً، وبالتالي لم يكن له أثر و يسمى حينئذ بالعقد الباطل، العقد الباطل هو

³² د.أحمد عبيد الكبيسي، الأحوال الشخصية في الفقه والقضاء و القانون، الجزء الأول، الزواج والطلاق، بغداد: مطبعة الارشاد، 1972، ص40.

³³ د.أحمد آباش، الأسرة بين الجمود والحداثة، الطبعة الأولى، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت-لبنان، 2011، ص20
³⁴ تنقسم العقود من حيث تكوينه إلى عقود رضائية والشكلية و العينية، والعقد الرضائي هو العقد الذي يكفي للإنعقاده مجرد التراضي أو في عبارة أخرى مجرد توافق الإرادتين، والرضائية هي القاعدة العامة في القانون العراقي، والعقد الشكلي هو العقد الذي يجب لقيامه أن يتخذ رضاء العاقلين فيه شكلاً معيناً يحدده القانون، ويكون هذا الشكل، في الغالب، ورقة رسمية، فيسمى، عقداً رسمياً، وآياً كان الشكل الذي يتطلبه القانون فإنه يعتبر ركناً في العقد الشكلي ولايقوم بدونه. د.عبدالرزاق السنهوري، الوسيط في القانون المدني الجديد، مصادر الالتزام، الجزء الأول، المجلد الأول، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت-لبنان، 2000، ص163.

³⁵ د.فاروق عبدالله كريم، مصدر سابق، ص42

الذي حصل خلل في ركن من أركانه أو في شرط من شروط التي تقوم عليها تلك الأركان.³⁶ وأهمها: (العاقدان، المعقود عليه، وصيغة الإيجاب و القبول)

2. شرط الصحة:

وهي الشروط التي إذا توافرت كان العقد صالحاً لترتيب آثاره عليه، فأن تخلف فيها شرط أو أكثر كان العقد حينئذ فاسداً، والعقد الفاسد هو الذي تمت فيه أركانه بشرائطها، ولكن تخلف فيه شرط أو أكثر من شروط الصحة، ولا يحل بالعقد الفاسد دخول الرجل بالمرأة، وأن دخل بها وجب أن يفترقا في الحال، فأن لم يفترقا: فرقهما القاضي جبراً، ولا يترتب على العقد الفاسد أي أثر من آثار الزوجية، ولا تثبت به حرمة المصاهرة، و يترتب بعض آثار عرضية في حالة الدخول.³⁷

ومن تلك الشروط أن لا تكون بين الرجل والمرأة حرمة فيها شبهة أو خلاف بين العلماء، والإشهاد على العقد، أن لا تتضمن صيغة العقد ما يدل على التوقيت.

3. شرط النفاذ:

وهي الشروط التي يتوقف عليها ترتب أثر العقد عليه بالفعل بعد إنعقاده وصحته بحيث لو تخلف شرط منها توقف ترتب أثر العقد على إجازة من له الحق في إجازته وسمي حينئذ بالعقد الموقوف، وإذا انعدم شرط من هذه الشروط كان العقد موقوفاً فلا يترتب عليه أثر من آثار الزواج قبل إجازته من قبل له الحق في الإجازة، فلا يحل به دخول ولا تجب فيه نفقة، وإذا مات أحد الزوجين لا يرثه الآخر، وإذا أجازته من له الحق في الإجازة أصبح العقد نافذاً و ترتب عليه أحكام الزواج الصحيح وهذه الشروط هي الآتية:

(أهلية الطرفين، الصفة، أن يقوم الولي الأقرب بتولي العقد)

³⁶ د. فاروق عبدالله كريم، مصدر سابق، ص 54

³⁷ د. أحمد الكبيسي، مصدر سابق، ص 72. إذا تم الدخول بناء على عقد فاسد فيترتب عليه:

1. لا يعاقب بعقوبة الزنى. 2. يجب للمرأة مهر المثل عند عدم التسمية، وأقل المهرين (المسمى أو المثل) عند التسمية. 3. تثبت به حرمة المصاهرة. 4. تجب به العدة. 5. يثبت به النسب.

4. شروط الزوم:

و هي الشروط التي يتوقف عليه بقاء العقد و إستمراره، وعند توفرها لا يحق لأحد العاقدین أو غیرهما الاعتراض على العقد و طلب فسخه.³⁸

ويشترط قانون الأحوال الشخصية العراقي فوق ما تقدم من الشروط الموضوعية ضرورة تسجيل عقد الزواج في المحكمة المختصة ، وفي حالة مخالفة الزوجين شرط التسجيل قرر المشرع عقوبة جزائية لكل رجل عقد زواجه خارج المحكمة.³⁹

ومما تقدم يتبين لنا حرص المشرع على تنظيم عقد الزواج بما يلام أحكام الواردة في الشريعة الإسلامية و ذلك لكي يكون أساس المجتمع سليماً وخالياً من اشباه الزواج التي قد ينتج منه شيوع عادات مخالفة للشرع و المتسببة في انحراف المجتمع.

الفرع الثاني: إنشاء الأسرة بالضم

إن موضوع ضم أو ما يسمى أحياناً بكفالة اليتيم لا يقصد به التبني لان التبني لا تقره الشريعة الإسلامية لأسباب ذكرها فقهاء الشريعة الإسلامية⁴⁰، بينما كفالة اليتيم هي رعاية وإعالة وتربية الطفل الذي فقد أبويه أو احدهم دون ان يلحق بنسب الكفيل القانون العراقي فقد نظم موضوع ضم اليتيم في قانون رعاية الاحداث رقم (76) لسنة (1983) المواد من (39 - 46) ، حيث أجاز للزوجين أن يطلبوا ضم الصغير يتيماً الأبوين أو مجهول النسب إليهم ، كما نصت في المادة (23) منه (للزوجين ان يتقدما بطلب مشترك إلى محكمة الأحداث لضم صغير يتيماً الأبوين اليهما ، وعلى محكمة الأحداث قبل ان تصدر قرارها بالضم ان تتحقق من ان طالبي الضم عراقيان ومعروفان بحسن السيرة وعافلان وسالمان من الأمراض المعدية وقادران على إعالة الصغير وتربيته وان يتوفر فيهما حسن النية).

³⁸ ومن تلك الشروط أن يتولى الأب أو الجد زواج ناقص الأهلية أو فاقدتها. وأن يكون العقد خالياً من التغير، أن يكون الزوج كفاءً للزوجة.

³⁹ للمزيد من التفصيل انظر المادة (10)، من قانون الأحوال الشخصية العراقية الرقم (188) لسنة (1959).

⁴⁰ حيث كان في الجاهلية نظام التبني معمول به ويسمى الطفل المتبني بالدعي الذي هو الابن الغير حقيقي للمتبني حتى نزول الآية الكريمة (ادعوهم لأبائهم هو أقسط عند الله فإن لم تعلموا آباءهم فإخوانكم في الدين ومواليكم وليس عليكم جناح فيما أخطأتم به ولكن ما تعمدت قلوبكم وكان الله غفوراً رحيماً) كما ان القرآن الكريم اورد لنا مثلاً عملياً بنفي تبني الرسول الكريم (ص) للصحابي زيد على وفق الآية الكريمة (ما كان محمد أباً أحد من رجالكم ولكن رسول الله وخاتم النبيين وكان الله بكل شئ عليماً) ،

ومما تقدم نستخلص عدة شروط يجب أن تتوفر في أطرف هذه العلاقة ومنها:

أولاً : الشروط المطلوب توفرها بطالب الضم:

1. ان يتم تقديم طلب الضم من قبل الزوجين مجتمعين في عقد زواج منعقد و نافذ.
2. ان يكون الزوجان عراقي الجنسية، وبهذا يتبين لنا بأنه ولا يجوز ان يكون احدهم عراقي والآخر غير عراقي ، ولكن في حالة إكتساب الزوج الأجنبي الجنسية العراقية فيتم التعامل معه معاملة العراقي حامل الجنسية الأصلية.⁴¹
3. ان يكون الزوجان كامل الأهلية بالغان عاقلان، فلا يمكن منح إذن ضم اليتم لعائلة يعاني أحد الزوجين من عاهة عقلية أو نفسية.
4. ان يكونا متمتعين بحسن السيرة و السلوك و غير محكومين بجناية أو جنحة مخلة بأداب.
5. سلامة الزوج والزوجة طالبي الضم من الامراض المعدية او السارية وبموجب شهادة طبية صادرة من جهة طبية رسمية مختصة
6. توفر المقدرة المالية في طالبي الضم لكي يتمكنوا من رعاية الطفل.
7. يجب أن يكون السبب وراء عملية الضم مشروعاً بمعنى أن يكون لأسباب منافية للنظام العام و الآداب.

ثانياً . الشروط التي يجب توفرها بالطفل اليتيم المطلوب ضمه وكما يلي:-

1. ان يكون الطفل اليتيم صغيراً، وهذا ما نصت عليه المادة (39) من قانون رعاية الأحداث ، وعند التمعن في النص نجده قد قصد ان يسمي المطلوب ضمه بالصغير فقط اذ أورد في نصوص أخرى الصغير والحدث بينما في هذه المادة حصر الأمر بالصغير فقط ، مما يقودنا إلى أن القانون لا يسمح بضم من لا يكون صغيراً، إذن من هو الصغير؟، وفي نص المادة (2) من قانون رعاية الأحداث نجد انه يسري على الصغار والأحداث وقسمهم إلى ثلاث فئات، فالصغير هو من لم يتم التاسعة من عمره، والحدث الصبي الذي اتم التاسعة من عمره ولم يتم الخامسة عشرة، الحدث الفتى الذي أتم الخامسة عشرة من عمره ولم يتم

⁴¹ للمزيد من التفصيل أنظر المادة (9) من قانون الجنسية العراقي رقم (26) لسنة (2006).

الثامنة عشرة، لذلك أرى أن من شروط ضم الطفل اليتيم أن لا يتجاوز عمره العام التاسع فمّن تجاوز هذا العمر لا يسمح بضمه.⁴²

2. أن يكون اليتيم فاقد الأبوين فإذا كان فاقد لأحدهم لا يمكن ضمه لان النص قد حدد حصرا ان يكون فاقد الأبوين وليس احدهم، وهناك العديد من الإجراءات التي يجب اتخاذها لضم الأطفال، فعلى الزوجين أن يتقدما بطلب مشترك إلى محكمة الاحداث لضم صغير، يتيم الأبوين، أو مجهول النسب إليهما، وعلى محكمة الاحداث قبل أن تصدر قرارها بالضم أن تتحقق من توفر الشروط في طالبي الضم بعد ذلك تصدر محكمة الاحداث قرارها بالضم بصفة مؤقتة ولمدة تجريبية أمدها ستة أشهر، يجوز تمديدتها إلى ستة أشهر أخرى، وترسل المحكمة خلال هذه المدة باحثا اجتماعيا إلى دار الزوجين مرة واحدة في الأقل كل شهر، للتحقق من رغبتهما في ضم الصغير ومن رعايتهما له، ويقدم بذلك تقريرا مفصلا إلى المحكمة . وإذا عدل الزوجان أو احدهما عن رغبته في ضم الصغير خلال مدة التجربة، أو تبين لمحكمة الاحداث أن مصلحة الصغير غير متحققة في ذلك، فعليها إلغاء قرارها بالضم وتسليم الصغير إلى أية مؤسسة اجتماعية معدة لهذا الغرض، وإذا وجدت محكمة الاحداث بعد انقضاء فترة التجربة أن مصلحة الصغير متحققة برغبة الزوجين الأكيدة في ضمه إليهما، تصدر المحكمة قرارها بالضم، ويتم الإقرار بمجهولية النسب أمام محكمة الاحداث على وفق قانون الأحوال الشخصية، ويعد الصغير مجهول النسب مسلما عراقيا، ما لم يثبت خلاف ذلك، ومن ثم على محكمة الاحداث إرسال نسخة من قرارها بالضم أو بالإقرار بالنسب إلى مديرية الجنسية والأحوال المدنية العامة لقيدها في سجلاتها.⁴³

الآثار المترتبة عن الضم

وحددت المادة 43 من قانون رعاية القاصرين الآثار المترتبة عن الضم بـ :

اولا - الانفاق على الصغير الى أن تتزوج الانثى أو تعمل والى أن يصل الغلام الحد الذي يكسب فيه أمثاله ما لم يكن طالب علم أو عاجزا عن الكسب لعلّة في جسمه أو عاهة في عقله ففي هذه الحالة يستمر الانفاق عليه لحين حصول طالب العلم الشهادة الاعدادية

⁴² القاضي سالم روضان الموسوي، أحكام اليتيم في القانون، بحث منشور الحوار المتمدن العدد 2262، في الموقع الالكتروني www.ahwar.org في تاريخ 2008/4/25.

⁴³ المواد (40-41-42) من قانون رعاية الأحداث العراقي الرقم 78 لسنة 1983.

كحد ادنى أو بلوغه السن التي تؤهله للحصول عليها وحتى يصبح العاجز قادرا على الكسب.

ثانيا - الايضاء للصغير بما يساوي حصة أقل وارث على أن لا تتجاوز ثلث التركة وتكون واجبة لا يجوز الرجوع عنها.

يتبين مما تقدم بأن الضم يعتبر وسيلة لتزايد عدد أفراد الأسرة دون أن تكون وسيلة لتكوينها، لأن عملية الضم في حد ذاتها تتطلب وجود أسرة نووية يضم إليها يتيم أو مجهول الأبوين، و لا يترتب على الضم الآثار القانونية المترتبة عن إثبات نسب الطفل للزوجين، من التوارث أو الحاق نسب الطفل بالعائلة الضامة.

ولكن القانون العراقي جاء خالياً من نصوص تتوفر الحماية الكافية للطفل الذي يتم ضمه بعد تثبيت قرار الضم، و قد يكون المشرع قد قصد بذلك مساواته في الحماية القانونية بأطفال الباطلوجيين للزوجين الذان قاما بضم الصغير لهم.

المطلب الثاني: الحماية القانونية للعلاقات الأسرية

أن القواعد التي ترد في القانون تقصد توفير الحماية للأشخاص من الناحيتي المدنية و الجنائية، وتوفير الضمانات الكافية لرسخ الشعور بأمان من جهة و بعث طمأنينة لدى الشخص بعدم ضياع حقه إذا تم الاعتداء عليه من جهة أخرى، وفي مجال بحثنا هذا نركز على جانبي الحماية من الاعتداءات الصادرة من أقرب الناس تجاه البعض، إلا و هم أفراد الأسرة، وقد لا يبدو الاعتداء بصورة فعل إيجابي يقع على الضحية، فقد يكون الامتناع بحد ذاته اعتداءً يتم المسائلة القانونية عنه، و لبيان ذلك نقسم هذا المبحث إلى فرعين، نتكلم في الفرع الأول عن الحماية المدنية للأسرة، وفي الفرع الثاني نتكلم عن الحماية الجنائية للأسرة.

الفرع الأول: الحماية المدنية للأسرة

كما سبق و أشرنا إلى أن الأسرة تعد اللبنة الأساس التي يبنى المجتمع الإنساني برمته عليها، والنواة الجوهرية التي يتبلور من حولها، ويتوقف إستقرار المجتمع على إستقرارها، الأمر الذي يجعل تنظيم مقتضياتها وتقنين أحكامها وتقوية مؤسساتها وتعزيز مكوناتها، من الأولويات التي قامت بها سائر المجتمعات. لذلك عنيت بها الشرائع السماوية الثلاث، ورسمت قواعد لحكم أحوالها في أدق الجزئيات والتفصيلات، مما نسجت على منواله سائر

التشريعات، والتي من بينها التشريع العراقي، الذي قُتِنَ فيما عُرِفَ بالأحوال الشخصية ما يتعلق بها من مقتضيات، و خصصَ عدة نصوص في القانون المدني للولاية على الصغير ولرعاية وتوجيه الأبناء كما سنأتي على ذكرها:

النصوص الواردة في القانون المدني العراقي الرقم (40) لسنة (1951):

القانون المدني العراقي تناول موضوع الأسرة من خلال فكرتين، الفكرة الأولى من حيث الولاية على الصغير حيث في موضوع الأهلية و من خلال نص المادة (102) من القانون المدني العراقي الرقم (40) لسنة 1951 حصر حق الولاية على مال الصغير في الأب و يليه المحكمة و يعتبر الجد كأب⁴⁴، أما بالنسبة للأم فلا تعبر ولياً على الصغير في القانون المدني العراقي بل لها حق الوصاية في حالة وفاة الأب أو فقدة الولاية و يشترط لثبوت هذا الحق أن تكون حاضنة⁴⁵، وهذا مؤشر قوي حول أهمية العائلة و خصوصاً الأب بالنسبة لأفراد الأسرة، حيث يجوز للولي مباشرة جميع حقوق الولاية إذا كان أهلاً لها، كما يدخل في الولاية ما يؤول للصغير بطرق التبرع إلا إذا اشترط المتبرع غير ذلك. ولكن القيد الوحيد على سلطة الولي هي موافقة دائرة رعاية القاصرين على تصرفاته المالية.

الولاية ليست امتياز للأب بل بأحرى واجب قانوني يقع على عاتقه و يجب أن يكون حريصاً في ممارسة سلطاته، ويرد قيود عدة على سلطاته الممنوحة له وفق القانون، احد تلك القيود متمثلة برقابة دائرة رعاية القاصرين على تصرفات الولي ، وثانياً حق المحكمة في سلب الولاية من الولي متى ثبت له سؤ تصرفه، و هدف المشرع من إقرار نص يكون تداعياته بالغة الخطورة المتمثلة في سلب الولاية من الأب، هو حماية أفراد الأسرة من عنصر سؤ قد يكون السبب في تنشئة خاطئة للصغير و ضياع أمواله و بالتالي تحويل الصغير إلى عنصر الفاسد في المجتمع، و يبدو قصد المشرع جلياً حول إعتبار الأسرة الخلية الأساسية في تكوين المجتمع و حاول حمايته بشتى الطرق.

والطريقة الأخرى المقررة في القانون لحماية الأسرة هي القاء عبء الرقابة و التوجيه على عاتق الأب، حيث أعتبر الأب أو الجد مسؤولاً مسؤولاً مدنية عن من هم في رعايته و ذلك

⁴⁴ ، نص المادة (27) من قانون رعاية القاصرين الرقم (78) لسنة (1980).

⁴⁵ مادة (34) من قانون رعاية القاصرين (الوصي هو من يختاره الاب لرعاية شؤون ولده الصغير او الجنين ثم من تنصبه المحكمة، على ان تقدم الام على غيرها وفق مصلحة الصغير فان لم يوجد احد منهما فتكون الوصاية لدائرة رعاية القاصرين حتى تنصب المحكمة وصياً)، تعديلات قانون الأحوال الشخصية في إقليم الكردستان المادة (5) الفقرة (2).

من خلال المادة (218) من القانون المدني العراقي حيث نصت على (1. يكون الأب ثم الجد ملزماً بتعويض الضرر الذي يحدثه الصغير....) وتقوم مسؤولية الراعي في جميع القوانين التي تقرر هذه المسؤولية⁴⁶ ومنها قانوناً على أساس خطأ مفترض في الرعاية، هو إخلال من تجب عليه الرقابة بما ينبغي عليه من واجب القيام به، وهو تقصير في رقابة الصغير أو إساءة تربيته أو هما معاً، وولم يحصر القانون الحالات التي يتولى فيها شخص الرقابة على غيره، وأكتفى بأن قرر هذه الحالات تقوم إذا قام التزام بالرقابة قانوناً أو اتفاقاً، والرقابة في الأصل تقوم على القاصر. فإذا بلغ سن الرشد انحلت عنه، إلا إذا وجد ما يدعو لبسط الرقابة عليه وهو بالغ⁴⁷، والحكمة من وراء إدراج نص مماثل هي حث الأباء على أداء الواجب الرقابة و التربية والتوجيه بحرص و جدية وذلك لإنتاج جيل مسؤول و ملتزم قانوناً حتى يتم وقاية المجتمع و أفراده من خطر الحاق ضرر بهم على يد من لم يتم توجيهه إلى الطريق الصحيح.

الفرع الثاني: الحماية الجنائية للأسرة

استنأ إلى المقولة إذا اصلحت الأسرة صلح المجتمع، فالمجتمع هو مجموع هذه الأسر و ما متى ما كانت هذه الأسر متينة و متماسكة فأننا نكون امام مجتمع و امة قوية، ومن اجل حماية الأسرة و أفرادها داخل إطار العائلي فأن عدة تشريعات قد سنت لحماية تماسك الأسرة من العنف الأسري في القوانين النافذة ومنها في قانون العقوبات العراقي رقم (111) لسنة (1969) و قانون الأحوال الشخصية العراقي رقم (188) لسنة (1959) و قانون مناهضة العنف الاسري في اقليم كردستان العراق رقم (8) لسنة (2011) و سنتكلم عن النصوص الواردة في تلك القوانين كما يأتي:

1. قانون العقوبات العراقي رقم (111) لسنة (1969):

نص قانون العقوبات العراقي على الجرائم التي تمس الاسرة في المواد (376_380) و تتعلق بجرائم الزنا وعقد الزوج الباطل و تحريض الزوجة على الزنا اما الجرائم المتعلقة بالبنوة ورعاية القاصر وتعريض الصغار والعجزة للخطر وهجر العائلة في المواد (381_385) حيث عاقبت المادة 381 من قانون العقوبات بالحبس من ابعد طفلاً حديث العهد بالولادة عمن لهم سلطة شرعية او أخفاه او ابدله باخر او نسبة زورا الى غير والدته

⁴⁶ نص المادة (173) من قانون المدني المصري، و المادة (174) المدني السوري، و المادة (176) المدني الليبي، و مواد (125، 126، 128) اللبناني.

⁴⁷ د. عبدالرزاق السنهوري، مصدر سابق، المجلد الثاني، ص 1126.

والمادة (382) بالحبس كل من كان متكفلاً بطفل وطلبه منه منه من له حق طلبه بناء على قرار أو حكم صادر عن جهة القضاء بشأن حضائته أو حفضة و لم يسلمه اليه ويسري هذا الحكم ولو كان المتكفل للطفل احد الوالدين او الجدين ويعاقب بالعقوبة ذاتها اي من الوالدين او الجدين اخذ بنفسه او بواسطة غيره ولده الصغير ممن حكم له بحضائته او حفضة ولو كان ذلك بغير حيلة او اكراه ونصت المادة (383) على عقوبة الحبس مدة لا تزيد على ثلاث سنوات او بغرامة من عرض للخطر سواء بنفسه او بواسطة غيره شخصا لم يبلغ الخامسة عشرة من عمره او شخصا عاجزا عن حمايه نفسه بسبب حالته الصحية او النفسية او العقلية وتكون العقوبة الحبس اذا وقعت بطريق ترك الطفل او العاجز في مكان خال من الناس او وقعت من قبل احد من اصول المجنى عليه او ممن هو مكلف بحفضة او رعايته فاذا نشأ عن ذلك عاهة بالمجني عليه او موته دون ان يكون الجاني قاصدا ذلك عوقب بالعقوبة المقررة لجريمة الضرب المفضي الى عاهة او الى الموت بحسب الاحوال و يعاقب بالعقوبة ذاتها اذا كان التعريض للخطر الصغير او العاجز عمدا عن التغذية او العناية التي يقتضيها حالته مع التزام مع التزام الجاني قانونا او اتفاقا او عرفا بتقديمها وبخصوص العنف الاقتصادي الامتناع عن تسديد النفقة فقد نصت المادة (384) على من صدر عليه حكم قضائي واجب النفاذ بأداء نفقة لزوجته او احد من اصوله او فروعه او لأي شخص اخر او بأدائه اجرة حضانة او رضاعة او سكن وامتنع عن الاداء مع قدرته على ذلك خلال الشهر التالي لأخباره بالتنفيذ يعاقب بالحبس مدة لا تزيد على سنة وبغرامة وفي المادة (392) من قانون العقوبات نصت على الحبس مدة لا تزيد على ستة اشهر من اغرى شخص على التسول اذا كان الجاني وليا او وصيا او مكلفا برعاية .

يتبين مما تقدم بأن المشرع العراقي قد أولى مسألة حماية الأسرة من افرادها موضوعاً أساسياً و جديراً بالتنظيم و ذلك لكون الظروف الأسرية غالباً ما تسهل ارتكاب الجريمة ما بين أفرادها و الأثر الخطير الذي يتركه حدوث هذه الجرائم من زعزعة الكيان الأسري و بالتالي زعزعة اسس المجتمع ككل. وأن المشرع لم يعمد الجانب الجزائي لعقوبة مرتكبي الجرائم بحق أفراد الأسرة بل حفاظاً على وحدة الأسرة وحصر حق تحريك الدعوى في جرائم الزنا الزوجية إلا بناء على شكوى زوج آخر، كما في الجرائم المتعلقة بالبنوة و رعاية القاصر لا يتم تحريك الدعوى إلا بناء على شكوى صاحب الشأن، كما تنقضي الدعوى بتنازله عن شكواه.

2. قانون الاحوال الشخصية رقم 188 لسنة 1959

قانون الاحوال الشخصية يعتبر القانون المختص بإنشاء الأسرة و أخذ على عاتقه مهمة تهئية الطريق الصحيح لإنشائه من خلال تنظيم أحكامه من جهة و إدراج العقوبات جزائية لمن يخالف التنظيم المعتمد من جهة أخرى فنجد نص المادة (10) (5). يعاقب بالحبس مدة لا تقل عن ستة أشهر، ولا تزيد على سنة، أو بغرامة لا تقل عن ثلاثمائة دينار، ولا تزيد على ألف دينار، كل رجل عقد زواجه خارج المحكمة.... و الهدف وراء ذلك حماية حقوق المرأة و الأطفال، و في نفس المادة نجد عقوبة جزائية للرجل الذي تزوج بالثانية خارج المحكمة⁴⁸، وفي المادة الأولى من تعديلات قانون الأحوال الشخصية العراقي الخاصة بأقليم كردستان يعاقب الرجل بالحبس لمدة لا تقل عن ستة أشهر و لا تزيد على سنة وبغرامة لا تقل عن عشرة ملايين دينار كل من تزوج من زوجة ثانية خلافاً للنصوص المقررة في هذا القانون، و(40) من قانون الاحوال الشخصية حيث اعطى الحق لكل من الزوجين طلب التفريق اذا اضر احد الزوجين بالزوج الاخر او بأولادهما ضررا يتعذر معه استمرار الحياة الزوجية حيث ان اعتداء الزوج على زوجته بالضرب المبرح يعتبر ضررا جسيما يبيح للزوجة التفريق القضائي ذلك لان الضرب المبرح الذي ينجم عنه اضرار جسيمة يخرج عن حق الزوج في تأديب زوجته المقرر شرعا و قانونا ويشكل ضررا جسيما يتعذر معه استمرار حياتها الزوجية مع زوجها وهذا ما اتجهت اليه محكمة التمييز الاتحادية في قراراتها ذلك لان الحياة الزوجية تصبح مع الضرر بلاء و جحيما لاسيما مع كون هذا الضرر قد لا يقتصر اثره على الزوجين بل يتعداهما الى الاولاد والاقرباء والمجتمع كما منع قانون الاحوال الشخصية النهوة العشائرية و منع الزواج وحيث ان المتزوجين من صغار السن بحاجة الى حماية خاصة لمنع استغلالهم و لدفع الضرر عنهم فقد التفت المشرع العراقي الى ذلك فنص على ان لكل من الزوجين طلب التفريق اذا كان عقد الزواج قد تم قبل اكمال احد الزوجين الثامنة عشرة دون موافقة القاضي كما تضمن عدة حقوق للزوجة ومنها التعويض عن الطلاق التعسفي ونفقة العدة والمهر المؤجل والاثاث الزوجية بالإضافة الى نفقة الاطفال المستمرة والنفقة الماضية والمستمرة للزوجة كما ضمن قانون الاحوال الشخصية حق المرأة في الميراث حيث يمارس العنف بحق المرأة للتنازل عن حصتها في الارث لا شقائها وتحرم منه المرأة تحت ضغط الاهل والعادات الاجتماعية والتقاليد حيث تجبر للتنازل خوفا من

⁴⁸ المادة (10) (5).وتكون العقوبة الحبس مدة لا تقل عن ثلاث سنوات، ولا تزيد على خمس سنوات، إذا عقد خارج المحكمة زواجا آخر مع قيام الزوجية).

بطش الاشقاء وممارسة العنف بحقها كما ان قانون الاحوال الشخصية اشترط تمام الثامنة عشرة من العمر لإتمام عقد الزواج ولم يجيز الزواج الا في حالة الضرورة القصوى لمن اكمل خمسة عشر سنة من العمر واشترط توفر المصلحة المشروعة والاقتدار المالي في حالة استحصال الاذن للزواج من زوجة ثانية⁴⁹.

3. قانون مناهضة العنف الأسري في إقليم كردستان الرقم (8) لسنة (2011):

قانون العنف الأسري و في مادته الأولى الفقرة الثالثة عرف العنف الأسري بأنه (كل فعل او قول او التهديد بهما على اساس النوع الاجتماعي في اطار العلاقات الاسرية المبنية على اساس الزواج و القرابة الى الدرجة الرابعة ومن تم ضمه الى الاسرة قانوناً من شأنه ان يلحق ضرراً من الناحية الجسدية والجنسية والنفسية وسلباً لحقوقه وحرياته). أما في المادة (2) حظر على اى شخص يرتبط بعلاقة اسرية ان يرتكب عنفاً اسرياً ومنها العنف البدني والجنسي والنفسي في اطار الاسرة وفي حالة ارتكاب أي شخص عنف أسري يعاقب بالحبس مدة لا تقل عن ستة أشهر ولا تزيد على ثلاث سنوات وبغرامة لا تقل عن مليون دينار ولا تزيد على خمسة ملايين دينار او باحدى هاتين العقوبتين و ذلك دون الاخلال بأية عقوبة اشد تنص عليها القوانين النافذة في الاقليم. وعلى الرغم من أن تحرك الدعوى في قضايا العنف الاسري يتم من قبل المتضرر او من يقوم مقامه قانوناً باخبار يقدم الى المحكمة، او المحقق او المسؤول في مركز الشرطة او الادعاء العام. إلا أن للعاملين في مجال الصحة والتربية والمراكز الرسمية تقديم الاخبار لمساعدة ضحايا العنف الاسري⁵⁰.

الخاتمة

وفي الختام نستعرض أهم النتائج التي توصلنا اليها من خلال هذا البحث كما نقدم إقتراحاتنا حول الموضوع:

الاستنتاجات:

- من خلال دراسة موضوع دور القانون في تقوية المنظومة الأسرية توصلنا إلى أن :
1. الاسرة: مجموعة اشخاص طبيعيين تربطهم رابطة الزوجية و القرابة الى الدرجة الرابعة ومن يكون قد تم ضمه الى الاسرة قانوناً.

⁴⁹ القاضي كاظم عبد الجاسم الزيدي/مصدر سابق:ص3.

⁵⁰ المادة (2) الفقرة (2) من قانون مناهضة العنف الأسري في إقليم كردستان الرقم (8) لسنة (2011).

2. لا يمكن إنشاء الأسرة إلا عن طريق عقد زواج صحيح و نافذ، ولكن يجوز إزدياد عدد افراد الأسرة عن طريق الضم بالطرق المقررة قانوناً.
3. أن القانون هو الوسيلة الوحيدة لبيان تنظيم الأسرة و توفير الحماية القانونية لها.
4. القوانين المدنية العراقية والمقارنة عمد إلى إدراج نصوص قانونية لحث تنظيم داخلي للأسرة عن طريق إناطة واجب الرقابة و التوجيه للأب.
5. القوانين جزائية خصص عدد لا بأس من النصوص لتوفير الحماية لأفراد الأسرة.

الإقتراحات:

و نقترح ماياتي لضمان توفير الدعم اللازم للأسرة:

1. بما أن القانون الوسيلة الأكثر فعالية لتنظيم المجتمع نقترح سن تشريعات متخصصة بحماية الأفراد أكثر عرضة للعنف في الأسرة كالزوجة و الطفل.
2. سن قوانين متخصصة بتحديد الحقوق و واجبات الأسرية تجاه أفرادها و تجاه المجتمع لبناء مجتمع مدني و قانوني فعال.
3. مساعدة أفراد المجتمع للتعرف أكثر على النصوص القانونية المتعلقة بتوفير الحماية القانونية للأسرة و أفرادها.

قائمة المصادر والمراجع

1. القرآن الكريم.

معاجم اللغة:

2. محمد بن أبي بكر بن عبدالقادر الرّازي، مَخْتار الصحاح، باب المهزة، أسر، دار الكتاب العربي، بيروت لبنان.

3. المعجم الوسيط لمجمع اللغة العربية، دار الثقافة.

4. محمد فريد وجدي، دائرة المعارف القرن العشرين، دار المعرفة، بيروت - لبنان.

الكتب القانونية:

5. د. أحمد عبيد الكبيسي، الأحوال الشخصية في الفقه والقضاء و القانون، الجزء الأول، الزواج والطلاق، بغداد: مطبعة الارشاد، 1972.

6. د. أحمد أباش، الأسرة بين الجمود و الحداثة، الطبعة الأولى، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت- لبنان، 2011.

7. د. فاروق عبدالله كريم، الوسيط في شرح قانون الأحوال الشخصية العراقي رقم 188 لسنة 1959، التعديلات الخاصة بإقليم كردستان، الطبعة الثانية، مطبعة يادكار، 2015.

8. د. سالم بن عبد الغنى الرافي، أحكام الأحوال الشخصية للمسلمين في الغرب، الطبعة الأولى، دار ابن الحزم، بيروت- لبنان، 2002، ص 126.

9. د. عبدالرزاق السنهوري، الوسيط في القانون المدني الجديد، مصادر الالتزام، الجزء الأول، المجلد الأول، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت- لبنان، 2000.

10. د. مهدي محمد القصاص، علم الاجتماع العائلي، منشورات كلية الآداب- جامعة المنصورة، مصر، 2008.

كتب علم الاجتماع:

11. سميحة كرم توفيق، مدخل إلى العلاقات الأسرية، مكتبة الأنجلو المصرية، 1996.

12. محمد عبدالمحسن التويجري، الأسرة و التنشئة الاجتماعية في المجتمع العربي السعودي، الطبعة الأولى، مكتبة العبيكان، الرياض، 2001.

13. بيري، الوحيشي أحمد ، الأسرة والزواج : مقدمة في علم الاجتماع العائلي، طرابلس، الجامعة المفتوحة، 1998.
14. عبدالرحمن الصابوني، نظام الأسرة و حل مشكلاتها في ضوء الاسلام، دار الفكر، بيروت-لبنان.
15. إحسان زكي و صفاء هدى، رعاية الأسرة و الطفولة، الطبعة الأولى، دار القلم للنشر والتوزيع، دبي، 1987.

البحوث:

16. القاضي كاظم عبدالجاسم الزبيدي، الحماية القانونية من العنف الأسري في القانون العراقي، بحث منشور على الموقع الإلكتروني www.iraqia.iq في تاريخ 11\7\2016..
17. احمد زايد، الأسرة و المدينة و الخدمات الاجتماعية، المنظور السيسولوجي-الأسرة والمدينة و التحولات الاجتماعية بين التنمية والتحديث، سلسلة دراسات الاجتماعية و العمالية، المكتب التنفيذي لمجلس الوزراء العمل و الشؤون الاجتماعية بدول مجلس التعاون لدول الخليج العربية، العدد، 1998.
18. د.زينب إبراهيم العزبي، علم الاجتماع العائلي، برنامج دراسة، www.olc.edu.eg.
19. د. منصف المحواشي، المساواة والشراكة الزوجية في تشريعات الأحوال الشخصية التونسية الثابت و المتحول، مؤتمر كلية الحقوق جامعة عمان، من 20-21\4\2010.
20. القاضي سالم روضان الموسوي، أحكام اليتيم في القانون، بحث منشور الحوار المتمدن العدد 2262، في الموقع الإلكتروني www.ahwar.org في تاريخ 25/4/2008.

القوانين و الموائيق الدولية:

1. القانون المدني العراقي رقم 40 لسنة 1951.
2. قانون العقوبات العراقي رقم 111 لسنة 1969.
3. قانون الأحوال الشخصية العراقي رقم 188 لسنة 1959.
4. قانون رعاية القاصرين رقم 78 لسنة 1980
5. قانون رعاية الأحداث رقم 76 لسنة 1983
6. قانون مناهضة العنف الأسري في إقليم كردستان رقم 8 لسنة 2011
7. قانون المدني المصري رقم 131 لسنة 1948

8. قانون المدني السوري رقم 84 لسنة 1949
9. قانون المدني اللبناني لسنة 1932
10. قانون الأحوال الشخصية التونسي 1956
11. قانون الأسرة الجزائري رقم 84-11 لسنة 1984
12. قانون اسرة السويدي 1987
13. إعلان العالمي لحقوق الإنسان
14. العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية
15. العهد الدولي الخاص بالحقوق الاقتصادية والاجتماعية والثقافية 1966

hususu da ihmal edilmemiştir. Türk Medenî Kanunu'na (madde 185, 327) bakıldığında da çocuğun bakım, eğitim ve gözetiminin eşler tarafından elbirliği ile sağlanması karı-koca açısından bir yükümlülük olarak görülmüş ve bu mevzu muhtelif başlık ve maddeler altında işlenmiştir.

"Aile İçi Eğitim" ana temalı çalıştay için hazırladığımız bu metinde anne babanın birlikteliğinde rutin bir faaliyet olarak yürütülen çocuğun terbiye/eğitim faaliyetinin bir vesileyle evlilik bağının sona ermesi neticesinde kimin eliyle deruhte edileceğini görme gayreti içerisinde olacağız. Aynı zamanda bu çalışma, "hidâne" diye ifade edilen çocuğun bakım, gözetim ve eğitiminin İslâm Hukuku ile Türk Medenî Kanunu'nda nasıl ele alındığını, benzer ve farklı yönlerini de görmeyi hedeflemektedir.

Kavramsal Çerçeve

İslâm Dini, toplumun en küçük yapı taşı olan aileye⁷ ve aile fertlerinden biri olan çocuğu önemsemiş ve çocuğa bir takım haklar vermiştir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen hadisler esas alındığında İslâm'da çocuk hakları şu noktalarda toplanmıştır: Güzel isim, iyi terbiye, evlendirme ve eşit muamele. Bunların yanı sıra emzirme ve nafaka haklarını da zikretmek gerekir.⁸

Şüphe yok ki evlilik bağının sona ermesi, bu evlilikten meydana gelen çocuklar için bir takım hukuki neticeler doğurmaktadır. Örneğin çocuğun nesebinin sübûtu, süt emme döneminde emzirilmesi, bakılıp büyütülmesinin yanı sıra eğitilerek terbiye edilmesi, bu neticelerin başlıcalarını oluşturur.⁹

Çalıştayı başlığına bakıldığında aile ve eğitim kavramlarının yanı sıra zımnen bir kavram daha karşımıza çıkmaktadır ki o da çocuk'tur. Aile; kan veya evlilik bağı ile birbirine bağlı olan fertleri ifade ederken daha özel bir anlama sahip olan eğitim kavramı formel bir yapıya bürünmeden önce, bir diğer ifade ile henüz kurumsallaşmadan önce

⁷ Aile: Akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluk. Bkz., Mehmet Akif Aydın, "Aile", *DİA*, II, s. 196.

⁸ Daha fazla bilgi için bkz., M. Akif Aydın, "Çocuk", *DİA*, VIII, s. 355-356.

⁹ Nuri Kahveci, İslâm Aile Hukuku, Hikmetevi Yay., s. 254-255.

daha üst bir başlık olan terbiye kavramı içerisinde mütalaa edilmekteydi. Özellikle eğitim kavramına günümüzde yüklenen dar anlam bir tarafa bırakılacak olursa, bu kavramın klasik İslâm Hukuk literatüründe çocuğun bakım, gözetim ve terbiyesini/eğitimi de kapsayacak şekilde özel bir kavramın kullanıldığı görülür ki bu kavram da "hidâne"dir. Aile ve eğitim hakkında verilen kısa bilgilerden sonra çocuk hakkında da yeteri kadar malumat sunulduktan sonra konuyu ele almak daha uygun olacaktır.

a. Çocuk:

İslâm Hukuku'nda doğumla başlayan ve ergenlik çağına kadar devam eden döneme "çocukluk", bu dönemi yaşayan kimseye de "çocuk" denir. Çocukluk, doğumdan temyiz çağına ve temyizden ergenliğe kadar olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci dönemdeki çocuğa "gayri mümeyyiz", temyiz çağındakine de "mümeyyiz" denir. Her iki dönemdeki çocuk farklı dini-hukuki hükümlere tabidir. İslâm hukuku ana rahminde teşekkül ettiği andan itibaren insanla ilgilenmekte ve hayatının her safhasına ait çeşitli hükümler koymaktadır.¹⁰

İslâm Hukuku'nda cenin ne tam vücup ehliyetine ne de eda ehliyetine sahiptir. Fakat ceninin sağ doğma ihtimaline binaen¹¹ lehine olan miras, hibe ve vasiyet gibi haklara sahip olur. Ne var ki hâlihazırda cenin hayatta olmadığından kendisi için velâyet/vesâyet de söz konusu olmayacaktır.¹² Sağ doğmakla insan hayatında yeni bir safha olan çocukluk dönemi başlamaktadır.¹³ Doğduktan sonra ise صبي / صبية "sabiyy/sabiyye", طفل "tıfl", غلام "ğulâm", صغيرة / صغير "sağîr/sağîre", جارية "câriye" şeklinde ifade edilen çocuğun¹⁴ çocukluk hali, buluş yaşına ulaşmasıyla sona erer.¹⁵

¹⁰ M. Akif Aydın, "Çocuk", *DİA*, VIII, s. 361.

¹¹ İrade beyanına ve kanuni temsilcinin onayına gerek olmadığı için.

¹² Bkz., Zekiyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 296-297.

¹³ M. Akif Aydın, "Çocuk", *DİA*, VIII, s. 361.

¹⁴ Erkek çocuk için ğulâm, sağîr ve sabiy; kız çocuğu için ise câriye, sağîre veya sabiyye tabiri kullanılır. Bazen de hem kız hem de erkek çocuk için "sağîr" ve "tıfl" ifadeleri kullanılır.

¹⁵ Celal Erbay, *İslâm Hukuku'nda Küçüklerin Himayesi*, s. 6, 106; Şevket Topal, Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı Ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet Ve Vesâyet Yetkisi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI, (2006), sy. 3, s. 258.

Ailede anne babadan birisinin ya da her ikisinin birden ölmesi, aileyi oluşturan üyelerden birisinin (anne, baba ya da çocuğun) terk etme/edilmesi, boşanma gibi nedenlere bağlı olarak yaş küçüklüğüne bağlı eksik ehliyet sebebiyle çocuklar maddi bir varlığa sahip olsalar bile belli bir yaşa kadar kişisel gelişimlerinin yanı sıra mallarının idaresi açısından da başkalarının velâyet¹⁶ ya da vesâyetine ihtiyaç duyarlar.¹⁷ Gerek çocuğun ferdi biyolojik yetersizliğinden gerekse de kısıtlı/kâsır olduğu için hukuki zorunluluktan kaynaklanan bu ihtiyaç baba veya dede gibi birinci dereceden yakın olan biri tarafından icra edilecekse buna velâyet denir ve bu anlamda çocuğun hem şahsi hem de mali işleri deruhte edilir. Fakat kimi durumlarda baba özellikle küçük çocuğunun mali işleri ile ilgilenmesi için birini tayin etmişse buna da vesâyet denir ve bu durumda vâsî, çocuğun sadece mali işlerini yürütür.¹⁸ İslâm Hukuku'nda biri direkt küçük çocuğun şahsı ile ilgili hakların kullanımına yönelik velâyet, ikincisi mallarının koruma ve idaresine yönelik velâyet, üçüncüsü de bedenen ve ruhen sağlıklı olarak yetiştirilmesini, gözetilip eğitilmesini konu alan velâyet (hidâne) olmak üzere üç türlü velâyet söz konusudur. Velâyet, hidânenen daha üst bir kavram olup velâyetin bir türü olan kişi üzerindeki velâyet (el-velâye ale'n-nefs) ile hidâne arasında yakın bir bağ, adeta iç içelik söz konusudur. Bu iki tür velâyet arasındaki fark veya çatışma, evlilik bağı devam ettiği müddetçe küçüğün bakım ve gözetimini anne-baba birlikte üstlendiklerinden fazla hissedilmez. Fakat evlilik sona erdiği zaman prensip olarak velâyetin babaya veya asabe adı verilen diğer erkek akrabaya ait olması küçüğün bakım ve gözetimini sağlamada yetersiz kalabileceğinden velâyetin diğer bir türü olan hidâne kavramı doğmuş ve bu aşamada annenin yanı sıra ailenin diğer kadın üyeleri de devreye sokularak küçüğün en iyi şekilde yetişmesi için adeta bir iş bölümüne, yetki ve sorumluluk paylaşımına gidilmiştir.¹⁹

¹⁶ Velâyet; çocuğun mallarının idaresi, nafakasının temini, şahsına bağlı hakların kullanımı ve geleceğini ilgilendiren köklü kararların alınması şeklinde özetlenebilir. Bkz., Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, XVII, s. 468.

¹⁷ Bkz., Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, IV, s. 41; Topal, s. 260, 262.

¹⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 253-254; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s. 282.

¹⁹ Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, XVII, s. 467; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 394.

baktığımızda ise gerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri ve gerekse sahabe uygulamalarında hidâne konusu ile ilgili önemli açıklama ve örnekler görmekteyiz.²⁵

Sözlükte "hidâne": الحَضَن kelimesinden alınmış olup koltuk altından كَشَح (böğür) denen yere kadar olan kısma denir. كَشَح ise göğüs, pazular ve bunların arasında kalan bölgeye denir. الحَضَن kelimesi mutlak olarak zikredildiğinde "yan" anlamına gelir. حَضَن الرجل الصبي denildiğinde "bir adamın çocuğu gözetip eğitmesi" anlaşılar. حَضَان ve حَضْنَة şeklinde çoğulu yapılır. Erkek حَاضِن bayan ise حَاضِنَة şeklinde ifade edilir.²⁶

İstilahta "hidâne", İslâm hukukçuları tarafından farklı şekillerde tarif edilmiştir. Örneğin Hanefîlere göre hidâne, çocuğun, hidâne hakkı sahibi tarafından terbiye edilmesi,²⁷ annenin çocuğu babasından ayrı olarak kendi yanına alması, çocuğu koruması, imsak/yanında tutması ve elbiselerini yıkamasıdır.²⁸ Mâlikîlere göre, gecelediği yer, yiyecek, giyecek gibi hususlarda, gidiş-gelişlerinde çocuğu muhafaza etmek, bedenini temizlemek ve faydasına olan şeyleri yapmak,²⁹ Şâfiîlere göre, "kendi işini göremeyen kişileri maslahatları doğrultusunda eğitmek ve onları eza verici şeylerden korumak",³⁰ Hanbelîlere göre ise "sağır/küçük çocuk ve bu pozisyonda olan mecnûn ve ma'tûh gibi kişileri kendilerine gelebilecek zararlardan korumak ve onların faydalarına olan fiiller ile terbiyelerini sağlamak"³¹ şeklinde tarif edilmiştir. Yine "Hidâne, kendi işlerini göremeyen belirli yaştaki çocuğun, mahremeleri arasında bu hususta hak sahibi olan biri tarafından terbiye edilmesidir,"³² şeklinde de tarif edilmiştir.

²⁵ Adnan Memduhoğlu, *İslâm Hukuku'na Göre Çocuğun Bakım ve Terbiyesi (Hidâne)*, s. 71.

²⁶ Bkz., İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIII, s. 122-123; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, II, s. 73.

²⁷ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 555.

²⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, IV, s. 40.

²⁹ Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halîl*, IV, s. 207; Ahmed b. Çanim, *Fevâkihu'd-Divânî*, II, s. 65; Sâvî, *Hâşiyetu's-Sâvî*, II, s. 755; Mevâk., *et-Tâc ve'l-İklîl*, V, s. 594.

³⁰ Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 191; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, VII, s. 225; Zekeriya el-Ensârî, *Esnel-Metâlib*, III, s. 447; Nevevî, *Minhâcu't-Tâlibîn*, I, s. 266.

³¹ en-Necdî, *Hâşiyetu'r-Ravdu'l-Murbi'* Şerhu Zâdi'l-Mustakni', VII, s. 148; Buhûtî, *Ravdu'l-Murbi'* Şerhu Zâdi'l-Mustakni', s. 627; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ' an Metni'l-İknâ'*, V, s. 595-596; Suyûtî, Mustafa b. Sa'd b. Abduh, Ruheybanî, *Metâlibu Uli'n-Nuha fi Şerhi Çayeti'l-Müntehâ*, V, s. 665.

³² Muhyiddîn Abdulhamîd, *el-Ahvâlu's-Şahsiyye*, s. 393.

Yukarıdaki tariflerden de anlaşılacağı üzere İslâm hukukçuları hidâneyi tarif ederken farklı lafızlar kullanmış olsalar bile söz konusu ifadeler ortak bir mana etrafında dönmektedir. Fakat Şâfiî ve Hanbelîlerin yaptığı tarifler daha kuşatıcı olduğu için tercihe şayandır. Zira söz konusu tariflerde çocuğun yanı sıra mecnûn ve ma'tûh gibi kendi işini kendisi göremeyen kişiler de ilave edilmiştir.

Buna göre hidâne, sağır/küçük çocuk veya ma'tûhu kendilerine gelebilecek zararlardan korumak, kendi işlerini kendileri görebilecek seviyeye gelinceye kadar bunları korumak, eğitmek ve faydalarına olan işleri yapmaktır. Kısaca ifade etmek gerekirse İslâm Hukuku'nda hidâne *"Küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder. Bu hak ve sorumluluğu üstlenen kimseye hâdin (hâdine) denir. Kur'ân-ı Kerîm'de çocukların bakım: gözetim ve terbiyesiyle ilgili genel hükümler yer almakla birlikte hidâne konusuna özel olarak temas edilmemiştir. Hadisler ve Hz. Peygamber dönemindeki uygulama örnekleri de konuya belirli yönlerden sınırlı bir açıklama getirir. Bu sebeple hidâne hak ve sorumluluğunda kimlere öncelik tanınacağı ve bu kimselerde ne gibi özelliklerin aranacağı, hidâne hakkının mahiyeti ve kapsamı, çocuğun ve diğer ilgili kişilerin hakları, hidânenin sona ermesi gibi konularda klasik fıkıh literatüründe yer alan görüş ve öneriler, kısmen Hz. Peygamber ve sahabe dönemi uygulama örneklerinden kaynaklansa bile esasen fakihlerin şahsi müşahede ve tercihlerini ve dönemlerindeki tecrübe birikimini yansıtır."*³³

Hidânenin sebepleri ise eşlerin ayrılması, eşlerin veya eşlerden birinin ölmesidir. Hidânedan kasıt, çocuğun yiyecek, içecek ve giysilerini temin edip temizliğini yapmak ve yatacak yerini hazırlamak, çocuğun dini ve dünyevi terbiyesini/eğitimini sağlamak, uyurken veya uyanırken çocuğa gelebilecek zararlardan korumaktır.³⁴ Aslında hidâne, çocukla ilgili işleri düzene sokma ve çocuğu eğitme velâyetidir.³⁵

³³ Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, XVII, s. 467.

³⁴ Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, IV, s. 267.

³⁵ *Mu'cemu'l-Vasît*, I, s. 182.

Hidânenin hükmü: Terk edilmesi, çocuğun helakine sebebiyet vereceğinden ifa edilmesi vaciptir. Dolayısıyla çocuğu, söz konusu olabilecek helaklerden korumak ve kendisine infak etmek gerekir.³⁶ Hidâne meşru olup ister bir ücret mukabili yapılsın isterse de yapılmasın ecr ve sevabı olan bir husustur. Bununla birlikte hidâne; hikmet sahibi, güzel ahlaklı ve sabırlı olmayı, dikkatli davranmayı gerektiren bir iş olduğu gibi bakım ve terbiye esnasında çocuğa ve malına karşı kötü bir tavır takınmamayı gerektirir.³⁷

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَسَتَرْضِعُ لَهُ أُخْرَى

Velâyet türleri: Çocuk üzerindeki velâyetin iki vechesi vardır: a) Babanın anneye takdim edildiği velâyettir ki bu da mal ve nikah velâyetidir. b) Annenin babaya takdim edildiği velâyettir ki bu da hidâne ve radâ' velâyetidir.³⁸

1. Hidâne Hakkı:

Hidânenin kime ait bir hak olduğu veya çocuğu gözetip yetiştirecek kimse için bir hak mı yoksa sorumluluk mu teşkil ettiği öteden beri fakihler arasında tartışılmıştır. Kural olarak küçüğün velâyeti babaya; hidânesi ise anneye aittir. Ancak evlilik bağı devam ettiği sürece küçüğün bakım ve gözetimi anne-baba tarafından ortaklaşa yürütüldüğünden bu dönemde hidâne hakkının kime ait olacağı hususu önemli arz etmez. Fakat boşanma durumlarında çocuğun kime tevdi edileceği ve hidânesini kimin üstleneceği çoğu zaman önemli bir çekişme konusu olur.³⁹ Bu hususta İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: Kimi Hanefî ve Mâlikî fakihlerin yanı sıra Hanbelîlerden İbni Kayyim'e göre hidâne hem hâdinin hem de mahdûnun müşterek hakkıdır. Bu haklar taaruz ettiğinde mahdûnun hakkı daha evleviyet arz eder. Hâdinenin bu görevi icra etmesi gereken (yükümlü olduğu)

³⁶ İbn Kudâme, *Muğnî*, VIII, s. 237; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ'*, V, s. 496.

³⁷ Bkz., Şirbîni, *Muğnî'l-Muhtâc*, V, s. 209; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, X, s. 7296.

³⁸ Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fıkhî'l-İslâmî*, IV, s. 268.

³⁹ Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, XVII, s. 467; Mustafa Baktır, *İslâm Hukuku Açısından Çocuk Terbiyesi*, s. 56.

durumlarda çocuğun hak ve maslahatını gözetmek için hâdine bu göreve zorlanır.⁴⁰ Kimi Hanefî fakihlere, Mâlikîlerin meşhur görüşüne ve Şâfiîlerde mutemet olan görüşe göre ise hidâne, hâdinenin hakkı olduğundan hâdine bu göreve zorlanamaz. Bu hak kendisine has bir hak olup karşılıksız yapsa bile ıskât ile düşer. Şayet hidâne bir başkasının hakkı olsaydı hâdinenin ıskâtı ile düşmemesi gerekirdi.⁴¹ Fakat Hanbelîlerin meşhur görüşüne göre hâdinenin bu görevi icra etmesi gereken durumlar bundan müstesnadır.⁴² Bir grup Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî fakihe göre ise hidâne hakkı mahdûna mahsus bir hak olup hâdine bu görevi icra etmeye zorlanır. Dolayısıyla herhangi bir özür bulunmadıkça hâdininin ıskâtı ile bu hak düşmez.⁴³ Bunların dışında Mâlikîlere ait bir görüş daha vardır ki o da bu hakkın Allaha ait bir hak olduğu ve dolayısıyla hâdinin veya mahdûnun iradesi ile düşmeyeceği görüşüdür. Dolayısıyla bakıma muhtaç olan kişinin (çocuk, ma'tûh, mecnûn) ihtiyaçları (hidâne görevi) yapılmalı ve şayet bu işi yapacak bir hâdine veya veli yoksa bu durumda toplumun bu sorumluluğu üstlenmesi gerekir.⁴⁴

Hidâne hakkı müşterek bir haktır. Aynı zamanda bakım ve gözetimine ihtiyaç duyduğu kişiler için çocuk lehine sabit olan bir haktır ki bu hakkın da anneye ait olduğu ve ancak bir özür sebebiyle anneden alınabileceği ifade edilmiştir ki bu sayede çocuk, insanlar arasında hizmet, bakım, gözetim ve sabır gibi hususlarda kendisine en çok şefkat gösterebilecek kişi olan annesinden mahrum kalarak zarar görmesin.⁴⁵

Hidâneyi üstlenen kişinin çocuğun bakım, gözetim ve terbiyesini layıkı vechile yerine getirme sorumluluğunda olduğu, hatta bu açıdan hidânenin haktan ziyade sorumluluk vasfının ön plana çıktığı

⁴⁰ İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, s. 412; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 560; Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-Celîl fî Şerhi Muhtasari Halîl*, IV, s. 215; İbn Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, V, s. 405.

⁴¹ İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, s. 368; Ruaynî, *Mevâhibu'l-Celîl*, IV, s. 215; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, VII, s. 231.

⁴² Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ'*, V, s. 496.

⁴³ İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik*, IV, s. 180; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, V, s. 597; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, VII, s. 231.

⁴⁴ Tusûlî, *el-Behce fî Şerhi't-Tuhfe*, II, s. 72.

⁴⁵ Bkz., Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, X, s. 7296; Abdulhamîd, *el-Ahvâlu'ş-Şahiyye*, s. 395; Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fikhi'l-İslâmî*, IV, s. 272.

söylenebilir. Bu yüzden hidâneyi üstlenen kimsenin çocuğun yakını olması yeterli bir güvence sayılmayarak çocuğun velisine denetim, hâkime de hem denetim hem de gerektiğinde çocuğu ondan alıp sıradaki bir başka hak sahibine verme hakkı tanınmıştır.⁴⁶

Muhyiddîn Abdulhamîd, hidâne dönemine yönelik hakları şu şekilde özetlemiştir: Çocuk için iki dönem söz konusudur:

a) Çocuğun hidâne edileceği yaşa kadarki dönem: Bu dönemde biri çocuğun, diğeri hâdinenin olmak üzere iki haktan bahsedilir. Çocuğun iki hakkı vardır. Biri hâdine olan kişinin onun bakım, gözetim ve terbiyesini sağlaması; diğeri de şayet hâdineye ücret verilmesi gerekiyorsa, çocuğun nafakası kime ait ise hâdinenin ücretini vermesidir. Hâdinenin hakkı ise çocuğun kendi yanında kalması ve kendisinden alınmamasıdır.

b) Hidâne sonrası dönem: Bu dönemde çocuğun babası ile mahrem asabesine ait bir hak vardır ki o da çocuğun bunların yanında kalmasıdır.

Hidâne döneminde çocuk şu durumlarda hak sahibidir: a) Çocuğun hidâne sahibi olan annesi, babası ile anlaşp bir bedel mukabilinde hidâne hakkını iskat edemez. Zira böyle yapmakla çocuğun hakkını ihlal etmiş olacaktır ki iskatta bulunma yetkisi yoktur. Böyle bir durumda yapılan anlaşma geçersizdir. b) Şayet çocuğun annesi, kendi hidâne hakkından vazgeçmek suretiyle çocuğun babasıyla muhalaa yapmışsa, muhalaa geçerli olup bedel (yani hidâne hakkından vazgeçmesi) geçersizdir. c) Hidâne için aranan şartlar sadece birinde bulunuyor ise yine bu kişi hidânedan kaçamaz, kaçınırsa çocuğun hakkını koruma adına hidâneye zorlanır.

Hidâne döneminde hâdine ise şu durumlarda hak sahibidir: a) Çocuğu hidâne edenden başkası emziriyorsa, emziren kişi hidânenin icra edildiği evde bu görevini sürdürür. b) Baba, çocuğu, hidâne şartlarını haiz hâdineden alıp daha alt dereceden birine veremez. Çünkü burada da hâdinenin haklarını ihlal söz konusudur. c) Baba yine hâdinenin haklarını ihlale uğrayacağından çocuğu hâdinenin bulunduğu

⁴⁶ Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, XVII, s. 470; M. Selim Aslan, *İslâm Aile Hukuku*, s. 272-273.

şehirden alıp başka bir şehre götüremez.⁴⁷ Görüldüğü gibi hidâne kimi durumlarda çocuğun hakkı olurken kimi durumlarda da hâdinenin hem hak hem de sorumluluk sahibi olduğu görülür.

Hidânedede Öncelik Sırası:

İslâm hukukçuları bakıma muhtaç çocuğun maslahatı gereği bakım, gözetim ve terbiye işini yapabilecekler arasında bir sıralamaya gitmişler ve dolayısıyla bu vazifenin bir kadın eliyle icra edilmesinin daha uygun olacağı kanaatine varmışlardır.⁴⁸ Daha sonra yine aynı cinsten olup çocuğa daha yakın ve daha şefkatli olabileceklere öncelik vermişlerdir. Daha sonra çocuğun mahrem olan erkek asabelerine öncelik tanınmış ve genelde çocuğun maslahatı gözetilerek çocuğun belli bir yaşa ulaşmasına kadar hidâne vazifesini yapacak sınıflar sıralamaya tabi tutulurken ihtilaflar söz konusu olmuştur. Çocuk söz konusu yaşa ulaştığında ise erkekler, çocuğun terbiyesi hususunda kadınlardan daha kudretli kabul edilmiştir.⁴⁹ Buna göre gerek erkek gerekse de kız çocuklarında hidâne açısından aslanan, bu vazifenin anne/kadın eliyle yürütülmesidir. Kadınların bulunmadığı durumlarda bu bu görevi erkekler icra eder. Buradaki hikmet, çocukların terbiye edilip eğitilmesinde ve gerekli işlerinin görülmesinde kadınların daha çok şefkat ve merhamet sahibi olmalarıdır.⁵⁰ Hidâne hakkı hususunda sıralama şu şekildedir:

1- Anne: Hidâne, İslâm Dininin bir güzelliği ve çocuğu/tıfl gözetmesidir. Ebeveynler ayrılıp da geriye bir çocuk/veled bıraktıklarında hidâne hususunda öncelikli olan annedir. Zira anne, çocuğa karşı daha şefkatli/rıfk, daha sabırlı, daha merhametli olup çocuğun terbiyesi ve gelişimi hususunda daha çok marifet sahibidir.⁵¹ Boşama veya ölüm sebebiyle hidânedede anneye tanınan öncelik hakkı kaynağını şu hadislerden alır ve aynı zamanda bu hadisler hidânenin meşru oluşunun da delilidir:

⁴⁷ Muhyiddîn Abdulhamîd, *el-Ahvâlû's-Şahsiyye*, s. 400-401.

⁴⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, X, s. 7298.

⁴⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâî*, IV, s. 41; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 556-563; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, s. 367-372; Şîrâzî, *Mühezzeb*, III, s. 165; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 191; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kınâ'*, V, s. 500; İbn Kudâme, *Muğni'l-Muhtâc*, VIII, s. 237.

⁵⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâî*, IV, s. 41; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 191.

⁵¹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, X, s. 7296.

"Ey Allah'ın elçisi! Şu oğluma karnım yuva, göğsüm pınar, kucağım kundak olmuştur. Şimdi ise babası beni boşamıştır ve çocuğu benden çekip almak istemektedir." diyerek müracaatta bulununca Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Sen evlenmedikçe daha çok hak sahibisin."*⁵² cevabını vermiştir.

*"Her kim bir anneyle çocuğunun arasını ayırırsa Allah da kıyamet günü onunla sevdiğinin arasını ayırır."*⁵³

Benzer bir olay Hz. Ebu Bekir'in devlet başkanlığı döneminde meydana gelmiş. Hz. Ömer ile boşadığı karısı Ümmü Asım arasında çocukları Asım'ın kimde kalacağı hususunda anlaşmazlık çıkmış, nihayet halife Ebu Bekir Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulaması istikametinde çocuğun annesiyle birlikte kalmasına karar vermiştir. Hatta bu vesileyle halifenin Ömer'e. *"Annenin kokusu okşaması ve şefkati çocuk için büyüyüp kendi tercihini kullanıncaya kadar senin yanındaki petekli baldan daha hayırlıdır."*⁵⁴ demiştir. Fakihler, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabe dönemindeki bu uygulamalardan hareketle evlilik sonrasında çocuğun velâyetinin öncelikli olarak babaya; hidânesinin de anneye ait olacağına görüş birliği içindedir.⁵⁵

2- Annenin bulunmadığı ya da hastalık gibi hidâneye engel oluşturabilecek durumlarda anneden sonra hidâne hakkına daha layık olanlar annenin annesi, daha sonra da onun annesidir. Daha sonra babanın annesi, sonra babanın yukarıya doğru anneleri, daha sonra da babanın babasının annesidir. Hanefî ve Şâfiîlere göre durum böyle olup Mâlikîler sıralamada babanın annesini, annenin teyzesi ve halasından sonra zikretmişlerdir. Hanbelîler ise babadan sonra annenin nenesini zikrettikten sonra babanın yukarıya doğru annelerini zikretmişlerdir. Bu sınıflar usul yönüyle hidânedede öncelikli olanlardır.

⁵² أَنَّ امْرَأَةً قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ ابْنِي هَذَا كَانَ بَطْنِي لَهُ وَعَاءٌ وَتُدْيِي لَهُ سِقَاءٌ وَجَجْرِي لَهُ جَوَاءٌ وَإِنَّ أَبَاهُ طَلَّقَنِي Bkz., وَأَرَادَ أَنْ يَنْتَزِعَهُ مِنِّي. فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: «أَنْتِ أَحَقُّ بِهِ مَا لَمْ تُنْكِحِي Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 182; Ebû Dâvud, *Talâk*, 35; Dârekutnî, *Sünen*, Nikâh, 15.

⁵³ Bkz., Tirmizî, *Siyer*, 17. من فُزِقَ بَيْنَ وَالِدَةٍ وَوَلَدِهَا، فَفَرَّقَ اللَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَحَبَّتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

⁵⁴ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, s. 266.

⁵⁵ Bkz., İbn Kudâme, *Muğnî*, VIII, s. 238; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, VI, s. 389.

3- Yukarıdaki sıralamadan sonra Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre mahdûnun öz kız kardeşi gelir. Hanefî, Hanbelî ve Mâlikîlere göre bunlardan sonra ana bir kız kardeş ve sonra da baba bir kız kardeş gelir. Şâfiîler ise aksine nesepte mahdûnla müşterek olduğu için baba bir kız kardeşten sonra anne bir kız kardeşi zikretmiştir.

4- Daha sonra öz teyze, ana bir teyze, baba bir teyze gelir. Çünkü teyze, anne konumundadır. Daha sonra öz hala, ana bir hala ve baba bir hala gelir. Daha sonra annenin teyzeleri, babanın teyzeleri, daha sonra da annenin halaları gelir. Sonra da babanın halaları gelir.

5- Daha sonra da öz kardeşinin kızları, sonra erkek kardeşin kızları, daha sonra da onların anne ve babası gelir. Daha sonra kız kardeşlerinin kızları, sonra halalarının kızları, sonra teyzelerinin kızları, sonra babasının amcalarının kızları, sonra babasının halalarının kızları, daha sonra öncelik sırasına göre geriye kalan asabeler, sonra zevi'l-erhâm⁵⁶ gelir. Çocuğa bakacak hiçbir kimse kalmadığında da bu vazife en son devlete terettüp eder. Devleti temsilen kadı, çocuğun menfaatini gözeterek emin birisine teslim eder.⁵⁷

Hidâne görevini üstlenecek kadınlar sırasıyla şu şekildedir:

a) Hanefîlere göre: Anne, anneanne, baba anne, kız kardeşler, teyzeler, kız kardeşin kızları, erkek kardeşin kızları, halalar, miras tertibine göre asabeler.

b) Mâlikîlere göre: Anne, annenin nenesi, teyze, babanın yukarıya doğru neneleri, kız kardeş, hala, erkek kardeşin kızı, vasî, daha sonra da asabelerden en efdal olanlar.

c) Şâfiîlere göre: Anne, anneanne, babaanne, kız kardeşler, teyzeler, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, halalar, mirastaki sırasına göre asabedeki mahrem olanlar. Genel olarak Hanefîler ile aynıdır.

d) Hanbelîlere göre: Anne, anneanne, babaanne, dede ve yukarıya doğru anneleri, öz kız kardeş, ana bir kız kardeş, baba bir kız kardeş, öz teyze, ana bir teyze, baba bir teyze, hala, ana bir hala, baba bir

⁵⁶ Kadın tarafından olan erkek akrabalar.

⁵⁷ Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fikhi'l-İslâmî*, IV, s. 268-269; Baktır, *İslâm Hukuku Açısından Çocuk Terbiyesi*, 62.

hala, erkek kardeş kızı, babanın halasının kızı, daha sonra da en yakın asabeler.⁵⁸

Hidâne görevini üstlenecek erkekler ise sırasıyla şu şekildedir: Yukarıda zikri geçen kadınlar bulunmadığı zaman hidâne görevi sırasıyla, vâris olan mahrem erkek asabelere geçer. Buna göre yukarıya doğru babalar, dedeler, sonra erkek kardeşler ve onların aşağıya doğru çocukları, sonra amcalar ve çocukları gelir. Fakat fitneye mahal vermemek için şehvet duyulabilecek yaştaki kız çocukların hidâne görevi amca çocuklarına tevdi edilmez.

Hanefîlere göre erkek asabeler bulunmazsa bu görev zevi'l-erhâma intikal eder ve böylece ana bir kardeş, sonra onun oğlu, sonra ana bir amca, sonra öz dayı, sonra ana bir dayı gelir. İki amcanın bulunmasında olduğu gibi aynı derecede iki kişi bulunursa, bunlardan en çok verâ sahibi olan önceliklidir. Baba hidâne görevini icra ederken erkek çocuğu gözetmeli, terbiye verip ilim ve meslek öğretmelidir. Kız çocuğunu ise bir işte çalıştıramaz. Çünkü kız çocuk, kira usulüyle bir işte çalıştığında hidânenen mahrum kalır ki bu da şer'an hoş görülmez.⁵⁹ Anne hâdine olduğunda ise giyim vb. mahdûnun ihtiyaç duyduğu nafakayı babanın durumunu gözetip değerlendiren hâkimin vereceği karar doğrultusunda çocuğun babasından düzenli olarak günlük, haftalık veya aylık olarak alır. Baba, hâdineye: "*Bana gönder benimle yesin, sonra sana gönderirim.*" diyemeyeceği gibi hâdine de bu teklifi kabul edemez. Çünkü bu durumda çocuk zarar görebilir.⁶⁰

Genel olarak ifade etmek gerekirse hidâneye üç hakkın taalluk ettiği söylenebilir. Bunlardan birincisi hâdinenin hakkı, ikincisi mahdûnun hakkı, üçüncüsü de baba veya baba konumundaki kişinin hakkıdır. Bu üç hak arasında uyum sağlanabilirse maksada ve dolayısıyla şu neticelere ulaşılır:

⁵⁸ Bkz., Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, IV, s. 41; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 556-563; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, s. 367-372; Şîrâzî, *Mühezzebe*, III, s. 165; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 191; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ*, V, s. 500; İbn Kudâme, *Muğni*, VIII, s. 237.

⁵⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 564; III, s. 612; Bu hususta mezhepler arasında teferruatta bir takım ihtilaflar mevcuttur.

⁶⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 564; III, s. 612; Desûkî, *Hâşiyetu Desûkî*, II, s. 533.

1- Hâdineden başka çocuğa bakacak kimse yoksa, hâdine bu görevi icraya zorlanır.

2- Hâdineden başka bu görevi yapacak birileri varsa hâdine zorlanamaz. Zira bu durumda hidâne, hâdine için bir hak olup, çocuğun hâdine dışındaki mahremlerinin bulunması, çocuğa zarar vermeyecektir.

3- Kadın, çocuğu babasına bırakma şartıyla kocasıyla muhâla'a yapmışsa, Hanefîlere göre muhâla'a geçerli, fakat şart bâtıldır. Çünkü bu, çocuğun hakkı olup ihtiyaç duyduğu zamana kadar annesinin yanında kalmalıdır.

4- Şerî bir gerekçe olmadan baba, çocuğu hidâne hakkı sahibinden alıp başkasına veremez.

5- Çocuğu hâdineden başka biri emziriyorsa, emzirme işini hâdinenin yanında devam ettirir.⁶¹

2. Hidâne Ehliyeti ve Şartları

Bakıma muhtaç olan mahdûnun kendisinde ve terbiyesini üstlenen kişilerde birtakım şartlar aranır. Bu şartlardan bir kısmında erkek ve kadınlar müşterek iken sadece erkeklere ve kadınlara has şartlar da mevcuttur.

Mahdûnda aranan şartlar: Mahdûn; çocuk ve büyük bile olsa mecnûn ve ma'tûh gibi temyiz gücü olmadığı için kendi işini kendisi görememeli ve kendine gelecek zararları defedememelidir. Fakat buluğa eren reşit kişi için hidânedan bahsedilemez. Böyle biri anne-babasından dilediğinin yanında kalmayı tercih edebileceği gibi ayrı da yaşayabilir. Fakat ayrılmaması daha uygun görülür. Bu durumdaki bir kız çocuk ise anne babasından ayrılamaz. Böyle bir teşebbüste bulunursa anne-babasının, babası yoksa velisinin veya ailesinin buna

⁶¹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, X, s. 7297.

engel olması gerekir. Zira böyle bir ayrılık ile kız başına geleceklerden emin olamaz, kendisi ve ailesi rezil olabilir.⁶²

Kadın ve erkekte bulunması gereken şartlar:

a) Akıl: Ma'tûh ve deli olan kişi ehliyet sahibi olmadığı için hidâne hakkına sahip olamaz.⁶³

b) Bulûğ: Gayr-i mümeyyiz ve hatta mümeyyiz çocuğun, bir başkasını hidâne edemeyeceği hususunda İslâm hukukçularının ittifak ettiği söylenebilir. Zira kendi işlerini deruhte etmekten aciz olan biri nasıl olur da bir başkasının bakımını üstlenebilir? Bu şart aranır, çünkü bizzat kendisi başka birinin bakımına muhtaç olan bir sağîrin/küçük çocuğun, başkasının bakımını üstlenmesi düşünülemez. Aynı zamanda mümeyyiz olan çocuğun da bir başkasının bakımını üstlenemeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁴

c) Kudret: Kudretten kasıt, çocuğu terbiye etme/eğitebilmektir. Hidânenen güdülen asıl hedef çocuğu korumak ve gözetmektir. Dolayısıyla çocuğa bakacak kişilerin bunu yapabilecek kudrete sahip olmaları gerekir. Çocuğa hizmet edemeyeceği için gözleri kör olan, abraş/alacalı ve cüzzam gibi bulaşıcı hastalıklara mübtela olan, hizmette bulunamayacak derece yaşlı olan kişiler çocuğa zarar vereceğinden bu kişilerin hidâne hakkı söz konusu değildir.⁶⁵

d) Emniyet: Çocuğun teslim edileceği kişi güvenilir ve ahlaklı biri olmalıdır. Zira fâsık⁶⁶ olan, sağîr için güvenilir değildir. Bu şartı ileri süren İslâm hukukçuları tafsilatla farklı düşünmüşlerdir. Örneğin bu şartın, çocuğun aklının ermeyeceği döneme kadar hidâne için bir engel teşkil edemeyeceği, fakat bundan sonraki dönem için bir mâni oluşturacağı da ifade edilmiştir. Yine hâdinin veya hidâne talebinde

⁶² İbnî Cüzey, *el-Kavânînu'l-Fikhiyye*, s. 149; Şîrâzî, *Mühezzebe*, III, s. 164; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 191; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ'*, V, s. 496, 500; İbn Kudâme, *Muğni*, VIII, s. 239; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, X, s. 7304.

⁶³ Mâlikîler ayrıca rüşdü de şart koşmuş ve saçıp savuran sefihlerin hidâne sahibi olamayacağını ifade etmişlerdir. Çünkü böyle biri mahdûnun malını yok edebilir veya layık olmayan harcamalarda bulunabilir. Bkz., Sâvî, *Hâşiyetus-Sâvî*, II, s. 759.

⁶⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 555-556; Remlî, *Nihâyetul-Muhtâc*, VII, s. 231, 234.

⁶⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 197; Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fikhi'l-İslâmî*, IV, s. 269.

⁶⁶ Fâsık: Çokça içki içen, zina yapan, haram işlerle iştigal eden. Bkz., Desûkî, *Hâşiyetu Desûkî*, II, s. 528.

bulunan kişinin insanlar arasında fıskı ile meşhur olma şartını ileri sürenler de olmuştur. Bununla birlikte söz konusu fıskın, çocuğa zarar verebilecek tarzda olmasını da şart koşup bunu hâkimin takdirine bırakanlar da olmuştur.⁶⁷

e) Müslüman olma şartı: Bu şartı Şâfiî ve Hanbelîler ileri sürmüştür. Buna göre hâdin, yani erkek Müslüman olmalı, zira kafirin Müslüman çocuk üzerinde herhangi bir hidâne hakkı olamaz. Hanefî ve Mâlikîler ise Hz. Peygamberin (s.a.v.) bir çocuğu Müslüman olan babasıyla müşrik olan annesi arasında muhayyer bıraktığı rivayetten⁶⁸ hareketle ister anne olsun isterse de bir başkası olsun hâdinenin kitâbî veya gayr-ı kitâbî olabileceğini ifade etmiştir. Çünkü hidânenin illeti şefkat olup dinlerin değişmesiyle farklılık göstermeyecektir. Fakat bu görüş sahipleri mahdûnun gayri müslim olan hâdinenin yanında kalacağı müddet hususunda ihtilaf etmiştir.

İbni Âbidin hâdinede bulunması gereken şu on şarttan bahseder: Hür, âkil ve bâliğ olmalı, çocuğu eğitip koruyabilecek kudrete sahip olmalı, güvenilir olmalı, mürted olmamalı, çocuk için yabancı olacak biriyle evli olmamalı, çocuğun buğzettiği biriyle aynı evde oturmamalı, çocuğun annesi, teyzesi, halası ve ninesi gibi yakın bir mahremi olmalı, çocuğun zarar görebileceği tarzda fısk-ı⁶⁹ fücûr sahibi olmamalı.⁷⁰

Din birliği şartı: Burada din birliğinden kasıt, hâdin ve mahdûnun aynı dinden olmasıdır. Dolayısıyla mahdûn Müslümansa hâdin de Müslüman olmak durumundadır. Bu hususta İslâm hukukçuları ittifak halinde iken teferruatta farklı görüşler beyan etmişlerdir.⁷¹ Hâdin

⁶⁷ İlgili görüşler için bkz., İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 556; Desûkî, *Hâşiyetu Desûkî*, II, s. 528; İbn Hazm, *Muhallâ*, X, s. 143; Damad Efendi, *Mecmeu'l-Enhur*, I, s. 480; İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik*, IV, s. 181-182.

⁶⁸ Bu rivayette çocuk annesini tercih etmiştir. Bkz., İbn Mâce, *Ahkâm*, 22; لأنه صلى الله عليه وسلم خير. غلاماً بين أبيه المسلم وأمه المشركة، فقال إلى الأم، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «اللهم اهده، فعدل إلى أبيه»

⁶⁹ Muhyiddîn Abdulhamîd'in fısk ve fucur için verdiği örneklerden hareketle fıskın Allahın yasakladığı şeylerin yapılması; fücûrun da Allahın emrettiği şeylerin yapılmaması olduğu söylenebilir. Bkz., Muhyiddîn Abdulhamîd, *el-Ahvâlu's-Şahsiyye*, s. 394.

⁷⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 555.

⁷¹ Örneğin Hanefî, Şâfiî ve bir rivayetine göre Ahmed b. Hanbel küfrün tek bir millet oluşundan hareketle gayri müslimleri topluca tek bir din olarak telakki etmiştir. Bkz., Serahsî, *Mebûsât*, V, s. 48; XXX, s. 30-32; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 239; İbn Kudâme, *Muğni*, X, s. 166. Bunun haricinde küfrü, muhtelif dinler şeklinde yani Yahudi, Hristiyan, Mecusi ve putperestliği ayrı dinler olarak algılayan görüşün yanı sıra gayri müslimleri iki gruba ayırıp

Müslüman olmalı, zira kafirin Müslüman çocuk üzerinde herhangi bir hidâne hakkı olamaz.⁷²

Sadece erkeklere has olan şartlar:

Kadın ve erkeğin müştereken taşıması gereken şartlara ilaveten erkekte birtakım şartlar daha aranır. Örneğin Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve kimi Hanefîlere göre mahdûn kız ise erkek, bu kızın mahremi olmalıdır. Erkeğin kız ile halvetini önlemek için bu şart ileri sürülmüştür. Eğer kız, kendisine şehvet duyulamayacak kadar küçük ise bu şart aranmaz. Küçüklüğün alt sınırı için de yedi yaşını tayin etmişlerdir. Durum böyle olmakla birlikte kimi Şâfiî ve Hanefî fakihler fitneye mahal vermemek için burada yaşa itibar etmeyip, erkeğin mahrem olma şartında ısrar etmişlerdir.⁷³

Sadece kadınlara has olan şartlar:

Kadın ve erkeğin müştereken taşıması gereken şartlara ilaveten kadın için ileri sürülen şartlar da olmuştur. Buna göre kadın, mahdûna yabancı olan biri ile evli bulunmamalıdır. İster bu kişi mahdûnun annesi olsun isterse de başka biri olsun böyle biriyle evlenen kişinin hidâne hakkı düşecektir.⁷⁴ Bu şartın dayanağı daha önce de zikri geçen hadistir.⁷⁵

Durum böyle olmakla birlikte İslâm hukukçuları bu hususta ve böyle bir durumda annenin veya hâdinenin, mahdûnun babasından başkasıyla evlenmesi durumunda hidâne hakkının sâkit olacağı vakit üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Örneğin Hanefî, Mâlikî ve Şâfiîlere göre kadının, mahdûna yabancı/namahrem olan biriyle evlenmesi durumunda hidâne hakkı ortadan kalkar. Ne var ki mahdûn açısından zevi'l-erhâm olan (ذی رحم محرم) veya zî neseb (ذی نسب) olan biriyle

Yahudi ve Hristiyanları bir kategoride; Mecusi ve putperestleri de bir kategoride değerlendiren görüş de mevcuttur. Bkz., Desûkî, *Hâşiyetu Desûkî*, IV, s. 486; İbn Kudâme, *Muğnî*, VI, s. 368.

⁷² Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fikhi'l-İslâmî*, IV, s. 269.

⁷³ İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, s. 370; Desûkî, *Hâşiyetu Desûkî*, II, s. 529; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, VII, s. 227-228.

⁷⁴ Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fikhi'l-İslâmî*, IV, s. 269.

⁷⁵ أنت أحق به ما لم تنكح

evlenmesi durumunda bu hak ortadan kalkmaz.⁷⁶ Hasan-ı Basrî ile İbn Hazm'a göre ise kadının yabancı olan veya olmayan biriyle evlenmesi durumunda hidâne hakkı ortadan kalkmaz. Anne ve evlendiği kişi güvenilir olduğu müddetçe hidâne devam eder.⁷⁷ İslâm hukukçuları kadının yabancı biriyle evlenmesi durumunda hidâne hakkının ortadan kalkacağı hususunda ise Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre duhul olmasa bile sırf nikâh akdi ile hidâne ortadan kalkar.⁷⁸ Mâlikîlere göre ise mücerred nikâh akdi ile değil ancak duhul ile birlikte hidâne ortadan kalkar.⁷⁹

3. Hidâne Müddeti/Yaşı

İslâm hukukçuları hidânenin çocuğun doğumu ile başlayıp temyiz yaşına kadar devam edişinde hemfikir oldukları halde temyiz çağından sonra da devam edip etmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta kız ve erkek çocuk için farklı sürelerin tayin edildiği görülür.⁸⁰

Kız veya erkek çocuğun, kadının bakımına ihtiyaç duymayacağı zaman hidâne sona erer ki bu da temyiz, yani çocuğun yedi yaşına ulaştığı, yeme, giyinme ve temizlik/taharet gibi ihtiyaçlarını kendisi görebildiği dönemdir. Hanefî mezhebi "*Çocuklarınız yedi yaşına gelince onlara namazı emredin*"⁸¹ hadisi mucebince hareket edip hidânenin erkek çocuklarda yedi yaşına kadar devam ettiğini ifade etmiştir. Zira böyle bir emir ancak taharete güç yetirildikten sonra mümkün olabilir ki bu da yedi yaştır. Kızlarda ise bu süre kız hayız görünceye/bulûğa kadar devam eder. Çünkü her ne kadar kız çocuk yeme, içme, giyinme ve taharet işlerini başkasına ihtiyaç duymadan kendisi görebiliyorsa da kadınlık adabını öğrenmeye muhtaçtır ki bunu da en iyi bir kadın/hâdine yapabilir. Buluğdan sonra ise muhsan

⁷⁶ İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, s. 370; Desûkî, *Hâşiyetu Desûkî*, II, s. 529-530; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, VII, s. 230.

⁷⁷ Aynî, *el-Bînâye Şerhu'l-Hidâye*, V, s. 647; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, XVIII, s. 329.

⁷⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 556; İbn Kudâme, *Muğnî*, IX, s. 307.

⁷⁹ Desûkî, *Hâşiyetu Desûkî*, II, s. 529; Anne için, çocuğun hoşlanmayacağı bir yerde bakımını yapamayacağı şartı ile birlikte baba fakir olduğu halde gönüllü olarak hidânenen kaçınmamış olma şartı da ileri sürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz., Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslâmî*, X, s. 7308.

⁸⁰ Baktır, *İslâm Hukuku Açısından Çocuk Terbiyesi*, 59-60.

⁸¹ مروا أولادكم بالصلاة لسبع

olmaya ve korunmaya ihtiyaç duyar ki bu da en iyi baba/hâdin yanında mümkündür.⁸²

Hâkim, çocuğun ihtiyaç ve faydası doğrultusunda duruma göre çocuğun maslahatını gözetebilir.⁸³ Hidâne, çocukluk döneminde temyiz ile birlikte sona eren bir süreçtir. Temyizden buluğa kadarki devre de Kefâlet diye isimlendirilmiştir. Mâverdi ile aynı görüşü paylaşanlara göre temyiz ile bulug arasındaki döneme de hidâne denilir. Yedi yaşından buluğa kadarki döneme Kefâlet dendiği gibi hidâne de denilmiştir. Bunun lafzi bir ihtilaf olduğunu belirtmekte fayda vardır.⁸⁴

İmam Şâfiî, ister erkek çocuk olsun isterse de kız çocuk olsun temyiz çağına, yani yedi yaşına ulaşıncaya kadar çocuk üzerinde annenin daha çok hak sahibi olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla hidâne müddeti yedi yıldır. Tabi bu durumda çocuğun ma'tûh, deli ve engelli olmaması şarttır. Âkil olarak yedi yaşına girdiklerinde ise anne babadan birinin yanında kalma hususunda muhayyerdirler.⁸⁵

4. Çocuğun Nafakası ve Hidâne Ücreti:

İslâm hukukçuları evlilik bağı devam ettiği müddetçe annenin ücret talebinde bulunamayacağı hususunda ittifak etmiştir. Cumhura göre mahdûnun nafakası/masrafları kendi malından karşılanır. Eğer mahdûnun malı yoksa bu durumda babası veya nafakasını sağlamakla yükümlü diğer kişilere ait olur.⁸⁶ Çocuğun nafakasının babasına ait olduğu, babanın maddi olarak sıkıntılı olduğu durumlarda ise çocuğun malından harcama yapılacağı ve çocuğun malının bulunmaması durumunda da nafakasını babasının karşılayacağı da ifade edilmiştir. Bu nafaka da babadan ancak eda ve ibra ile sâkit olur.⁸⁷

Çocuğun bakım, gözetim ve eğitimi üstlenen kişinin ücret alıp alamayacağı hususunda genel olarak iki görüş hâkimdir:

⁸² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, IV, s. 42; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 566.

⁸³ Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fikhi'l-İslâmî*, IV, s. 272.

⁸⁴ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 191; Cemal, *Hâşiyetu'l-Cemel*, IV, s. 515.

⁸⁵ Cemal, *Hâşiyetu'l-Cemel*, IV, s. 516; İbni Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, V, s. 418.

⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 561-562; Sâvî, *Hâşiyetus-Sâvî*, c 2, s. 764-765; İbni Cüzey, *el-Kavânînu'l-Fikhiyye*, s. 149; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, X, s. 7316.

⁸⁷ Bkz., Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fikhi'l-İslâmî*, IV, s. 270.

1- Hanefîlerin dışındaki fakihlere göre hidâne görevini yapan kişi ister anne olsun isterse de bir başkası olsun kendisine ücret ödenmez. Çünkü anne, eş olduğu için nafakayı hak ederken annenin dışındakilerin nafakası da başkasına aittir ki o da babadır. Fakat mahdûn/bakıma muhtaç kişi yemeğinin pişmesi ve elbiselerinin yıkanması gibi bir ihtiyaç hasıl olduğunda hâdine ücret verilir.

2- Hanefîlere göre ise kadın/anne ister rici isterse de bain talak ile iddet beklesin fark etmez emzirme ücreti alamayacağı gibi hidâne için de ücret almaz. Çünkü evliyken veya boşama iddeti beklerken nafakayı hak eder. Bu nafaka da hidâne için yeterlidir. Fakat iddet bittikten sonra hidâne ücreti alabilir. Şayet hâdine/bakımı üstlenen kişi, mahdûnun annesinden başkası veya mahdûnun annesi olup çocuğun babasıyla evli olmayıp mu'taddesi de değilse/iddet beklemiyor ise ücreti hak eder. Yok eğer çocuğun babasıyla evli ise veya ric'î talak ile boşanmış olup iddet bekliyor ise bu çocuğa baktığı için bir ücret alamaz.⁸⁸

Çocuğun hidâne ücreti de aynen emzirme ücreti gibi olup anne, evli olduğu müddetçe bu ücreti hak etmez. Çünkü eş olduğu veya mu'tadde/boşama iddeti beklediği müddetçe anne zevciyyet nafakasını hak eder. Fakat söz konusu iddet bittikten sonra anne, emzirme ücretini hak ettiği gibi hidâne ücretini de hak eder. Anne dışındakiler ise daha hidâne başladığı andan itibaren hidâne ücretini hak eder. Hidâne ve radâ' ücretinin babanın malından karşılanması gerekir. Baba o an mevcut değilse bu ücret babanın zimmetinde bir deyn olarak yer alır ve ancak eda veya ibra ile düşer.⁸⁹

Hidânede hâdin ile mahdûnun meskenlerinin bulunmadığı durumlarda mesken ve hatta ihtiyacı varsa çocuk için hizmetçi ücreti (maddi durumuna göre) babaya aittir.⁹⁰

Hidânede teberrunün hükmü: Çocuğun hidâneye ehil olan akrabalarından biri bu vazifeyi gönüllü olarak yapmak ister ve anne de

⁸⁸ İbn Âbidin, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 560-561.

⁸⁹ Detaylı bilgi için bkz., Muhyiddîn Abdulhamîd, *el-Ahvâlû's-Şahsiyye*, s. 398-399; Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, IV, s. 271.

⁹⁰ İbn Âbidin, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 561-562; Sâvî, *Hâşiyetus-Sâvî*, II, s. 764-765; İbni Cüzey, *el-Kavânînu'l-Fıkhiyye*, s. 149.

ancak ücret mukabilinde bunu yapacağını beyan ederse bakılır; babanın maddi yeterliliği yerindeyse anneye ücretini ödemesi gerekir. Zira annenin hidânesi çocuk için daha iyi olup baba da infaka kabildir. Baba fakir olup çocuğun da harcayacağı bir malı yoksa bu iş, şayet ehil ise gönüllü olarak bu işi yapmayı isteyene verilir. Baba fakir olup süt emen çocuğun da malı yoksa ve aynı zamanda anne de ücretle bakma hususunda ısrar eder ve gönüllü olarak bu işi üstlenecek biri de bulunmuyorsa bu durumda anne hidâneye zorlanır, masrafı da baba üstlenir. Bu da ancak ibra ve eda ile sâkit olur.⁹¹

5. Hidâne Mekânı

Genel olarak İslâm hukukçularına göre tarafların evlilik bağının devam ettiği durumlarda, boşama veya vefat iddeti süresince hidâne mekânı, eşlerin beraber ikamet ettiği yerdir.⁹² Kocanın izni olmadan kadın buradan çıkamaz. Boşama iddeti bittikten sonra ise hidâne mekânı yine kocanın ikamet ettiği yerdir. Bu durumda baba çocuğunu göremeyeceği için kadın nikah akdinin yapıldığı yerden başka bir şehre taşınamaz. Çocuğu bırakıp gidebilir, ama bu durumda da hidâne hakkı ortadan kalkar. Annenin dışındaki hâdineler de yine babanın izni ver rızası olmadan çocuğu alıp başka bir memlekete taşınamaz. Yaparlarsa bunların da hidâne hakları düşer. Aynı şeyler erkeğin hâdin olduğu durumlar için de geçerlidir. Çünkü bu durumda da anne çocuğunu göremeyecektir.⁹³

Çocuğu Ziyaret Etme Hakkı Ve Sıklığı:

İslâm hukukçuları sılay-ı rahmi ve anne babanın maslahatını gözeterek şer'an hâdin/hâdine olmayan anne veya babanın çocuğunu görüp ziyaret etmesinin gerekliliğini ifade etmişlerdir. Örneğin Hanefîler, çocuğun hâdinenin yanında olması durumunda hâdinenin çocuğu babanın her gün görebileceği bir yere çıkarması gerektiğini

⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 559-560; Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fikhi'l-İslâmî*, IV, s. 271-272; Muhyiddîn Abdulhamîd, *el-Ahvâlu's-Şahsiyye*, s. 403-404.

⁹² Talak, 1: لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يُخْرِجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ

⁹³ el-Fetevâ'l-Hindiyye, I, s. 543-544; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 569-570; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, IV, s. 375-376; İbni Cüzey, *el-Kavânînu'l-Fikhiyye*, s. 149; Sâvî, *Hâşiyetus-Sâvî*, II, s. 762; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 201; İbn Kudâme, *Muğnî*, VIII, s. 237; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ'an Metni'l-İknâ'*, V, s. 500-501; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, X, s. 7317.

ifade etmişlerdir. Babanın hâdin olduğu durumlarda da aynı şey baba için geçerlidir. Kadının kendi anne babasını ziyaret etme sıklığı en fazla haftada birdir, teyze de böyledir.⁹⁴ Mâlikîlere göre anne küçük çocuğunu her gün; büyüğünü ise haftada bir görebilmelidir. Baba da buluş çağından önceki dönemde bulunan çocuğunu ziyaret etme hususunda anne gibidir. Buluşdan sonra ise arada bir görmesi yeterlidir.⁹⁵

Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise, çocuk temyiz yaşında babasının yanında kalmayı tercih ederse baba çocuğun annesini ziyaret etmesini engelleyemez. Fakat baba, kendisinin yanında kalmayı tercih eden kız çocuğunu korumak ve insanlar içine çokça çıkmasını önlemek için annesini ziyaret etmesini engelleyebilir. Ama çocuk ister kız isterse de erkek olsun baba, sılayı rahmi kesmemek için annenin kızı gelip ziyaret etmesine engel olamaz. Fakat anne, ziyaret saatini uzun tutmamalıdır. Eve girip ziyaret edebilir, fakat baba onun eve girmesini istemiyorsa annesiyle görüşmesi için çocuğu dışarıya çıkarır. Böyle bir ziyaret her gün değil; iki günde bir veya daha fazla aralıklarla olur. Eğer annenin evi babanın evine yakınsa bu durumda her gün de ziyaret edebilir. Kız veya erkek olsun fark etmez mahdûn hastalandığında onu tedavi etmede anne önceliklidir. Baba razı olursa tedavi baba evinde değilse annenin evinde gerçekleştirilir. Her halükarda anne ile baba halvetten sakınmalıdır.⁹⁶

6. Hidâne Hakkının Sükûtu/Düşmesi:

Genel olarak birtakım sebeplerden dolayı hidâne hakkı ortadan kalkar. Bunların biri seferdir. İslâm hukukçuları biri mukim olduğu halde ebeveyninden birinin istemesi durumunda çocuğu, ticaret veya ziyaret sebebiyle sonra dönmek üzere yanında yolculuğa çıkarması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre yolculuk halinde çocuk zarar görebileceğinden, mukim olan taraf hidâneye daha çok hak sahibidir. Hanbelîler buna ek olarak söz konusu durumda

⁹⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, s. 571.

⁹⁵ Desûkî, *Hâşiyetu Desûkî*, II, s. 531-532.

⁹⁶ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 200.

çocuğun annesinden koparılması suretiyle anneye zarar verilmemesini şart koşmuşlardır.⁹⁷

Çocuğun bakım ve terbiyesini üstlenen kişinin uzak bir yere taşınmasından dolayı çocuğun velisinin çocuğu alma hakkı doğar. Hanefîlere göre boşama iddeti bekleyen anne, babanın gelip çocuğu ziyaret edip aynı gün evine dönemeyeceği mesafeden uzak bir yere taşınması durumunda hidâne hakkı düşer. Anne dışında hidâne hakkına sahip olanlar ise sırf taşınmak suretiyle hidâne hakkını kaybeder. Şâfiîlere göre ise taşınma niyeti olduktan sonra bu mekânın uzak veya yakın olması fark etmez, hidâne hakkı düşer. Hanbelîler ise burada yolculuk mesafesini kasrı/seferiliği gerektiren mesafe olarak tayin etmişlerdir.⁹⁸

Hidâne hakkı sahibinin imtina etmesi; delilik gibi hidâneye ehil olmayan biri olması, hastalık, yaşlılık durumları ve çocuk için herhangi bir maslahatın oluşmadığı durumlarda da bu hak ortadan kalkar ve bir sonrakine intikal eder. Aynı zamanda bakıma muhtaç çocuğun işlerini deruhte edemeyeceği için kölelik de hidâneye mânidir. Fıskı veya küfrü, bakıma muhtaç çocuğu etkileyen fâsıkın ve kâfirin de hidâne hakkı düşer. Mahdûn için yabancı/namahrem olan biriyle evlenen kişinin de bu hakkı sâkit olur. Ancak çocuğun anneannesinin büyük babasıyla evlenmesi veya annesinin amcasıyla evlenmesi gibi durumlarda anne, çocuğun bir mahremiyle evleneceği için hidâne hakkı sâkit olmaz.⁹⁹ Yine Şâfiî ve Hanbelîlere göre küfür de hidâne hakkının ortadan kalkmasına sebep olur.¹⁰⁰ Ne var ki mâni zâil olduğunda, yani hidânenin sükûtuna sebep olan şey ortadan kalktığında hidâne hakkı tekrar hak sahibine geri döner.¹⁰¹ Mâlikî mezhebinin meşhur görüşüne göre burada hidâne hakkının ortadan kalkmasına sebep olan durumları birbirinden ayırmak gerekir. Şöyle ki hidâne; hastalık ve yolculuk gibi zaruri bir durumdan dolayı sâkit olmuş ise özrün ortadan kalkmasıyla birlikte hidâne hakkı da geri döner. Yok eğer hidâne hakkı, hâdinenin

⁹⁷ Desûkî, *Hâşiyetu Desûkî*, II, s. 531-532; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, VII, s. 234; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ'an Metni'l-İknâ'*, V, s. 500-501.

⁹⁸ Bkz. Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, X, s. 7310.

⁹⁹ Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, IV, s. 269-270.

¹⁰⁰ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, V, s. 198; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ'*, V, s. 498.

¹⁰¹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, IV, s. 42; Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, IX, s. 101; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ'an Metni'l-İknâ'*, V, s. 500.

evlenmesi veya kendi iradesiyle hidânedan vazgeçmesi gibi ihtiyari bir mahiyet arz ediyorsa daha sonra özür zâil olsa bile hidâne hakkı avdet etmez.¹⁰²

Temyiz çağından sonra mahdûnun/bakıma muhtaç çocuğun hükmü:

- Çocuk âkil olarak yedi yaşına erdiğinde anne babasından birini tercih etme hususunda muhayyerdir. Çünkü Peygamber Efendimiz bir erkek çocuğu, babası ile annesi arasında muhayyer bırakmıştır.¹⁰³ Dolayısıyla çocuk dilediğini tercih eder. Karı-koca kendi aralarında çocuğun kimin yanında kalacağını kararlaştırabilir. Çocuk, kendisine bakamayacak, koruyamayacak kişiyi tercih edemez.

- Kız yedi yaşına girdikten sonra kızın maslahatı söz konusu olacaksa ve kız çocuk babasının ikinci eşinden zarar görmeyecekse kızın babası hidâneye daha layıktır.

- Erkek çocuk ise rüşdünden sonra dilediği gibi olur. Kız çocuk evleninceye kadar babasının yanında kalır. Babası, bu kız çocuğu annesini ziyaretten dolayı veya annesinin bu kızı ziyaretinden dolayı men edemez.¹⁰⁴

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre; bir kadın Peygambere gelip: *"Ey Allah'ın Rasûlü kocam beni boşadıktan sonra bir de oğlumu yanımdan alıp götürmek istiyor. Oysa oğlum bana Ebû Inebe kuyusundan su (getirip) içirdi, bana faydalı oldu."* dedi. Rasûlullah da onlara: *"Onun hakkında kur'a çekiniz."* buyurdu. Bunun üzerine kadının kocası: *"Çocuk hakkında bana karşı kim hak iddia edebilir?"* dedi. Peygamber de (çocuğa dönerek): *"Şu babandır. Şu da annendir, onlardan istediğinin elini tut."* buyurdu. Çocuk da annesinin elini tuttu. Bunun üzerine kadın çocukla birlikte oradan uzaklaşıp gitti.¹⁰⁵

Buluntu çocuk diye ifade edilen lakit ya da yetim ve kimsesiz kimselere gelince bunların velisi yoksa *"Velisi olmayan kimsenin velisi"*

¹⁰² Desûkî, *Hâşiyetu Desûkî*, II, s. 532.

¹⁰³ Bkz., Tirmizî, Ahkâm, 21; İbn Mâce, Ahkâm, 22.

¹⁰⁴ Tuveycurî, *Mevsûatu'l-Fikhi'l-İslâmî*, IV, s. 270.

¹⁰⁵ Ebû Dâvud, Talâk, 35.

*sultandır.*¹⁰⁶ hadisi mucebince bunların velâyetini devlet üstlenir.¹⁰⁷ Dolayısıyla bunlar açısından hidâne, devlet eliyle yürütülür.

7. Türk Medenî Kanunu'na Göre Hidâne

İslâm Hukuku'nda çocuk için söz konusu edilen üç ayrı velâyet türü ve özellikle de şahsın velâyeti "el-velâye ale'n-nefs" ile iç içe olan hidâne, Türk Medenî Kanunu'nda genel olarak "velâyet" başlığı altında incelenmiştir. Dolayısıyla söz konusu velâyet hem çocuğun şahsını hem de mallarını kapsamaktadır. Çocuğun şahsına yönelik velâyet başlığı altına "çocuk üzerindeki egemenlik", "çocuğun özadı" ve "çocuğun yerleşim yeri" gibi konular girmektedir.¹⁰⁸

Velâyet altında bulunan çocuğun yasal yerleşim yerine bakınca bu mekan, ana ve babasının; ana ve babanın ortak yerleşim yeri yoksa, çocuğun kendisine bırakıldığı ana veya babanın yerleşim yeridir. Diğer hallerde çocuğun oturma yeri, onun yerleşim yeri sayılır.¹⁰⁹

Çocuğun yetiştirilmesi ve eğitilip terbiye edilmesine gelince, bu da ana-babaya aittir. Hatta bu, ana babaya tanınmış bir hak olduğu kadar, aynı zamanda onlara yükletilmiş oldukça ağır, fakat önemli bir yükümlülüktür. Fakat bu hak ve yükümlülük velâyete bağlıdır. Yani ana ve babanın velâyet hakkına sahip bulundukları sürece söz konusudur. Ana ve baba, çocuğun bakım ve eğitimi konusunda onun menfaatini göz önünde tutarak gerekli kararları alır ve uygularlar.¹¹⁰ Çocuğun eğitilmesi kavramına genel eğitim'(terbiye)'den¹¹¹ başka mesleki ve dini eğitim de girer.¹¹²

Yukarıda söz konusu edilen genel eğitimden kasıt, çocuğun erdemli, onurlu, vatanını ve milletini seven dürüst ve namuslu biri olarak yetişmesi için gerekli olan telkinlerde bulunma, ona daima iyi şeyler

¹⁰⁶ Tirmizî, Nikah, 15; Ebû Davud, Nikah, 20.

¹⁰⁷ Bkz., Merğinânî, *el-Hidâye*, I, s. 217.

¹⁰⁸ Bkz., Turgut Akıntürk, *Türk Medenî Hukuku*, II, s. 410-420.

¹⁰⁹ MK. 21.

¹¹⁰ MK. 339.

¹¹¹ MK. 340: "Ana ve baba, çocuğu olanaklarına göre eğitirler ve onun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâkî ve toplumsal gelişimini sağlar ve korurlar."

¹¹² MK. 341: "Çocuğun dinî eğitimini belirleme hakkı ana ve babaya aittir. Ana ve babanın bu konudaki haklarını sınırlandıracak her türlü sözleşme geçersizdir. Ergin, dinini seçmekte özgürdür."

öğretme, onun kötü yollara düşmemesi ve kötü alışkanlıklar edinmemesi için gerekli her türlü özeni ve çabayı sarf etmektir. Genel eğitim içine ayrıca çocuğun öğreniminin sağlanması da girer. Bu anlamda ana baba, çocuklarını okutmak, kültürlü ve meslek sahibi biri olarak topluma kazandırmak için gerekli gayreti göstermek ve tedbiri almakla da yükümlüdürler. Buna göre mali durumları elverdiği halde ana ve babanın okumak isteyen çocuklarına engel olmaları, onu tarlada veya işyerinde bir işçi ve bir ırgat gibi çalıştırmaları doğru değildir.¹¹³

Medenî Kanun'a göre velâyet, küçüklerin ve bazen de kısıtlı ergin çocukların gerek şahıslarına, gerek mallarına özen gösterme ve onları temsil etme konusunda kanunun ana ve babaya müştereken yüklediği yükümlülükle ile bu yükümlülüklerin iyi bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak üzere onlara tanıdığı hakların tümü olup bu hak kural olarak sadece birbirleriyle evli olan ana ve babaya tanınmıştır.¹¹⁴ Ana ve babadan biri ölür veya gaipliğine kara verilir, ya da kısıtlanırsa, velâyet hakkı tek başına diğerine intikal eder.¹¹⁵

Boşanma halinde ana baba artık velâyet hakkını birlikte kullanma haklarını kaybederler.¹¹⁶ Türk Medenî Kanunu çocukların bakım velâyetinin boşanan eşlerden hangisine verilmesi gerektiği konusunda belli ölçütler ve şartlar koymamış, bunu tamamen hâkimin takdir yetkisine bırakmıştır.¹¹⁷ Buna göre; *"Evlilik devam ettiği sürece ana ve baba velâyeti birlikte kullanırlar. Ortak hayata son verilmiş veya ayrılık hâli gerçekleşmişse hâkim, velâyeti eşlerden birine verebilir. Velâyet, ana ve babadan birinin ölümü hâlinde sağ kalana, boşanmada ise çocuk kendisine bırakılan tarafa aittir."*¹¹⁸ Görüldüğü üzere ayrılma ve boşanma hallerinde velâyetin kime ait olacağını tayin etme yetkisi hâkime aittir ve bu noktada hâkime geniş takdir yetkisi tanınmıştır.¹¹⁹

¹¹³ Akıntürk, *Türk Medenî Hukuku*, II, s. 412.

¹¹⁴ MK. 335/1: *"Ergin olmayan çocuk, ana ve babasının velâyeti altındadır."*; MK. 336: *"Evlilik devam ettiği sürece ana ve baba, velâyeti birlikte kullanırlar."*

¹¹⁵ Bkz., Akıntürk, *Türk Medenî Hukuku*, II, s. 406.

¹¹⁶ Ali İhsan Özuğur, *Boşanma, Ayrılık ve Evlenmenin İptali Davaları*, s. 830.

¹¹⁷ Velidedeoğlu, *Aile Hukuku*, s. 267; Akıntürk, *Aile Hukuku Dersleri*, s. 234; Ahmet Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, s. 94.

¹¹⁸ MK. 336.

¹¹⁹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, s. 397.

Eşler boşanma veya ayrılık davası açıldıktan sonra boşanma kararı kesinleşinceye kadar ayrı yaşama hakkına sahip olduklarından, çocukların anne babadan hangisinin yanında kalacağına hâkim karar verir. Hâkim, bu kararında çocuklar kendisine bırakılmamış olan eşin çocukların geçimine nasıl katkıda bulunacağı ve onlarla kişisel ilişkilerini nasıl sürdüreceği konularında da düzenleme yapmak durumundadır. Hâkim bunu yaparken çocukların menfaatini gözden uzak tutmamalıdır. Çocukların bakımına katkıda bulunmak üzere kendisine çocuk bırakılmayan eşin ödeyeceği nafakaya uygulamada "iştirak nafakası" denir.¹²⁰

Genel olarak bakıldığında boşanmanın eşler ve çocuklar ile ilgili hukuki neticelerinin olduğu görülür. Çocukların velâyeti, çocuklar ile kişisel ilişkiler ve çocukların bakım/iştirak nafakası gibi konular boşanmanın çocuklara dair hukuki neticelerini oluşturmaktadır. Boşanma neticesinde evlilik bağı kesin olarak sona ereceğinden o ana kadar ana babanın müştereken kullandıkları velâyet hakkının artık onlardan sadece birine bırakılması gerekecektir. Çocukların velâyetinin ana babadan hangisine bırakılacağı hususunda Medenî Kanun hâkime oldukça geniş bir salahiyet vermiştir. Dolayısıyla hâkim, bu yetkiyi kime vereceğini bizzat kendi kanaatine göre belirlemekte ve böylece çok ağır bir manevi sorumluluk altında bulunmaktadır. Hâkim, çocukların taraflardan hangisine bırakılacağına karar verirken çok dikkatli olmalı, bu hususta çocukların cinsiyetini, yaşını, huyunu, ana ve babanın karakterini, yaşama şeklini ve sosyal konumlarını göz önünde bulundurarak çocuğun menfaatini en iyi kollayacak şekilde bu yetkisini kullanmalıdır. Örneğin zaruret mecbur kalmadıkça ana şefkatine muhtaç olan çok küçük yaştaki çocukların velâyetini anaya; daha büyük olup disipline ihtiyacı olan erkek çocukların velâyetini de babaya vermelidir. Çocukların ana-babalarına karşı besledikleri duyguları da gözden kaçırmamalı ve bunu saptayabilmek için de bizzat çocukları dinlemelidir.¹²¹ Bunun yanı sıra tarafların mali durumları, yaşları, boşanmada kusurlu olup olmadıkları o kadar önemli değildir. Asıl önemli olan, çocuğun taraflardan hangisine bırakıldığında daha iyi

¹²⁰ Akıntürk, *Türk Medenî Hukuku*, II, s. 285-286.

¹²¹ Bkz., Özüğür, *Boşanma, Ayrılık ve Evlenmenin İptali Davaları*, s. 830; Akıntürk, *Türk Medenî Hukuku, Aile Hukuku*, II, s. 406.

yetiştirileceği ve bakılacağı, eğitim ve öğreniminin daha iyi sağlanacağıdır. Bu bağlamda şayet çocuğun menfaati bunu gerektiriyorsa hâkim onu mali durumu bozuk olan ve hatta boşanmada kusurlu olan tarafa bile verebilir.¹²²

Çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi yükümlülüğü, çocuk kendisine bırakılan tarafa aittir. Ancak bu hususta Medenî Kanun diğer tarafa da gücü oranında çocuğun bakım ve eğitimi ile ilgili giderlere katılma yükümlülüğü getirmiştir.¹²³ Daha önce de ifade edildiği gibi çocuğun kendisine bırakılmadığı tarafın bu yönde vereceği nafakaya iştirak nafakası denilir. Bunun miktarını tayin de yine hâkime aittir. Hâkim, böyle bir nafaka tayininde nafaka ödeyecek kişinin mali gücünü, çocuğun ihtiyaçlarını ve çocuğun kendisine bırakıldığı tarafın ekonomik durumunu da göz önünde bulundurmalıdır. İştirak nafakası, velâyet hükmünün kesinleştiği günden başlayıp çocuğun ergenlik çağına kadar devam eder. Bununla birlikte çocuk hala bakıma muhtaç ise çocuk, yardım nafakası isteyebilir.¹²⁴ Çocuk ergin olduğu halde eğitimi devam ediyorsa, ana ve baba durum ve koşullara göre kendilerinden beklenebilecek ölçüde olmak üzere, eğitimi sona erinceye kadar çocuğa bakmakla yükümlüdürler.¹²⁵

Türk Medenî Kanun'u md. 327'ye göre çocuğun bakımı, eğitimi ve korunması için gerekli giderler ana ve baba tarafından karşılanır. Ana ve baba, yoksul oldukları veya çocuğun özel durumu olağanüstü harcamalar yapılmasını gerektirdiği takdirde ya da olağan dışı herhangi bir sebebin varlığı halinde, hâkimin izniyle çocuğun mallarından onun bakım ve eğitimine yetecek belli bir miktar sarf edebilirler.¹²⁶

¹²² Fakat boşanma akıl hastalığı, terk etme, rezil edici/küçük düşürücü bir suçtan dolayı mahkumiyet ve haysiyetsiz hayat sürme gibi sebeplerden biri ile meydana gelmişse, bu durumlarda çocuğun akıl hastası ve suçlu olan tarafa bırakılmaması gerekir. Bkz., Velidedeoğlu, s. 267; Akıntürk, *Türk Medenî Hukuku*, II, s. 311.

¹²³ MK. 182/II: "*Velâyetin kullanılması kendisine verilmeyen eşin çocuk ile kişisel ilişkisinin düzenlenmesinde, çocuğun özellikle sağlık, eğitim ve ahlâk bakımından yararları esas tutulur. Bu eş, çocuğun bakım ve eğitim giderlerine gücü oranında katılmak zorundadır.*"

¹²⁴ Böyle bir talep için MK. 364/I'deki hüküm yani "*Herkes, yardım etmediği takdirde yoksulluğa düşecek olan üstsoyu ve altsoyu ile kardeşlerine nafaka vermekle yükümlüdür.*" hüküm mesnet teşkil eder.

¹²⁵ MK. 328/II.

¹²⁶ Ahmet Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, s. 95.

Çocuğun bakımı, eğitimi ve korunması için gerekli giderler ana ve baba tarafından karşılanır. Ana ve baba, yoksul oldukları veya çocuğun özel durumu olağanüstü harcamalar yapılmasını gerektirdiği takdirde ya da olağan dışı herhangi bir sebebin varlığı hâlinde, hâkimin izniyle çocuğun mallarından onun bakım ve eğitimine yetecek belli bir miktar sarf edebilirler.¹²⁷ Bunun yani ana ve babanın bakım borcu süresi, çocuğun ergin olmasına kadar devam eder. Çocuk ergin olduğu halde eğitimi devam ediyorsa, ana ve baba durum ve koşullara göre kendilerinden beklenebilecek ölçüde olmak üzere, eğitimi sona erinceye kadar çocuğa bakmakla yükümlüdürler.¹²⁸

Çocuklar, hâkimin kararıyla boşanan taraflardan hangisine verilmişse velâyet sadece o tarafa ait olup diğer tarafın çocuklar üzerindeki velâyet hakkı o andan itibaren sona erer. Fakat bu netice hiçbir zaman velâyet hakkı sona eren tarafın, çocukları ile kişisel ilişki kurma, yani onlarla görüşme, onları sevip okşama, alıp gezdirme, yedirip içirme ve giydirme hakkının olmadığı anlamına gelmez. Bilakis çocukları ile kişisel ilişki kurmak her ebeveynin en doğal hakkıdır. Medenî Kanun'un 182. maddesi bu hususu düzenlemektedir.¹²⁹ Çocuğun kendisine verildiği taraf, çocuğun verilmediği tarafın bu hakkını kullanmasına engel olamaz.¹³⁰ Fakat ebeveynler bu haklarını, çocuğun zarar göreceği bir şekilde kullanırlarsa bu hak kendilerinden alınabilir.¹³¹

¹²⁷ MK. 327.

¹²⁸ MK. 328.

¹²⁹ "Mahkeme boşanma veya ayrılığa karar verirken, olanak bulundukça ana ve babayı dinledikten ve çocuk vesâyet altında ise vasinin ve vesâyet makamının düşüncesini aldıktan sonra, ana ve babanın haklarını ve çocuk ile olan kişisel ilişkilerini düzenler. Velâyetin kullanılması kendisine verilmeyen eşin çocuk ile kişisel ilişkisinin düzenlenmesinde, çocuğun özellikle sağlık, eğitim ve ahlâk bakımından yararları esas tutulur. Bu eş, çocuğun bakım ve eğitim giderlerine gücü oranında katılmak zorundadır."

¹³⁰ Akıntürk, *Türk Medenî Hukuku, Aile Hukuku*, II, s. 314.

¹³¹ MK. 324/II.

SONUÇ

Türk Medenî Kanunu'nda da İslâm Hukuku'nda olduğu gibi mevzu "boşanma" ana başlığı altında daha çok "boşanmanın neticeleri" gibi yan başlıklar altında ele alınmıştır. Ne var ki çocukların bakım, gözetim ve eğitimi İslâm Hukuku'nda "hidâne/hadâne" gibi müstakil bir başlık geliştirilirken Medenî Kanun'da böyle özel bir başlık görülmez. Bu konu Medenî Kanun'da daha çok "velâyet" ana başlığı altında tüm yönleriyle ele alınmaktadır. Halbuki İslâm Hukuku'nda küçük çocuk ve bu hükümdeki kişilere yönelik velâyetlerden bahsedildikten sonra çocuğun şahsına yönelik velâyet ile iç içe olacak bir tarzda hidâne velâyetinden etraflı bir şekilde bahsedilmiştir.

Her iki hukuk sisteminde de çocuğun bakım, gözetim ve eğitiminin ana-baba tarafından birlikte yürütülen bir faaliyet olduğu vurgulanmış; ölüm ve özellikle de boşanma ile birlikte yürütülen bu faaliyetin artık taraflardan hangisinin eliyle yürütüleceğinin önemine dikkat çekilmiştir.

İslâm Hukuku'nda hidânenin bir hak mı, yoksa sorumluluk mu olduğu hususu tartışılmış ve bu hususta hâdinenin hakkı olduğu, çocuğun hakkı olduğu ve hem çocuk hem de hâdine arasında müşterek bir hak olduğu yönünde muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Medenî Kanun'da ise çocuğun bakım, gözetim ve eğitimi ana babaya tanınmış bir hak olduğu kadar, aynı zamanda onlara yükletilmiş ağır ve önemli bir yükümlülük olarak görülmüştür.

İslâm Hukuku'nda bir takım sebeplerden dolayı hidâne hakkı öncelikle anneye ve daha sonra da yine bayanlara tevdi edildikten sonra bu bayanların bulunmadığı durumlarda erkeklere verilmiştir. Hâlbuki Medenî Kanun'da ne böyle bir öncelik ne de bir sıralamaya rastlanır. Bu hususta verilen geniş yetki çerçevesinde hâkim; anne veya babadan birine bu velâyet yetkisini, dolayısıyla hidâne görevini verir. Böylece velâyet yetkisi verilen kişi çocuğun hem maddi hem de manevi işlerini deruhte eder. İslâm Hukuku'nda ise gerekli şartlar tahakkuk ettiğinde hidâne yetkisi anneye verilse de velâyet hala babaya aittir.

İslâm Hukuku'nda doğumla birlikte başlayan ve ergenlik dönemine kadar devam eden çocukluk dönemi, birincisi doğumdan yedi/temyiz yaşına kadar; ikincisi ise yedi yaşından buluğa kadar olmak üzere iki

ayrı evrede incelenmiştir. Hidânenin yedi yaşına kadar devam etmesi hususunda ittifak gözlenirken buluğa kadarki süreçte hidânenin devam edip etmeyeceği tartışılmıştır. Temyiz döneminden buluğa kadarki dönemi hidâne yerine "Kefâlet" şeklinde ifade eden hukukçular olsa bile bu döneme de hidâne deyip erkek çocukların babalarına verileceği kız çocukların ise hâdinenin yanında kalmaya devam edeceği söylenmiştir. Çocuk her ne kadar temyiz dönemine kadar annesinin yanında kalsa bile yine bu dönemde velisi baba olup, çocuğun maddi işlerini düzenleme görevi babadadır. Buluğ çağına geldiğinde kısıtlı/kâsır olma durumu hariç erkek çocukların muhayyerliğinden bahsedilirken kız çocukların bu dönemde daha çok korumaya ihtiyaç duyacaklarından babaya verileceklerinden bahsedilmiştir. Medenî Kanun'da ise böyle bir dönem ayırımına gitmeden velayet buluğa kadar ya anneye ya da babaya verilir. Çocuk her kime verilmişse artık bu dönem sona erinceye kadar onun maddi ve manevi işlerini verildiği taraf deruhte eder.

Her iki hukuk sisteminde de kadının başka biriyle evlenmesi durumunda bu yetkinin kendisinden alınacağından bahsedilmiş ve yine her iki hukuk sisteminde çocuk kendisine bırakılmayan kişinin, çocuğuyla kişisel ilişki kurma hakkından bahsedilmiş, fakat görüşme sıklığı gibi detaylarda farklı neticelere varılmıştır.

Hidâne ücretinin yanı sıra hâdinenin ve çocuğun nafakasına gelince İslâm Hukuku'nda öncelikle hâdine anne olup (boşama) iddeti beklerken herhangi bir ücret almaz. Zira bu dönemde kendisini boşayan koca tarafından kendisine nafaka ödenmektedir. Bu nafaka hem kendisinin hem de çocuğun işlerini görmede yeterli olacağından bu dönemde kadın için ekstra bir ücretten bahsedilmez. Yine annenin çocuğa bakmakla yükümlü olduğu durumlarda kendisine herhangi bir ücretin terettüp etmeyeceği, aksi takdirde yani çocuğa bakmak zorunda olmadığı durumlarda ücret alacağından bahsedilmiştir. Anne dışındakilerin ise hidânenin başladığı tarihten itibaren ücreti hak edeceği ifade edilmiştir. Nafakaya gelince evlilik bağının devam ettiği ve boşanma vaki olsa bile iddetin bitmediği dönemlerde nafakanın babaya ait olacağı ifade edilmiştir. İddetin bittiği dönemden sonra ise nafakanın öncelikle varsa çocuğun malından karşılanması gerektiği, aksi takdirde babadan tahsil edileceği söylenmiştir. Medenî Kanun'da ise

ocuk kendisine bırakılmayan tarafa tayin edilen süreye kadar nafaka bağlanmış, İştirâk nafakası adı altında her iki taraf da yükümlü tutulmuştur.

Hem İslâm Hukuku'nda hem de Medenî Kanun'da çocuğun bakım, gözetim ve eğitiminin yapılacağı yer çocuğun kendisine bırakıldığı ana veya babanın yerleşim yeridir.

KAYNAKÇA

- ABDULHAMÎD**, Muhyiddîn, *el-Ahvâlu's-Şahsiyye fi's-Şer'îati'l-İslâmiyye*, el-Mektebetu'l-Hanefiyye, İstanbul, ts.
- AHMED** b. Ğânim, Sâlim b. Mihna, Şihabuddin en-Nefrâvî el-Ezherî el-Mâlikî, *el-Fevâkihu'd-Divânî ala Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî*, I-II, Dâru'l-Fikr, yy., 1995.
- AHMED** b. Hanbel, *Müsned*, I-VIII, (Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1995.
- AKINTÜRK**, Turgut, *Türk Medenî Hukuku, Aile Hukuku* (Yeni Medenî Kanun'a Uyarlanmış), 11. Baskı, Beta Yay., İstanbul 2008.
- ASLAN**, M. Selim, *İslâm Aile Hukuku*, Emin Yay., Bursa 2015.
- AYDIN**, Mehmet Akif, "Aile", *DİA*, II, (196-200).
-----, "Çocuk", *DİA*, VIII, (355-363).
- AYNÎ**, Ebû Muhammed b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Ğitâbî Bedruddin, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, I-XIII, (1. Baskı), Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- BAKTIR**, Mustafa, *İslâm Hukuku Açısından Çocuk Terbiyesi*, (53-64), İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi-18, (İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu).
- BARDAKOĞLU**, Ali, "Hidâne", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, (467-471)
- BUHÂRÎ**, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- BUHÛTÎ**, Mansur b. Yunus b. Salahaddin İbn Hasen b. İdris, *Keşşâfü'l-Kınâ' an Metni'l-İknâ'*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1982.
-----, *er-Ravdu'l-Murbi' Şerh-u Zâdi'l-Müstekni'*, I, tahrir: Abdulkuddûs Muhammed Nezîr, Dâru'l-Müeyyid-Müessesetü'r-Risâle, yy., ts.
- CEMEL**, Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Uceylî el-Ezherî, *Hâşiyetu'l-Cemel ala Şerhi'l-Menhec*, I-V, Dâru'l-Fikr, yy., ts.
- DÂREKUTNÎ**, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, I-V, (1. Baskı), (thk. Şuayb el-Arnaut, Hasan Abdülmün'im Şelebî, Abdüllatif Hirzullah, Ahmed Berhum), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.
- DESÛKÎ**, Ebû Muhammed b. Ahmed b. Arafe, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr*, I-IV, (Derdîr'in "*Şerhu'l-Kebîr*"i ile birlikte), Dâru'l-Fikr, yy., ts.
- DÖNDÜREN**, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul 1995.
- EBÛ DÂVUD**, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- EN-NECDÎ**, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, *Hâşiyetu'r-Ravdu'l-Murbi' Şerhu Zâdi'l-Mustakni'*, I-VII, (1. Baskı), yy., 1397.
- ERBAY**, Celal, *İslâm Hukuku'nda Küçüklerin Himayesi*, Göytürk Matbaası, Bakü 1995.
- ERDOĞAN**, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (5. Baskı), Ensar Yay., İstanbul 2015.
- HARAŞÎ**, Ebû Abillâh Muhammed b. Abdullah, *Şerhu Muhtasar-ı Halîl*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- HATTÂB** er-Ruaynî, Şemsüddin Ebû Abillâh b. Muhammed b. Abdurrahman, *Mevâhibu'l-Celîl fi Şerhi Muhtasari Halîl*, I-VI, (3. Baskı), Dâru'l-Fikr, 1992.
- HEYET**, (Nizâmeddin el-Belhî başkanlığında), *el-Fetavâi Hindiyye*, I-VI, (2. Baskı), Dâru'l-Fikr, 1310.
- İBN ÂBİDİN**, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz, *Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-VI, (2. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992.
- İBNÎ CÜZEY**, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh, *el-Kavânînu'l-Fıkhiyye*, I, yy., ts.
- İBN EBÎ ŞEYBE**, Ebûbekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, I-VII, (1. Baskı), (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989.

- İBN FÂRİS**, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya el-Kazvini er-Râzî, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, I-VI, (2. Baskı), Dâru'l-Fikr, 1979.
- İBN HAZM**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, I-XII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- İBN HÜMÂM**, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid, *Fethu'l-Kadîr*, I-X, Dâru'l-Fikr, ts.
- İBN KAYYİM**, *Zâdu'l-Meâd fi Hedyi Ğayri'l-İbâd*, I-V, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1994.
- İBN MÂCE**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Zeyd, *Sünenü İbn Mâce*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- İBN MANZÛR**, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrikî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, (2. Baskı), Dâru Sâdir, Beyrut 1994.
- İBN NÜCEYM**, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahru'r-Râik Şerhü Kenzi'd-Dekâik*, I- VIII, (3. Baskı), Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, yy., ts.
- KAHVECİ**, İslâm Aile Hukuku, Hikmetevi Yay., İstanbul 2014.
- KÂSÂNÎ**, Alâaddün Ebî Bekir b. Mesud b. Ahmed, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I-VII, (2. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- MEMDUHOĞLU**, Adnan, *İslâm Hukuku'na Göre Çocuğun Bakım ve Terbiyesi (Hidâne)*, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi Dergisi, sy., 9-10, (71-83), Bişkek-2010.
- MERĠNÂNÎ**, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- MEVVÂK**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf, *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasari Halîl*, I-VIII, (1. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- MÜSLİM**, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- NESÂÎ**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâi*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- NEVEVÎ**, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetu'l-Müftin*, (thk., Kasım Ahmed İvez) Dâru'l-Fikr, (1. Baskı), 2005, yy.
- , *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe*, I-XX, (Subkî ve Mutî'nin "et-Tekmile"si ile birlikte), Dâru'l-Fikr, ts.
- , *Ravzâtü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, I-XII, (3. Baskı), (thk. Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1991.
- ÖZÜĞÜR**, Ali İhsan, *Boşanma, Ayrılık ve Evlenmenin İptali Davaları*, Seçkin Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara 2013.
- REMLÎ**, Şemsüddin Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed b. Hamza, *Nihâyetu'l-Muhtâc ila Şerhi'l- Minhâc*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- SÂVÎ**, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Halvetî, *Bulġatu's-Sâlik li Akrabi'l-Mesâlik el-Ma'rûf bi Hâşiyeti's-Sâvî ale's-Şerhi's-Saġîr*, I-IV, Dâru'l-Meârif, yy., ts.
- SERAHSÎ**, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, I-XXX, Beyrut 1993.
- SUYÛTÎ**, Mustafa b. Sa'd b. Abduh, Ruheybanî, *Metâlibu Uli'n-Nuha fi Şerhi Ğayeti'l-Müntehâ*, I-VI, Mektebü'l-İslâmî, 1994.
- ŞA'BAN**, Zekiyyuddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usul-i Fıkıh)*, (13. Baskı), (Çev.: İ. Kafi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2010.
- ŞEVKÂNÎ**, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh, el-Yemenî, *Neylû'l-Evtâr Şerhü Münteke'l-Ahbâr*, I-VIII, (1. Baskı), Dâru'l-Hadis, Mısır 1993.
- ŞİRÂZÎ**, Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Yûsuf, *el-Mühezzebe fî Fıkhi'l-İmâmî's-Şâfiî*, I-III, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- ŞİRBÎNÎ**, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib, *Muġni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, I-VI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

- TOPAL**, Şevket, "Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı Ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet Ve Vesâyet Yetkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI, (2006), sy. 3, (249-273).
- TUSÛLÎ**, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdisselam b. Ali, *el-Behce fi Şerhi't-Tuhfe*, (1. Baskı), (thk. Muhammed Abdulkadir Şahin), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- TUVEYCURÎ**, Muhammed b. İbrahim b. Abdillâh, *Mevsûatu'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Beytu'l-Efkârî'd- Düveliyye, (1. Baskı), I-V, 2009, yy.
- VELİDEDEOĞLU**, Hıfzı Veldet, *Türk Medeni Hukuku-Aile Hukuku*, Ankara 1960.
- YAMAN**, Ahmet, İslâm Aile Hukuku, (3. Baskı), Yediveren, Konya 2002.
- EBÛ ZEKERÎYA** el-Ensârî, b. Muhammed, *Esne'l-Metâlib fi Şerhi Ravzî't-Tâlib*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, (Remlî'nin "*Hâşiyetü'l-Kebîr*"i ile birlikte), yy., ts.
- ZEYLAÎ**, Fahreddin Osman b. Ali, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, I-IV, (1. Baskı), (thk., Muhammed Avâme), Beyrut 1997.
- , *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, I-VIII, (1.Baskı), Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye, Kâhire1893.
- ZUHAYLÎ**, Vehbe b. Mustafa, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, I-X, (3. Baskı), Dâru'l-Fıkr, Dimaşk, ts. (*el-Fıkhü'l-İslâmî*).

AİLE İÇİ EĞİTİM PERSPEKTİFİNDEN HİLM (YUMUŞAKLIK)

İbrahim Akgün¹

Giriş

Aile, nüfusu yenileme, millî kültürü taşıma, çocukları sosyalleőtirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik fonksiyonlarının yerine getirildiği bir müessese² olması itibariyle insan hayatında büyük rolü inkâr edilmez bir gerçektir.

Ayrıca aile sadece bir ekonomik menfaat birliği değildir. Aileyi bir bakkal, kooperatif veya őirket gibi görmek yanlıştır. Ve onu sürdüröbilmeyi zorlaőtırır.³

Dünya bir oyun sahnesine benzerse aile de bu sınırsız tiyatro içinde kendine has oyununu oynayan, böylece toplumun büyük sahnesinde oynanan oyuna özel katkıda bulunan, sınırları ve içindeki fertlerin rolleri oldukça belirgin ayrı bir oyun sahnesidir.⁴

Toplumun büyük sahnesine özel katkısı olan ailenin bünyesinde meydana gelen müsbet veya menfi dalgalanmalar tabiatıyla toplumda da kendini gösterecektir. Zira cemiyet nizamının temelini aile teşkil eder. Cemiyeti bir binaya benzetirsek aileler o binanın taş ve tuğlaları mesabesinde dir. Cemiyetlerin sağlamlığı, huzur ve saadeti onları teşkil eden ailenin saadet ve sıhhatiyle yakından ilgilidir. Cemiyetteki bozukluklar hiç şüphe yok ki, ailedeki bozuklukların tabiî bir neticesidir. Bu bakımdan, nesillerin ilk terbiye ocağı olan aile yuvalarının sağlam esaslara bağlı olarak kurulması gerekir.⁵

¹ Yrd. Doç. Dr. İğdir Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Öğretim Üyesi.

² Erkal, Mustafa, *Sosyoloji*, İst. 1993, s. 88.

³ Erkal, s. 89.

⁴ Akdeniz, Sabri, *Eğitim Sosyolojisi*, İst. 1990, s. 66.

⁵ (İhsan Atasoy vd.), *Aile*, İst. 1991. s.7.

Aile, toplumun ilk yapı taşı ve sosyal bir kurum olmasına rağmen, bir takım sosyolojik, iktisadî, hukukî ve psikolojik temellere dayanmaktadır. Onu güçlü kılan da hiç şüphesiz bu temellerin çeşitliliği ve sağlamlığıdır. Bu temeller içinde en önemlisi ve en etkin olanı ise, psikolojik olanıdır. Çünkü bu psikolojik temeller, insanın fitrî yapısı ile ilgilidir. Bu nedenle ailede önemli olan insandır ve insanın psikolojik yapısıdır.⁶

İnsanın bu psikolojik yönünün aile hayatındaki bu önemli konumundandır ki, Kur'an-ı Kerim şu ayet-i kerime ile bu hususa dikkat çekmektedir: *"Kaynaşmanız için size kendi(cinsi)- nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de Onun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır."*⁷

Ayette geçen *"kendi cinsinizden"* ifadesi fevkalade dikkat çekici bir husustur. Zira eğer Allah insanları hep erkek olarak, eşlerini de ayrı bir cins olarak, cinlerden ya da hayvanlardan yaratmış olsaydı, eşler arasında sevgi ve şefkat olmayacaktı. Hatta şefkat yerine nefret hâkim olacaktı.⁸ Çünkü, farklı iki cins canlıdan biri diğesinde sükûnet bulmaz. Nefsi onunla huzur bulmaz ve kalbi de ona meyletmez.⁹

Allah, maymun veya diğer bir hayvandan değil, kendi özlerinizden aynı insan, beşer cinsinden zevceler yaratmış. Kendilerine ısınasınız, meyledip ülfet eyleyesiniz, diye yaratmış. Çünkü cinsiyet koklaşmaya, ihtilaf/farklılık ürküntüye sebep olur. İnsan eşini başka hayvandan aramak mecburiyetinde kalsaydı ne kadar feci olurdu,¹⁰ düşünülmelidir.

Allah Teâlanın insanlara bahşettiği sayısız nimetlerden biri de yukarıda bahsi geçen ünsiyet ve ülfete temel teşkil eden aynı cinsten karı-koca arasındaki yaratılış birliğidir. Bu birliğin teminidir ki, karı-

⁶ Kırca, Celal, *Kur'an ve İnsan*, s. 123.

⁷ Rum, 21.

⁸ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, İst.1992, VI, 315.

⁹ Razî, Fahrettin, *Mefatihü'l- Gayb*, Tahran, ts. XXV, 110.

¹⁰ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 3811.

koca arasında sevgi ve merhamet duygusu yerleşmiş ve aile hayatı küçük bir cennet manasını taşır hale gelmiştir.

Aynı cinsten yaratılmasının aradaki sevgi ve şefkate temel teşkil ettiği gibi aile hayatında da birbirinde sükûnet bulma ve karı-koca yekdiğerinin kusurlarını örtme gibi hususlarda manevî bir elbise olma gibi ayrı bir nimet yönü vardır.

Kur'an-ı Kerimde Cenab-ı Hak bu hususa şöylece dikkat çekmektedir: *"...Kadınlar sizin için bir örtü, siz de onlar için bir örtüsünüz.."*¹¹ Yani iki nokta-i nazardan böyle birbirinizin elbisesi mesabesindeyiz. Bir taraftan elbise gibi yekdiğerinize sarılır, sarmalaşırsınız, diğer yönden elbisenin ayıpları örtmesi, soğuk-sıcaktan koruması gibi her biriniz diğèrinin halini örter, iffetini muhafaza edip fısk-u fücordan korur.¹²

Görölüyor ki, maddî ve manevî noktada birbirini bir elbise gibi koruma nimetini veren Cenab-ı Hak öbür taraftan da karı-koca arasına sevgi ve şefkat duygusunu yerleştirerek onların nazarlarını dışarıdan içeriye yani birbirlerine çevirmek suretiyle maddî ve manevî ahlakî tehlikelerden korumuştur ve dolayısıyla cehennem ateşinden korunma noktasında da karı-koca birbirlerine elbise olarak yaratılmış olması da mümkündür.

İslam toplumunun temelini aile teşkil eder. Ailenin temel fertleri de karı-kocadır. Çocuklar ikinci derecede ailenin fertleri arasındadır. Erkek ve kadının birbirine karşı ilgi duyan iki cins olarak yaratılması evliliğin ve aile ortamını oluşturma nın en itici gücüdür. Kur'an-ı Kerimde, kadın ve erkeğin birbirine eş olarak yaratılması, eşler arasında sevgi ve şefkatin peyda edilmesi Allah'ın ayetlerinden kabul edilmiştir.¹³ Ancak insanlar alışkanlık ve ülfet perdesi altında kalarak çoğu kez bu derin sevgi ve şefkatin Allah'ın varlığına ve birliğine delil olduğunu idrak edememektedirler. Oysa aynı ayette geçen *"kaynaşmanız için.."* ifadesi, eşlerin bir tesadüf eseri olarak değil, kasdî bir şekilde birbirine

¹¹ Bakara, 187.

¹² Alusî, *Ruhu'l-Meani*, Beyrut, 2001 II, 65; Elmalılı, I, 670.

¹³ Rum, 21 .

eş olarak yaratıldıklarını ve onları yaratan Zât'ın eğlenceden başka şeyler de istediğini göstermektedir.¹⁴

Yine söz konusu ayet-i kerimede iki mühim hususa dikkat çekilmektedir:

a- Erkeğin kadında sükunet bulması. Kadın için de durum aynıdır. Bu sükunet, hissî ve şehevî yönden olduğu gibi, aynı zamanda ruhî ve manevî yöndendir de...

Hakikaten insanın en muhtaç olduğu şey, kalbine karşı mukabil bir kalbin varlığıdır. Tâ ki her iki taraf, birbirleriyle sevgilerini, aşklarını, şevklerini mübadele ederek lezzet ve saadet duyulacak şeylerde birbirlerine yardımcı ve destek olsun. Kalplerin en lâtfi ve en şefkatlisi ise, hadiste " erkeğin bir parçası ve yarısı " olarak tabir edilen kadın kalbidir. Erkek ancak tam huzur, sükunet ve ünsiyet bulabilir.

b- Eşler arasında birbirlerine karşı sevgi ve şefkat konulmasıdır.¹⁵

Ayette bahsedilen ilahî sevgi bağı sebebiyle eşler, birbirlerine meyletmekte ve çocuklarını büyük bir ihtimamla büyütüp beslemektedirler. Ancak evlilik akdiyle/nikâhla meşru zeminde temerküz eden/odaklaşan sevgi ve cinsî mukarenet, kadın ve kocasının birbirlerinde sükun bulmalarına ve nesillerini devam ettirmelerine sebep teşkil edebilir. Çünkü gayr-i meşru ilişkiler içerisinde cinsî temas, sevgi kaynağı olamayacağı, neslin sıhhati ve toplumda ahlakî düzenin sürekliliğini sağlayamayacağı için yüce dinimiz İslam tarafından men edilmiştir.¹⁶

Gayr-ı meşru dairedeki ilişkiler sevgi kaynağı olamayacağındandır ki, eşler arasında ciddi sevgi ve merhamet, samimi ülfet ancak evlilik ile neşv-ü nema bulur. Koca akşama doğru işini bitirip evine dönünce, eşiyle, çocuklarıyla bir araya gelince, gündüz üzerine çöken sıkıntı ve üzüntüleri unuttur, yorgunluğu kalmaz. Kadının durumu da böyledir.

¹⁴ Yılmaz, M. Kâzım, *İslamda Aile ve çocuk Terbiyesi Sempozyumu*, B.y.y. ts. s. 27.

¹⁵ Dikmen, Mehmet, *İslamda Kadın Hakları*, İst. 1983, s. 77.

¹⁶ Duman, M. Zeki, *Kur'an-ı Kerimde Adab-ı Muaşeret*, İst. 1994, s. 4-5.

Kocasıyla bir araya gelince kendisini sıkan birçok şeyleri unuttur ve hayat arkadaşının yanında huzura kavuşur. İşte böylece eşlerden her biri derunî sükuneti diğerinin gölgesinde duyar, evlilik mutluluğunu bu gölgede hisseder.¹⁷

Cemiyetin nüvesini ve çekirdeğini teşkil eden ailenin bu büyük önemindedir ki, böyle bir müessese Allah'ın varlığına ve birliğine delil ve alamet olarak gösterilmekte ve düşünen kavimler için büyük ibret ve hikmetlerin bulunduğu dikkat çekilmektedir.¹⁸ Zira, bir toplumda aile kurulmazsa, bu; toplumun ve insanlığın çözülmesine yol açar. Bu açıdan insan için ailenin kurulması ve devamlılığını sağlamak, yaratılış gereği olarak en önemli vazifelerden biridir. Evlenmeyen, aile ve çocuk sevgisi tatmayan kimseler genellikle başka insanlara sevgi duymazlar.

Sevgi, merhamet ve şefkat gibi yüksek duyguların kaynağı aile yuvasıdır. Bu güzel duygular ailede filizlenir ve yeşerir. Bazı kaba ruhlu yaşlı bekârların hırçınlıkları, zalimce ve merhametsizce davranışları her zaman göze çarpar. Şüphesiz bunun da istisnaları vardır. Bir aile içinde sevgiyi tatmayanlar başkalarına değer vermesini de bilmezler.¹⁹

Bundan dolayı bu sevgi ve merhamet kanunu, neslin devamı için tek sebeptir, denilebilir. Ailede mevcut olan bu kanun ailelerden meydana gelen toplumda da mevcuttur. Eğer toplum fertleri arasında bu sevgi ve şefkat kanunu hükmederse toplum sağlıklı olur. Aksi takdirde toplumdaki güçsüz ve zayıflar daima ezilmeğe mahkum olurlar.²⁰

Kur'an-ı Kerim mezkur ayet-i kerimeler ışığında insanlığın dikkat nazarlarını ailenin psikolojik temelini teşkil eden eşler arasındaki sevgi ve şefkate tevcih ederken, diğer taraftan da meşru zeminde, Kur'an'ın çizgisinde teşkil edilen aile hayatının kıymetli meyveleri ve neticeleri olan evlat ve torunlara da dikkat çeker. Onların nimetiyet yönünü bildirerek tefekküre davet eder ve şöyle buyurur; *"Allah size*

¹⁷ Ulvan, Abdullah Nâsîh, *Terbiyetu'l-Evlad fi'l-İslam*, (Ter. Celal Yıldırım), Konya, 1992, I, 42.

¹⁸ Rum, 21.

¹⁹ Coşkun, Ahmet, *Sohbetler ve Hâtıralar*, Kayseri, 1996, s. 48.

²⁰ Yılmaz, M. Kâzım, *Kur'an Ailesi*, Şanlıurfa, 1994, s. 21.

kendilerinizden zevceler de verdi. Size zevcelerinizden oğullar ve torunlar da verdi. Sizi hoş nimetlerle rızıklandırdı. Şimdi batıla inanıyorlar da Allah'ın nimetlerini mi inkâr ediyorlar?"²¹

Görülüyor ki, Cenab-ı Hak, bu ayet-i kerime ile evlat ve torunların Allah'ın birer nimeti olduğu ve tesadüfen veyahut anne ve babaların münhasıran arzu ve iradesiyle olmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca evlat ve torunların baba ve dedelerine hizmette ve yardım etmedeki adeta yarış halinde olmaları²² da Allah'ın tefekküre değer büyük nimetlerindendir. Çünkü güç ve tâkattan kesilen ihtiyar anne- babalar ve dedeler güçlü ve kuvvetli olan evlat ve torunlarını kendi maddî güç ve kuvvetleriyle emirlerine musahhar edemezler. Ancak sonsuz bir kudret ve iradenin neticesinde o evlat ve torunların kalbine anne ve babalarına karşı koyduğu şefkat ve merhametin sonucu olabilir.

Alemde en üstün vasıflarla yaratılan varlık insandır. Sahip olduğu bu üstün meziyetler, insana diğer varlıklara verilmeyen yükümlülükleri de yüklemiştir. Akıl, anlama kabiliyeti, işitme görme konuşma gibi üstün meziyetlerden insan “ hesaba çekilecektir... kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”²³ Her eşyanın var oluşunun bir maksat ve gayesi olduğu gibi insan ve onun uzuvlarının da yaratılışlarının birtakım gayeleri vardır. Eşya ancak gayesine göre kullanıldığı takdirde gerçek değerini bulur.

Konuşma kabiliyeti insanlar için verilmiş değerlerin en önemlilerinden biridir. Bu kabiliyet ile insan hemcinsleriyle anlaşma imkanına sahip olur. Toplum halinde yaşamak mecburiyetinde olan insan, her gün defalarca bu kabiliyetini kullanarak etrafında dost veya düşman halkaları meydana getirir.

²¹ Nahl, 72.

²² Bkz. Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, V, 58; Alusî, *a.g.e.*, XIV, 190; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el- Ensârî, *el- Cami' li- Ahkâmî'l- Kur'ani'l- Azim*, Beyrut, 2003,X,94; Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *el Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil*, Beyrut, 1983, II, 419.

²³ İsrâ, 35.

Hayatımızı ilahi ölçülere göre sürdürmemizi emreden Yüce Allah, çevremizde dost kazanmamızın sırrını açıklarken şöyle buyurur: “*Allah’a çağırın, iyi iş yapan ve ben Müslümanlardanım diyenden daha güzel sözlü kim olabilir? İyilikle kötülük bir olmaz. (sen kötülü) en güzel olan şeyle sav; o zaman (bakarsın ki) seninle arasında düşmanlık olan kimse, sanki samimi bir dost oluvermiştir.*”²⁴

İnsanlara karşı iyi muamele ve güzel söz söyleme İslamın prensiplerindendir. Firavun’u hak dine davet için giden Hz. Musa ve Harun(a.s.)’a Allah, “*O’na yumuşak sözle konuşun...*”²⁵ emrini vererek kâfire yapılan tebliğin yumuşak ve güzel sözle yapılması gereğini ifade etmiştir.

Hz. Peygamber de bütün hayatı, üzerinde bulunduğu yüce ahlakı ve Allah’ın emri gereği²⁶ mü’minlere karşı şefkat ve merhametle muamele etmiş; şiddet, katı yüreklilik ve kaba konuşmaktan sakınmıştır.²⁷ Müminlere şefkat ve merhametle davranmasının Allah’ın rahmeti ile olması, Hz Peygamberin metanetle ve soğukkanlılıkla karşılaması ve onlara yumuşak davranmaya muvaffak kılınmasıdır. Öyle ki, Uhud savaşında kendisine muhalefet etmelerine rağmen yine de onların sıkıntılarından dolayı mahzun olmasıdır.²⁸ Peygamberimize hususi manada ilahi ikaz ve ihtar ile müminlere tevazu gösterip rıfk ile muamele etmesinin emredilmesi²⁹ bütün müminlerin birbirlerine karşı tevazu ve rıfk ile muamele etmesi noktasında umumi ilahi bir emirdir.

Eşlerin Birbirine Karşı Rıfk ile Muamele Etmesi

İslam milletin varlığını teşkil eden aile hayatının mesut ve huzurlu olması için, gerçek ve keskin hükümler beyan etmiştir. Bir milletin huzuru, terakki ve tealisi, o milletin fertlerini teşkil eden aile

²⁴ Fussilet, 33-34.

²⁵ Tâhâ, 44.

²⁶ Hicr, 88.

²⁷ Âl-i İmran, 159.

²⁸ Beydavî, Nasiruddin Abdullah b. Ömer, *Envaru’t- Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, I/307, Beyrut, 2000.

²⁹ Beydavî, II/249.

ocaklarının huzur ve saadetine bağlıdır. Binaenaleyh, ailenin çatısını teşkil eden ev reisi erkek ile medeniyet ve terakkinin tamamlayıcı unsuru ve erkeğin felaketini önlemeye sebep olan ev hanımı olan kadındır.

İnsanın küçük, hususi bir cenneti olan aile hayatının huzur ve saadetini devam ve tevalisi için eşlerin karşılıklı saygı ve sevgi esası çerçevesinde rıfk ve mülayemetle muamele etmeleri gerekir.

Mesela; erkek, devamlı hayatta ve mematta lazım olacak evin ihtiyacını, alenin nafakasını, mehrini ve her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli vazife ve iş görmektedir. İş yerinden, dükkânından, dairesinden, camisinden vs. vazifelerinden evine geldiği zaman hanımı güler yüzle, tatlı dille ve en güzel saygı ve sevgi ile taltif etmesi ve gereken hizmetinde bulunması lazımdır.

Kadın da, kocası gittiği zaman onun evini, çocuklarını bekliyor, yemeğini yapıyor, meşru dairededeki ihtiyaçlarını karşılayarak harama girmesine engel oluyor ve erkeklerin yapamayacağı pek çok vazifeleri yapmaktadır. Kadının bu ve benzeri vazifelerini de erkeğin takdir ederek iyi muamelede bulunması gerekir.

Binaenaleyh, şuurlu ve imanlı olan her erkek ve kadın, birbirlerini kötülemek değil, son derece birbirlerine ve yaptıkları vazifelere saygı gösterirler. Böylece karşılıklı sevgi, saygı ve takdirle mesut bir aile hayatı yaşarlar.

Ailenin hayatı yönetimi genel olarak erkeğe yüklenmiştir. Nitekim “*Erkekler kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamaktadırlar...*”³⁰ manasındaki ayet ve “*erkek aile fertlerinin yöneticisidir.*”³¹ anlamındaki hadis, ailenin yönetiminin erkeğe ait olduğunu ifade etmektedir. Erkeğin, aile kurumunu yönetmekten aciz

³⁰ Nisa,34.

³¹ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Beyrut, 1998, Nikâh,81; Müslim b. Haccac, el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, Beyrut, 1972, İmare,20; Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî, *es-Sünen*, Mısır, 1950. İmare,1; Tirmizî, Muhammed b. İsa, *el-Camiu’s-Sahih*, Kahire, ts Cihad, 27.

olması veya başka nedenlerle ailenin yönetimini kadın üstlenir. “*Kadın eşinin, evinin ve çocuklarının yöneticisidir*”³² anlamındaki hadiste ifade edildiği üzere, kadının da aile içinde yönetim sorumluluğu vardır.

A-Erkeğin sorumluluk ve Görevleri

“*Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki bir şeyden hoşlanmazsanız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.*”³³ anlamındaki ayet, eşlerle iyi geçinilmesini ifade etmektedir. Hatta aile reisi, evliliğin sağlıklı olarak devamı ve huzuru için eşine karşı şefkatli ve merhametli, güler yüzlü ve yumuşak davranmak, kaba ve kırıcı olmamak durumundadır.

1-Ev Halkına Selam Vermek

Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de müminlere başkalarının evlerine izin aldıktan sonra selam vererek girmelerini emrettiği gibi³⁴ kendi evlerine de girince selam vermelerini emretmektedir.³⁵

Zira, selamlaşmak İslâmın şairinden olan önemli bir husustur. Müslümanlar bunu sosyal hayatta ihya etmekle mükellef oldukları gibi aile hayatında da ihya ile vazifelidirler.

2-Ev Halkına güzel söz söylemek

“Güzel söz”den maksad; yalan, aldatma ve kırıcı olmayan, yapıcı, doğru ve gönül alıcı söz söylemektir. Binaenaleyh, Allah-u Teala Kur'an-ı Kerim'de mü'minlerin doğru söz söylemelerini emretmekte,³⁶ zulme uğrayanın dile getirmesi dışında çirkin sözlerin söylenmesini sevmediğini ve hoşnut olmadığını ifade etmektedir.³⁷

³² Buharî, Nikâh, 81; Müslim, İmare, 20.

³³ Nisa, 19.

³⁴ Nur, 27.

³⁵ Nur, 61.

³⁶ Ahzab, 70.

³⁷ Nisa, 148.

3-Problemleri büyütmemek ve Dargın Durmamak

Aile fertleri arasında zaman zaman bir takım problemler ve tartışmalar çıkabilir. Bunu normal karşılayıp büyütmemek, işi kavgaya götürmemek ve dargın durmamak, dinimizin istediği bir tavidir. Peygamberimizin (s.a.v.) “*Müslümanın, mümin kardeşiyle üç günden fazla küskün durması helal olmaz.*”³⁸ manasındaki hadisi aile fertleri şöyle dursun, Müslümanların birbirleriyle dargın durmamaları gerektiğini ifade etmektedir.

4-İşleri Aile Fertleriyle İstişare Etmek

Her seviyede işlerin, istişare ederek karara bağlanıp tatbik edilmesi Allah'ın emridir. Bu husus “*(Ey peygamberim)... iş konusunda onlarla (müminlerle) müşavere et...*”³⁹ manasındaki ayetten açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer bir ayet-i kerimede Yüce Allah'ın methettiği insanların vasıfları arasında “onların aralarında olan işleri danışma ile olduđu⁴⁰ hakikati de ifade edilmektedir. Bu manada eşler arasında güzellikle danışarak, görüşerek, konuşup anlaşmalarının istenmesi⁴¹ de Kur'anî emirler arasında yer almaktadır.

5-Kusurları Affetmek

Dünyada kusursuz insan yoktur. Her insanın mutlaka birçok hata ve kusuru vardır. Kimse kusur ve hatadan hâli değildir. Hata ve kusur işlemek insanın fitratında olan bir gerçektir. Kadın da insan olduğuna göre, elbette onun da kusurlarının olması kaçınılmazdır. Bu gerçekten hareketle hanımında gördüğü kusurları büyüterek ondan nefret etmek, hak ve insaf ölçüleriyle bağdaşması mümkün değildir. Dolayısıyla kişinin bazı davranışlarını beğenmediği hanımına karşı menfi bir tutum takınarak aile saadetini tahrip edici bir tavrın içine girmesi insaf ve adalet ölçüleriyle bağdaştırılması mümkün değildir. Çünkü insanın beğenilmeyen bazı davranış ve hareketleri olsa da başka beğenilen

³⁸ Tirmizî, Birr, 24.

³⁹ Âl-i İmran, 159.

⁴⁰ Şûra, 36-43.

⁴¹ Talak, 6.

müsbet tavır ve davranışlarından dolayı müsamaha nazarıyla nahoş hareketlerine bakılması daha insanî ve daha makuldür. Nitekim Peygamberimiz bir hadislerinde şöyle buyurur: “ Bir kimse hanımına kin beslemesin. Onun bir huyunu beğenmezse, bir başka huyunu beğenir.”⁴² Bu itibarla şu husus göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir ki, kusurları affedebilmek islamî ahlak ve faziletin bir nişanesi ve bir tezahürüdür. Nitekim Cenab-ı Hak bir ayet-i kerimede Cennetin muttakiler için hazırlandığını bildirdikten sonra muttakilerin vasıflarını sıralar ve o vasıflar arasında öfkelerini yenenlerin ve insanları affedenlerin olduğunu da bildirir. Allah bu kimseleri “*Muhsinler*” olarak tavsif edip onları sevdiğini, onları bağışlayacağını ve onları cennete koyacağını bildirmektedir.⁴³

6-Eşini Kötülememek ve Dövmemek

Erkeklerin eşlerini tahkir etmemeleri ve onlara şiddet uygulamamaları, evlilik müessesesinin sağlıklı ve mutlu olarak devam etmesi için önemli bir husustur. Kadınlar hakkında ne tavsiyede bulunursunuz diye soran sahabiye Resul-i Ekrem cevaben, onlara yediklerinden yedirmelerini, giydiklerinden giydirmelerini, onlara vurmamalarını ve onları kötülememelerini tavsiye eder.⁴⁴ Ayrıca hadis-i şerifte müminlerin iman bakımından en mükemmel olanlarının ahlaken en güzel olanları olduğu, hayırlıların eşlerine en hayırlı olanlar olduğu ifade edilir.⁴⁵ Diğer bir hadis-i şerifte Resul-i Ekrem bu konuda şöyle buyurur: “Sizin hayırlınız, eşi ve aile fertlerine hayırlı olanınızdır. Ben sizin, eşi ve aile fertlerine en hayırlı olanınızım.”⁴⁶ Bunlar ve bu manadaki hadisler erkeklerin eşlerine iyi davranmalarını ve onlara şiddet uygulamamalarını bildirmekte ve eşlere iyi ve yumuşak davranmayı iman ve ahlak ile irtibatlandırarak tekit etmektedir. Resul-i Ekrem Veda hutbesinde kıyamete kadar gelecek bütün insanlığa şu

⁴² Müslim, Radâ', 61.

⁴³ Âl-İmran, 134-135.

⁴⁴ Ebu Davud, Nikâh, 42.

⁴⁵ Buharî, Edeb, 112; Tirmizî, Radâ', 11.

⁴⁶ el-Büstî, Ebu Hâtim, Muhammed b. Hibban b. Ahmed, *el-Müsnedü's-Sahih*, Beyrut, 1987, Nikâh, IX, 484.

muhteşem mesajı sunmaktadır: “Ey insanlar! Kadınların haklarına riayet etmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve onların namuslarını ve ismetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz.”⁴⁷

B-Kadının Sorumluluk ve Görevleri

1-Eşine iyi davranması, saygılı olması

Karşılıklı olarak eşlerin birbirlerine saygılı olması esastır. Kadının, eşinin meşru isteklerini makul ve olumlu karşılaması gerekir. Bu, Allah ve peygamberin emridir Peygamberimiz bir hadis-i Şeriflerinde şöyle buyurmaktadırlar: *“iyi/saliha kadınlar itaatkârdırlar. Allah’ın kendilerini koruması sayesinde onlar da gaybı(namusu, eşinin malını-mülkünü ve haklarını) korurlar...”*⁴⁸

Ancak kadın eşinin Allah’a isyan manasını taşıyan isteklerine itaat ve iştirak etme mecburiyet ve mükellefiyetinde değildir. Bu husus herhangi bir sorumluluğu da mucib değildir. Nitekim bu konuda peygamberimiz şu hadisleriyle hükmü vermektedir. *“Kadın, eşinin Allah’a isyan olan isteklerine uymaz.”*⁴⁹ *“İnsana günah olan bir şeyi yapması emredildiği zaman, bu emir dinlenmez ve o kişiye itaat edilmez. İtaat ancak dine ve akla uygun olan (ma’ruf) şeylerde olur.”*⁵⁰

2-Güler Yüzlü Olması, İyilik ve Hizmetlerine Teşekkür Etmesi

Hoşgörülü ve güler yüzlü olmak, iyilikler karşısında müteşekkik olmak insanın temel ve aslî vazifesidir. Peygamberimiz: *“İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a da şükretmez.”*⁵¹ Hadis-i şerifiyle bu genel insanî ahlak ve prensibe işaret etmiştir. Kadının, eşine teşekkür etmesinin ehemmiyeti ve lüzumu hakkında ise, ilahî tehditle yüklü şunu bildirmektedir: *“Eşine teşekkür etmeyen kadına, Allah Teala itibar*

⁴⁷ Müslim, Hac,147; Ebu Davud, Hac, 57.

⁴⁸ Ebu Davud, Nikâh, 41.

⁴⁹ Buharî, Nikâh, 4.

⁵⁰ Buharî, Ahkâm, 4.

⁵¹ Tirmizî, Birr, 35.

etmez (merhamet nazarıyla bakmaz). Kadın, eşinden müstağni olamaz.”⁵² Eşi kendisinden razı olarak ölen kadın cennete girer”⁵³

C-Anne – Babanın Şefkatli Davranması Fitridir

Her anne ve baba, yaratılıştan gelen bir duygu ile çocuklarını sever ve şefkatle bağlarına basar. Onların terbiyesi ile ilgili her külfete isteyerek katlanırlar. Büyüyüp beslenmeleri ve iyi bir insan olarak cemiyete katılmaları için ellerinden gelen gayreti asla esirgemezler. Çoğu kendilerini helak etme pahasına da olsa çocuğunun hayat ve sıhhatini muhafaza ederler. Özellikle anne, bazen kendi ızdırabını duymaz, yavrusunun iniltisine kulak verir; açlığının farkında olmaz, onu doyurmaya çalışır. Adeta çocuğunda kendini yok eder. Her şeyini onda, ancak onunla beraber düşünür. Ona göre yavrusu olmadan hayat zindandır, yaşanmaz.⁵⁴

D-Çocuğun Yetişmesinde Sevgi ve Şefkat

Günümüz terbiyecilerinin ısrarla üzerinde durdukları bir husus, çocuğun sevgiye olan ihtiyacıdır. Bu ihtiyacın şiddetini belirtmek için, sevgi ihtiyacını ekmek ve suya ve hatta havaya olan ihtiyaca benzetirler. Bu benzetmede asla mübalağa yoktur. Sevgi görmeyen çocukların ne karakter ne de zekâ ve kabiliyetleri gelişmeyeceği, çocuğun bencil bir hal alıp içine kapanacağı, ruhî kuvvelerinin yeterince inkişaf etmeyeceği belirtilmiştir. Keza bedendeki sağlıklı inkişaf da onun ruh haliyle ilgilidir. Sevgisiz yetişen çocuklar, hayatları boyunca bunun eksikliğini ve bu eksiklikten hasıl olan pek çok maddî-manevî, ruhî ve psikolojik sıkıntıları çekecektir. Peygamberimiz de çocuklara karşı izhar edilecek şefkat ve sevgi üzerinde ısrarla durur, şiddetle teşvik eder. “*Küçüklerimize şefkat, büyüklerimize hürmet etmeyen bizden değildir.*”⁵⁵ “ *çocuklarınızı çok öpün, zira, her öpücük*

⁵² Nesaî, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l- Kübra*, Kahire 1997, Usretu'n- Nisa, 58.

⁵³ Tirmizi, Rada, 10; İbn Mace, Nikâh, 4.

⁵⁴ Duman, Zeki, a.g.e. s. 152.

⁵⁵ Ebu Davud, Edeb, 66.

için size cennette bir derece verilir ki, iki derece arasında beş yüz yıllık mesafe vardır. Öpücüklerinizi sayarlar ve sizin için yazarlar.”⁵⁶

Hemen belirtmeliyiz ki Resul-i Ekrem (s.a.v.) kendi yakınlarına karşı müşfik davranmış, çocuklarını, torunlarını ve diğer yakınlarını yeri geldikçe öpmüştür. Bundan dolayı Hz. Enes, Resul-i Ekremi “*iyaline karşı insanların en şefkatlisi*” olarak tavsif etmiştir.

Hemen belirtmeliyiz ki, O’nun çocuklara olan sevgisi, kalpte kalan, izhar edilmeyen bir sevgi olmayıp, fiiliyata dökülen, başkaları tarafından şahid olunan ve görülen, çocuklar tarafından hissedilen ve fiilen yaşanan bir sevgidir. Yani Resul-i Ekrem ruhunun derununda beslediği samimi duygularını “öpmek, kucaklamak, dizine oturtmak, başını okşamak, şakalar yapmak: dil çıkarmak, saçından tutmak, isim takmak, yüzüne ağzından su püskürtmek; ikramda bulunmak, selam vermek, selamlarını almak, omuzuna almak, sırtına bindirmek, göğsüne çıkarmak, çocuksu konuşma ve telaffuzla hitap etmek, bineğine almak gibi...” çeşitli yollarla fiiliyata dökmüştür. Bu nevi sevgi ve şefkat izharlarını Rasulullah (s.a.v.) sadece kendine yakın olan çocuklara değil, bütün çocuklara yapardı. Bundan dolayı yine Hz. Enes’ten gelen bir rivayete göre “Rasulullah (s.a.v.), insanlar arasında, çocuklara en müşfik olan kimse idi.” Çocuklarını öpmediklerini söyleyen bedevilere “Allah kalplerinizden merhameti çıkardı ise ben ne yapabilirim” diye tepki göstererek onları şefkatli olma noktasında ikaz etmiştir.⁵⁷

Sonuç

Hilm / yumuşaklık, İslamî ahlâk ve faziletin temel hasletlerindendir. Hilm bir kemal sıfatı olduğu için bütün fıtratların bizzat sevdiği bir karakterdir. Böyle olduğu içindir ki, hilm sıfatıyla muttasıf olmayan birisi dahi halîm (yumuşak huylu) olanı sever. Halîm olmak ilahî bir ahlâktır. Nitekim Kur’an-ı Kerimde Yüce Allah’ın “Halîm” olduğu ifade edilir.⁵⁸ Ayrıca bütün peygamberlerin hayat hikâyeleri de bir film şeridi

⁵⁶ Zeyd ibn Ali ibn Huseyn ibn Ali, Müsned, Lübnan, 1966, s. 505.

⁵⁷ Bkz. Canan, İbrahim, Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, s. 148-157.

⁵⁸ Âl-i İmrân, 155; Nisa, 12; Hacc, 59; İsra, 44; Teğâbun, 17.

halinde teftiş ve murakabe nazarından geçirildiği zaman onların da hayatlarına hâkim olan karakter ve ahlakın hilm olduğu müşahede edilir. Hz. İbrahim, Hz. İsmail vb. peygamberlerin hilm sıfatıyla öne çıkan peygamberler olduğu görölmektedir. Bu islamî ve insanî hasletin aile hayatına hâkim oluşu neticesinde aile saadetine devam ve temadisi ve mutlu bir yuvanın teessüsü kaçınılmaz bir gerçek olarak ortaya çıkar. Netice olarak, eşlerin karşılıklı olarak birbirlerine hilm/yumuşak davranma, şefkat ve merhamet esasına göre hareket etme, birbirlerinin hatalarına tolerans ve müsamaha nazarıyla bakma, sağlıklı ve mes'ut bir ailenin tesis ve devamında olmazsa olmaz şartlarındandır.

KAYNAKÇA

- AKDENİZ**, Sabri, *Eğitim Sosyolojisi*, İst. 1990
- ALUSÎ**, Ebu'l- Fadl Şihabudddin es-Seyyid el-Bağdadî, *Ruhu'l -Meanî fi tefsiri'l-Kur'ani'l- Azim*, Beyrut, 2001
- BEYDAVÎ**, Nasiruddin Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Beyrut, 2000.
- BUHARÎ**, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, Beyrut, 1998.
- BURSEVÎ**, İsmail Hakki, *Rûhu'l- Beyan*, İst., ts.
- EL -BÜSTÎ**, Ebu hatim, Muhammed b. Hibban b. Ahmed, *el-Müsnedu's-Sahih*, Beyrut, 1987
- CANAN**, İbrahim, *Hiz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, Ank. 1980
- COŞKUN**, Ahmet, *Sohbetler ve Hâtıralar*, Kayseri, 1996.
- DİKMEN**, Mehmet, *İslamda Kadın Hakları*, İst. 1983
- DUMAN**, Zeki, *Kur'an-ı Kerimde Adab-ı Muaşeret*, 1994, İst.
- EBU DAVUD**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*, Mısır, 1950.
- ELMALILI**, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İst. 1979.
- ERKAL**, Mustafa, *Sosyoloji*, İst. 1993
- İBN KEŞİR**, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, İst.1992.
- İBN MACE**, Muhammed b. Yezid el- Kazvîni, *es-Sünen*, Beyrut,1952. (İhsan Atasoy vd.), Aile, İst. 1991.
- KIRCA**, Celal, *Kur'an ve İnsan*, İst. 1996.
- KURTUBÎ**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el- Ensârî, *el- Cami' li- Ahkâmî'l-Kur'ani'l- Azim*, Beyrut, 2003
- MÜSLİM** b. Haccac el- Kuşeyrî, *es-Sahih*, Beyrut,1972.
- NESAÎ**, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l- Kübra*, Kahire 1997
- RAZÎ**, Fahrreddin, *Mefatihü'l -Gayb*, Tahran, ts.
- TİRMİZÎ**, Muhammed b. İsa, *el- Camiu's-Sahih*, Kahire, ts.
- ULVAN**, Abdullah Nâsih, *Terbiyetü'l-Evlad fi'l-İslam*, (Ter. Celal Yıldırım), Konya, 1992.
- YILMAZ**, M. Kâzım, *Kur'an Ailesi*, Şanlıurfa, 1994,
- ZEMAHŞERÎ**, Carullah Mahmud b. Ömer, *el Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil*, Beyrut, 1983.
- ZEYD** b. Ali b. Huseyn b. Ali, *Müsned*, Lübnan, 1966.

KUR'AN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE AİLENİN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Osman BAYRAKTUTAN¹
Mehmet Emin YURT²

Özet

Din eğitimi ve öğretimi konusunda aile müessesesinin rolü oldukça büyüktür. Bu eğitim ve öğretimin en önemli basamaklarından birini Kur'an oluşturmaktadır. Kur'an eğitimi ve öğretimi konusunda ailenin rolü hem eğitim verme hem eğitim alacakları sahaları belirleme hem de Kur'an'ı sevdirmeye üzerine olmalıdır. Dini duyguların oluştuğu, geliştiği ve kemale erdiği dönem çocukluk dönemidir. Bu dönemde yapılan doğru eğitim ve öğretimler; kişilik gelişimi, dini duyguların gelişmesi ve benimsenmesi bağlamında önem arz ederken, yapılan hatalar veya dini eğitim veya öğretim verilmemesi; ileride kişinin hayatında telafisi mümkün olmayan yaralar açmakta ve dine bakışı negatif anlamda etkilemektedir. Kur'an ve sünnete bakıldığında aileye dini eğitimin ve özellikle Kur'an eğitimin verilmesi noktasında büyük sorumluluklar yüklediği net bir şekilde görülecektir.

Aile Kur'an eğitimini ve öğretimini verirken çocuklarının kalbine nüfuz etmeli, onların bu konudaki meraklarını ve sorularını içtenlikle cevaplamalı ve özellikle çocuğuna bizzat kendisi yaparak örnek olmalıdır. Çocuk öğrendiğini unutabilir fakat gördüğünü taklit edip benimsediğini kolay kolay unutamaz. Taklitler zamanla alışkanlığa dönüşür. Ailelerin de bu bilinçte olarak çocuğun ileriki hayatında ona pozitif yönde etki edeceği bilincinde olmalı ve kendilerini bu bağlamda eğitmeleri gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Kur'an eğitimi, öğretim, mekân, anne-baba.

A EVALUATION ON THE ROLE OF THE PARENT IN THE EDUCATION AND TEACHING OF QUR'AN

Abstract

The role of the family establishment in religious education and training is quite large. One of the most important steps of this education and training is the Qur'an. The role of the family in the education and training of the Qur'an should be both to give education and to determine the places to receive education and to love the Qur'an. It is the childhood period when religious feelings occur, develop and fall. Correct education and training in this period; Personality development, the development of religious feelings, and the adoption of religious teachings; In the future of the person's life can

¹ Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

² Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniv., İlahiyat Fak., Öğretim Üyesi.

not compensate for the wound opens and negatively affects the view of the dine. Judging from the Qur'an and the Sunnah, it will clearly be seen that the family carries great responsibilities at the point of giving religious education and especially education for the Qur'an.

The family Qur'an should educate and educate the children in their hearts while giving them their heart and sincerely respond to their curiosity and questions in this regard and should be an example, especially by doing it for the child himself. The child may forget that he has learned, but he can not easily forget that he imitates what he sees. Counterfeits become habit over time. Families must be conscious that they will be able to influence the positive aspect of the child's future life and educate themselves in this context.

Key words: Family, Koran education, teaching, place, parents.

Giriş

1.1. Aile Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de aile ile ilgili yaklaşık yüz âyet yer almaktadır. "Aile" kavramı Kur'an'da ana baba, akraba, ehil, zevç ve zürriyet kelimeleriyle ifade edilmektedir.³ Günümüz Arapçasında "usre" kavramı, Türkçedeki aile kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Klasik kitaplarda ise usre kavramı yerine "âl", "ehl" ve "iyâl" gibi kavramlar kullanılmıştır.⁴ Kur'an-ı Kerime göre insanlar tarafından kurulan ilk sosyal gruplaşma aile şeklinde olmuştur.⁵ Tarihi süreç incelendiğinde aile yapısının gözlemlenmediği bir topluluğa denk gelinmemiştir.⁶ Aile, kurumsal anlamda varlığını sürdürmekle birlikte, yapısal ve işlevsel anlamda bazı değişimler yaşadığı söylenebilmektedir. Bu değişimlerle birlikte ortaya çıkan bir gerçek var ki, aile varlığını hep korumuş ve her geçen zaman diliminde de önemini biraz daha fazla göstermiştir.⁷

³ Bkz. 2/215, 4/36, 6/151, 13/38, 16/90, 17/23.

⁴ Mesut Bayar, *İslam Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: V, Nisan 2011, (s. 87-111), s. 88.

⁵ Nisa, 4/1.

⁶ Hans Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, (Çeviren Nermin Abadan), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1963, s. 220.

⁷ Tülin Güler, *"Ailenin Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Aile Çeşitleri"*, Anne Baba Eğitimi, Pegem Akademi, Ankara 2014, s. 3; Birsan Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Dergisi*, cilt: 8, Sayı: 1-2, Mart-Ekim, Ankara 1976, s. 46-47; Bkz.

Ailenin tanımını her ilim dalı kendince yapmıştır. Aileyi oluşturan bireyler; zaman, bölge, sosyal ve iktisadi unsurlara göre değiştiğinden⁸ aynı çatı altında yaşayanlara, aynı kan, aynı ırk ve aynı atadan gelenlere de aile denilmektedir.⁹ Klasik olarak yapılan tarife göre aile; “Toplunun en küçük yapı taşıdır ve ferdin içinde bulunduğu en önemli ve asli gruptur.”¹⁰ Başka bir tanımda “Aile, en az evli iki yetişkin insandan ve çocuklardan meydana gelen kurumlaşmış bir biyolojik-toplumsal gruptur.”¹¹ Yine aile; “Çocuk dünyaya getirmek ve bu çocukları yetiştirme özellikleri gösteren bir grup”¹² olarak da tanımlanmıştır. “Toplumu oluşturan en küçük birim kabul edilen aile genel anlamda ‘aynı soya mensup veya birbirlerine evlilik bağı ile bağlı bulunan kişilerin tümü’ olarak tanımlandığı gibi dar anlamda ‘anne –baba ve onların henüz aile kurmamış çocuklarından oluşan topluluk’¹³ olarak da tarif edilmektedir. Başka bir tanıma göre aile, ana-baba ve çocuklardan oluşan, üyeleri arasında karşılıklı sevgi, saygı, dayanışma ve birbirlerine ait olma duygusu bulunan bir topluluktur.”¹⁴

Kavrama genel bir bakış açısı getiren istilahî tanımlardan biri şudur: “Aile; doğum, evlilik ve süt bağı ile birbirine bağlı bulunan fertlerin meydana getirdiği sosyal bir kurumdur.”¹⁵ En geniş anlamıyla aktarılacak olursa, aile; “akraba bağlarıyla doğrudan doğruya bağlanan, yetişkin üyelerin çocuklara bakma sorumluluğunu üstlendiği bir insanlar topluluğudur.”¹⁶

Aile, biçimleri kapsamında düşünüldüğünde “çekirdek”ve “geniş aile” olarak sınıflandırılabilir. Çekirdek aile kavramı; anne, baba ve evlenmemiş

Zafer Yıldız, Aile Eğiti Programları ve “Din/Değer Merkezli” Aile Eğitim İhtiyacı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, Isparta 2015, (s. 159-183). Bkz. Abdurrahman Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, İFAV Yay., İstanbul 1996.

⁸ Mehmet Akif Aydın, ‘Aile’ mad. Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, c. 2, s. 196.

⁹ Meydan Larousse, (Çeviren: Safa Kılıçoğlu ve diğerleri) *Aile Maddesi*, Meydan Yayınevi, İstanbul 1969, c. 1, s. 190.

¹⁰ Zeki Aslantürk-M. Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011, s. 307.

¹¹ Yümnü Sezen, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İstanbul 1990, s. 116.

¹² Mehmet Ali Uçar, *Aile İçi Şiddet ve Aile Koruma Yasası*, Ankara 2003, s. 2.

¹³ Paul Foulguie, *Pedagoji Sözlüğü* (Çeviren: Cenap Karakaya), İstanbul 1984, s. 6.

¹⁴ M. Faruk Bayraktar, “Ailenin Eğitim Görevi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1995, s. 117.

¹⁵ Hayrettin Karaman, *İslâm’da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 59.

¹⁶ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008, s. 246.

çocukları kapsarken, geniş aile; anne, baba, dede, nine, torunlar gibi birden fazla kuşağın bir arada yaşadığı, ortak bir mülkiyeti paylaşan ve ekonomik birliktelikten oluşan bir topluluğu kapsayan bir kavramdır.

Ailenin, gerek fert açısından gerekse toplum açısından icra ettiği fonksiyonu icra edecek başka bir müessese bulmak mümkün değildir. Organizma için hücre ne ise, toplum için de aile odur. Anne-baba, ailenin her bakımdan mimarıdır. Onların kişilikleri ve davranışları, ailenin tümünü, ister istemez etkiler ve aile içindeki süreçleri belirler. Çocuk ailenin bir parçası olduğundan, ailedeki ilişkileri ve davranış örüntülerini aynen alıp dışarıya yansıtır. Sonra diğer sosyal kurumlarla etkileşim sonucu çocukta bir tür davranış şekli meydana gelir. Aslında düşünülecek olursa, medeni veya ilkel toplum olmanın temelinde, sağlıklı aile yapısının var olup olmadığı gerçeğinin yattığı anlaşılır. Geçim sıkıntısıyla uğraşan, eğitimsiz, ahlaki değerlerden yoksun, sosyal ve psikolojik destek görmeyen bir ailenin; mutlu, kendine güveni olan, kendisiyle ve başkalarıyla barışık insanlar yetiştirmesi gerçekten zordur. Olumlu davranışlara sahip çocuklar yetiştirebilmek için, aileyi her yönden güçlendirecek politikaların oluşturulması, ilgili kamu ve özel kuruluşların bu yönde teşkilatlanmalarına bilimsel bir anlayışla öncülük yapılması gerekir. Ailenin korunup, eğitilmesi ve sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, milli bir hedef haline gelmelidir. Hatta toplumun kendi kendini revize edebilmesi için, tarihteki ahi teşkilatları gibi, günün şartlarına göre toplumun çeşitli şekillerde örgütlenmesine ve bu eksikliklerini gidermesine imkan tanınmalıdır. Zira günümüz medeni toplumları, dağınık değil örgütlü birer insan topluluğundan oluşmaktadır. Sonuç olarak bir sosyal kurum olarak aile, çocukların davranışlarının oluşmasına kaynaklık eden önemli bir kurumdur. Ailenin bu görevini olumlu bir şekilde yerine getirebilmesi için, eğitime ve desteğe ihtiyacı vardır diyebiliriz.¹⁷

1.2. Ailenin Kur'an Eğitimi ve Öğretimindeki Rolü

Kur'an eğitiminde ailenin öneminden bahsedilmeden önce İbn Bacce'nin eğitimde ailenin rolüyle ilgili şu sözleri çok önemlidir; "Bir

¹⁷ Sağlam, İsmail, *Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım*, U.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, 2001, 215-217.

evladın eğitimine doğduğu gün başlayanlar geç kalmıştır. Çocuk eğitimi daha anne babası nikâhlandığında başlar. Anne karnındayken bir daha yürünmesi imkânsız bir eğitim yolundan geçilir. Doğduğunda imtihan edilir ve akıl bâliğ olana dek eksiklikleri tamamlanır. Akıl bâliğ olmuşlar artık çocuk değil yükleri olan ferttir ve eğitim dairesi çevreye genişlemiştir. O gün geldiğinde müderrisler eğitilmiş bir ferde ihtiyacı olan bilgileri öğretebilirler...” der. Yine Gazzali “Çocuk ana babasının yanında bir emanettir. Onun temiz kalbi tamamen boş, saf ve kıymetli bir cevherdir. O her türlü nakışa kabiliyetli olduğu gibi, meylettirildiği her şeyi almaya da elverişlidir. Eğer çocuk hayra alıştırılır, hayırlı şeyler öğretilirse, hayır üzere büyür, dünya ve ahirette mesut olur.” demektedir.¹⁸

Anne babaların çocuk eğitimine başlamadan önce yukarıdaki hususlara dikkat etmesi elzemdir. Sonradan telafisi mümkün olmayan hatalar yapmamak için, eğitimin başında bilinçli olmak büyük önem arz etmektedir.

İlk eğitim merkezi ailedir. Yani aile çocuğun din eğitiminin büyük ölçüde şekillendiği ilk durak da denebilir.¹⁹ İnsanoğlu çoğu şeyi sonradan öğrenmekte ve başkalarına muhtaç olarak en uzun süre çocukluk dönemi geçiren varlıktır.²⁰ Ailenin birçok işlevinin yanında en önemli görevi “dini anlamda, çocuğuna dinî değerleri öğretmesidir.”²¹ Yapılan araştırmalarda ailelerin çoğunun yüklendiği veya yüklenmesi gerektiği sorumlulukların bilincinde olmadıkları, bilincinde olanların ise ne yapmaları gerektiği konusunda çaresiz oldukları gözlemlenmektedir.²² Çocukların dini severek ve isteyerek öğrenmelerini sağlamak için, özel bir çaba, metot ve sabır

¹⁸ el-Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ'u Ulûm'id-din*, İstanbul 1321, c. 2, s. 72.

¹⁹ Mehmet Zeki Aydın, “Aile’de Din Eğitimi”, Din Eğitimi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 289 vd.

²⁰ Abdullah Özbek, İslamda Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu I, “Bir Eğitim Kurumu Olarak”, (Haz: İ. Kurt-S. Ali Tüz), Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 49.

²¹ Yıldız, s. 162; Bkz. Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara 2000.

²² Yunus Apaydın-Hatice Ayar-Arife Gümüş, *Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentiler ve Zorlama Alanları*, Yekder Yayınları, İstanbul 2015, s. 65.

gerekmektedir. Çocuğa ilk ilmi veren, ilk terbiye eden, ilk kucağını açarak sıcak bağrına basan ailesidir.²³ “Çocuk psikolojisi ve din psikolojisi alanında yapılan araştırmalarda ailenin psiko-sosyal ve pedagojik açıdan çocuk üzerinde önemli ölçüde söz sahibi olduğu ve çocuktaki dinî duygu ve düşüncenin gelişmesinin aileden aldığı dinî eğitime bağlı olduğu tespit edilmiştir.”²⁴ Peygamber Efendimiz küçük yaşlarda eğitim ve öğretimin daha kalıcı ve önemli olduğunu belirtmek için “küçük yaşta öğrenmeyi; taş üzerine yazı yazmaya, yaşlılıkta öğrenmeyi ise; su üzerine yazı yazmaya” benzetmektedir.²⁵

Çocuk için bedenî, ruhî, psiko-sosyal dinamikler vb. yani her açıdan en mükemmel yetiştirme ortamı ailedir.²⁶ Çocuk bakımı ve çocuk eğitimine dair kurulan çocuk yuvaları ve benzeri müesseselerin ne kadar iyi olursa olsun, her şeyiyle ailenin yerini tutamayacağı açıktır. Çocuğun hayatının en önemli dönemini kendileriyle beraber geçirdiği aile, çocuğun din eğitiminde en önemli fonksiyonu icra eden unsurdur.

Her çocuğun gelişim safhaları arasında teknik olarak ‘bir kayıt ve taklit’ dönemi vardır. Çocuklar anne babasını taklit eden bir makine gibidirler. Ne duyarsa onu söyler; ne görürse, onu yapar.²⁷ Çocuk eğitiminde de örnek hareketlerin son derece önemli yeri vardır. Çocuk kendisine öğretilen, tavsiye edilen davranışların bir örneğini yakın çevresinde, özellikle ailesinde görmek ister. Bu, onun için bir öğrenme kolaylığı olduğu gibi, ikna ve tatmin olması için de bir ihtiyaçtır.²⁸

Çünkü çocuk için ilk model, anne ve babadır; çocuklar, ilk önce onların hal ve hareketlerini taklit ederler. Bunu çok iyi bilen bilinçli aileler, küçük yaştan itibaren çocuklarına, hayatın prensiplerini,

²³ Osman Karabulut, *İslam’da Çocuk Terbiyesi*, Nadir Yayınları, Konya 1993, s. 14.

²⁴ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş-I*, Ankara 1980, s. 89; Hayati Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi* (Doktora Tezi), Bursa 1983, s.66-67, 102-103; Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990, s.74-76.

²⁵ Heysemî, Nürüddin Ali b. Ebî Bekr, *Memau’z-Zevâid ve Menba’u'l-Fevâid* (I-X), Kahire-Beyrut 1407, c. 1, s. 125.

²⁶ Mustafa Şengün, “Ahlak Gelişiminin Psiko-Sosyal Dinamikleri”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23, Samsun 2007, s. 315.

²⁷ Hüseyin Ağca, *Ailede Eğitim*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 62.

²⁸ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996, s. 93.

uyulması gereken kuralları ve olumlu davranışları kazandırmaya çalışırlar ve çocuklarına bu konuda örnek olurlar.²⁹ Aile çocuğa dinini öğretip, onda dini duyguların gelişmesini sağlayabileceği gibi, çocuğun dinden uzaklaşmasına ve ondaki dinî duygunun körelmesine de neden olabilir.³⁰ Kur'ân-ı Kerim'deki âyetler, anne-babalara, dinî prensipleri bizzat yaşayarak örnek olmalarını emretmektedir. Konuyla ilgili âyetler, kişinin, söylediklerini önce bizzat kendisinin uygulaması gerektiğine vurgu yapmaktadır: “Ey mü'minler! Neden söylediklerinizle yaptıklarınız birbirine uymuyor? Yapmadığınız şeyi söylemeniz Allah nazarında en hoşlanılmayan şeydir,”³¹ buyrulmaktadır. Çocuklara Kur'an eğitimi verilirken onların kalbine nufûz edilmeli, teşvik edilmeli ve bizzat uygulayarak göstererek onlara örnek olunmalıdır. Bu kanuda Salzmänn şöyle demektedir. “Çocuğun büyüklerinde gördüğünün tam tersini yapmasını beklemek Almanca'dan başka dil bilmeyen bir çocuktan Fransızca konuşmasını istemek kadar mantıksız bir şeydir.”³² Örneğin, evlerde okunan Kur'an-ı Kerim, ilahi ve mevlit gibi dini uygulamalar, yemekten sonra yapılan bir dua, besmele ve hamdele gibi kavramlar, görerek ve yaşayarak kazanıldığı için çocukların zihin ve gönül dünyalarına büyük oranda tesir etmekle kalmamakta, geleceğini de şekillendirmektedir.³³

Ailenin, çocuğa ilk dinî bilgilerin verildiği kurum olmasının yanında, çocuk açısından hem ruhsal, hem eğitimsel hem de sosyal yönlerden oldukça önem taşıdığı bilinen bir gerçektir. Aile çocuğun bakımı, korunması ve genel anlamda eğitim-öğretiminden sorumlu olduğu gibi, ona sağlam, yeterli ve tutarlı bir din eğitimi vermesiyle de yükümlüdür.

²⁹ Kemalettin Erdil, *Aile Okulu*, TDV Yayınları, Ankara 1991, s. 48.

³⁰ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar*, Aksi Seda Matbaası, Samsun 1998, s. 47.

³¹ Saff, 61/2-3.

³² C.Gotthilf Salzmänn, *Çocuğunuzu Yanlış Eğitiyorsunuz*, (Çeviren Ayşenur Başak), Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 11; Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimindeki Karşılaşılan Güçlükler*, (Doktora Tezi), Konya 2004, s. 83 vd.

³³ Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 21.

Kur'an-ı Kerim'inde "Ey iman edenler kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun" buyrulmaktadır.³⁴

İslâm'da dine yönelme istidadı olarak kabul edilen fıtrat, çok özel bir kabiliyet olarak insana verilmiştir. Fıtratın iyi ve doğru şeklinin muhafazası ve devamı ise sosyal bir varlık olan insanın yetiştiği muhit ve aile ile doğrudan alâkalıdır. Konu ile ilgili Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Her doğan çocuk fıtrat üzere doğmuştur. Onun bu hali, kendini ifade etmeye başlayınca kadar böyle devam eder. Kendisini anlatmaya başlayınca da ya şükredici olur; ya da inkâr edici."³⁵

Bir rivâyette; Sahabilerden bir kişi Hz. Ömer'e gelip "oğlunun kendisine karşı geldiğini ve sözünü dinlemediğini" söyleyerek şikâyetle bulunmuştur. Hz. Ömer çocuğa "niçin babana karşı gelip sözünü dinlemiyorsun? Allah'tan korkmuyor musun? Babanın çocuk üzerinde hakları vardır" deyince, çocuk: "çocuğun baba üzerinde hakkı var mıdır?" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer; "elbette vardır: Babaya düşen, çocuğuna güzel isim vermek, anasını temiz yerden almak ve Kur'an öğretmektir," dedi. Bunun üzerine çocuk; "Vallahi babam annemi dört yüz akçeye satın almıştır, bir Hintli cariyedir. İsmimi Caal yani 'yapma, düzme' koymuştur. Kur'andan da bana bir âyet bile öğretmemiştir," deyince, Hz. Ömer; "esas oğluna karşı gelen senmişsin" diyerek mukabelede bulunmuştur.³⁶ Bu rivâyetten çıkarılması gereken derslerden biri de çocuğun Kur'an eğitimi ilk vermesi gereken kişinin baba olduğudur.

Dinî tecrübenin belirişinde iki önemli etken vardır. a) Dış etken b) İç etken. Dış etkenlerin önem sırasına göre tasnifinde ise; en başta aile bireyleri, sonra onun yakın çevresi ve okuldaki din eğitiminin geldiğini

³⁴ Tahrim 66/6.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul trz., c. II, 273; III, 435; IV, 24; V, 9.; Ayrıca bkz.: Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihü'l-Buharî*, Çağrı Yayınları, İstanbul trz., Cenaiz, 79; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccac, *Sahih-i Müslim*, İstanbul trz., Kader, 22, 23, 25; İman, 264; Bu hadisin Türkçe anlamı için bkz.: er-Rüdani, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman. Büyük Hadis Külliyyatı, Çev.: Naim Erdoğan, İz yay., C. 4, İstanbul 1996, s.211, Hadis No: 7656.

³⁶ Can, s. 113-114.

görüyoruz.³⁷ “Özellikle çocuğun dinî yönden etkilenişinde, dıştan gelen etkilerin öneminin büyüklüğü vurgulanmaktadır. Dış etkilerin başındaki en önemli faktör olarak ailenin geldiğini yani inanma yeteneğinin geliştiği biricik yer ailedir denebilir. Diğer etkenler önemine göre aileden hareketle helezonlar şeklinde dalga dalga dışa doğru açılıp gitmektedir.”³⁸ Çocuğun eğitimi ne derecede önemli ise çocuğun beraber yaşadığı akrabalarının da eğitimi o denli önemlidir.³⁹ Ebeveynlerin ve akrabaların din eğitim düzeylerinin geliştirilmesi, çocuğun dinî gelişimi açısından çok önemlidir.⁴⁰

Hız. Peygamber çocuklara ilk konuşmaya başladıkları zaman Allah'a imanı ve kelimeyi-i tevhidi öğretmiş ve etrafındakilere de “çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime ‘Lâ ilâhe illallah’ olsun”⁴¹ diye tavsiyede bulunmuştur. Yine devamında, çocuklara imam esasları öğretildikten hemen sonra ise Kur'an'ın öğretilmesini istemiş, kendisi de bizzat çocuklarına iman esaslarının ardından hemen Kur'an'ı öğretmiştir.⁴²

Çocuğa Kur'an eğitimi verecek olan anne-baba ve akrabaların veya yakın çevresinin Kur'an eğitimi verebilecek seviyede bilgiye sahip olması gerekmektedir. Eğer eğitim verebilecek seviyede bilgi yok ise bir an önce eğitim alma yoluna gidilmeli ve çocuğa bizzat yakın çevresinin ilk olarak eğitim vermesi gerekmektedir. Çocuğun bu şekilde Kur'an eğitimi içselleştirmesi ve taklit ederek başlaması çok önemlidir. Çocukların Kur'an öğrenmesinin vaktini 4 yaş, 4 ay, 4 gün ve 4 saat olark formüle eden eğitimciler olmuştur. Bu yaş dilimini çocukların

³⁷ Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 61; Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 55.

³⁸ Yavuz, s. 63.

³⁹ Abdullah Özbek, “*Bir Eğitim Kurumu Olarak Aile*” İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi, (Yay. Haz. İbrahim Canan ve diğ.), İlmî Neşriyat, İstanbul 1994, s. 73-80.

⁴⁰ Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, İstanbul 2008, s. 150.

⁴¹ Abdurrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, (Tahkik: H. El-A'zamî), I-IX, Beyrut 1983, c. 4, s. 334.

⁴² İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992/1413, *Mukaddime*, s. 9.

ezber ve öğrenme kabilitlerinin zirvesi olarak görmelerinden önem atfetmişlerdir.⁴³

Yine korku faktörünü kullanmadan yapılacak Kur'an eğitimi, çocuğun Kur'an'ı sevmesine vesile olacak bütün hayatı boyunca Kur'an'la barışık yaşayacak bir manevî atmosfere kendiliğinden girmiş olacaktır. Korku faktörü kullanılarak verilen eğitimlerin başarıya ulaşması ve hayatın tamamını kapsamı düşünülemez. Çünkü korku faktörü olan “şey” ortadan kalkınca, doğal olarak yapılan iş ve eylemler de ortadan kalkar.

Kur'an eğitimini ilk olarak vermesi beklenen aile kurumunun üzerinde yapılan araştırmalar, ebeveynlerin Kur'an'ı yüzünden okuma konusunda sıkıntı çektiklerini göstermektedir.⁴⁴ Aileler, bu konuda, kurumsallaşma noktası daha ağır bastığını düşünmektedir. Yani vakıf, dernek, cami, Kur'an kursları vb. mekânlarda bu eğitimin verilmesinin daha faydalı olacağı kanaatini taşımaktadırlar.⁴⁵ “Aileler çocuklarının ibadetlere devam etmesi, Kur'an-ı Kerim'i öğrenip okuması konusunda veya öğrendikleri ahlaki ilkeyi hayatlarına yansıtmasını sağlamak hususunda daha nitelikli çalışma üretmeyi istemektedirler.”⁴⁶ Fakat kendilerinde yeteri bilgi ve öğretebilecek yetenek göremeyen aileler bunu bir şekilde çözümlerin yoluna gitmekte, bu eksikliği giderme noktasında Kur'an eğitimi verilen mekânlara çocuklarını yönlendirerek bu konuda bir nebze de olsa sorumluluklarını yerine getirdiklerini düşünmektedirler.

Bu bağlamda Kur'an eğitimi ve öğretimi konusunda aileye düşen görevi şöyle özetleyebiliriz: Ailelerden beklenen öncelikle kendileri çocuklarına bizzat örnek olmalı ve Kur'an'ı çocuklarına kendileri öğretmelidir. Bu konuda kendilerini yetersiz görüyorlarsa, eğitim veren kurumlardan (vakıf, dernek, cami, Kur'an kursları, bilen kişiler) destek

⁴³ Mehmet Can, *Hanım Sahabilerin Çocuk Yetiştirme Metodları*, Özge Yayıncılık, İstanbul trz., s. 112.

⁴⁴ Apaydın vd., s. 16.

⁴⁵ Apaydın vd., s. 66.

⁴⁶ Apaydın vd., s. 18.

almalı ve yine çocuğuna kendileri öğretecek düzeyde bilgiye sahip olmalı ve eğitimi bizzat vermelidir. Bu da mümkün değilse, aileden olan yakın akrabalarından (dede-nine-teyze-dayı-amca-hala vb.) destek aranmalı, yine aile ortamında Kur'an eğitimi ve öğretimi verilmelidir. Yani taklit çağında, aileden görerek yapma anlayışı devam ederken ailenin çocuklarına mutlaka ve mutlaka örnek olması, göstererek, uygulayarak, sevdirek Kur'an eğitimi vermesi önem arz etmektedir. Belli bir zamana kadar Kur'an eğitimi konusundaki bütün sorumluluk çekirdek veya geniş aileye yüklenmektedir. Bundan sonra yapılması gereken ise, Kur'an eğitimi ve öğretimi noktasında diğer kurum ve kuruluşları belirlemek ve eğitim sürecini yakından takip etmek olmalıdır.

1.3. Kur'an Eğitimi ve Öğretiminin Verildiği Mekânların Seçiminde Ailenin Rolü

“Yer, mekân, ev gibi anlamlara gelen ‘dâr’ ile okuyan anlamındaki kârî'nin çoğulu olan ‘kurrâ’ kelimelerinden meydana gelen Dâru'l-Kurrâ, Kur'an-ı Kerim'in okunmasının öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin ta'lim ettirildiği mektepler için kullanılmıştır. Aslına bakılırsa “kurrâ” kelimesi, Peygamberimiz zamanından beri kullanılan bir kavramdır. Çünkü Kur'an'a vukufiyetleri ile temayüz etmiş Sahabîlere daha o dönemde “kurrâ” denilmekte idi. Osmanlı devleti döneminde ise, Kur'an öğrenilen ve öğretilen yerlerin adı Dâru'l-Kurrâ olmuştur.”⁴⁷

“Kur'an'ın öğretim tarihi, Kur'an'ın inzâliyle başlamıştır. Peygamberimiz, kendisine vahyedilen ayetleri derhal vahiy katiblerine yazdırır ve bunlar ayrıca Müslümanlara tebliğ edilirdi. Müslümanlar da gelen vahyi öğrenip yazarlar ve ezberlemeye çalışırlardı. Böyle hem yazı ile hem de ezberleme yoluyla Kur'an öğretimi gerçekleşmiş

⁴⁷ Mustafa Öcal, “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, cilt:13, Bursa 2004, s. 85.

oluyordu.”⁴⁸ “Mekke döneminde evlerde ve özel bazı yerlerde gizli gizli başlayıp devam eden Kur’an öğretimi, Medine dönemine geçildikten sonra alenileşmiş ve kurumsallaşmaya başlamıştır. Önce yalnızca sözlü olarak ve kulaktan kulağa yapılan öğretim, Kur’an’ın yazılmaya başlaması ile yüzünden okuyarak öğrenme şekline dönüşmüştür. Mescid, Suffa ve benzeri yerlerde yapılan Kur’an eğitim ve öğretimi zamanla müstakil öğretim yerlerine taşınmıştır. “Kur’an okulu” veya bugünkü ifade ile “Kur’an Kursu” olarak nitelendirilebilecek yerlerin ilki, Medine’de açılan Mahremetü’bnü Nevfel Dâru’l-Kurrâsı’dır. Zamanımızın ilkokulları mesabesindeki Küttablar ve cami eğitimi yanında açılan bu ilk ihtisas okulunda Kur’an tilâveti ve Hz. Peygamberin çeşitli lehçelerde okuduğu kıraat usulleri öğretilmiştir.”⁴⁹

“Birçok yerde Camiler Dâru’l-Kurrâ’lara mekânlık etmiştir. Ayrıca camilerin yakın çevresinde Dâru’l-Kurrâlar kurulmuştur. Medreseler gibi Dâru’l-Kurrâ’lar da genellikle vakıflarca kurulup yönetiliyorlardı. Yahut da bir başka deyimle, Dâru’l-Kurrâ’ların devam etmelerine imkân sağlayabilmek amacıyla birer de vakıf tesis edilmiştir.”⁵⁰

Mekke’de Daru'l-Erkam'da başlamış, Medine'de mescid'i Nebevi'de ve Daru'l-Kurra adıyla anılan İbn-i Nevtel'in evinde müesseseleşmiş olup, Selçuklular devrinde Daru'l Huffaz, Osmanlılarda Daru'l-Kurra ve Daru'l-Kur'an isimleri ile çağlar boyu faaliyetlerini devam ettirmiş olan ve 1923-1933 yılları arasında sayıları 9 iken, bugün 7000 civarında olan" Kur'an Kursları da Kur'an eğitiminde önemli yere sahiptir. Kur'an Eğitimi'nde günümüzde önemli bir yere sahip olan Kur'an Kursları Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde devam ettirilmektedir.⁵¹

⁴⁸ Abdurraman Çetin, “Kur’an Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı:1, cilt:1, Bursa 1986, s. 97.

⁴⁹ Öcal, s. 83-84.

⁵⁰ Öcal, s. 85

⁵¹ II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 473.

Özetle; Kur'an öğretiminin, Dinimizde büyük bir önemi vardır. Yüce Allah, Kur'an kırâatiyle meşgul olanları övgüyle anmakta ve onları şöyle müjdelemektedir: “Gerçekten, Allah'ın kitabını okumaya devam edenler, namazı kılanlar, kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden gizli ve açık infak edenler, asla tükenmeyecek bir kazanç umabilirler.”⁵² Bir başka ayette ise: “Mü'minler ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir, karşılarında ayetler okununca bu, onların imanını arttırır. Onlar ancak Allah'a dayanıp güvenirler,”⁵³ buyrulmuştur.⁵⁴

“Kur'an öğretim tarihi, Kur'an'ın inzaliyle başlamış ve günümüze kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Bu alandaki öğretim, hem yazılmak ve hem de okunup ezberlenmek suretiyle, çift metotla yapılmıştır. Kur'an öğretimi genellikle cami, mescit ve evlerde yapılmış; bununla birlikte yine bu gaye ile, çeşitli seviyelerde okullar da açılmıştır. Bu arada, değişik devirlerde, "Dâru'l-Kur'an, Dâru'l-huffaz ve Dâru'l-kurra" gibi değişik isimlerle, bugünkü fakültelerin seviyesinde, yükseköğretim kurumları da kurulmuştur.”⁵⁵

Hız. Peygamber döneminde, ashabın büyük çoğunluğu Kur'an'ı öğrenmişler, tamamını ya da bir kısmını ezberlemişlerdir. İslamiyet'in gelişinden günümüze kadar süre gelen zamanda gerek sahabe döneminde, gerek Hulefa-i Raşidin dönemi ve sonrasında, Emeviler, Abbasiler, Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti döneminde Müslümanlar farklı isimler altında Kur'an eğitimini devam ettirmişlerdir.

İslam'da, çocukların eğitimde gideceği mekânların belirlenmesinde birinci derecede sorumlu anne-baba kabul edilmiştir.⁵⁶ Günümüzde Kur'an eğitimi öncelikle ailede anne-baba, dede-nine, teyze-dayı, hala-amca kim iyi biliyorsa öğretmektedir. Eğer bunlardan eğitim verecek düzeyde bilgi sahibi kimse yoksa yakın çevreden bilenlerden yardım

⁵² 35/29-30.

⁵³ 8/2.

⁵⁴ Çetin, *Kur'an Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları*, s. 96.

⁵⁵ Çetin, *Kur'an Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları*, s.100.

⁵⁶ İbrahim Canan, *Kur'an'da Çocuk Eğitimi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1996, s. 133.

alınmaktadır. Ardından ailenin etkisiyle camilere, yaz Kur'an Kurslarına gönderilmekte, örgün eğitim veren kurumlarda seçmeli ders olarak da Kur'an dersleri okutulmaktadır.

İleri derecede eğitim faaliyetlerinden yararlanmak isteyenler için Diyanet İşleri Başkanlığı nezaretinde açılmış olan Kur'an Kurslarında eğitim verilmekte, Üniversitelerin İlahiyat Fakültelerinde eğitim-öğretiminin sürdürüldüğü tüm dönemlerde Kur'an Okuma ve Tecvid dersleri verilmektedir. Bununla da yetinmeyenler için yine Diyanet İşleri Başkanlığı nezaretinde açılmış olan Eğitim merkezlerinde kırâat bölümleri bulunmakta ve en az iki yıllık eğitimin ardından ileri düzeyde Kur'an ve Kırâat Eğitimi programlarında eğitimler sürdürülmektedir. Aile bu basamakların tamamında yönlendirici etkisini derece derece kullanmakta ve çocuğunun Kur'an eğitiminde geleceği merhalelere, bizzat etki etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDURREZZAK**, b. Hemmâm, *Musannef*, (Tahkik: H. El-A'zamî), I-IX, Beyrut 1983.
- AĞCA**, Hüseyin, *Ailede Eğitim*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993
- AHMED** b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul trz.
- APAYDIN**, Yunus-Ayar, Hatice-Gümüş, Arife, *Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentiler ve Zorlama Alanları*, Yekder Yayınları, İstanbul 2015.
- ARMANER** Neda. *Din Psikolojisine Giriş-I*, Ankara 1980.
- ASLANTÜRK**, Zeki – Amman, M. Tayfun, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011.
- AYDIN**, Mehmet Akif, 'Aile' Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989.
- AYDIN**, Mehmet Zeki, " Aile'de Din Eğitimi", Din Eğitimi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- AYDIN**, Mustafa, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara 2000.
- BAYAR**, Mesut, İslam Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: V, Nisan 2011, (s. 87-111).
- BAYRAKTAR**, M. Faruk, "Ailenin Eğitim Görevi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1995.
- BİLGİLİ**, Fatih Menderes, *Çocuğun Din Eğitimindeki Karşılaşılan Güçlükler*, (Doktora Tezi), Konya 2004.
- BUHARİ**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, Sahihü'l-Buharî, Çağrı Yayınları, İstanbul trz.
- CAN**, Mehmet, Hanım Sahabilerin Çocuk Yetiştirme Metodları, Özge Yayıncılık, İstanbul trz.
- CANAN**, İbrahim, *Kur'an'da Çocuk Eğitimi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1996.
- ÇETİN**, Abdurrahman, "Kur'an Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı:1, cilt:1, Bursa 1986.
- DODURGALI**, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996.
- ERDİL**, Kemalettin, *Aile Okulu*, TDV Yayınları, Ankara 1991.
- FREYER**, Hans, *Sosyolojiye Giriş*, (Çeviren Nermin Abadan), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1963.
- ER-RÜDANİ**, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman. Büyük Hadis Külliyyatı, Çeviren: Naim Erdoğan, İz Yayınları, C. 4, İstanbul 1996.
- FOULGUİE**, Paul, *Pedagoji Sözlüğü* (Çeviren: Cenap Karakaya), İstanbul 1984.
- EL-GAZZÂLÎ**, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ'u Ulûm'id-din*, İstanbul 1321.
- GİDDENS**, Anthony, *Sosyoloji*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008.
- GÖKÇE**, Birsen, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Hacettepe Sosyal ve Beşerî Dergisi*, cilt: 8, Sayı: 1-2, Mart-Ekim, Ankara 1976.
- GÜLER**, Tülin, "Ailenin Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Aile Çeşitleri", *Anne Baba Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara 2014.
- HEYSEMÎ**, Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr, Memau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid (I-X), Kahire-Beyrut 1407.
- HÖKELEKLİ**, Hayati, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi* (Doktora Tezi), Bursa 1983.
- İBN MÂCE**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî, Sünenü İbn Mâce, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992/1413.
- KARABULUT**, Osman, *İslam'da Çocuk Terbiyesi*, Nadir Yayınları, Konya 1993.
- KARAMAN**, Hayrettin, *İslâm'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- KOÇ**, Ahmet, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, İstanbul 2008, (145-176).
- MEYDAN LARAUSSE**, (Çeviren: Sefa Kılıçoğlu ve diğerleri) *Aile Maddesi*, Meydan Yayınevi, İstanbul 1969.
- MÜSLİM**, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccac, *Sahih-i Müslim*, İstanbul trz.

- ÖCAL**, Mustafa, "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı:2, cilt:13, Bursa 2004.
- ÖCAL**, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.
- ÖZBEK**, Abdullah, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu I*, "Bir Eğitim Kurumu Olarak", (Haz: İ. Kurt-S. Ali Tüz), Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.
- *"Bir Eğitim Kurumu Olarak Aile"* İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi, (Yay. Haz. İbrahim Canan ve diğ.), İlmi Neşriyat, İstanbul 1994.
- PEKER**, Hüseyin, *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar*, Aksi Seda Matbaası, Samsun 1998.
- SALZMANN**, C.Gotthilf, *Çocuğunuzu Yanlış Eğitiyorsunuz*, (Çeviren Ayşenur Başak), Kariyer Yayıncılık, İstanbul 2002.
- SEZEN**, Yümni, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İstanbul 1990.
- ŞENGÜN**, Mustafa, "Ahlak Gelişiminin Psiko-Sosyal Dinamikleri", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23, Samsun 2007.
- UÇAR**, Mehmet Ali, *Aile İçi Şiddet ve Aile Koruma Yasası*, Ankara 2003.
- YILDIZ**, Zafer, Aile Eğiti Programları ve "Din/Değer Merkezli" Aile Eğitim İhtiyacı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, Sayı: 22, Isparta 2015, (s. 159-183).

LOKMAN SÛRESİ 12-19 AYETLERİ BAĞLAMINDA BABA-ÇOCUK İLİŞKİSİ

Zeki TAN¹

Giriş

Kur'ân, toplum ve ferdin inşasında teorik bilgilerden ziyade pratik ve “yaşanmış hayatlara” atıfta bulunur. Bunları anlatırken ilk insan ve ilk toplumdan başlayarak geçmiş ve gelecek arasında köprü kurar. Bu bağlamda Kur'ân “*Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da bu Kur'ân'ı vahyetmekteyiz. Nitekim biz İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve evlatlarına, İsa'ya, Eyyub'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyetmiş, Davud'a ise Zebur'u vermiştik.*” (Nisa, 4/163) buyurarak tarihsel çizginin sürekliliğini anlatır. Kur'ân nübüvvet halkasını dikkate vermekle tarih boyunca seçkin peygamberlerin rehberliğine de vurgu yapmaktadır.

Kur'ân sadece peygamber ve/ya yakınlarının hayat panoramalarını anlatmaz. Aynı zamanda sâlih ve/ya sâliha insanların kıssalarına da yer verir. Vahiy bu sâlih insanları geleceğe taşıyarak inşa edeceği fertlerin önüne örnek modeller olarak koyar. Çünkü fert veya toplumun inşasında “*model karakterler*” değer üretmede özel bir konuma sahiptirler. Ahlakın inşasında teorik bilgilerden ziyade “yaşanmış hayatlar” daha etkili ve kalıcıdır. Retorikten ibaret bir bilginin gerçekliği onun yaşanabilirliğine bağlıdır.

Allah'ın kitabında özel yer ayırdığı ve 31. Sûreye isminin verildiği sâlih insanlardan birisi de Hz. Lokman'dır. Lokman isminin sureye verilmesi anlamlıdır.² Surede anlatılan karakter (Lokman) vahyin ilk muhatapları olan Mekke toplum fertleri tarafından bilinmekteydi.

¹ Yrd. Doç. Dr. Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

² Harman, Ömer Faruk, “Lokman” *DİA*, XXVII, 205-206.

Hatta Cahiliye Arapları'nca "*Mecelletü Lokman*" denilen bir sahife bilinmektedir.³ Süveyd b. Samit adlı müşrik Lokman'a nisbet edilen ve onun hikmetini, ilmini ve mesellerini ihtiva eden *Mecelletü Lokman*'ın Kur'an'dan üstün olduğunu ileri sürmüştü.⁴

Kur'ân, insanların içselleştirdiği veya başka gayelerle vermek istediği gerçekleri (verili toplumda varsa) yok saymaz. Vereceği mesajı bunlar üzerinden de verir. Bu yüzden, Kur'ân'da Hz. Peygamber ve vahye muhatap olanların bilgi dünyalarında yeri ve karşılığı olmayan hiç bir kısma aktarılmamıştır.

Sûre ile ismi arasında da münasebet vardır. Bikâi tefsirinde sûrenin maksudunu tayin ettikten sonra o sûrenin ismiyle maksudu arasında irtibat kurmağa çalışır ve sûrelere verilen isimlerin ihtiva ettiği anafikre göre verildiğini iddia eder. Bu hususta da şöyle der: "Her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun tercümanıdır. Çünkü her şeyin ismi, müsemmasıyla kendi arasında münasebeti açığa çıkarır." Bu meseleyi başka bir ifadeyle şöyle izah eder: "Bir kimse, sûrenin isminden muradın ne olduğunu bilirse o sûrenin maksudunu bulmuş olur. Kim de sûrenin maksudunu iyi anlarsa o surenin ayetleri kıssaları ve bütün ifadeleri arasındaki münasebeti kolaylıkla gösterebilir."⁵

Hız. Lokman, bazı âlimler tarafından "nebi" olduğu dillendirilirken bazıları tarafından "**bilge bir karakter**" (hekîm) olduğu ifade edilmektedir.⁶

Muhammed Esed ise şöyle der: "Halk arasında (yeterli kanıtlara dayanmasa da) Aesop (Ezop) ile özdeşleştirilen Lokman, eski Arap geleneğinde köklü bir yeri olan, dünyevî üstünlüklere ve kazançlara

³ Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Beyrut, 1982, XXVII, 145.

⁴ İbn Hişâm Ebu Abdîmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1990, s. 427; Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensâri, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, th, XVII, 61.

⁵ Bikai *Nazmu'd-Durer (Yazma)* Süleymaniye Küt./HKM, No: 149-150'den naklen Kara, Necati, *Bikai ve Tefsirdeki Metodu*, s. 254.

⁶ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyil-Kur'ân*, Beyrut, 1988, XXI, 67.

değer vermeyen ve ruh olgunluğu için çaba gösteren bilge kişilerin bir prototipidir. M.S. 6. yüzyılda yaşamış olan ve daha çok Nâbiğa ez-Zübyânî müstear adıyla tanınan Ziyâd b. Mu'âviye'nin bir şiirinde övüldükten sonra Lokman kişiliği, İslam'ın zuhurundan uzun zaman önce, hikmeti ve ruhî olgunluğu yansıtan sayısız efsanelerin, kıssaların odak noktası haline geldi. İşte bu sebeple Kur'an, bu efsanevî şahsiyeti -tıpkı 18. surede kullanılan aynı derecede efsanevî el-Hıdr (Hızır) şahsiyeti gibi- insanın uyması gereken davranış modeli konusundaki öğütlerin bir anlatım vasıtası olarak kullanmıştır.”⁷

Hz. Lokman'ın mesajları Allah tarafından çağlara taşınarak aile içi iletişim, baba-çocuk ilişkisi veya çocuk eğitimi konularında farklı argümanları içermektedir.

Lokman suresinde Hz. Lokman'ın diliyle baba- çocuk ilişkisi hangi düzlemde inşa edildiği iyi tespit edildiğinde babalık yaparken Kur'an'ın inşa edilişinde babalara yol haritası görevi görebilir. Halk arasındaki deyimle “kızım sana söylüyorum gelinim sen işit” gerçeğine dikkat çekilir.

Lokman Sûresindeki ilgili ayetlere baktığımızda Hz. Lokman'a hikmet verildiğinden söz edilir: “*Biz, Lokman'a şu hikmeti bağışladık: “Allah'a şükret; çünkü (O'na) şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük etmeyi tercih eden ise (bilsin ki), Allah, kesinlikle hiçbir şeye muhtaç değildir ve her zaman hamde layıktır”* (Lokman, 31/12)

Bu ayette öne çıkan temel parametre baba olacak kimsenin “hikmet” sahibi olmasıdır. Kelime olarak muhakeme, hâkimiyet, sakındırmak, ıslah etmek, menetmek vb. anlamlara gelen hikmet, ıstılah olarak da; eşyayı/nesneyi yerli yerine oturtmak veya işin doğrusu ve özünü kavramak demektir.⁸ Bir başka ifade ile her şeyde olgunluk ve kemal arandığı gibi sözün de “**olgunu**” vardır. İşte hikmet

⁷ Esed Muhammed, *Kur'an Mesajı –Meâl-Tefsîr-*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, 1999, s. 836; Farklı izahlar için bkz. Demirci, Muhsin, *Lokman Sûresi ve Ahlakî Öğütler*, Çamlıca Yayınları, İst. 2012, s. 23-27.

⁸ Kutluer, İlhan, “Hikmet” DİA, XVII, 503-511.

sözün hem tecrübe edilmiş hem de olgun olanı anlamına da gelir. Tarihin ve tecrübenin imbiğinden geçerek tedavüle sokulan olgun söz insanın başını önüne eğmez.

Bu da gösteriyor ki hikmetle donanmış bir babanın evladı ile kuracağı iletişimin zemini sağlıklı olur. Yoksa kuşak çatışmasının önüne geçmek mümkün değildir. Olgunlaşmayan bireyler bugünü okuyamadıkları için bugünün genç kuşaklarını geçmişte yaşatmaya kalkarlar bu da suyun tersine akıtılması misali, hayatı tersinden okumak demektir. Bu minvalde Hz. Ali'nin "çocuklarınızı geleceğe hazırlayın çünkü onlar istikbal için yaratılmışlardır." sözü anlamlıdır.

Lokman Sûresindeki 12-19. ayetlere bakıldığında baba-çocuk ilişkisi ile ilgili şu hususlar öne çıkmaktadır.

1-Çocukta "Öncelikler" Bilinci İnşası

Her ferdin hayatında ilk öncelikleri vardır. Her insan ilk öncelik (evveliyat) olarak hangi hususu alırsa onun için o iş önemlidir.

Meşhur anekdotta şöyle bir olay anlatılır. Bir öğretmen derse girer, masanın üzerine büyük bir kavanoz koyar. Kavanoza önce iri taş parçalarını yerleştirir. Kavanozda yer kalmayınca sorar: "Kavanoz doldu mu?" Öğrenciler: "Evet" cevabını verir.

Bunun üzerine öğretmen küçük çakıl taşları çıkartır, kavanoza döker ve tekrar sorar: "Kavanoz doldu mu?" öğrenciler: "Evet, doldu." derler.

Bu kez de bir kap dolusu kum çıkartan öğretmen kumu kavanoza boşaltır ve yeniden: "Kavanoz doldu mu?" diye sorar. Öğrencilerin, "evet" diye bağırması üzerine öğretmen kavanozun

içine su döker ve şöyle devam eder: "Büyük taş parçaları aileniz, çocuklarınız, sağlığınız ve sizin için önemli olan şeylerdir. Çakıl taşları, işiniz, eviniz ve arabanız gibi daha az önemli olan şeylerdir. Kum ise hayatımızdaki ufak şeylerdir. Şayet kavanoza önce kum doldurursanız büyük taş parçaları ve çakıl taşlarına yer kalmaz." Ardından herkesin kendisine sorması gereken soruyu sorar: "Hayatınızdaki büyük taş

parçaları hangileri? Onları ilk iş olarak kavanoza koyuyor musunuz? Yoksa kavanozu kumlarla ve suyla doldurup büyük parçaları dışarıda mı bırakıyorsunuz?"

Aslında burada eksik bırakılan temel esas ferdin kendisini yaratan, yaratmakla bırakmayıp bütün kâinatı emrine veren Allah'ın ilk öncelikler arasında sayılmamasıdır. Çünkü mutlu insan tarifi yapılırken, insanın kendisi, çevresi ve yaratanı iyi ilişkiler içerisinde olması olarak ifade edilir.

Kur'ân fertte olması gereken tevhit bilincini şöyle anlatır: *"Lokman, oğluna öğüt verirken şöyle konuştu: "Ey Benim sevgili oğlum! Allah'tan başkasına ilahî sıfatlar yakıştıрма! Bil ki, böyle (düzmece) ortaklık yakıştırmalar, gerçekten büyük bir zulümdür!"* (Lokman, 31/13) buyurarak çocuğun ilk önceliği tevhit inancına sahip olmasıdır. Çünkü tevhit inancının eksikliği ferdi hayatın diğer alanlarında da kaymalara sebebiyet verir. İlk öncelik "ilk düşmanın" doğru iliklenmesi misali Allah inancının (tasavvurunun) inşasıdır. Çünkü Allah tasavvurunda meydana gelen parçalanma, bozulma, sapma, yozlaşma teselsülen ahlak, ibadet ve muamelatta da kendini gösterecektir.⁹

Beraber yaşayan insanlarda olması gereken bir diğer husus ta iletişim bilincidir.

2-Çocukta İletişim Bilinci

İletişim iki kişi arasında yer alan anlam alışverişi olarak tarif edilir.¹⁰ Çocuğun en yakınında bulunan anne babası ile kuracağı sağlıklı bir iletişim tıpkı suya atılan taş misali toplumda da halkalar şeklinde yayılır. Anne babanın farklı bir inanca, mezhebe, dine, dile, kültüre sahip olması iletişimin koparılacağı anlamına gelmez. Bunun tek istisnası anne ve babanın çocuğuna inancını değiştirmede baskı ve dayatmada bulunmasıdır. Kur'ân şöyle der:

⁹ Tan, Zeki, *Kur'ân-ı Kerîm'de Müşrik Dindarlığı (Şekil-Mana Bağlamında)* Ark Yayınları, İstanbul, 2016, s. 518.

¹⁰ Cüceloğlu, Doğan, *Korku Kültürü*, Remzi Kitapevi, İst. 2008, s. 119-139.

(Allah diyor ki:) ‘Biz, insana, anne babasına karşı iyi davranmasını emrettik: annesi onu nice acılara katlanarak karnında taşıdı ve çocuğun annesine bağımlılığı iki yıl sürdü; (öyleyse, ey insanoğlu,) Bana ve anne babana şükret, (unutma ki) bütün yollar sonunda Bana ulaşır’.

(Allah diyor ki:) ‘(Anne babana saygılı ol;) ama eğer senin aklının (ilahlık) yakıştıramayacağı bir şeye Benimle birlikte ilahlık yakıştırmak için zorlarsa onlara uyma; (o durumda bile) onlara bu dünyada iyilikle davran ve Bana yönelenlerin yolundan git. Sonunda hepiniz Bana döneceksiniz; ve o zaman (hayatta iken) yapmış olduğunuz her şeyi (gerçek şekliyle) size göstereceğim.” (Lokman, 31/14-15)

Mekke toplumunda Müslüman olan çocuklara aileleri tarafından farklı şekillerde baskılar uygulanmaktaydı. Vahiy böyle bir durumda ailelerin çocukları ile nasıl bir iletişim içinde olmaları gerektiğini anlatır. Mekke toplumuna Hz. Lokman üzerinden verilen mesaj inanç tercihlerinde baskı ve dayatmadan uzak durmaları ve çocuklarının tercihlerine saygılı olmalarıydı. Buna benzer bir olay Medine’de yaşandığında Peygamber (sas)’in tavrı şöyle olmuştur.

İslâm'dan önce Ensar kadınlarından biri, çocuğu için bir adakta bulunur, "şu çocuğum yaşarsa onu Yahudi yapacağım" derdi. Bu uygulama sonunda Medine'de oturan Yahudi boyları içinde birçok Yahudileşmiş Ensar çocuğu oldu. Yahudi Nadîroğulları'nın, hıyanetleri sebebiyle Medine'den çıkarılmasına karar verilince artık İslâm'a girmiş bulunan Ensar aileleri "Biz çocuklarımızı Yahudileştirirken o dinin bizimkinden daha üstün olduğu inancında idik. Şimdi ise hak din İslâm geldi, çocuklarımızı onlardan alıp zorla Müslümanlaştıralım" dediler. Bu olay üzerine *“Dinde zorlama yoktur. Doğru yol, sapıklıktan, hak batıldan ayrılıp belli olmuştur...”* (Bakara, 2/256) âyeti nazil oldu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s) de onlara: *“çocuklarınızı serbest bırakın”* dedi.¹¹

¹¹ Vahidi Ebu'l-Hasan Ali Nisâburi, *Esbabu'n-Nûzul*, Beyrut, 1986, s. 73; Beğâvi, Ebu Muhammed el-Hüseyin, *Meâlimu't-Tenzil*, (Tefsiru'l-Hâzin Kenarında) Mısır, 1955, I, 271.

3-Çocuğun Kendi Yeteneklerini Tanıması

İnsan sıradan bir varlık değildir. İnsan sahip olduğu potansiyeli keşfettiğinde farklılık ve farkındalıklarını ortaya koyabilir. Yoksa tohum misali ekilmediğinde çürümeye mahkûm olur. İnsanın kendisine bulunan potansiyeli gerçekleştirmesi olabileceğinin en iyisi olmak demektir.¹² Vahiy bu hususu Hz. Lokman'ın dilinden şöyle aktarır.

(Lokman,) “Ey yavrucuğum!” (diye devam etti) “Ortada yalnızca hardal tanesi kadar bir şey de olsa, (yaptıklarınız) bir kayanın içinde (saklı) da bulunsa, yahut gökler(in tepesin)de ve yer(in derinliklerin)de de olsa Allah onu aydınlığa çıkarır: çünkü Allah, kuşkusuz, akıl-sır ermez bir (hikmet Sahibi)dir ve her şeyden haberdardır.” (Lokman, 31/16) buyurarak insanın sahip olduğu eşsiz potansiyele dikkat çeker.

4-Çocuğun Kendine Değer Vermesi

Çocuğun kendisinin değerli olduğunu, umursandığını, kabul edildiğini, biricik (yavrucuğum ifadesi bunu gösterir)¹³ olduğunu, yapabilir ve sevildiğini bilmesi önemlidir.

Bir adam ve oğlu ormanda yürüyüş yapıyorlarmış. Birden çocuğun ayağı takılıp düşüyor ve canı yanıp “ahhh” diye bağıyor. İleride bir dağın tepesinden “ahhh” diye bir ses duyuyor ve şaşırıyor. Merak ediyor ve

– “Sen kimsin?” diye bağıyor. Bu cevap ‘Sen kimsin?’ oluyor. Aldığı cevaba kızıp

– “Sen bir korkaksın!” diye tekrar bağıyor. Dağdan gelen ses ‘Sen bir korkaksın!’ diye cevap veriyor.

Çocuk babasına dönüp

– “Baba ne oluyor böyle?” diye soruyor.

¹² Cüceloğlu, Doğan, *İletişim Donanımları*, Remzi Kitabevi, İst. 2002, s. 197.

¹³ Eren, Şadi, *Çocuk ve Aile*, Selsebil Yayınları, İst. 2010.

– “Oğlum” der babası, “Dinle ve öğren!” ve dağa dönüp “Sana hayranım!” diye bağırıyor. Gelen cevap “Sana hayranım!” oluyor. Baba tekrar bağırıyor,

– “Sen muhteşemsin!” Gelen cevap; “Sen muhteşemsin!”. Çocuk çok şaşıyor, ama halen ne olduğunu anlayamıyor. Babası açıklamasını yapıyor:

– “İnsanlar buna yankı derler, ama aslında bu yaşamdır. Yaşam daima sana senin verdiklerini geri verir. Yaşam yaptığımız davranışların aynasıdır. Daha fazla sevgi istediğin zaman daha çok sev! Daha fazla şefkat istediğinde, daha şefkatli ol! Saygı istiyorsan insanlara daha çok saygı duy. İnsanların sabırlı olmasını istiyorsan sen de daha sabırlı olmayı öğren. Bu kural yaşamımızın bir parçasıdır, her kesiti için geçerlidir.” Hayat bir tesadüf değil, yaptıklarınızın aynada bir yansımasıdır.¹⁴ Yani hayattan ne istiyorsan önce onu sen vermelisin. Verdiklerin aldıkların olacaktır.

Kur’ân bunu Hz. Lokman üzerinden şöyle anlatır: *“Ey yavrucuğum! Namazında kararlılık göster, doğru ve yararlı olanı emret, kötü ve eğriden vazgeçir, başına gelebilecek her (belaya) sabırla katlan: bu, azim ve kararlılık gösterilmeye değer bir şeydir!”* (Lokman, 31/17)

Ayette geçen *“azim ve kararlılık gösterilmeye değer”* hususların kazanılması bir *“bedel ödemeyi”* gerektirir. Burada çocuğun elde edeceği değerlerin baba mirası değil alın teri olması gerektiğini vurgular. Emlakçılar, baba mirası olan gayri menkulleri çok ucuza aldıklarını, çalışarak kazanılanları ise sıkı bir pazarlıkla ancak alabildiklerini söylerler.

5-Yönetme ve Yargılamama

İnsanın hem kendini yönetmesi hem de başkalarını yargılamaması anlamlı bir durumdur. Çocuğun sahip olması gereken değerlerden birisi de beraber yaşadığı insanları yargılamamasıdır. Kendisini “dev

¹⁴ http://www.edebiyatogretmeni.net/yasamin_yankisi.htm : 09.12.2016

aynasında” görerek sahip olduğu imkân ve nimetlerin kalıcı ve daimi olmadığını bilmesidir.

Kur’ân çocuğun takınması gerektiği tavrı şöyle anlatır. *“(Yersiz) bir gurura kapılarak insanlara üstünlük taslama ve yeryüzünde küstahça gezip durma: unutma ki Allah, böbürlenerek küstahlık yapanları sevmez.*

“Davranışlarında ölçülü ve dengeli ol, sesini yükseltme: çünkü, unutma ki, seslerin en çirkinini eşeğin anırmasıdır...” (Lokman, 31/17-18)

Kur’an-ı Kerim toplumsal hayatımıza çeki düzen ve ayar verdiği gibi ağzımızın da bir endazesinin olması gerektiğini bize hayvan metaforu/teşbihi üzerinden vererek çok canlı olarak anlatır. Konuşurken sesimizin yüksek çıkması haklı olduğumuz anlamına gelmez. Birisinin de sesinin çıkmaması onun haksız olduğu anlamına gelmez. Haklı iken sesi çıkmadığı için haksız sayılabilir. Haksız iken sesi yüksek çıktığı için haklı olabilir. Esas yüksek olan haktır. Onun üstünde de bir şey yoktur. Kur’an-ı Kerim sesimizin değil sözümüzün yüksek ve kaliteli olmasını ister. Bunu da bütün toplumlarda itici bir sese sahip olan eşek figürü üzerinden analogi yaparak bize anlatır **“...Ses tonunu da biraz kıs. Çünkü en kötü ses, eşek sesidir.”**

Sesin güzel, anlam ve değer yüklü olması, muhteviyatının çirkin, boş, anlamsız değer ifade etmeyen sadece gürültü olarak tezahür etmesi nahoştur. Manayı beslemeyen ses tonunu yükseltir. Eşek sesinde sadece çığlık var fakat anlam yoktur. Anlamsız konuşmanın da anlamı yoktur. Kur’ân-ı Kerîm söylenen sözün *“gönül alıcı”* (Nisa, 4/8) olmasını ister. Yani söz söylerken muhatabın duygularını gözetmeyi emreden Kur’ân sözün gönül okşayıcı ve hatırlatıcı biçimde söylenmesini ister.

Söz söyleme sanatında sözün aslı yoksa ne kadar iyi ifade edilirse edilsin o söz kıymetsizdir. Önce söz doğru-dürüst olmalıdır. Ayette *“kavlı sedid”* (Nisa, 4/9) Sedid sıfatı sedd kökünden türetilmiştir. Bir boşluğu dolduran, bir gediği tıkayan, lüzumuna binaen söylenen söze

delalet eder.¹⁵ İstilah olarak doğru sözü ifade eder. Bir söz ne kadar tumturaklı, ne kadar edebi ve belağatlı olursa olsun hakikatı içermiyorsa, o “laf” olmaktan öte gitmez.¹⁶ Bir toplantıda bir konuşmacı için “çok konuştu fakat halen kayda değer şey söylemedi” mottosunda esas olan konuşmaktan çok anlamlı konuşabilmektir.

Toprağı işleyen yağmur, sağanak olarak yağan yağmurdan daha bereketlidir. İnce ince yağar, toprağa işler, öbürü sel olur. Biri rahmete dönüşürken diğeri arkadan yıkıntı bırakır. İmar eden söz ile yıkan sözün değeri aynı değildir.

Söz de böyledir; Cemil Meriç şöyle der: ‘Karanlık kinlerin birbirine saldırttığı çılgın sürülerin savaş çılgılığıdır slogan. İlkelin, budalanın, papağanın ideolojisidir. Düşünce ile çılgılık bağdaşmaz. Şuurun sesi çılgılık değildir, yabani bağırır medeni insan konuşur.’

Sonuç

Lokman Suresindeki 12-19. âyetler baba-çocuk arasındaki “sohbetin derinliğini” can alıcı bir panorama şeklinde anlatmaktadır. Sohbetin ferdi değiştirip dönüştürdüğü bir gerçektir. Hatta “sohbet iki zihnin dansıdır” kavli münifi sohbetin insanı dinlendirdiğini ifade etmektedir. Babalar, çocuklarına etkisinin kısa sürede görünürlüğünü düşünmeden tohum misali sohbet tadında bilgiler vermelidirler. Söylenen güzel sözler bu kubbede “hoş sadâ” bırakırlar.

Çocukla olan ilişkide bilginin, sevginin ve nitelikli beraberliğin yeri ıskalanmamalıdır. Kullanacağımızın dil, gönül (vaaz) dili, değer dili, teşekkür dili, dua dili ve özür dili olmalıdır.

Lokman’ın çocuğuna yaptığı sohbet çocuğun gönül dünyasına hitap etmekte ve çekici bir üslup kullanılmaktadır. Çocuğa verilen bilgi “yaşanabilecek” bilgi olduğu görülmektedir. Çünkü önemli olan

¹⁵ İsfahânî Râgıb Ebu’l-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, İstanbul 1986, s.333.

¹⁶ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl-Tefsîr*, Düşün yayıncılık, İstanbul 2008, s. 147.

bilginin çokluğu değil yaşanabilirliğidir. Bir pratiğin az olup devamlılığı onun daha kalıcı ve etkili olmasını sağlar.

Fert veya toplumda dini bilginin çokluğu daha üst seviyede dindarlığın göstergesi değildir. Bazen en muhafazakâr kentlerde çarpık aile ilişkileri yoğun şekilde yaşanabilmektedir.

KAYNAKÇA

- BEĞÂVÎ**, Ebu Muhammed el-Hüseyin, *Meâlimu't-Tenzil*, (Tefsiru'l-Hâzin Kenarında) Mısır, 1955.
- CÜCELOĞLU**, Doğan, *Korku Kültürü*, Remzi Kitabevi, İst. 2008.
- *İletişim Donanımları*, Remzi Kitabevi, İst. 2002.
- DEMİRCİ**, Muhsin, *Lokman Sûresi ve Ahlakî Öğütler*, Çamlıca Yayınları, İst. 2012.
- EREN**, Şadi, *Çocuk ve Aile*, Selsebil Yayınları, İst. 2010.
- ESED** Muhammed, *Kur'ân Mesajı –Meâl-Tefsîr-*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, 1999.
- HARMAN**, Ömer Faruk, “Lokman” *DİA*, XXVII, 205-206.
- HTTP**://www.edebiyatogretmeni.net/yasamin_yankisi.htm: 09.12.2016.
- İSFAHÂNÎ** Râgıb Ebu'l-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986.
- İSLAMOĞLU**, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl-Tefsîr*, Düşün yayıncılık, İstanbul 2008.
- KURTUBÎ**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensâri, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, th.
- KUTLUER**, İlhan, “Hikmet” *DİA*, XVII, 503-511.
- KARA**, Necati, *Bikai ve Tefsirdeki Metodu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:1, Van 1994.
- TABERÎ**, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyil-Kur'ân*, Beyrut, 1988.
- RÂZÎ**, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Beyrut, 1982.
- TAN**, Zeki, *Kur'ân-ı Kerîm'de Müşrik Dindarlığı (Şekil-Mana Bağlamında)* Ark Yayınları, İstanbul, 2016.
- VAHİDÎ**, Ebu'l-Hasan Ali Nisâburi, *Esbabu'n-Nûzul*, Beyrut, 1986.

العنف الأسري بين الشرع والقانون

د. صهييب مصطفى ناميدي¹

Süheyb Mustafa NAMYEDA²

لا شك بأن موضوع العنف الأسري من المواضيع الحيوية في الأوساط الفكرية، وقد أخذ منحى عالمياً ودولياً.. ويشتمل العنف الأسري جميع أشكال العنف الجسدي والنفسي والجنسي ضد أي فرد من أفراد الأسرة سواء كانت الزوجة أو الزوج أو الأولاد.

هذا البحث يتعرض لمسألة واحدة من هذه المسائل، وهي العنف الجسدي الموجه ضد الزوجة، أو ما يسمى في الشرع والقانون بـ "تأديب الزوجة" أو "حق التأديب".

أهمية البحث:

1. انتشار ظاهرة العنف الأسري وضرب المرأة في العالم بشكل عام والعالم الإسلامي وتلبسه بغطاء شرعي باسم حق تأديب الزوجة.
2. تطور الحياة واختلاف الزمان والمكان والأحوال، يتطلب بحث أحكام المعاملات وما يتعلق بأحكام الأسرة تحديداً من جديد وعرض الآراء المختلفة حولها واستخلاص رؤية عصرية مستندة على النصوص الشرعية الصحيحة الثابتة ومنسجمة مع تطور الحياة.
3. التعرف على التطور القانوني والاتجاهات القانونية حول هذه المسألة.

مشكلة البحث:

يحاول البحث الإجابة عن التساؤلات التالية:

1. فما هي حقيقة التأديب؟
2. ما هو موقف علماء الشريعة الإسلامية من العنف الجسدي وضرب الزوجة؟
3. ما هو موقف القوانين الوضعية حول المسألة؟

¹ جامعة التنمية البشرية كلية اللغات قسم اللغة العربية

² Dr., Toplumsal Kalkınma Üniversitesi, Dil Fakültesi, Arap Dili Bölümü Öğretim Elemanı, Irak.

ومن أجل ذلك قمنا بتناول هذا الموضوع في مبحثين: الأول يتناول مفهوم العنف والعنف الأسري واتجاهات العلماء والفقهاء المسلمين حول العنف الأسري وتحديدًا حق التأديب. والمبحث الثاني يتناول اتجاهات القوانين الوضعية في الدول العربية والإسلامية حول هذا الموضوع.

المبحث الأول

العنف الأسري واتجاهات فقهاء الشريعة

المطلب الأول: مفهوم العنف والعنف الأسري.

أولاً: العنف لغةً واصطلاحاً:

العنف لغةً هو ضد الرفق ويراد به الشدة والخُزْقُ، والأخذ بالشدة والقسوة، و العنف يعنف عنفا فهو عنيف إذا لم يرفق في أمره⁽³⁾.

أما اصطلاحاً فهناك عدّة تعاريف للعنف، فمن تعاريفه أنه: (ضغظ مادي أو معنوي ذو طابع فردي أو جماعي ينزله الإنسان بالإنسان، وهو يلحق الأذى بالأفراد أو الممتلكات، وهو لجوء للقوة بقصد إرغام الآخرين على اتخاذ مواقف لا يريدونها)⁽⁴⁾.

ومن تعاريف العنف أنه (السلوك الذي يتضمن استخدام القوة في الاعتداء على شخص آخر أو الاتيان أو الامتناع عن فعل أو قول ما من شأنه أن يسيء إلى ذلك الشخص ويسبب له ضرراً جسدياً أو نفسياً أو اجتماعياً)⁽⁵⁾.

وهناك من يرى ان العنف يشمل جميع أشكال الضغظ والسيطرة والاستغلال التي تلحق الأذى بالأفراد أو الجماعات⁽⁶⁾. وأنه الاستخدام غير القانوني أو غير الشرعي لوسائل الإكراه المادية من أجل أغراض شخصية أو جماعية⁽⁷⁾.

(3) ابن منظور، أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم، لسان العرب، دار صادر، بيروت، لا تاريخ، ج9، ص429. وانظر: المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية، مكتبة الشروق الدولية، القاهرة، ط4، 2004، ص631. وانظر كذلك: بن زكريا، أبو الحسن أحمد بن فارس، معجم مقاييس اللغة، دار الفكر، بيروت، 1979، ج4، ص158

(4) صالح، أ.د. سامية خضر، استراتيجية مواجهة العنف، كتاب إلكتروني منشور على موقع كتب عربية: www.kotobarabia.com، ص(46-47)

(5) المطيري، عبدالمحسن بن عمار، العنف الأسري وعلاقته بانحراف الأحداث، رسالة ماجستير، 2006، جامعة نايف للعلوم الأمنية كلية الدراسات العليا، قسم العلوم الاجتماعية، ص6

(6) إبراهيم، حامد موري، الإرهاب.. الظاهرة وأبعادها النفسية، دار الفارابي، بيروت، ط1، ٢٠٠5، ص٢٤-25

(7) فياض، عامر حسن، العراق وشفاء الديمقراطية المنشودة، دار أسامة للنشر والتوزيع، عمان، ط1، 2013، ص١٣٦

وخلاصة القول أن العنف يشمل: كل قول أو فعل يسبب للطرف الآخر أذىً جسدياً أو نفسياً.

ثانياً: العنف الأسري:

العنف الأسري هو حدوث أي من السلوك والأفعال العنيفة، وتكون موجّهة إلى أحد أفراد الأسرة من قبل فرد آخر من الأسرة نفسها⁽⁸⁾.

أو هو استخدام القوة والاعتداء اللفظي، أو الجسدي، أو الجنسي من قبل أحد أفراد الأسرة تجاه فرد آخر في داخل الأسرة نفسها والتي تتكوّن من الزوج والزوجة والأبناء، ممّا يترتب عليه ضرر واضطراب نفسي، أو اجتماعي، أو جسدي.

ومن خلال ما سبق يمكن القول بأن العنف الأسري يشمل:

1. عنف الزوج تجاه زوجته.

2. عنف الزوجة تجاه زوجها.

3. عنف الوالدين تجاه أولادهما.

4. عنف الأولاد تجاه الوالدين وكبار السن في العائلة.

ومن حيث أشكال وصور العنف الأسري فإنه يشمل العنف الجسدي، والعنف النفسي، والعنف الجنسي.

المطلب الثاني: فريق المؤيدين لحق تأديب الزوجة:

يقول الله عزّ وجلّ في سورة النساء: [الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالْضَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيماً كَبِيراً] النساء: 34.

وقال الرسول ﷺ في حجة الوداع: (ألا واستوصوا بالنساء خيراً، فإنّما هنّ عوان عندكم، ليس تملكون منهنّ شيئاً غير ذلك، إلا أن يأتين بفاحشة مبينة، فإن فعلن فاهجروهنّ في المضاجع واضربوهنّ ضرباً غير مبرح، فإن أطعنكم فلا تبغوا عليهن سبيلاً...)⁽⁹⁾.

(8) الجبرين، د. جبرين العلي، العنف الأسري خلال مراحل الحياة، الرياض، مؤسسة الملك خالد الخيرية، ط1، 2005، ص (22-23)

اختلف فقهاء الإسلام والمفسرون والمفكرون إزاء هذه النصوص فيما يتعلق بضرب الزوجة وتأديبها، بين مؤيد لذلك ومقيد له ومعارض. فهناك من يقول بأن الضرب حق من حقوق الزوج يستعمله عند نشوز الزوجة.

المقصود بالمؤيدين هنا الذين يقولون بأن الضرب أو (تأديب الزوجة) حق من حقوق الزوج عند نشوز الزوجة.

يبدو أن معظم العلماء والمفسرين يميلون لهذا الرأي، فهم عند تفسير الآية (34) من سورة (النساء) يشيرون إلى أن الضرب هو مرحلة من مراحل علاج نشوز الزوجة، وإن تفاوتت آراؤهم في كيفية ونوعية الضرب، ولكي يتضح ذلك نذكر آراء عدد من المفسرين في تفسير قوله تعالى [واضربوهن].

ذهب الطبري (المتوفى 310هـ) في تفسير الآية إلى رأي غريب ومتشدد فقد فسر قوله تعالى [واضربوهن] بمعنى ربطهن بالحبل وذلك بعد أن ذكر معاني الهجر في اللغة العربية، فقال: (فأولى الأقوال بالصواب في ذلك أن يكون قوله: [واضربوهن] موجهاً معناه إلى معنى الربط بالهجار على ما ذكرنا من قيل العرب للبعير إذا ربطه صاحبه بحبل على ما وصفنا: هجره فهو يهجره هجراً. وإذا كان ذلك معناه كان تأويل الكلام: واللاتي تخافون نشوزهن، فعظوهن في نشوزهن عليكم، فإن اتعظن فلا سبيل لكم عليهن، وإن أبين الأوبة من نشوزهن فاستوثقوا منهن رباطاً في مضاجعهن)⁽⁹⁾.

وفي تفسير قوله تعالى: [واضربوهن] قال الطبري: (يعني بذلك جل ثأؤه: فعظوهن، أيها الرجال، في نشوزهن، فإن أبين الإياب إلى ما يلزمهن لكم، فشدهن وثاقاً في منازلهن، واضربوهن ليؤبن إلى الواجب عليهن من طاعة الله في اللازم لهن من حقوقكم. وقال أهل التأويل: صفة الضرب التي أباح الله لزوج الناشز أن يضربها: الضرب غير المبرح)⁽¹⁰⁾.

ويقول الزمخشري (المتوفى 537هـ) في تفسير الكشاف: (أمر بوعظهن أولاً، ثم هجرانهن في المضاجع، ثم بالضرب إن لم ينجع فيهن الوعظ والهجران)⁽¹²⁾.

(9) رواه الترمذي في كتاب الرضاع، باب (ما جاء في حق المرأة على زوجها)، رقم الحديث (1163)، انظر: الترمذي، محمد بن عيسى،

سنن الترمذي، مكتبة المعارف، الرياض، ط1، لا تاريخ، ص276

(10) الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير، تفسير الطبري، دار هجر، القاهرة، ط1، 2004م، ج6، ص707

(11) المصدر نفسه، ص710 وما بعدها.

(12) الزمخشري، جار الله أبو القاسم محمود بن عمر، الكشاف عن غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، مكتبة العبيكان،

الرياض، ط1، 1998م، ج2، ص(70-71).

أما الفخر الرازي (المتوفى 604هـ) فبالرغم من أنه يستشهد بقول الإمام الشافعي الذي يرجح بأن ترك الضرب أولى، فيقول: (قال الشافعي (رضي الله عنه): والضرب مباح وتركه أفضل)⁽¹³⁾. إلا أن الإمام الرازي يعود بعد ذلك ليبين صفة الضرب وماهيته فيقول: (فأما إذا ضربها وجب في ذلك الضرب أن يكون بحيث لا يكون مفضيا إلى الهلاك البتة، بأن يكون مفرقا على بدنهما، ولا يوالي به في موضع واحد، ويتقي الوجه لأنه مجمع المحاسن، وأن يكون دون الأربعين، ومن أصحابنا من قال: لا يبلغ به عشرين لأنه حد كامل في حق العبد، ومنهم من قال ينبغي أن يكون الضرب بمنديل ملفوف أو بيده، ولا يضربها بالسياط ولا بالعصا، وبالجملته فالتخفيف مراعى في هذا الباب على أبلغ الوجوه)⁽¹⁴⁾.

ويرى القرطبي (المتوفى 671) بأن الضرب هو الذي يصلح المرأة في حال عدم نجاعة أسلوب الوعظ والهجر، فيقول: (أمر الله أن يبدأ النساء بالموعظة أولا ثم بالهجران، فإن لم ينجعا فالضرب، فإنه هو الذي يصلحها له ويحملها على توفية حقه)⁽¹⁵⁾.

وبخلاف الآخرين يرى أبو حيان الأندلسي (المتوفى 745) صاحب تفسير البحر المحيط أنه يجوز للزوج الجمع بين هذه الوسائل الثلاث وله أن يبدأ بما شاء دون مراعاة التسلسل⁽¹⁶⁾.

يرى الباحث وبعد استقراء عدد من أقوال وآراء هذا الفريق بأن هناك مجموعة من الإشكاليات والملاحظات تتعلق بهذه الآراء، ومنها:

1. عدم وضوح الحالة التي يستعمل فيها الضرب، فلم يتفق العلماء على رأي واحد بخصوص النشوز، هل الضرب يكون عند الخوف من النشوز أم بعد تحقق النشوز.

2. عدم وضوح ماهية النشوز، حيث اختلفوا أيضا في أمارات وعلامات النشوز بين قول بأنه يعني عصيان أوامر الزوج بالترفع عن تلبية طلب الزوج إذا دعاها للفراش⁽¹⁷⁾ والخروج من المنزل دون إذنه⁽¹⁸⁾، وقول آخر يوسع النشوز ليشمل ترك الفرائض⁽¹⁹⁾، حتى أن هناك من عد امتناع الزوجة

(13) الرازي، فخر الدين محمد بن ضياء الدين، التفسير الكبير، دار الفكر، دمشق، ط1، 1981، ج10 ص93

(14) المصدر نفسه، ص93

(15) القرطبي، أبو عبدالله محمد بن أحمد، الجامع لأحكام القرآن، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط1، 2006، ج5، ص172

(16) الأندلسي، أبو حيان، محمد بن يوسف، تفسير البحر المحيط، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 1993م، ج3، ص252.

(17) انظر: المقدسي، ابن قدامة (أبو محمد عبد الله بن أحمد)، المغني، دار عالم الكتب، الرياض، ط3، 1997م، ج10، ص259.

وانظر أيضا: الكاساني، علاء الدين أبوبكر بن مسعود، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، دار الكتب العلمية، بيروت، ط2، 2003م، ج3، ص613.

(18) انظر: النجدي، عبدالرحمن بن محمد بن قاسم، حاشية الروض المربع شرح زاد المستقنع، ط1، 1399هـ، ج6، ص454

عن القيام بأمور منزلها من قبيل النشوز⁽²⁰⁾. فكيف نحدد النشوز؟ وكم هي الفترة التي تستغرقها المرأة في العصيان حتى تصبح ناشزة؟ أو كم هي عدد مرات العصيان؟ وما هي نوعية الأوامر؟

3. عدم الاتفاق على حقيقة الضرب، فمنهم من يرى أنه يكون بالسَّوَأ أو المنديل ونحوهما، ومنهم من يوصله إلى أربعين سوطاً⁽²¹⁾، ورأي يقول بربطها بالهجار (الحبل) وإكراهها على الجماع⁽²²⁾.

المطلب الثالث: فريق المقيدين لحق التأديب:

تفاوت آراء هذا الفريق بين قائل بأن الضرب وإن كان حقاً للزوج إلا أن تركه أولى، وبين قائل بأن الضرب رخصة أقرب للحظر، وبين قائل بأن الضرب كان استجابة لظرف زمني ومكاني معين وأنه يحق للقاضي وولي الأمر تقييد هذه الرخصة عند إساءة استخدامها من قبل الأزواج.

من هذه الآراء ما ورد في تفسير (أحكام القرآن) لابن العربي (المتوفى 543) حيث قال:

(قال عطاء: لا يضربها وإن أمرها ونهاها فلم تطعه، ولكن يغضب عليها. قال القاضي: هذا من فقه عطاء، فإنه من فهمه بالشرعية ووقوفه على مظان الاجتهاد علم أن الأمر بالضرب هاهنا أمر إباحة، ووقف على الكراهية من طريق أخرى في قول النبي (ﷺ) في حديث عبدالله بن زمعة (إنني لأكره للرجل يضرب أمته عند غضبه، ولعله يضاجعها من يومه)⁽²³⁾ (24).

ويرى السيد محمد رشيد رضا في تفسير المنار بأن الضرب رخصة أقرب إلى الحظر، فيقول: (فما أشبه هذه الرخصة بالحظر، وجملة القول أن الضرب علاج مَرّ، قد يستغني عنه الخَيْرُ الحرّ، ولكنه لا يزول من البيوت بكل حال)⁽²⁵⁾.

(19) انظر: المقدسي، مرجع سابق، ج 10، ص 261.

(20) لتفصيل هذه الآراء انظر: العجلان، د.عبدالله بن سليمان، أحكام تأديب الزوجة في الفقه الإسلامي، بحث محكم منشور في مجلة العدل، العدد 52، شوال 1432هـ، ص 63 وما بعدها.

(21) انظر: الرازي، مرجع سابق، ج 10، ص 93.

(22) كما سبق ذكره في قول الطبري في تفسيره.

(23) الحديث ورد في البخاري بلفظ (لا يجلد أحدكم امرأته جلد العبد، ثم يجامعها في آخر اليوم) في كتاب النكاح، باب: ما يكره من ضرب النساء، رقم الحديث (5204)، انظر: محمد بن إسماعيل، صحيح البخاري، دار ابن كثير، دمشق - بيروت، ط 1، 2002م، ص 1327.

(24) ابن العربي، أبوبكر محمد بن عبدالله، أحكام القرآن، دار الكتب العلمية، بيروت، لا تاريخ، ج 1، ص 536.

(25) رضا، محمد رشيد، تفسير المنار، دار المنار، القاهرة، ط 3، 1367هـ، ج 5، ص 76.

أما الشيخ محمد الطاهر بن عاشور فله رأي مختلف نوعاً ما في الأخبار والآثار التي أذنت للزوج ضرب زوجته الناشز إذ يرى بأن (مَحْمَلُ الإِبَاحَةِ فيها أنها قد روعي فيها عرف بعض الطبقات من الناس أو بعض القبائل فإن الناس متفاوتون في ذلك)⁽²⁶⁾.

واستشهد بما ثبت في الصحيح أن عمر بن الخطاب قال: كُنَّا معشر المهاجرين قوماً نغلب نساءنا، فإذا الأنصار تغلبهم نساؤهم⁽²⁷⁾.

ثم يضيف إضافة جديدة أخرى مفادها بأن ولاية الأمر لهم الحق في منع الزوج من الضرب⁽²⁸⁾.

خلاصة القول أن هذا الفريق متفق على تقييد الضرب على تفاوت في آرائهم، فمن قائل بأن الزوج لا يضرب وإن لم تطع الزوجة زوجها، وقائل بأن ترك الضرب أولى، وقائل بأنه يحق لولاية الأمر منع الأزواج من ممارسة هذا الحق خصوصاً في حال تجاوزهم في استغلاله.

المطلب الرابع: فريق المعارضين لحق التأديب:

هذا الفريق يرفض فكرة الضرب من أساسه ولديهم جملة من الاعتراضات حول الضرب ويؤلون النصوص التي تحدثت عن الضرب بطريقة أخرى.

ولعل أول من أجرى دراسة متعمقة حول ذلك هو الباحث (أ.د. عبد الحميد أبو سليمان) رئيس المعهد العالمي للفكر الإسلامي، والذي نشر بحثاً في مجلة إسلامية المعرفة تعرّض لمفهوم الضرب وأورد جميع الآيات في ذلك، وقدم مفهوماً مغايراً تماماً لما تعارف عليه العلماء وتوارثوه عبر العصور⁽²⁹⁾، حيث أحصى وجوه المعاني التي جاء فيها لفظ "الضرب" ومشتقاته في القرآن الكريم، وهي على ستة عشر وجه، كما يلي:

1. [ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا] النحل: 76
2. [وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ] النساء: 101
3. [فَضْرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا] الكهف: 11
4. [أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ] الزخرف: 5

(26) ابن عاشور، محمد الطاهر، التحرير والتنوير، الدار التونسية للنشر، تونس، 1984، ج5، ص41.

(27) جزء من حديث طويل أورده البخاري في كتاب المظالم، برقم 2468، انظر: صحيح البخاري، مصدر سابق، ص598.

(28) المرجع نفسه، ص44

(29) ينظر: أبو سليمان، أ.د. عبد الحميد، الفهم المقاصدي: ضرب المرأة وسيلة لحل الخلافات الزوجية، مجلة إسلامية المعرفة، المعهد العالمي للفكر الإسلامي، أمريكا، العدد 24، ص (71-) بتصرف.

5. [كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ] الرعد: 17
6. [وَلِيَضْرِبَنَّ بِخُمْرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ] النور: 31
7. [أَنْ أَسْرِ بَعْدَادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا] طه: 77
8. [فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ] الأنفال: 12
9. [وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمُسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ] البقرة: 61
10. [وَأَخَذَ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُتْ] ص: 44
11. [فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبُ الرِّقَابِ] محمد: 4
12. [فَضْرِبْ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهَرُهُ مِنْ قَبْلِهِ الْعَذَابُ] الحديد: 13
13. [وَلَا يَضْرِبَنَّ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيَعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ] النور: 31
14. [فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَذْبَارَهُمْ] محمد: 27
15. [فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ] البقرة: 60
16. [فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ] الصافات: 93

ثم قال بعد سرد هذه الآيات: (فإذا أمعنا النظر في الآيات السابقة كافة نجد معاني فعل "الضرب" بصيغته المتعدية المباشرة وغير المتعدية هي استخدامات مجازية فيها معنى العزل والمفارقة والإبعاد والترك، فالشيء يضرب مثلاً أي يستخلص ويميز حتى يصبح جلياً واضحاً، والضرب في الأرض هو السفر والمفارقة، والضرب على الأذن هو منعها عن السماء، وضرب الصفح عن الذكر هو الإبعاد والإهمال والترك، وضرب الحق والباطل تمييزهم وتجليهم مثلاً، وضرب الخمر على الجيوب هو ستر الصدر ومنعه عن الرؤية، وضرب الطريق في البحر شقه ودفع الماء جانباً، والضرب بالسور بينهم عزلهم ومنعهم عن بعضهم بعضاً، وضرب الذل والمسكنة عليهم نزولها بهم وتخميمها عليهم وصبغهم وتمييزهم بين الناس، وضرب الأعناق والبنان بته وفصله وإبعاده عن الجسد، أما باقي ما ورد من كلمة "ضرب" ومشتقاته فيما سبق من ضرب الأرجل وضرب الوجوه وضرب الحجر وضرب الضغث وضرب الأصنام باليمين، فهي بمعنى دفع الشيء بقوة وخطئه ولطمه سواء أكان الشيء أرضاً

أم وجهًا أم حجرًا أم انسانًا أم صنمًا، لإحداث الأثر بإحداث الصوت، أو الإيلام والمهانة، أو تفجير الحجر لإخراج الماء، أو تحطيم الأصنام⁽³⁰⁾.

ويقول أيضا: (إذا أخذنا في الاعتبار طبيعة السياق وطبيعة الحال والغاية من الترتبات في الإصلاح والتوفيق، وإذا أخذنا في الاعتبار قيم الإسلام في تكريم الإنسان وحفظ كرامته وحقه في تقرير مصيره، وإذا أخذنا في الاعتبار طبيعة العلاقة الزوجية الاختيارية، وإمكان إنهاؤها إذا لم يراع أحد الزوجين حقوق الآخر فيها، وأنه لا مجال لإرغام أي طرف منهما أو قهره عليها، أدركنا أن المعنى المقصود من "الضرب" لا يمكن أن يكون الإيلام والمهانة، وأن الأولى هو المعنى الأعم الذي انتظم عامة معاني كلمة "الضرب" في السياق القرآني وهو البعد والترك والمفارقة، وذلك أن بعد الزوج عن الزوجة وهجرها، وهجر دارها كلية من طبيعة الترتيبات المطلوبة لترشيد العلاقة الزوجية⁽³¹⁾.

ووفقاً لهذا الرأي فإن خطوات إصلاح النشوز تبدأ بالوعظ والنصيحة ثم الهجر في المضجع ثم ترك الزوج منزل الزوجية والابتعاد الكامل عن البيت، ثم التحكيم وتدخل أهل الزوجين، ثم الطلاق والفرق النهائي، وذلك عند عدم جدوى كل هذه الخطوات.

هذا ومما يعضد هذا الرأي ما ورد في السنة العملية، حين ترك رسول الله ﷺ بيوت أزواجه عندما نشب بينه وبينهن الخلاف دون أن يتعرض لأي واحدة منهن بالضرب، فقد (آلى رسول الله ﷺ من نسائه شهراً، وقعد في مشربة له، فنزل لتسع وعشرين، فقيل: يا رسول الله، إنك آليت على شهر؟ قال: إن الشهر تسع وعشرون⁽³²⁾). ولو كان الضرب بمعنى الأذى الجسدي والنفسي أمراً إلهياً، ودواء ناجعاً لكان عليه السلام أول من يمثله⁽³³⁾.

هذا وقد ذهب إلى هذا الرأي الشيخ (أ.د. خالد الجندي)⁽³⁴⁾، ويستند في رأيه على عدة أمور، منها⁽³⁵⁾:

(30) أبو سليمان، أ.د. عبد الحميد، مرجع سابق، ص 83.

(31) المرجع نفسه، ص 84.

(32) رواه البخاري في كتاب الطلاق، باب: قوله تعالى (لَّذِينَ يُولُونَ من نساءهم)، رقم الحديث (5289)، انظر: البخاري، مصدر سابق، ص 1348 وقد وردت تفاصيل القصة في حديث مطول آخر في صحيح البخاري في كتاب النكاح، باب (موقعة الرجل ابنته لحال زوجها)، رقم الحديث (5191)، انظر المصدر نفسه ص 1322.

(33) أبو سليمان، أ.د. عبد الحميد، مرجع سابق، ص 84.

(34) من علماء الأزهر الشريف وعضو المجلس الأعلى للشؤون الإسلامية، وإمام وخطيب ومدرس بوزارة الأوقاف المصرية، وهو صاحب قناة أزهري الفضائية.

(35) تابع رأيه في مقابلة أجراها مع فضائية الحياة، والمقابلة منشورة في موقع يوتيوب على الرابط التالي: www.youtube.com/watch?v=0BrIZjCaQE

1. كلمة "الضرب" في القرآن الكريم هي من المشترك اللفظي، أي من الألفاظ التي ترد بمعانٍ عدّة، فقد وردت الكلمة بسبع عشرة معنىً، فلماذا نفسرها بمعنى الإيلام والأذى الجسدي دون المعاني الأخرى؟

2. هل يعقل أن يكون السياق القرآني سياق إصلاح ما بين الزوجين ثم يأمر الزوج بضرب وإيذاء زوجته؟ هل يصلح الضرب الأمر أم يزيد سوءاً.

3. كل الأحاديث التي تتحدث عن الضرب غير المبرّح للمرأة فهي تتحدث عن حالة قريبة للخيانة الزوجية (فاحشة مبينة).

كما يقول بعدم جواز ضرب الزوجة، الشيخ (أ.د. الطاهر مهدي البليلى) عضو المجلس الأوروبي للإفتاء والبحوث، وعضو المجلس العالمي للعلماء المسلمين⁽³⁶⁾.

ويمكن تلخيص مجمل آراء هذا الفريق واعتراضاتهم على الضرب في النقاط التالية:

1. الضرب بمعنى الإيلام ليس كفيلاً بإعادة المودة والرحمة للأسرة، والتي هي الهدف والأساس من إنشاء الأسرة في الإسلام؟

2. المودة والرحمة أساس نشوء الأسرة وأساس انتهائها، [فإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ] البقرة: 229. ولا يعقل أن يكون الفراق بالمعروف والإحسان، وما دون ذلك بالغلظة والشدة والعنف.

3. الزواج هو شراكة اختيارية بين الزوجين وكذلك الطلاق فلا يكون بينهما إكراه وعنف لحل المشكلات.

4. إذا كان للمرأة حق الخلع، فلا شك أنه لا مجال للضرب والإيلام في العلاقة الزوجية.

5. الضرب في القرآن ورد بـ 16 وجه تدور حول معاني العزل والمفارقة والإبعاد والتترك وغيرها.

6. القرآن عبّر عن الضرب الذي هو بمعنى الإيذاء الجسدي بلفظ (الجلد) وليس الضرب.

هذا وبعد عرض آراء الفرق الثلاثة يرجح الباحث رأي الفريق الثالث والمعارضين للضرب، إذ يمكن إثبات هذا الرأي من خلال السنة العملية للرسول (ﷺ)، ومن خلال مبدأ دراسة الأحكام الشرعية

(36) نص هذه الفتوى منشورة في موقع منتدى عمرو خالد: www.forum.amrkhaled.net/showthread.php

في ضوء مقاصد الشريعة الذي اعتمده هذا الفريق، وأيضاً من خلال معرفة أن الأحكام الشرعية التي وردت في القرآن الكريم جاءت استجابة لواقع زمني ومكاني معين، كما تبين أن المجتمعات كانت تختلف في نظرتها للضرب، لذلك قرر علماء الأصول والفقه قاعدة فقهية تقول بتغير الأحكام بتغير الزمان والمكان والأحوال والأشخاص.

المبحث الثاني

العنف الأسري في القوانين الوضعية

يمكن رصد أربعة اتجاهات عند تناول موضوع تأديب الزوجة في قوانين الدول العربية والإسلامية سنتعرض لكل اتجاه في مطلب مستقل:

المطلب الأول: اتجاه الدول التي تعطي حق التأديب للزوج صراحة:

اعتبرت قوانين بعض الدول تأديب الزوج زوجته حقاً من حقوقه وذكرت ذلك صراحة ونصت على أن ذلك لا يدخل ضمن الجرائم، ومن أمثلة دولتا العراق والإمارات:

- قانون العقوبات العراقي والذي نص في المادة (41) على أنه: لا جريمة إذا وقع الفعل استعمالاً لحق مقرر بمقتضى القانون، ويعتبر استعمالاً للحق: 1. تأديب الزوج لزوجته، وتأديب الآباء والمعلمين ومن في حكمهم الأولاد القصر في حدود ما هو مقرر شرعاً أو قانوناً أو عرفاً⁽³⁷⁾.

- قانون العقوبات الإماراتي والذي نص في المادة (53) على أنه: لا جريمة إذا وقع الفعل بنية سليمة استعمالاً لحق مقرر بمقتضى القانون، وفي نطاق هذا الحق. ويعتبر استعمالاً للحق: 1. تأديب الزوج لزوجته وتأديب الآباء ومن في حكمهم الأولاد القصر في حدود ما هو مقرر شرعاً أو قانوناً⁽³⁸⁾.

المطلب الثاني: اتجاه الدول تعطي حق التأديب للزوج ضمناً:

قوانين بعض الدول تنص بشكل عام على عدم تجريم أي فعل يمارس بناء على حق ضمنه الشرع أو القانون دون أن تصرح بهذه الحقوق وتعددتها في إشارة ضمنية أن التأديب حق للزوج، ومن أمثلة قوانين دول (ليبيا - البحرين - الكويت):

(37) انظر: قانون العقوبات العراقي رقم (111) لسنة (1969) المادة (41) الفقرة (1).

(38) انظر: قانون العقوبات الاتحادي الاماراتي لسنة 1987 المادة (53) الفقرة (1).

- قانون العقوبات الليبي والذي نصّ في جزء من المادة (69) على أنه: لا عقاب إذا وقع الفعل ممارسة لحق أو أداء لواجب فرضه القانون أو فرضه أمر مشروع⁽³⁹⁾.
- قانون العقوبات البحريني الذي نصّ في المادة (15) على أنه: (لا جريمة إذا وقع الفعل قياما بواجب يفرضه القانون). وفي المادة (16) نصّ على أنه: (لا جريمة إذا وقع الفعل استعمالا لحق مقرر بمقتضى القانون أو العرف)⁽⁴⁰⁾.
- قانون الجزاء الكويتي والذي نصّ في المادة (28) على أنه: (لا جريمة إذا ارتكب الفعل بنية حسنة استعمالاً لحق يقرره القانون، بشرط أن يكون مرتكبه قد التزم حدود هذا الحق). وفي المادة (29) على أنه: (لا جريمة إذا وقع الفعل استعمالاً لحق التأديب من شخص يخوّل له القانون هذا الحق، بشرط التزامه حدوده واتجاه نيته إلى مجرد التهذيب)⁽⁴¹⁾.

المطلب الثالث: اتجاه الدول التي لا تعتبر التأديب حقاً للزوج:

- قوانين بعض الدول تذكر حالات عدم اعتبار العنف جريمة، دون أن تذكر من بينها تأديب الزوج زوجته، وهذا دليل على أن هذه القوانين لا تعتبر التأديب حقاً من حقوق الزوج، ومن أمثلة ذلك قوانين (لبنان - سوريا - الأردن - قطر - سلطنة عمان):
- قانون العقوبات اللبناني والذي نصّ في المادة (186) على أنه: لا يعدّ جريمة الفعل الذي يجيزه القانون.. يجيز القانون⁽⁴²⁾:
1. ضروب التأديب التي ينزلها بالأولاد آبائهم وأساتذتهم على نحو ما يبيحه العرف العام.
 2. العمليات الجراحية والعلاجات الطبية المنطبقة على أصول الفن شرط أن تجري برضى العليل أو رضى ممثليه الشرعيين أو في حالات الضرورة الماسة.
 3. أعمال العنف التي تقع في أثناء الألعاب الرياضية إذا روعيت قواعد اللعب.
- قانون العقوبات السوري⁽⁴³⁾ والذي ينصّ في المادة (185) الفقرة (1) على أنه: لا يعدّ الفعل الذي يجيزه القانون جريمة. وفي الفقرة (2) يجيز القانون:

(39) انظر: قانون العقوبات الليبي، المادة (69).

(40) انظر: قانون العقوبات البحريني، المادتان (15) و (16).

(41) انظر: قانون الجزاء الكويتي، المادتان (28) و (29).

(42) انظر: قانون العقوبات اللبناني رقم (340) لسنة 1943، المادة (186).

- أ. ضروب التأديب التي ينزلها بالأولاد آباؤهم وأساتذتهم على نحو ما يبيحه العرف العام.
- ب. العمليات الجراحية والعلاجات الطبية المنطبقة على أصول الفن شرط أن تجري برضى العليل أو رضى ممثليه الشرعيين أو حالات الضرورة الماسة.
- ج. أعمال العنف التي تقع أثناء الألعاب الرياضية إذا روعيت قواعد اللعب.
- قانون العقوبات الأردني⁽⁴⁴⁾ والذي ينص في المادة (62) الفقرة (1) على أنه: لا يعد الفعل الذي يجيزه القانون جريمة. وفي الفقرة (2) على أنه: يجيز القانون:
 - أ. ضروب التأديب التي ينزلها بالأولاد آباؤهم على نحو ما يبيحه العرف العام.
 - ب. أعمال العنف التي تقع أثناء الألعاب الرياضية إذا روعيت قواعد اللعب.
 - ج. العمليات الجراحية والعلاجات الطبية المنطبقة على أصول الفن شرط أن تجري برضى العليل أو رضى ممثليه الشرعيين أو في حالات الضرورة الماسة.
- قانون العقوبات القطري⁽⁴⁵⁾ والذي ينص في المادة (47) على أنه: لا جريمة إذا وقع الفعل بنية سليمة، استعمالاً لحق مقرر بمقتضى الشريعة الإسلامية أو القانون، وفي نطاق هذا الحق. ويعتبر استعمالاً للحق:
1. ممارسة الأعمال الطبية متى تمت، طبقاً للأصول العلمية المتعارف عليها في المهن الطبية المرخص بها، وبرضا المريض أو من ينوب عنه، صراحة أو ضمناً، أو إذا كان التدخل الطبي ضرورياً في الحالات العاجلة التي تقتضي ذلك، أو كان المريض في ظروف تجعله لا يستطيع التعبير عن إرادته وكان من المتعذر الحصول في الوقت المناسب على رضا من ينوب عنه.
2. أعمال العنف التي تقع أثناء ممارسة الألعاب الرياضية في الحدود المقررة للعب، ومع مراعاة قواعد الحذر والحيلة.
3. أعمال العنف التي تقع على من ارتكب جريمة متلبساً بها، بقصد ضبطه، وذلك بالقدر اللازم لهذا الغرض.

(43) انظر: قانون العقوبات السوري، المادة (185).

(44) انظر: قانون العقوبات الأردني رقم (16) لسنة (1960)، المادة (62) الفقرتان (1) و (2).

(45) انظر: قانون العقوبات القطري رقم (11) لسنة (2004)، المادة (185).

4. ما يقع من الخصوم من طعن في بعضهم أثناء الدفاع الشفوي أو الكتابي أمام جهات التحقيق أو القضاء في الحدود التي يستلزمها ذلك الدفاع.

- قانون الجزاء العماني، والذي ينص في المادة (38) على أنه: لا يعد جريمة:

1. الفعل المرتكب لواجب فرضه القانون أو فرضه أمر شرعي صادر عن السلطات المختصة. إذا كان الأمر الصادر غير شرعي، برر الفاعل إذا لم تجز له الأنظمة التحقق من شرعيته.

2. ضروب التأديب التي ينزلها بالأولاد أبائهم أو اساتذتهم في حدود مايبيحها العرف العام.

3. أعمال العنف التي تقع أثناء الألعاب الرياضية إذا روعيت قواعد اللعب.

4. العمليات الجراحية والعلاجات الطبية المنطبقة على أصول الفن، إذا أجريت بطلب العليل أو برضاه أو رضی ممثلية الشرعيين، أو في حالات الضرورة الماسة.

المطلب الرابع: الاتجاه الرافض للعنف الأسري وتأديب الزوجة:

صدرت في بعض الدول قوانين خاصة بمناهضة العنف ضد المرأة وتجريم الضرب تحت أي مسمى كان، ومن أمثلة ذلك:

1. **قانون العنف المنزلي في ماليزيا:** حيث أصدرت ماليزيا قانونا بحضر العنف العائلي عام 1994، وأصبح نافذا عام 1996⁽⁴⁶⁾.

2. **قانون حماية العائلة في تركيا:** فقد أصدرت تركيا قانون حماية العائلة عام 1998⁽⁴⁷⁾.

3. **قانون مناهضة العنف الأسري في إقليم كردستان العراق:** أصدر برلمان إقليم كردستان العراق القانون رقم (8) لسنة 2011 قانون مناهضة العنف الأسري والذي عدّ الضرب صراحةً من الأمور المحظورة، حيث ذكر القانون في المادة الثانية (أولا) الأمور المحظورة والتي تعدّ من قبيل العنف الأسري ويعرّض مرتكبها للعقوبة، وذكر في الفقرة (12) منها (ضرب أفراد الأسرة والأطفال بأية حجة)⁽⁴⁸⁾.

(46) انظر: داوود، أ.م.د. صباح سامي، **تأديب الزوجة بين الإباحة والتجريم**، بحث منشور في موقع مشروع المرأة في الإنترنت: <http://www.welonline.org>

(47) المرجع نفسه.

(48) انظر: قانون مناهضة العنف الأسري في إقليم كردستان العراق رقم (8) لسنة 2011 والذي نشر في وقائع كردستان في العدد 132 بتاريخ 2011/8/11م.

كما أن هناك محاولات لإصدار قوانين مماثلة في دول أخرى مثل لبنان والأردن ومصر وغيرها.

الخاتمة والنتائج

بعد بيان آراء وأقوال الفرق الثلاثة إزاء تأديب الزوجة، وبيان اتجاهات القوانين في بعض الدول الإسلامية إزاء هذه القضية، يسجل الباحث الملاحظات والنتائج التالية:

- لا شك بأن الأحكام الشرعية التي وردت في القرآن الكريم جاءت استجابة لواقع زمني ومكانيّ معيّن، وينبغي عند دراسة أي حكم شرعي مراعاة الزمان والمكان، كما قرر ذلك علماء الأصول والفقه بتقنين القاعدة الفقهية التي تقول بتغيّر الأحكام بتغير الزمان والمكان والأحوال والأشخاص.

- بعد تطور الحياة بشكل جذري، أصبحت مجتمعات اليوم كلها تستهجن الضرب ولا تستسيغه وترى فيه إهانة للمرأة وإهداراً لكرامتها، حيث أصبح الضرب مُجرّماً دولياً في كافة المعاهدات والمواثيق الدولية المتعلقة بالعنف ضد المرأة، ويمكن اعتبار ذلك بمثابة تغيّر الأعراف، فيتغير الحكم من الرخصة والإباحة إلى الحظر والمنع، خصوصاً عند تجاوز استخدام هذه الرخصة من قبل الرجال، وخاصة في ظل عدم اتفاق العلماء على موقف واحد وصورة واضحة فيما يتعلق بماهية وشروط وضوابط النشوز والضرب.

- يبدو أن هناك توجّهاً تدريجياً نحو القول بمنع الضرب وتجريمه، على صعيد الفكر الإسلامي وكذلك على صعيد التشريع والتقنين في الدول الإسلامية، وذلك استجابة لتطورات الحياة ولأن السّنة العملية تؤيد ذلك، وأيضاً لوجود الإشكاليات المتعلقة بآراء الفريق الأول والتي ذكرناها سابقاً، وهذا ما نلاحظه في إعادة دراسة الموضوع بتعمق وجدّية أكثر من قبل المفكرين المعاصرين، كما نلاحظه أيضاً في سنّ قوانين خاصة بمناهضة العنف ضد المرأة أو العنف الأسري في الدول الإسلامية تدريجياً.

المصادر والمراجع

أولاً: الكتب:

1. إبراهيم، حامد موري، الإرهاب.. الظاهرة وأبعادها النفسية، دار الفارابي، بيروت، ط1، 2005م.
2. ابن العربي، أبو بكر محمد بن عبدالله، أحكام القرآن، دار الكتب العلمية، بيروت، لا تاريخ.
3. ابن عاشور، محمد الطاهر، التحرير والتنوير، الدار التونسية للنشر، تونس، 1984م.
4. ابن منظور، أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم، لسان العرب، دار صادر، بيروت، لا تاريخ.
5. الأندلسي، أبو حيان، محمد بن يوسف، تفسير البحر المحيط، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 1993م.
6. بن زكريا، أبو الحسن أحمد بن فارس، معجم مقاييس اللغة، دار الفكر، بيروت، لا طبعة، 1979م.

7. الجبرين، د. جبرين العلي، **العنف الأسري خلال مراحل الحياة**، الرياض، مؤسسة الملك خالد الخيرية، ط1، 2005
8. الرازي، فخر الدين محمد بن ضياء الدين، **التفسير الكبير**، دار الفكر، دمشق، ط1، 1981م
9. رضا، محمد رشيد، تفسير المنار، دار المنار، القاهرة، ط3، 1367هـ.
10. الزمخشري، جار الله أبو القاسم محمود بن عمر، **الكشاف عن غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل**، مكتبة العبيكان، الرياض، ط1، 1998م
11. صالح، أ.د. سامية خضر، استراتيجية مواجهة العنف، كتاب إلكتروني منشور على موقع كتب عربية: www.kotobarabia.com
12. الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير، تفسير الطبري، دار هجر، القاهرة، ط1، 2004م
13. فياض، عامر حسن، العراق وشقاء الديمقراطية المنشودة، دار أسامة للنشر والتوزيع، عمان، ط1، 2013م
14. القرطبي، أبو عبدالله محمد بن أحمد، الجامع لأحكام القرآن، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط1، 2006م
15. الكاساني، علاء الدين أبوبكر بن مسعود، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، دار الكتب العلمية، بيروت، ط2، 2003م
16. المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية، مكتبة الشروق الدولية، القاهرة، ط4، 2004م
17. المقدسي، إين قدامة (أبو محمد عبد الله بن أحمد، **المغني**، دار عالم الكتب، الرياض، ط3، 1997م
18. النجدي، عبدالرحمن بن محمد بن قاسم، حاشية الروض المربع شرح زاد المستنقع، ط1، 1399هـ.
- ثانيا: كتب الحديث والصحاح:**
19. البخاري، محمد بن إسماعيل، صحيح البخاري، دار ابن كثير، دمشق - بيروت، ط1، 2002م
20. الترمذي، محمد بن عيسى، سنن الترمذي، مكتبة المعارف، الرياض، ط1، لا تاريخ.
- ثالثا: البحوث والدراسات:**
21. أبو سليمان، أ.د. عبد الحميد، الفهم المقاصدي: ضرب المرأة وسيلة لحل الخلافات الزوجية، مجلة إسلامية المعرفة، المعهد العالمي للفكر الإسلامي، أمريكا، العدد 24
22. داوود، أ.م.د. صباح سامي، **تأديب الزوجة بين الإباحة والتجريم**، بحث منشور في موقع مشروع المرأة في الإنترنت: <http://www.welonline.org>
23. العجلان، د.عبدالله بن سليمان، **أحكام تأديب الزوجة في الفقه الإسلامي**، بحث محكم منشور في مجلة العدل، العدد 52، شوال 1432هـ.
24. المطيري، عبدالمحسن بن عمار، **العنف الأسري وعلاقته بانحراف الأحداث**، رسالة ماجستير، جامعة نايف للعلوم الأمنية كلية الدراسات العليا، قسم العلوم الاجتماعية، 2006.
- رابعا: النصوص القانونية والوثائق الدولية:**
25. قانون الجزاء الكويتي.
26. قانون العقوبات الاتحادي الاماراتي لسنة (1987).
27. قانون العقوبات الأردني رقم (16) لسنة (1960).
28. قانون العقوبات البحريني.
29. قانون العقوبات السوري.
30. قانون العقوبات العراقي رقم (111) لسنة (1969).
31. قانون العقوبات القطري رقم (11) لسنة (2004).
32. قانون العقوبات اللبناني رقم (340) لسنة (1943).
33. قانون العقوبات الليبي.
34. قانون مناهضة العنف الأسري في إقليم كردستان العراق رقم (8) لسنة 2011

تنشأة السلوك العدواني لدى الأطفال ودور الأسرة في الوقاية منها

د. أسامة صلاح محمد¹

Üsâme Salah MUHAMMED²

المقدمة

دراسة السلوك العدواني أو السلوك المنحرف للطفل والشباب بصورة عامة هي ما أخذت مساحة واسعة من كل الدراسات والأبحاث في مجال السلوك الإجرامي وسبل الوقاية منها أو معالجتها ، وبما أن كثير من هذه الدراسات تشير بدرجات مختلفة إلى أن الأساس و مصدر هذه السلوكيات هي فترة الطفولة ، وإن كان هناك مبررات إجتماعية وأخرى متعلقة بالمحيط المعيشي لمثل هذه السلوك .

فإذا أردنا أن ننظر إلى المستقبل ونكتشفه علينا أن نسلط الضوء على المساحة التي يعيشها الطفل ومدارسه سلوكياته ومراقبة انحرافاته والعمل على تحديد المؤثرات والمقومات الإيجابية في سبيل الحد من هذه السلوكيات و الانحرافات .

المستقبل المبني على الجيل القادم وهم الأطفال ، بكل ما يحيط بهم من الرعاية والتربية و تلبية الحاجات والثقافة الدنوية والدينية والروحية ، سواءً كان ممارسة إيجابية أو سلبية ، فالطفل المسلح بكل هذه الوسائل إيجابياً قد لا يحد سعوبة في مواجهة الهجمة المعلوماتية أو التقنية المادية وأما إذا كان تعامله أو تسليحه سلبياً فقد تجعل منه وسيلة دمار و خراب على نفسه ومحيطه .

في هذه الورقة يحاول الباحث تسليط الضوء على العوامل المؤثرة على تنشأة السلوك الإجرامي أو المنحرف عند الطفل ودور حلية الأسرة في معالجتها و الحد من هذه السلوكيات ، لأن الأسرة هي المجتمع الأول للطفل والذي يمارس فيه أولى خطواتها

¹دكتوراه في القانون الجنائي كلية القانون والسياسة / جامعة التنمية البشرية السليمانية . إقليم كردستان . العراق

² Dr., İnsanî Gelişim Üniv., Hukuk ve Siyaset Fakültesi Öğretim Elemanı, Süleymaniye, Irak.

الحياتية ، وعملياً الأسرة هي المسؤول الأول والمباشر عن سلوكيات الطفل والمبادئ والقواعد التي يتعامل معها الطفل في حياته .

هذه الورقة كما هي محاولة لتحديد العوامل المؤثرة في السلوك الإجرامي أيضاً تحاول الكشف عن أهمية الأسرة ودورها في معالجة السلوك الإجرامي لدى الطفل ، بما في ذلك تلك العوامل المتعلقة بالأسرة بصورة مباشرة أو غير مباشرة سواءاً داخل منظومة الأسرة أو خارج هذه المنظومة .

الورقة تتناول موضوعها في مبحثين منفصلين ، في الأول تناول الباحث تعريف السلوك الإجرامي بصورة عامة و ما يتعلق بسلوك الأطفال و تحديد بعض مظاهر هذه السلوكيات وأخيراً العوامل المؤثرة على تشكيل هذه السلوكيات والمظاهر وفي الختام تشير إلى بعض التوصيات و المقترحات في سبيل تحيد هذه العوامل وفي النهاية تفعيل دور الأسرة في الحد من إنحراف الأطفال والقيام بدورها المحوري في رسم خارطة المستقبل من خلال رعاية الجيل المستقبل .

المبحث الأول

مفهوم السلوك العدواني ومظاهره

السلوك العدواني ظاهرة سلوكية طبيعية جديرة بالدراسة في حياة الأفراد والجماعات ، فهو ملاحظ ومعروف في سلوك الإنسان السوي وغير السوي ، عند الكبار أو الصغار ، والعدوان مفهوم غامض متعدد معانيه وتتداخل العوامل والمؤثرات التي تمهد له ، وبطبيعة الحال تتنوع النظريات المفسرة لماهيته ، من هنا اختلفت الرؤى والتفسيرات التي حاولت تحديد النقاط المحورية في نشأة هذا النوع من السلوك ومنها تحديد طريقة العمل على الوقاية منها أو التصدي لها .

الإهتمام بدراسة السلوك العدواني تشمل ميادين علم النفس و علم الاجتماع و علم الإجرام والعقاب ، وترجع هذه إلى تعدد وجهات النظر في تحديد الأسباب والعوامل للسلوك العدواني بمختلف أشكاله من العدوان اللفظي وصولاً للعدوان الفيزيكي سواء للذات أو للآخرين ، وأيضاً تعددت النظريات التي تناولت السلوك العدواني ، واختلفت في تفسيراتها تبعاً لاتجاه المدرسة التي ينتمي إليها الباحث والتي سنتناولها في حينه .

ويعتبر العدوان عند الأطفال الصغار استجابة طبيعية للعوامل و المؤثرات الذاتية و البيئية في المحيط الجغرافي ، حيث نلاحظه بكثرة على شكل غضب وصراخ ومشاجرات أو الإنعزال و افعال تخريبية تعبر عن حاجة الطفل أو تطلعاته ، أو تعبير عن محاولة لتذليل العقبات التي تواجه أو تقف في سبيل تحقيق رغباته .

سنتناول في هذا المبحث ثلاث مطالب وهي كالآتي :-

المطلب الأول : تعريف السلوك الإجرامي (العدواني)

المطلب الثاني مظاهر السلوك الإجرامي

المطلب الثالث : العوامل المؤثرة على سلوك الطفل

المطلب الأول : تعريف السلوك الإجرامي (العدواني)

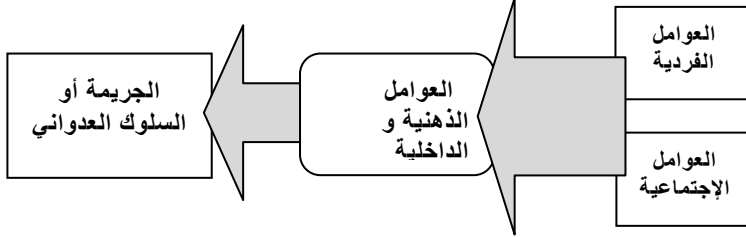
إذا أردنا أن نعرف السلوك الإجرامي أو الجريمة لابد أن نشير إلى أنه لا يوجد تعريف متفق عليها على هذا المصطلح ، خاصة إذا نظرنا إليه من زوايا مختلفة أو من منطلق ثقافات وتخصصات متنوعة ، فالجريمة هي أي فعل يؤدي إلى إنتهاك القانون ويثبت الحكم على فاعله حكماً باتاً فيعاقب صاحبه من قبل الدولة ، أما إذا سلطنا الضوء على السلوك المنحرف لدى الأحداث فلا نتقدم إلى معاملته ومعاقبته كالمجرمين الآخرين ، وحتى يشمل الدراسة السلوكيات المنحرفة في دائرة الأطفال أو الأحداث نستخدم السلوك المنحرف أو العدواني أو العدائي ، وهنا يتبين الفرق الجوهرى بين الفعل المثبت في التشريع على أنه جريمة مخالف لنواميس المجتمع ويعاقب على مرتكبها وبين الفعل الغير محبب أو ما يراه المجتمع أو بعض أفرادها إنحرافاً أو عدواناً عليهم .

فما يتعلق بسلوكيات الطفل فإن صفة العدائي أو غير محبب أولى به من استخدام مصطلح الإجرامي إلا إذا كان يشكل فعل إجرامي مباشر مع انتفاء المسؤولية الجنائية حسب التشريع الجنائي العراقي وكثير من التشريعات ³.

فالجريمة أو السلوك الإجرامي : هي إنتهاك للمعايير الإجتماعية وهي تعريف (سالين Sallin) والتي جمع كثير من الإعتبارات الإجتماعية في جملة قصيرة ومختصرة جداً .

³. قانون العقوبات العراقي

هذا الإنتهاك يتشكل في إلتقاء مجموعتين من العوامل أو الدوافع (إحداها مادية جسمية والأخرى إجتماعية إقتصادية) مع العامل العقلي أو النفسي الداخلي والتي يحوله إلى طريق الإنحراف .

فالجريمة أو السلوك العدواني ليست ظاهرة فردية بحتة أو إجتماعية بحتة بل هناك أسباب وعوامل مؤثرة خارجية تلعب دورها في تكوين المجرم ، بل يجب البحث العلاقة بين تلك المجموعتين من العوامل و الأسباب والدوافع والمؤثرات الذهنية والعقلية .

السلوك الإجرامي أو المنحرف أو العدواني عند الطفل له العلاقة الوثيقة مع المحيط الإجتماعي و البيئي ، فيمكن في تفسيرها و تحليلها أن نعتمد على النظريات الإجتماعية في تفسير السلوك الإجرامي بصورة عامة ، ومنها العمل على تحديد دور وحدة الأسرة كأحدى اللاعبين الرئيسيين في الميدان الإجتماعي والمؤثر على تشكيل وتوجيه سلوكيات الأبناء .

فليس من السهل الأخذ بتعريف جامع ومانع للسلوك العدواني ، وبصورة خاصة فإن المختصين يقدمون تعريفات عديدة ومختلفة ، تنبع من خلفيات ايدولوجية و اجتماعية و أخرى دينية متشابهة في عمومها و متباينة في خصوصياتها ، فيرى البعض أن السلوك العدواني هو كل سلوك يقوم به الإنسان ويهدف بذلك إرضاء حاجياته الأساسية ، إلا أن هذا التعريف أو هذه وجهة نظر يجعل دائرة السلوك العدواني أوسع من أن تستطيع تحديد خصائصه في مقابل السلوك بصورة عامة ⁴.

الذي يعني في تعريف وبيان مفهوم السلوك العدواني هو بيان أن كل سلوك جاء بقصد وينطوي على الرغبة وإلحاق الأذى بالمقابل في النفس أو الممتلكات أو بأي طريقة أخرى ⁵.

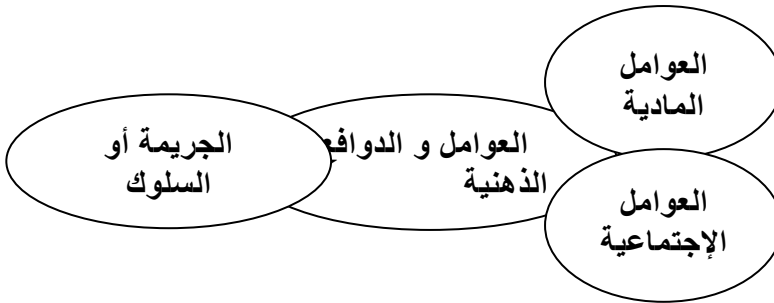
⁴. إبراهيم فريد الدر ، الأسس البيولوجية لسلوك الإنسان ، منشورات دار الآفاق الجديدة ، بيروت ، ١٩٨٣ ، ص ١ .

⁵. الأذى يمكن أن يكون في دائرة الجسدي أو المادي أو حتى الأذى المعنوي ، في العرض أو السمعة أو الشخصية المعنوية أو غيرها من صور الأذى .

المطلب الثاني : مظاهر السلوك الإجرامي

ولا شك أن لكل حالة سلوكية سلبية كانت أو إيجابية عند الإنسان أسبابها التي تؤدي إليه ، سواءً كانت هذه السلوكيات عند الأطفال وصغرا السن أو عند كبار السن ، فعند تحليلنا للسلوك الإنساني ليس هناك إستثناء ، وبما أن حديثنا عن الأطفال فإنه بالإضافة إلى الأسباب هناك كثير من الدوافع التي تؤدي في النهاية إلى نشأة السلوك العدائي عند الطفل ، ومن هذه السلوكيات التي يشير الباحث إليها في عجلة هي: العصبية ، الغضب ، السرقة ، التخريب ، وغيرها من السلوكيات والتي هي ما يعتبرها الصور الأوضح لسلوكيات الطفل العدائي أو الإجرامي .

يشير كثير من العلماء في مجال تفسير و دراسة السلوك الإنساني أن معظم المشكلات النفسية والسلوكية للأطفال هي مشكلات مكتسبة من العالم الواقعي الخارجي ، وليست فطرية أو موروثة كما البعض يريد أن يفسر السلوك على أساسها ، وهذا يعطي حالة إيجابية ودافعية لعلاج المشكلة داخل الأسرة ، إذا كان السلوك مكتسب ، إذاً يمكن أن نعمل على علاجه وتعديله ، والسلوكيات التي أشرنا إليها كنماذج هي في مجملها غشارات وإنذارات من الذفل إلى ذويه بأن السلوكيات الواقعة في أطرافه غير ملائمة أو تدفعه في الإتجاه السلبى ، وبالتتبع هذه السلوكيات هي نتاج هذا التحول أو التفاعل السلبى مع الواقع ، وبالتالي على الوالدين الأب والأم وأولياء الأمور قراءة الرسالة ، والعمل بإيجابية في تغيير الحالة والانتباه للمحيط التي تعيش فيه الطفل .

وعلى ضوء المعادلة الآتية لا يمكننا أن نأخذ العوامل الذهنية الداخلية بإعتبارها العامل الأساسي ونهمل العوامل الخارجية المايذة منها والإجتماعية في تشكيل ونشوء السلوك

العدواني لدى الأطفال ، في حين أن العوامل اذهنية أيضاً لا تخرج عن كونها من المتأثرات بالواقع المادي و المعاش .

العصبية : أن حالة العصبية تكون بشكل عام عند معظم الأفراد ، بغض النظر عن الفارق العمري بينهم ، ولكن بطبيعة الحال العصبية عند الكبار وأسبابها ودوافعها تختلف عن العصبية الأطفال الأطفال، ومرحلة الطفولة .

وهناك من يرى أن مشكلة العصبية لا تعود بالضرورة إلى الأسباب النفسية فقط بل هناك حالات وعوامل جسمانية التي تؤثر في عدم استقرار والسيطرة النفسية لدى الطفل ⁶.

الغضب : أما حالة الغضب أحد مظاهر الانفعال التي يشعُر بها كل فرد ، وإن كانت هناك فروق بين الأفراد في التعبير عن هذا الانفعال ، ومن المؤكد أن تلك الاختلاف تعود إلى اختلاف المواقف المثيرة للغضب باختلاف الأفراد، ويمكن اعتبار الغضب نتيجة حالة الإحباط ، فالغضب عموماً ردُّ فعلٍ للمواقف المحبطة ، أو مواقف التي يشعر الطفل بنوع من التنافس غير المتعادل ، وتختلف مظاهره باختلاف أعمار الأطفال.

الكذب : الكذب ببساطة هو قول شيء غير حقيقي ، صفة الكذب من الصفات والأمراض الإجتماعية الخطيرة ، أما فيما يتعلق بالطفل فإنه إما يكذب خوفاً من العقوبة ومن سوابق معاملة ولي أمره معه ، أو بخلاف ذلك سعيًا منه لإرضاء الوالدين أو أولياء أمره في الأسرة كانت أو في المدرسة أو بين الاصدقاء ، وهناك من يكذب إثباتاً للذات والحصول على المكانة الأحسن في مجتمعه .

ومن البديهي أن هناك عوامل ودوافع أخرى للكذب عند الطفل وفي أكثرها هي محاولات الطفل للتعامل والتفاعل مع العالم الخارجي وإيجاد مكانة له في الأسرة أو المدرسة أو بين الأصدقاء .

السرقه : هي محاولة الطفل ملك شيء يشعر بأنه لا يمتلكه ، مفهوم السرقه واضح لدى الكبار إلا أن الطفل لا يدرك بالفعل مفهوم السرقه وأضرارها أو عواقبها ونظرة المجتمع لها ، السرقه من السلوكيات التي تقلق الأولياء أكثر من السلوكيات الأخرى لدى الطفل ، فتوضيحات الأولياء لمفهوم السرقه للطفل سواء كانت في الأسرة أو المدرسة أمر مهم جداً لإنتباه الأطفال والإبتعاد عن هذه الصفة .

⁶. وفيق صفوت مختار ، مشكلات الأطفال السلوكية . الاسباب وطرق العلاج ، دار العلم والثقافة ، القاهرة ، ١٩٩٩ ، ص ١٩ .

التخريب : التخريب يمثل أحد الاضطرابات السلوكية المهمة في حياة طفل ، ويتمثل في رغبة الطفل من الناحية الظاهرية على الأقل في تدمير وإتلاف الممتلكات الخاصة بالآخرين أو المرافق وقد يشمل السلوك التخريبي من قبل الطفل نحو مقتنيات المنزل أو الحديقة وفي محيط الحياتي للطفل .

فالأنشطة والحركة الزائدة من الأمور الملازمة للطفل ، كما أن وحب الطفل للاستطلاع أمر طبيعي ولا يمكن إغفاله في سلوكه بصورة عامة ، بمعنى أنه ليس سلوكاً عدوانياً عن قصد ، ولكن يقع التخريب أثناء محاولاته لتحقيق غرضه وميوله الإستطلاعية .

المطلب الثالث : العوامل المؤثرة على سلوك الطفل

حينما نتحدث عن فاعلية المؤثرات على سلوك الطفل نقصد بها مجمل العوامل والمؤثرات التي من شأنها أن تكون مسانداً أو دافعاً لأي سلوك عدواني لدى الطفل ، فمشكلة الانحراف عن السلوك السوي من الأمور التي شغلت علماء الاجتماع والقانون بصورة عامة منذ فترات طويلة خاصة أن الانحراف بجانب أنها تدخل في دائرة السلوك المُجرّم فإنها تشكل ظاهرة اجتماعية خطيرة تخرج بالفرد أو الأفراد المنحرفين عن معايير المجتمع وقيمه نحو الإجرام ، مما يدفعنا إلى تحديد العوامل والمؤثرات التي لها فاعلية على ظاهرة الانحراف لدى الأطفال ، حتى نستطيع أن نحدد في النهاية وفي إطار ورقتنا المسؤولية والدور التي يمكن أن تلعبه الأسرة ضمن برامج أكثر أعم لوضع السبل الكفيلة بالعلاج والمواجهة الناجحة للسلوك المنحرف .

من خلال التقدم التكنولوجي والإنصالات التي حول العالم إلى ما يسمى بالقرية الصغيرة فقد أصبحت ظاهرة الانحراف والجريمة لها أسباب و عوامل ودوافعها المختلفة والعبارة للقارات وذلك بسبب انتشار وسائل الاتصال السريع فأدخل في جملة الوسائل و العوامل المساعدة للظاهرة الإدرامية أو العدوانية .

خاصة حينما نتحدث عنمرحلة الطفولة أو ما يتعلق بالانحراف عند الأحداث الذين يشكلون عماد المستقبل للمجتمع ، إلا أنه من الضروري أن يكون معلوماً بأن الانحراف في مرحلة الطفولة ليس بالضرورة دليل على الإنحراف في المستقبل أو الدخول عالم الجريمة ، ولكنه ليس ملف قليل الأهمية أيضاً ، فالسجل الإجرامي لاتأتي بصورة مفاجئة أو في ليلة وضحاها ليصبح مجرماً محترفاً ليتخذ الجريمة وسيلة للعيش والارتزاق دون أن يكون له

تاريخ إجرامي منذ الصغر ، وليس العكس صحيحاً بمعنى أن السجل السلوكي و الحياتي في الطفولة لها الفاعلية على المستقبل السلوكي للفرد .

تأثير وفاعلية الأحداث والأسباب على السلوك المنحرف لطفل لا يمكن تحديده في عوامل محددة لمجمل السلوكيات ، بل هناك عوامل مؤثرة على سلوكيات محددة مثل: العصبية أو الغضب أو العدوانية والمشاجرة ، وفي المقابل عوامل و مؤثرات أخرى لسلوكيات مختلفة ، بمعنى أن لكل سلوك عوامل و مؤثرات خاصة ، ومن المؤكد أن هناك عوامل و مؤثرات عامة لمجمل السلوكيات لدى الأطفال .

العوامل المؤثرة على حالة العصبية والغضب

من المؤكد أن الحالة العصبية و الغضب متعلقان بالحالة النفسية والداخلية للطفل ، ويرى بعض العلماء أن من أهم الأسباب لهذه الحالة هي القلق النفسي و التي تعود إلى الشعور بالعجز والعداوة ، وأيضاً الشعور بالعزلة والحرمان من الدفء العاطفي وعدم إشباع حاجاته من الحب و الحنان و والإحترام والانتماء والقبول⁷ ، حينما نتحدث عن عوامل معينة فإننا لا نحدد المساحة الجغرافية والزمانية لهذا العامل ، فالشعور بالحرمان يحدث في الأسرة والمدرسة و المحلة ، وأيضاً عدم إشباع حاجاته العاطفية من الحب والإحترام و القبول يمكن أن يحدث في أجواء الأسرية والعائلة الكبيرة أو بين الأصدقاء والزعماء وفي المحيط الدراسي أيضاً .

التفاعل الاجتماعي والعائلي بصورة خاصة هي تلك السلوكيات المتبادلة بين أعضاء الأسرة و العائلة في الاجتماعات والزيارات وغيرها من اللقاءات الاجتماعية ، وهذا الوسط الاجتماعي لا يمكن الإغفال عنه في البنيان الأساسي لسلوكيات الطفل وتأثيره على الحالة النفسية والتوتر عند الطفل .

تأثر الذفل بالمؤثرات الأسرية المنحرفة وغير اللاتقنة من العوامل و المؤثرات القوية ، بما أن التقليد والإعتبار الأبوين قدوة في هذا العمر هي العامل الأولى لنشأة السلوكيات لدى الطفل . فالنتيجة المحتملة والقوية أن يكون الطفل منحرفاً أو صالحاً إذا تغلب أحد التوجهات على الجو العام في الأسرة .

⁷. وفيق صفوت مختار ، مرجع سابق ، ص ٢٢ .

إن الأسرة ومنظومة علاقات الأسرة الداخلية والخارجية تمثلان المحور الرئيسي لمسيرة الطفل المستقبلية سواء كان سويًا أو منحرفاً ، فوجود الفرد داخل الأسرة تجعل من المحيط الأسري الدائرة الرقم أولى في تقليد والتشابه بالسلوكيات الموجودة ، وهناك من يرى أن للعائلة دور أساسي في تحقيق الاستقرار النفسي و المعنوي في شخصية الطفل وسلوكياته في المستقبل⁸ ، فالحالة الاجتماعية داخل الأسرة بصورة عامة لها التأثير المباشر على سلوكيات الطفل .

الإحساس بالفرقة بين الأطفال تحدث عادة في أجواء المدرسية والعائلية وبين الأصدقاء ، فالإحساس بالفرق بين الأولاد في الأسرة ، وبين التلاميذ في الصف ، وبين الزملاء عند الأصدقاء ، فكل ذلك تنبع من إحترام وتقدير المقابل سواء كان صغيراً أو كبيراً ، فجاء في ماريويه لنا أحد الأطفال من موقف له مع محمد صلى الله عليه وسلم وهو عبد الله بن عامر فيقول: " دعنتني أمي ورسول الله صلى الله عليه وعلى آله وسلم قاعد في بيتنا، فقالت: ها تعال أعطيك، فقال صلى الله عليه وعلى آله وسلم: ما أردت أن تعطيه ؟ قالت: أعطيه تمرًا. فقال لها: أما إنك لو لم تعطه شيئاً لكُتبت عليك كذبة " ⁹.

فالإحترام وتقدير الذات في جميع المراحل العمرية ضروري ولكنه بالنسبة للأطفال وصغار السن يشكل البنيان الأساسي لشخصيته وعليه يختار سلوكياته في المستقبل .

فقد ذهب رسول الله صلى الله عليه وعلى آله وسلم في تقديره للأطفال مذهباً مخالفاً لما هو سائد في المجتمع حيث لم يكن للصغار قيمة إعتبارية في مجالس الكبار ، ففي يوم من الأيام جلس أحدهم إلى يمينه ، فيرويه سهل بن سعد الساعدي ويقول إن رسول الله صلى الله عليه وسلم أتى بشراب فشرب منه ، وعن يمينه غلام وعن يساره الشيخ ، فقال للغلام " أتأذن لي أن أعطي هؤلاء؟ فقال الغلام: لا والله لا أؤثر بنصيبك منك أحداً " ¹⁰.

فمثل هذه التصرف و التقدير لا يقي في نفس الطفل توتراً ولا قلقاً على حقه و تقديره ومكانته في المجتمع فيلجأ إلى العصبية أو الغضب والتصرف الغير لائق مع غيره .

⁸ . منيرة محمد جواد الصميدعي ، أثر البيئة في التنشئة الاجتماعية للطفل "الأسرة نموذجاً" ، جامعة الكوفة ، كلية التربية الأساسية ،

٢٠١٣ ، ص ١٦ .

⁹ . رواه أبو داود الرقم 4993 .

¹⁰ . متفق عليه .

الحالة النفسية حاضرة في غالبية السلوكيات المنحرفة أو العدائية ، فتارة تظهر في صورة المشاجرة وتارة السرقة وتارة تخريب الممتلكات وغيرها من السلوكيات .

إلا أن لكل واحد من هذه السلوكيات هناك عوامل و دوافع خاصة ففي حالة السرقة والتي هي بإعتبارها سلوك إجرامي متعلق بالمال في أكثر الأحوال فإن العوامل التي من الممكن أن تكون مؤثرة عليه أوسع من الدائرة المادية ، فالدارس في مجال علم الإجرام والسلوك الإجرامي ومن خلال تقسيم العوامل والمؤثرات من الدائرة الفردية والداخلية والاجتماعية يرى أن الأمر متعلق بالجانب الاجتماعي و الخارجي أكثر من الحالة النفسية الداخلية ، فنوعية الجريمة تشكل العامل الأساسي في تحديد نوعية العوامل و المؤثرات على هذا السلوك .

منظومة العوامل الاجتماعية

الميدان الأهم والأوسع فيما يتعلق بالعوامل و المؤثرات على السلوك العدواني أو المنحرف في المجتمع وخاصة بالنسبة للطفل هي كما أشرنا إليه هو الجانب الاجتماعي والتي يمكن تحديدها في عناصر ودوائر محددة وهي :-

الجو الأسري :

الأسرة بإعتبارها القاعدة الأساسية في بناء وتشكل المجتمع ، وأن جوهر الانتماء للمجتمع تكمن في انتماء الفرد لعائلته التي تشكل الخلية الاجتماعية الأولى التي ترعرع فيها وأخذ منها المعايير وقيم المجتمع ، وما هو مقبول أو مرفوض اجتماعياً .

أية حالة سلبية في أداء الأسرة لوظيفتها الأساسية من الحاضنة الآمنة و الموجهة لقيم و سلوكيات الطفل نتيجة إختلالات وظيفية في عدم التجانس بين الوالدين في أساليبيهما التربوية والتوجيهية يمكن أن يؤثر سلباً على الأمن الاجتماعي للطفل داخل الأسرة ، فيكون عامل طرد لا عامل جذب وإحتواء ، فهذه وغيرها من المشكلات الأسرية قد تعترض طريق الأسرة بحيث تكون الأسرة هي نفسها من العوامل المؤثرة للانحراف والسلوك الغير مستقيم .

الجو التعليمي و المدرسي :

تعتبر المدرسة أو المؤسسة التعليمية الأسرة الثانية ، خاصة أن ساعات التواجد فيها قد توازي الفترة التي تبقى الطفل في البيت إذا أخرجنا ساعات النوم و الراحة منها ، فتلعب المدرسة دوراً هاماً ومحورياً في فترة النمو والمراهقة للطالب وتساهم في جعله يستغل هذه الفترة في اكتساب الخبرات المفيدة والتي تساعده في تكوين سلوكيات إيجابية تجاه الذات والمجتمع ككل ، منطلقة من القيم السائدة في المجتمع .

ومن المؤكد أن هناك عوامل ومؤثرات شاذة التي قد تعيق مؤسسة المدرسة عن أداء هذا الدور مما يجعل لدى الطلاب رد الفعل تجاه جميع أنماط السلطة في المجتمع وعدم تقبل قيم ومعايير المجتمع .

محيط الأسرة . الحي :

نقصد بمحيط الأسرة المكان الجغرافي بما في ذلك الجيران والعلاقات والزيارات الأسرية في الحي ، فالجو السائد في الحي دور كبير في سلوك أفرادها سواءاً كان سوبياً أو منحرفاً .

يدخل ضمن دائرة الحي والمحيط الأسري العام الرفقة والصحة القريبة في العمر والميول والاتجاهات وحتى المنزلة الإجتماعية ، وحتى نوعية الألعاب التي يلعبونها ، المشكلة تكمن في حال إذا كانت هذه الرفقة و الصحة فيهم المنحرفين ، مما تقود الجماعة الفرد فيهم نحو الانحراف عاجلاً أو آجلاً وهي التي وضحت نظرية المخالطة الفارقة لسذرلاند التي تشير إلى أن السلوك الإجرامي يتم تعلمه عن طريق الاختلاط والتفاعل والتأثير المتبادل مع أشخاص آخرين خلال عمليات التواصل والاتصال.

في نهاية الحديث عن العوامل المؤثرة داخل المنظومة الأسرية على الحالة النفسية التي تقف وراء السلوك الغير سوي لدى الطفل يمكن الإشارة إلى بعض الحالات وتأثيرها على السلوك العدواني عند الطفل ، مثل الطلاق و الخلافات بين الوالدين والعصية عند الوالدين والحماية الزائدة والدلال الزائد والانضباط الجامد في الأسرة ، في الرسم البياني هذه نشير إلى مظهر هذا التاثر في سلوك الأطفال ¹¹:

¹¹. منيرة محمد جواد الصميدعي ، مرجع سابق ، مأخوذ من (قحطان أحمد الظاهر ، تعديل السلوك ، داروائل للنشر، الاردن ، ٢٠٠٣ ، ص ٩٤-٩٥) .

الحالات الاجتماعية في الأسرة وتأثيرها في نشوء شخصية الطفل

فرض النظم الجامدة	به (1) المغلاة في اتهام الذات (2) المغلاة في الحاجة إلى تقبل الآخرين (3) السلبية (4) السلوك العدوانية.
الخلافات بين الوالدين	(1) القلق (2) التوتر (3) عدم الشعور بالأمن (4) الميل نحو النظر إلى العالم كمكان خطر وغير آمن.
الطلاق	(1) عدم الشعور بالأمن (2) العزلة (3) عدم وجود من يمثل الطفل بقيمهم وأساليبهم السلوكية.
الوالدان العصبيان	(1) ميل الطفل إلى الخوف (2) عدم الشعور بالأمن (3) استخدام الحيل العصبية التي يستخدمها الوالدان.
الرفض	(1) عدم الشعور بالأمن (2) الشعور بالوحدة (3) محاولة جذب انتباه الآخرين (4) السلبية (5) الشعور العدائي (6) عدم القدرة على تبادل العواطف.
الحماية الزائدة (التدليل)	(1) الأنانية (2) عدم القدرة على تحمل الاحباط (3) رفض السلطة (4) عدم الشعور بالمسؤولية (5) الافراط في الحاجة إلى انتباه الآخرين.
الحماية الزائدة (التسلط)	(1) الاستسلام (2) عدم الشعور بالكفاءة (3) نقص في المباداة (4) الميل إلى الاعتماد الكلي السلبي على الآخرين.

المبحث الثاني

أهمية الأسرة وفاعليته في الوقاية والمواجهة

الإنسان من الكائنات التي تتأثر بما حوله من الأحداث و الدوافع المادية و المعنوية ، والعوامل المؤثرة لا يحدده شيء فيستقبله الإنسان كبيراً كان أو صغيراً بعقله وعاطفته

وإحساسه إلا أن الإستجابة لها تكون حسب الظروف والمؤثر نفسه يكون له وقع مختلف عند الإنسان من وقت لآخر ومن فرد لآخر ، وإطلاقاً من هذه الحالة نلاحظ أن المحيط المعيشي للطفل له التأثير القوي على تشكيل الحالة الداخلية للطفل و منها تأتي السلوكيات بصورة عامة و السلوك العدواني بصورة خاصة ، أما الأسرة كأولى دوائر هذا المحيط لها الدور الفاعل على تشكل السلوك عند الطفل بكلا الجانبيه السليبي و الإيجابي .

فالتفاعل الاجتماعي والتأثر الموجود في الأسرة هي التي ترسم الصفحات عند الطفل إلى أن تتخذ سلوكيات وأشكال مختلفة تتكون على أساسه الشخصية والسلوك العدواني عند الطفل .

المؤثرات الأسرية تحكم في مجملها شخصية الطفل أفكاراً كان أو سلوكاً ، مع العوامل التي تساعد الطفل على التصارع بين المؤثرات الصالحة والمنحرفة .

الأسرة هي المؤسسة الاجتماعية الأولى المسؤولة عن تطوير شخصية الطفل من النواحي الجسمانية و الاجتماعية والنفسية والعقلية والوجدانية والأخلاقية ، فتبقى دور جميع المؤسسات الاجتماعية المختلفة في المجتمع دوراً ثانوياً لأنه يأتي في مرحلة زمنية بعد دور الأسرة ، فالأسرة بهذه النظرة هي المحيط الأولى التي يمارس فيها الطفل خطواتها الأولى في العلاقات و كسب السلوك والتوافق و التفاعل مع الغير ¹² .

فالأسرة أو العائلة هي منظومة الحاكمة والتي تمثل المحور والموجه الرئيسي للحياة البشرية والطفل بصورة خاصة ، فالطفل من خلال تفاعله مع والديه ، يمكنه أن يكتسب ما يشكل الصورة المستقبلية لنفسه ، فالأسرة تعتبر عند الطفل الرمز و القدوة .

في هذا المبحث ومن خلال المطالب الثلاث الآتي نتناول :-

المطلب الأول: دور الأسرة في التصدي والوقاية

المطلب الثاني: العوامل الداخلية المتعلقة بالأسرة

المطلب الثالث: العوامل الخارجية المتعلقة بالأسرة الواقية من السلوك العدواني

¹². صالح بن محمد آل رفيع العمري ، العود إلى الانحراف في ضوء العوامل الاجتماعية ، أكاديمية نايف العربية للعلوم الأمنية ، مركز الدراسات والبحوث ، الرياض ، ٢٠٠٢ ، ص ٧٦-٧٧ .

المطلب الأول: دور الأسرة في التصدي والوقاية

الأسرة هي المؤسسة الاجتماعية أو أهم مؤسسة الاجتماعية على الإطلاق لأنها النواة الأولى للمجتمع والعامل الأهم وأكثر فاعلية في صلاحها و أيضاً فسادها ، فهي تعتبر التنظيم الغير رسمي التي لها سلطة على أفرادها في التحكم بسلوكياتهم اليومية و المستقبلية¹³.

فيما سبق أشرنا إلى أهمية الأسرة وفاعليتها على الأسرة تعتبر من الوسط الاجتماعي المفروض خارج عن إرادة الأبناء في إختيارها ، ومسألة إستواء الأسرة وصلاحها يتوقف على عوامل متفرقة من القيم السائدة فيها و قوة الإلتزام بها والعلاقات الفردية فيها ، والمستوى الاجتماعي و الإقتصادي لها التأثير على تحديد موقع وحدة الأسرة .

هناك مفاهيم و إعتبرات مختلفة للأسرة ، أما فيما يتعلق بالجانب الاجتماعي والتي نحن بصدد تناولها في مجموعة من هذه المصطلحات ، كما يأتي¹⁴:

الأسرة الإنسانية : جماعة بيولوجية نظامية تتكون من رجل وامرأة وأبنائهما ، يرتبطون بروابط الزواج والدم ويعيشون معيشة واحدة ، ويتفاعلون كل مع الآخر في حدود أدوار الزوج والزوجة ، الأم والأب ، الأخ والأخت ، ويشكلون ثقافة مشتركة .

الأسرة البيولوجية : تتألف من الآباء وأبنائهم وقد تشمل الأسرة البسيطة أبناء التبنّي الرسمي ويطلق على هذا الشكل مصطلح الأسرة النواط أو الأسرة المباشرة .

الأسرة المركبة : تمثل نموذجاً أسرياً سحاب نظام تعدد الزوجات أو تعدد الأزواج حيث تتحد أسرتان أو أكثر عن طريق الزوج المشترك أو الزوجة المشتركة .

الأسرة الممتدة : هذه الأسرة تتكون بنائاً من ثلاثة أجيال أو أكثر ، فتضم الأجداد وأبنائهم غير المتزوجين وأبنائهم المتزوجين أو بناتهم وأحفادهم .

¹³. أحسن مبارك طالب ، الأسرة ودورها في وقاية أبنائها من الانحراف الفكري ، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية ، الرياض ، ٢٠٠٥ ، ص ١١١ .

¹⁴. عبدالمجيد سيد أحمد منصور ، دور الأسرة كأداة للضبط الاجتماعي في المجتمع العربي ، المركز العربي للدراسات الأمنية و التدريب ، الرياض ، ١٩٨٧ ، ص ٢٩ - ٤٣ . مستفيداً في تلك التعريفات من قاموس علم الاجتماع لمحمد عاطف غيث ، الهيئة العامة للكتاب ، القاهرة ١٩٧٩ ، ص ١٧٦ - ١٨٣ .

الأسرة القريبية : تمثل أحد نماذج التنظيم الأسري الذي ينصب التأكيد الأساسي فيه على روابط الدم بين الآباء و الأبناء ، أو بين الاخوة والأخوات أكثر مما ينصب على العلاقة بين الزوج والزوجة ، بمعنى أن علاقات القرابة الدموية تعلو على علاقة الزوجين .

الأسرة بإعتبار المحور فيها ، الأب أو الأم : نقصد بها الأسرة باعتبار المركز و المحور فيها ، إذا كان الأب أو الأم ، فالأسرة الأمومية هي التي تكون فيها الأم القوة المسيطرة ، وفي العموم هذا النموذج تكون في الأسرة القائمة على قرابة الدم والتي تكون الأم أو امرأة الكبيرة في السن كالجدة مثلاً المسيطرة و المديرة فيها .

بخلاف الأسرة التي تكون فيها الأب هو المسيطر والمدير ومركز القوة وسلطته ذات طبيعة مطلقة و نهائية ، فمن مظاهرها أن تحمل الأبناء منذ ولادتهم اسم آبائهم .

وظيفة الأسرة : تختلف وظيفة الأسرة حسب ما تناولناه من أنواع و تعريفات مختلفة ، إلا أنها تتفق في إدارة و تتابع الأحداث بين فترة الزواج إلى إنتهاءها بوفاتهم أو غير ذلك ، فتشمل جميع المناسبات و تربية الأطفال و تنشأتهم .

مع إمكانية تغيير المحور وأداء الأدوار فيها حسب أنواع الأسرة أو الأعراف و التقاليد المتبعة في كل موقع جغرافي أو ثقافي و حضاري .

مفهوم العلاقات الأسرية : العلاقات الأسرية أو النظام الأسري هو نظام إجتماعي أساسي والتي هو جوهر أو نواة بناء المجتمع ومحقق متطلبات الوجود الإجتماعي ، فيشكل نسقاً و تشكيلة من الأدوار الإجتماعية المترابطة تتعلق في مجملها بتنظيم العلاقات الجنسية و تربية الأولاد و توجيههم .

أما فيما يتعلق بمفهوم الوقاية وإستراتيجية التصدي للسلوك المنحرف فإننا نقصد به في مقابل مفهوم العلاج ، فالوقاية من السلوك المنحرف أو العدواني هي أكثر فاعلية من علاج الجريمة والمحاولة لإزالة آثار الجريمة ومعالمها .

فعملية العلاج تنتظر أن يحصل الجريمة أو السلوك المخالف وبعدها تعمل على دراستها وإعتماد خطة لإصلاح الوضع ، وبذلك يمكن إعتبارها جزء من الإستراتيجية العامة للوقاية إذ أن الوقاية أوسع وتهتم بالتفاصيل والإختلافات الشخصية و بيئية و الإجتماعية.

فإن أي برامج ناجح هو ما يستطيع أن يقلص من ظاهرة الجريمة والانحراف إلى حدودها الدنيا فيصبح قادراً بعد ذلك على أن يتعاطى مع السلوك المنحرف المتسرب من هفوات الوقاية بكل الوسائل العلمية المتاحة¹⁵.

الأسرة في كل المجتمعات هي اللبنة الأولى و الميزان في التوازن الاجتماعي وقد أكدت النصوص و التعاليم السماوية على هذه المكانة وفي مقدمتها التعاليم الإسلامية ، فالقيم الاجتماعية هي إنعكاس لما هو داخل الخلية الأولى وهي الأسرة ، وفي المجتمعات الشرقية نحن لحد الآن لم نفقد هذه الميزة بالكامل بخلاف المجتمعات الأخرى وبدرجات مختلفة .

السلوك العدواني أو المنحرف عن الطبع العام في المجتمع أو حتى في الأسرة هي الخطوة الأولى نحو السلوك الإجرامي أو الجريمة ، وبما أن القياس و التعريف لمثل هذه المصطلحات يمكن ان يخلق الفارق في النتيجة و التعامل ، فإن السلوك العدواني للطفل يمكن أن يقيس بدراجات مختلفة ، إلا إننا بصدد المفهوم العام لسلوك الطفل الغير محبب والعدواني في محيطه والتي لم يصل إلى درجة الإجرام أو السلوك الإجرامي المجرّم بالقانون ، أو أن السلوك مجرم بالقانون إلا أنه صدر من طفل دون السن القانوني .

محورية الأسرة كعامل مؤثر على كثير من هذه السلوكيات ودوافعها تكمن في أن الأسرة هي الحاضنة التي تتحرك الطفل داخلها في هذه الفترة إما من حيث إيجاد السلوك أو من حيث السكوت عنه وتقبله لهذا السلوك المنحرف ، فالأسرة إما قدوة أو مجوز بعمومها أو بأفرادها .

منطلقاً من هذه الأساسيات فإننا نتناول العوامل الداخلية و الخارجية التي تساعد وتنشئ معها السلوك المنحرف أو العدواني في إطار منظومة الأسرة .

المطلب الثاني: العوامل الداخلية المتعلقة بالأسرة

يتحدث البحث في هذا المطلب عن دور العناصر الداخلية للأسرة في عملية الوقاية و مواجهة السلوك العدواني عند الطفل ، وعلاقته مع العوام الداخلية عند الطفل سواء كان نفسياً أو داخل الأسرة .

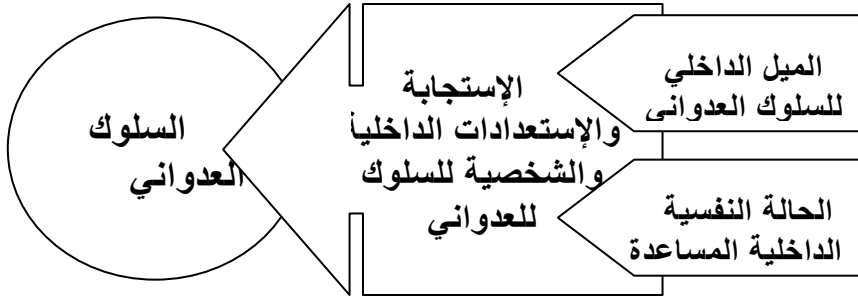
¹⁵. عباس مكي ، تماسك الأسرة العربية ودور الأب والأم في الوقاية من الجريمة والانحراف ، أبحاث الندوة العلمية الرابعة ، الخطة الامنية الوقائية العربية الثانية . دمشق ، ١٤ \ مارس \ ١٩٩٠ ، المركز العربي للدراسات الأمنية و التدريب ، الرياض ، ص ١٧٠ .

التفاعل الذي يكون بين العوامل الداخلية و الخارجية في إطار وحدة الأسرة تلعب دوراً أساسياً في احتمال ظهور السلوك العدواني أو عدم ظهوره .

نظريات السلوك العدواني

تفسيراً لسؤال الذي يترج نفسه في حين وأخرى وهو: لماذا يلجأ الإنسان كبيراً كان أو صغيراً إلى السلوك العدواني ؟ يجب الإشارة إلى الأسباب التي قد تدفع أو دفعت بالفعل الشخص نحو هذا النوع من السلوك ، فباختصار هناك نظريات مفسرة مختلفة للسلوك العدواني مثل: نظرية التحليل النفسي والنظرية البيولوجية ونظرية الإحباط ونظرية تفاعل الصفات والمثيرات ونظرية القليد وغيرها من نظريات المجرم بالميلاد لدى لومبروزو و التكوين الإجرامي لدى دي توليو و النظرية النفسية لدى فرويد ، وأما هذه النظريات لا تنفي أهمية العوامل أو النظريات الاجتماعية التي تعطي الأهمية للعوامل و الأسباب الجغرافية او البيئية أو الاجتماعية .

إعتماد نشوء السلوك العدواني على عنصرين أساسياً وهما قوة الجاهزية الداخلية و قوة المؤثرات الخارجية المحفزة للسلوك العدواني يمكن توزيعها على دائرتين واسعتين فليس محدوداً في عامل أو مؤثر واحد ، وهذه المعادلة أو التأثير يمكن أن ينقص أو يزيد من قوة الميل للسلوك العدواني ، يمكن الإشارة إلى هذه المعادلة والتأثير بالرسم التالي .:

فحينما تجتمع الميول الداخلية نحو السلوك العدواني كعامل داخلي والحالة النفسية المساعدة والتي في كثير من الأحوال تكون نتيجة عوامل خارجية معاً وتأثر على الإنسان بكل ما فيه من الإستعدادات والكفاءات الجسمانية والمادية ، تتفاعل وتنتج مخارج ومفاتيح للسلوك العدواني طبيعية أو غير طبيعية حسب قوة الميل والحالة النفسية ومستوى

الإستعدادات الشخصية المستجيبة للمؤثرات ، فتخلق صور وأشكال من السلوكيات العدوانية .

جميع ما يدور حول سلوكيات الأباء و الأمهات يمكن إعتبارها قدوة بالنسبة للأطفال والتي تدخل في إطار المؤثرات على السلوك العدواني ، فأهم المواقف الموجودة والتي يلاحظها الطفل ويحاول تقليده أو يستجيب لها الطفل هي حينما يكون الطفل ضحية هذا السلوك ، فالطفل المعرض للعدوان من أهله أو مشرفيه يكون أكثر ميلاً للسلوك العدواني .

العدوان التي تتشكل من هذه الحالات في الأسرة في أكثر الأحوال تكون في شكل العدوان اللفظي والتي هو توجيه كلمات نابية ونعت المقابل بصفات شائنة والكلام الجارح.

أو تكون في شكل العدوان الجسدي وهو إنزال الأذى الجسدي بالضحية كالضرب باليد أو ماشابه من سواثل الضرب ، أو تكون في شكل العدوان المنفعل والتي تكون في حالات الغضب و الإنزعاج و الغيظ وغيرها من الحالات النفسية التي قد تخرج الطفل عن حالته الطبيعية وعدم ضبط الإنفعال عنده .

وظيفة مؤسسة الأسرة الوقائية

الوظيفة التربوية والتوجيهية للتنشأة الإجتماعية في مواجهة الإنفلاتات السلوكية ، فتخفيف الميول والرغبة نحو السلوك العدواني عن طريق الوسائل الداخلية في الأسرة من النصح و الإرشاد و القدوة الحسنة و التربية الأسرية الناجحة تكون من أبرز العوامل و المؤثرات الداخلية في الأسرة على التصدي و الوقاية من السلوك العدواني ، وفي هذه الحالة تكون المسؤولية الأساسية على الأسرة المتمثلة في الوالدين .

هذه الوظيفة ليست بحاجة لإثبات بل كل الذي نحتاجه هو التأكيد والتوعية المستمرة وضرورة توجيه الأسر نحو أداء وظيفتها على جناحين : الأولى إصلاح و التربية السليمة والثاني الوقاية من الانحراف و السلوك الغير محبب عند المجتمع ، هناك يمكن الإشارة إلى بعض العوامل التي من شأنها أن تؤثر تأثيراً سلبياً على دور منظومة الأسرة في عملية التنشأة السلوكية للطفل ، مثل: .

أولاً : انشغال أحد الوالدين أو كلاهما بالعمل اليومي خارج المنزل عن أداء واجب التربية اليومية والتعايش اليومي مع الأولاد .

ثانياً : الحالة الإقتصادية وسوء الأحوال المعيشية في السكن أو المعاش قد تحدد من إمكانية تلبية حاجيات الأولاد اليومية من مستلزمات الحياة الطبيعية .

ثالثاً : مستوى الثقافي من الوعي لدى الوالدين خاصة الأمهات فيما يتعلق بالتربية السليمة و كيفية التعامل مع مشاكل الأولاد ومتطلباتهم اليومية نفسية كانت أو جسمانية أو توجيهية .

رابعاً : الإستقرار العاطفي داخل الأسرة خاصة بين الوالدين والتي تعكس على كل العملية التربوية في الأسرة بجميع أفرادها .

المطلب الثالث: العوامل الخارجية المتعلقة بالأسرة الواقية من السلوك العدواني

هناك عوامل ومؤسسات متعلقة بالأسرة في وظيفتها و دورها ولكن بخلاف العوامل الداخلي التي تناولناها في المطلب السابق ، هذه العوامل هي التي تبقى خارج إطار الأسرة من حيث الكيان الإجتماعي ، ومن هذه المؤسسات المؤثرة هي :

المدرسة و المؤسسة التعليمية

تعتبر المدرسة بجانب الأسرة المؤسسة الأهم في المجتمع التي تكون لها التأثير المباشر على شخصية الطفل وسلوكه ، وظيفه المدرسة إكمال لوظيفة الأسرة التوجيهية فهي قبل كل شيء مؤسسة إجتماعية هادفة تقوم بوظيفة التعليم الأساسية أعدها المجتمع أساساً لهذا الغرض ، كما أنها تقوم بتعليم و توجيه السلوك المقبول إجتماعياً والسلوكيات السوية ، فأصبحت إجبارية فمجرد الحضور مفيد للطفل والناشئة ، نظراً لما يتعلمانه من العلوم و المعارف والتي هي ضرورية لعملية التوافق والتكامل الإجتماعي و الوقاية من الإنحراف¹⁶.

ففي المدرسة يقضي التلاميذ الجزء الأكبر من وقتهم لإستكمال بناء وضع أساسه في الأسرة ، وتساهم بشكل كبير في تكوين شخصية التلميذ وتحدد إتجاهاته وعلاقاته في المجتمع الأوسع¹⁷.

المدرسة كمنظومة تتكون من عناصر مختلفة ومتكاملة مثل :-

16. أحسن مبارك طالب ، مرجع سابق ، ص ١٣٤ - ١٣٥ .

17. صالح بن محمد آل رفيع العمري ، مرجع سابق ، ص ٨٣ .

المعلم : باعتباره معلم المعرفة و أيضاً كشخصية المربي القدوة بين الأطفال .

المنهاج أو البرنامج : بكل أطياف المعرفة والتي تتوضع بين العلوم البحتة أو الأدبية أو التطبيقية فهي تؤثر على الطفل في بعيد المدى .

زملاء المدرسة : والتي تتجلى تأثر الطفل بهم أكثر من أي شيء آخر في المحيط المدرسي بعد ضخية المعلم .

النظام و القوانين المدرسية : للنظام المدرسي تأثير على شكل السلوكي عند الطفل بمرور الزمن من الإلتزام بالوقت في الحضور والإنصراف وأوقات الراحة وغيرها .

في الحالات العادية لا يمكن أن يكون هذه العوامل و المؤثرات سلبية بل مساعدة و مهمة في عملية التوجيه و التوعية و الوقاية من السلوك العدواني أو المنحرف ، فالمدرسة هي ماتجمع مجموعة من الوسائل العلمية و المعرفية و الإدارية الكفيلة بتحقيق الرشد و التوجيه السليم ، وهي المختبر الأول لقدرات الطفل وإستعداداته العقلية و الجسمية و نفسية و الإدراكية ، وأيضاً مدى إلتزامه في إحترام القواعد و الانضباط ، ومدى ملائمته مع محيطه و تكيفه مع المجتمع وإلتزامه بالسلوك الإجتماعي السوي .

ففي منظومة المدرسة لا يمكن أن يكون إلا عاملاً مساعداً للوقاية من الانحراف ، إلا أن هناك عوامل و مؤثرات قد تجعل المدرسة منعماً لفاعليته الأصلية ، ومن هذه العوامل .:

– عدم تقديم شخصية المدرس أو المربي بتزويد التلميذ بنموذج و قدوة عملية بعيداً عن النظريات .

– عدم قدرة المدرسة في قيام جو ملائم و تفاعل بين الطلاب من جهة و المحيط المدرسي من جهة أخرى .

الحي والأصدقاء

محيط المعيشة والأصدقاء يمكن إعتباره المحيط المختار فيشمل الأصدقاء داخل المدرسة و أيضاً الحي الذي يعيش فيه ، من غير فرض ولا إجبار إنما يختاره الصغير بإرادته .

هناك من يسميها جماعة الرفاق أو الأقران أو جماعة اللعب ، في العموم يمكن تعريفها على أنها اتصال جماعة متقاربة في الميول و الأهداف و المستوى الإجتماعي و الإقتصادي

اتصال مباشر وتربطهم محبة متبادلة وقيم و معايير متشابهة وسلوك متوافق ، كما أنها تعتبر المؤسسة الغير رسمية الرئيسية لتنشأة الطفل بعد خروجه من الأسرة نحو المدرسة وبعد ذلك تشمل المحيطين معاً¹⁸.

هذا الوسط هو المجموعة التي يتأثر كل واحد منهم بالآخر ولكن بدرجات مختلفة ، سابقاً أشرنا إلى أهمية الأسرة و المدرسة و إذا نظرنا إلى الحالة الداخلية في كل من هذه العوامل و المؤثرات ، إذا كانت الجو العام سيئة فلا يكون الرفقة مغايراً لظروف المؤسسات الاجتماعية الأخرى ، أما إذا كانت إيجابية و متعاونة فإن الأمر في مجتمع الأصدقاء تكون على نفس المنوال .

العوامل الجاذبة للسلوك العدواني في محيط الأصدقاء

فاعلية الصحة في إتجاه السلوك المنحرف تكون بوجود أحد الحالات والتي نجعله بديلاً عن البيت و المدرسة ، مثل :-

الحرية و التلذذ من ممارستها يسود هذه الإحساس في مجتمع الصحة أي يفعل كل أعضاءها ما يتمنوه وما يحلو لهم من تصرفات و سلوكيات ، فإن الوسعة و الحرية السلوكية في محيطهم تجعلهم يفضلون الصحة على كثير من المؤسسات الاجتماعية الأخرى .

كما أن حالة إستخدام العنف و الرد على كل فعل بممارسات عنيفة و التمرد على كل القوانين و الانضباطات الموجودة في المجتمع يعطي ميزة لمثل هذه الصحة .

العوامل الخارجية المانعة من إرتكاب السلوك العدواني

العقوبة أو الرد فعل الاجتماعي : يمكن إعتبارها رد فعل المجتمع المتضرر ، سواء كان المحيط الأسري الكبير أو الحي محل السكن ، أو حتى مجتمع الرفقة و الأصحاب من العوامل و المؤثرات الخارجية على إرتكاب السلوك المنحرف مما تارف عليه المجتمع .

الرفض أو الإستهجان الاجتماعي : رؤية المجتمع أو المحيط الحياتي لما يقوم به الطفل أو الأولاد في الحي عموماً لها تأثير كبير على ارتكاب الفعل أكثر من مرة ، فالنظرة الاجتماعية للفعل وإن لم يكن محرماً ديدناً أو ممنوعاً قانوناً تعتبر من العوامل المؤثرة على سير السلوك العدواني لدى الطفل في المجتمع .

¹⁸. صالح بن محمد آل رفيع العمري ، مرجع سابق ، ص ٨٨ .

المنع القانوني أو الرسمي : أما الممنوع قانوناً أو حسب اللوائح و التوجيهات في المحيط الحياتي للأولاد تعتبر من الأمور المؤثرة خاصة مع نمو الوعي القانوني لدى الأولاد ، فمع إصدار التوجيهات و اللوائح التوجيهية قوة التقبل والإلتزام لدى الطفل تكون أكبر وأسهل .

الخاتمة

لما كان الهدف من هذه الدراسة كما هو واضح من عنوان البحث هو التعرف وبيان العوامل التي تساعد على نشوء السلوك العدواني لدى الطفل و تنميته ، وأيضاً الدور الذي يلعبه مؤسسة الأسرة في تشكل هذا السلوك و بيان دوره الأساس و المحوري في عملية الوقاية قبل وقوعها و التصدي و المواجهة بعد وقوعها ، مستعينة في ذلك بالمؤسسات الاجتماعية المختلفة في المجتمع مثل المدرسة و جماعة الرفاق و عناصر مساعدة أخرى .

في تناولنا للموضوع توصلنا إلى مجموعة من الإستنتاجات والتي نبينها في نقاط و عليه يقدم الباحث بمجموعة من التوصيات في سبيل تقوية دور الأسرة في العملية الوقائية .

النتائج

الطفل ومنذ ولادتها هي العنصر الضعيف في الأسرة بكافة أنواعها ، فتتلقى ما يتناولها الأسرة والكبار بصورة خاصة في محيط الأسرة .

الطفل يولد وهو مستعد لتلقي التربية و التوجيه فيتأثر تائراً مباشراً بما يلاحظه من السلوكيات و التوجيه المباشر أو الصامت ، فلا يمكن إعتباره مذنباً بصورة منفصلة عن العوامل و المؤثرات الموجودة في الأسرة أو المجتمع أو البيئة المعيشية .

المدرسة تأتي بعد مؤسسة الأسرة في قوة تأثيرها على سلوكيات الطفل و تشكل الشخصية المستقبلية له .

جماعة الرفاق أو الصحبة لا تقل تأثيرها و فاعليتها على تشكل السلوك المنحرف لدى الطفل ، كما أنها قد تكون أقوى في حالات ضعف مؤسسة الاسرة و المدرسة أو حتى مع قوتها .

الأسرة مع أهميتها في تشكل السلوك العدواني أو الإجرامي إلا أنها تبقى المؤسسة الأهم في فاعليتها في الوقاية والتصدي للسلوك المنحرف أو الغير مقبول اجتماعياً .

الأسرة السليمة والحيوية تمتلك مقومات و مستلزمات الوقاية و سد جميع الإنفلاتات السلوكية أو الفكرية ، وهي القادرة على إرجاع المياه إلى مجاريها قبل فوات الأوان أو حتى بعد إرتكاب السلوك المنحرف أو المستهجن من قبل الطفل أو الشباب .

التوصيات

فيما يتعلق بمؤسسة الأسرة يجب التأكيد على صحة المؤسسة في .:

العمل على تقوية كيان الأسرة بالتجانس و التوافق الداخلي بين الوالدين فيما بينهم تحسناً وتحصيناً لمبدأ القدوة في الأسرة .

تقوية الصحة البيئية في الأسرة وأهمية التوازن في تعامل الأبوين مع الأولاد و مشكلاتهم ، لتكون الأسرة الملجأ و المحور لإرجاع القضايا و حل المشكلات .

رفع مستوى الوعي و التعليم في الأسرة حتى يكون مساعداً لتنشأة الطفل حتى بعد أن إلتحاقه بالمدرسة و تعلمه .

التقليل من المشكلات و السلوكيات التي من شأنها التأثير على سلوك الأطفال في المستقبل والتي أوضحناها في البحث بالتفصيل .

العمل على التكامل الوظيفي بين المؤسسات المجتمع خاصة الأسرة و المدرسة في تحصين أبناءهم من الوقوع في فخ السلوك المنحرف و الأفكار المنحرفة .

غرس القيم و المبادئ الإجتماعية المتفق عليها في المجتمع المسلم من الإهتمام بكيان الأسرة ومكانتها حتى يكون ملاذاً من الوقوع في السلوك المنحرف .

تضمين مفاهيم و مواد مشجعة للعمل الخير و السلوك السوي في المناهج التربوية التعليمية ، تكاملاً لمهمة الأسرة في التربية و التوجيه .

تقوية العوامل الخارجية عن إطار الأسرة في تقوية رسالة الأسرة في التوجيه والوقاية مثل التوجيه الإجتماعية ووضع اللوائح و الإرشادات و رفع الزوق العام في المجتمع .

تقوية رسالة المدرسة كمؤسسة محورية في توجيه و الوقاية و تشكيل شخصية الطفل المستقبلية بتقوية شخصية الأساتذة و المناهج و النظام المدرسي .

المصادر والمراجع

- 1) قانون العقوبات العراقي
- 2) ابراهيم فريد الدر ، الأسس البيولوجية لسلوك الإنسان ، منشورات دار الآفاق الجديدة ، بيروت ، ١٩٨٣ .
- 3) وفيق صفوت مختار ، مشكلات الأطفال السلوكية . الاسباب وطرق العلاج ، دار العلم والثقافة ، القاهرة ، ١٩٩٩ .
- 4) منيرة محمد جواد الصميدعي ، أثر البيئة في التنشئة الاجتماعية للطفل "الأسرة نموذجاً" ، جامعة الكوفة ، كلية التربية الأساسية ، ٢٠١٣ .
- 5) رواه أبو داود الرقم 4993 .
- 6) منيرة محمد جواد الصميدعي ، مرجع سابق ، مأخوذ من (قحطان أحمد الظاهر ، تعديل السلوك ، داروائل للنشر، الأردن ، ٢٠٠٣ .
- 7) صالح بن محمد آل رفيع العمري ، العود إلى الانحراف في ضوء العوامل الاجتماعية ، أكاديمية نايف العربية للعلوم الأمنية ، مركز الدراسات والبحوث ، الرياض ، ٢٠٠٢ .
- 8) أحسن مبارك طالب ، الأسرة ودورها في وقاية أبنائها من الانحراف الفكري ، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية ، الرياض ، ٢٠٠٥ .
- 9) عبدالمجيد سيد أحمد منصور ، دور الأسرة كأداة للضبط الاجتماعي في المجتمع العربي ، المركز العربي للدراسات الأمنية و التدريب ، الرياض ، ١٩٨٧ ، ص ٢٩ - ٤٣ . مستفيداً في تلك التعريفات من قاموس علم الاجتماع لمحمد عاطف غيث ، الهيئة العامة للكتاب ، القاهرة ١٩٧٩ .
- 10) عباس مكي ، تماسك الأسرة العربية ودور الأب والأم في الوقاية من الجريمة والانحراف ، أبحاث الندوة العلمية الرابعة ، الخطة الامنية الوقائية العربية الثانية . دمشق ، ١٤ \ مارس ١٩٩٠ ، المركز العربي للدراسات الأمنية و التدريب ، الرياض .

NEBEVÎ YAKLAŞIMLA AİLE İÇİ EĞİTİMDE TEMEL KAVRAMLAR

Musa Çetin¹

Özet

Terbiye (terbiye), kendisine daimi ihtiyaç duyulan ve her geçen gün önemi daha da artan değerlerden biridir. Bu kavramın kalplere yerleşmesi ve toplumda yaygınlaşması için onu önemli bir yaşam ilkesi olarak düşünmek gerekir. Günümüz şiddet olaylarının çözümünde psikolojik ve sosyal sıkıntıların giderilmesinde ondan azami istifade yoluna gidilebilir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in engin sevgisini yaşantısında en güzel şekilde temsil etmesi, uygulanabilirliği noktasında örnek teşkil eder. Bu çalışma Hz. Peygamber (s.a.v.)'in her konuda olduğu gibi aile içi eğitim konusunda da model olduğunu yeni nesillere göstererek onların davranışları üzerinde pozitif bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda terbiye (eğitim) kavramının tahlili yapılarak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bilgi, ilgi ve sevgisi üzerinde duruldu. Bu çerçevede O'nun sevgisinin kapsayıcılığı; yaşlı, kadın, çocuk, yetim, köle, esir ve fakirlere; keza hayvanlara ve diğer canlılara karşı ilgisi örnekleriyle ortaya konuldu.

Anahtar kelimeler: Terbiye, Aile, İlgi, Bilgi, Sevgi, Şefkat.

BASIC CONCEPTS IN FAMILY EDUCATION FROM PROPHETIC APPROACH

Abstract

Education is one of values which is needed perpetually, and it gains more ground in every other day. Locating this concept in the hearts of the people and distributing it in the society must be considered as a significant principle of life. It should be benefited with maximum level for the solutions of the act of violence, psychological and social problems of our present time. The Prophet Muhammad (pbuh)'s representation of great love in his own life with best way provides an example for its practicability. This article aims to creating a positive influence on new generations through showing that like in every other respects, the Prophet Muhammad (pbuh) is a model for them in this subject too. In this context, focused on The Prophet Muhammad (pbuh)'s knowledge, interest and love, making the analysis of the concept of education. In this framework, was handled the inclusiveness of his love the elderly, women, children, orphans, slaves, captives and the poor; also his interest towards animals and other creatures was demonstrated by the examples.

Keywords: Education, Family, interest, knowledge, love, compassion.

¹ Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniv., İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Giriş

Aile

Aile genelde anne baba ve çocuklardan oluşan kutsal bir yapı olarak bilinirken ülkemizde - hatırı sayılır bir oranda- büyük anne ve babanın da yer aldığı özel bir karakter kazanmıştır. Aslında bu özel yapı iyi organize edildiğinde aile içi eğitim açısından büyük bir avantaj demektir. Çünkü günlük hayatın meşguliyeti, anne ve babayı zaman zaman çocuklarla ilgilenmekten alıkoymaktadır. Böyle durumlarda büyük anne ve büyük baba devreye girmekte torunlarıyla yeterli oranda ilgilenebilmektedir. Hatta her birimiz çocukluk yıllarını düşündüğümüzde çoğumuzun yetişmesinde ve karakter oluşumunda büyük anne ve babamızın katkılarını asla unutmayız. Şu bir gerçektir ki, bir milletin sürdürülebilirliğinin teminatı olan ailenin fonksiyonları arasında nesli devam ettirmenin yanı sıra psikolojik, pedagojik, sosyolojik ve dinî formasyon kazandırımı da yer almaktadır.² Bu bağlamda büyük anne ve büyük baba tecrübeleriyle ailenin bu önemli fonksiyonuna katkı sunmaktadır.

Herkesin eğitime ilk başladığı yer hiç şüphesiz aile ortamıdır. Yapılan bilimsel araştırmalar anne babanın çocuklar üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Rousseau'nun: "Makul ve mahdud zihinli bir baba tarafından terbiye edilmek, dünyanın en mahir hocası tarafından yetiştirilmekten daha iyidir,"³ ifadeleri ebeveynin bu husustaki önemini en güzel şekilde teyit etmektedir. Özellikle çocuktaki kişilik oluşumunun önemli bir aşaması olan 5 – 6 yaşın sonuna kadarki dönem ayrı bir önem arz etmektedir.⁴ Çünkü bu dönem çocuğun nesneleri fark etmeye başladığı süreçtir. Bu süreçte ebeveyne önemli görevler düşmektedir. Kendisine özgüveni olan, çevresiyle uyumlu, sorumluluğunu bilen, pozitif benlik algısına sahip bireyler yetiştirmek anne babanın bu görevleri arasındadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi ülkemiz aile yapısı, ebeveyn yanında büyük anne ve babayı da kapsadığından dolayı çocukların yetişmesi aile içi eğitim açısından ayrı bir önem ve avantaj taşımaktadır. Ancak aile içi eğitim dediğimizde tek obje çocuklar değildir. En küçük çocuktan en yaşlı büyük

² Özcan Ali Osman, Din ve Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü, Kubbealtı Akademi Mecmuası, sy. 4, s. 13.

³ J.j.Rousseau,Emil,s.258.

⁴ bkz. Resfiilu İlrofini's-Sıfıa, I, 307 vd. Neda Armaner, Din Psikolojisine Giriş I,

anne ve babaya kadar herkes ailenin birer eğitim sorumlusudur. Dolayısıyla ailenin her bir ferdi birer eğitim gönüllüsü olarak rol almalı ve aile içi eğitimde kaliteyi yükseltmeye çalışmalıdır.

Her geçen gün Dünya'nın daha çok ilgi alanına giren aile olgusu bir taraftan çocukların şahsiyet inşasını kurgularken diğer taraftan da kendi geleceklerini güven zemininde teminat altına almayı hedeflemektedirler. Bu hedefe ulaşmadaki başarının rolü, aile içi eğitimden geçmektedir. Bunun için de her evin minik bir kütüphanesi olmalı, bütün aile bireyleri o kütüphaneden yararlanarak - çocuklar başta olmak üzere- birbirleriyle bilgi paylaşımında bulunmalıdır. Çünkü sağlıklı ailelerden sağlıklı toplumlar doğar. Sağlıklı bir toplum oluşumu ise kitapsız ve kütüphanesiz düşünülemez.

Konuya aile sosyolojisi açısından bakıldığında, ailenin asli unsurunu oluşturan kadınların ve çocukların aile içi eğitimde-etkili bir kavram olan sevgi- ve şefkate daha muhtaç oldukları aşikârdır. Bu durumda aile ne kadar önemli ise aileyi oluşturan unsurların birbirine karşı olan samimi istibatları da bir o kadar önemlidir. Gerek Kur'an ayetlerinde gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde aile müessesesinin önemi ve aileyi güçlendiren sevgi, saygı, ilgi ve şefkat gibi unsurlar vurgulanmış,⁵ özellikle sevgi ve şefkat boyutuna dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla aile içi eğitimin gerçekleşmesi için, gerekli olan en etkili pedagojik unsur sevgi ve merhamet olarak özetlenebilir. Mutlu bir aile ve iyi bir eğitim için güçlü bir aile ortamını hedefleyen Hz. Peygamber, aile bireyleri arasındaki ilgiyi önemser. Öncelikle eşler arasındaki ilgiyi "iyi geçinme" ilkesiyle pekiştirir. Kadına haksızlık yapılmasını, ona kin güdülmesi ve buğzedilmesi suretiyle psikolojik baskı uygulanmasını yasaklar. Kadının iyi yönlerinin aile hayatının mutluluğunda ve sürdürülebilirliğinde esas alınmasına dikkat çeker. Kadınlara karşı iyi davrananları "hayırlılarınız" şeklinde ifade eder. Hayatı boyunca aile fertlerini asla incitmemesi ve onlara hep sevgiyle muamele etmesi, onun, aile kurumuna karşı sergilediği tutumun en güzel örneğini oluşturmaktadır. Böyle bir aile ortamında bireyler arası ilişkiler eğitim faaliyetleri açısından sevgi temelli, müsait bir ortam oluşturmaktadır.

Ayet ve hadisler çocukların ebeveyn için imtihan vesilesi olduğunu belirtir. Onların açlık korkusuyla veya başka endişelerle öldürülmemesinin

⁵ Taha, 132; Buhari, Vesaya 9; Münavi, II, 538.

gerekliliğini vurgular. Onların sözlü ve fiili şiddetten uzak olarak sevgi ve şefkat dolu bir ortamda yetişmesini önerir. Kur’ân’da Hz. Lokman (a.s.) ve oğlu arasındaki bir diyalogda babanın sevgi ve şefkat içerikli *“oğulcuğum!”*⁶ hitabı aile içi eğitim açısından önem arzeden oldukça manidardır. Sevgi, karakterinde olan Hz. Peygamber (s.a.v.), çocukların terbiyesi ve onların hayata kazandırılmasıyla ilgili önemli müeyyide ve öneriler getirmiştir. Hatta diyebiliriz ki, onun sevgi ve şefkatinin en çok yoğunlaştığı kesim şüphesiz çocuklar olmuştur. Torunları Hasan ve Hüseyin’i sevmesi, okşaması ve öpmesi,⁷ onları bazen kucağında bazen omuzlarında taşıması,⁸ köle statüsündeki çocuklara torunlarıyla aynı muameleyi yapması,⁹ savaşta çocuklara zarar verilmemesi için talimatlar çıkartması,¹⁰ ibadet esnasında bile ağlayan çocuklar için ibadetini kısa tutması,¹¹ cahiliye döneminde öldürülen çocukları hatırladıkça ağlaması,¹² onun çocuklar için gösterdiği engin evginin örneklerinden sadece bir kaçıdır. Çocukluğu Hz. Peygamber’in yanında geçen ve aile içi eğitimin en güzel örneklerinden birini teşkil eden, Enes (r.a.) diyor ki; *“Hz. Peygamber (s.a.v.)’e on yıl hizmet ettim aslında yaptığım işler pek de usulüne uygun olmuyordu. Buna rağmen o, bir kere olsun bana vurmadı ve yüzünü ekşitmedi. Beni azarlayıp ayıplamadığı gibi öf bile demedi. Hoşuna gitmeyen işler yaptığımda; niçin böyle yaptın diyerek beni sorguya çekmedi. Her hangi bir hatalı davranışından dolayı ailesinden biri “keşke şöyle yapsaydın” diyecek olsa “Bırakın çocuğu! O, ancak Allah’ın dilediğini yapmıştır” diyerek beni korurdu. Çünkü O, çocuklara karşı insanların en şefkatlisiydi.”*¹³ Enes (r.a.)’in çocukça tepki ve davranışlarına rağmen Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ona *“öf”* bile dememesi, tebessüm, sevgi

⁶ Lokman, 31/17; *“Oğulcuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere*

sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.”

⁷ Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fedâil, 59; Nesâî, Kible, 7.

⁸ Buhârî, Edeb, 76/18; Müslim, Fedâil, 43/59; Nesâî, Kible, 9/7.

⁹ Buhârî, Edeb, 76/22.

¹⁰ Buhârî, Savm, 29/53, Cihâd, 54/147-148; Müslim, Fedâil, 43/82, Cihâd, 32/3, 7, 25; Ebû Dâvûd, Cihâd,

9/111; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, es-Sünen, Çağrı Yay., İstanbul, 1992,

Mukaddime, 10.

¹¹ Buhârî, Ezân, 9/63, 65; Müslim, Salât, 4/7; Ebû Dâvûd, Salât, 2/125; İbn Mâce, İkâme, 5/49

¹² Buhârî, Ezân, 9/65.

¹³ Müslim, Fedâil, 43/54; Tirmizî, Birr, 28/69; Ebû Dâvûd, Edeb, 36/1.

ve şefkatle ilgi göstermesi, onun güzel yaratılışının kemalindendir.¹⁴ Aile içi eğitimin de canlı bir örneğidir.

Hazret-i Peygamber, toplumun önemli bir kısmını oluşturan yetimleri de ihmal etmemiştir. Çünkü yetimler toplumda sevgiye ve terbiyeye en çok ihtiyaç duyan kesimdir. Onlar, yardıma en çok muhtaç oldukları dönemde, en yakın yardımcıları konumunda olan anne veya babasını veya her ikisini birden kaybetmişlerdir. Onların bu durumunu önemseyen Hz. Peygamber bu konu üzerinde titizlikle durmuş, sorumluları sevgiye, şefkate, yardıma ve ilgiye davet etmiştir. “Ben ve yetimi himaye eden kimse, cennette (şöylece) beraber bulunacağız,”¹⁵ buyurarak parmaklarıyla vurgu yapmak suretiyle samimi sevgisini ve ilgisini fiili bir üslupla ifade etmiştir. Elbette burada çocuğu himaye etmek kendi ebeveynini arattırmayacak şekilde yetimin ihtiyaçlarını gözetip eğiten, terbiye eden ve onun ihtiyaçlarını karşılayan kimse demektir.¹⁶

Başarılı olma açısından sevgi, şefkat, adalet, sorumluluk bilinci, samimiyet, ilgi ve bilgi gibi temel kavramların aile içi eğitimde alan bulması önem arz etmektedir. Bu temel kavramlar içerisinde, aile bireyleri ve çocuklar için daha öncelikli olan bilgi, ilgi ve sevgi üzerinde çalışmamızı yoğunlaştıracğız. Bu kavramları birer birer ele alıp nebevî yorumlarla detaylandırmaya çalışacağız. Ancak bu temel kavramlara geçmeden önce konumuzla yakın ilgisi olan terbiye kavramına kısaca değinmek isabetli olacak.

Terbiye

Bir nesnenin nema bulup artması manasına gelen (RBV) maddesinden türetilerek elde edilen terbiye bir şeye neşv-ü nema vermek, büyöltmek, yükseltmek manalarına gelir.¹⁷

İnsan pek çok istidad, kabiliyet, meyil, duygu his ve latifelerle donanımlı olarak dünyaya gelir, ancak, hem dünyayı hem de ahireti kazanma amaçlı olarak verilen bütün bu ruhî sermaye ham, işlenmemiş, manevî çekirdekler hükmündedir. Adeta eğitime hazır fakat nötr durumda olan sınıf öğrencileri

¹⁴ Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, VII, 92.

¹⁵ Buhârî, Edeb,24; Ebu Dâvud, Edeb,123.

¹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/4849

¹⁷ Muhammed Mecdüddin Yakub Firûzâbâdî el-Okyanusü'l-Basit fi Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhît (Mütercim Asım Efendi) III, 819.

gibi. Bu durumda eğitimde belirli bir seviye kazanmış olan ana baba, abla, abi veya büyük anne büyük baba gibi yetişkinlerin, çocuğun doğuştan getirdiği bu ruhî sermayesinin gelişmesine yardımcı olmalıdır. Burada en etkili husus örnekleme yoluyla öğrenimdir.¹⁸ Aile içinde büyüklerin güzel örnek olmaları, sözleri ile davranışları arasında uyum göstermeleri, eğitim kervanına yeni katılan çocuk üzerinde pozitif etki oluşturmaktadır. Çocuk, doğduğu ilk yuvasında, doğuştan getirdiği manevi kuvvelerini ve fitrî kapasitesini en yüksek seviyesine kadar geliştirme fırsatı bulacaktır. Çocuğun bu gelişimi bir ağacın çekirdek halinden büyüyünceye kadarki gelişim aşamalarına benzetilebilir. Terbiye/ Eğitim bu açıdan ele alındığında; çocuğun, doğuştan getirdiği kuvvelerini ve fitrî kapasitesinin mümkün olan en yüksek seviyesine “tedrici”¹⁹ bir şekilde yükseltilmesi sanattır diyebiliriz.

Terbiye, doğuştan gelen kabiliyetlerin geliştirilmesiyle ilgilendiği gibi, insanlığın ortak birikimi olan kültür, sanat, estetik ve ahlak gibi değerlerin yeni nesillere aktarılmasıyla da alakadar olmaktadır. Bu durumda terbiyenin kapsam alanına biraz daha evrensellik kazandırmış oluruz. Bu bağlamda terbiyeyi/eğitimi çocuğun doğuştan getirdiği istidat ve kabiliyetleriyle içinde bulunduğu çevrenin kültürel değerlerini buluşturarak bireyin şahsiyet gelişimi ve sosyalleşmesi üzerinde sürdürülen bilinçli bir faaliyet olarak ifade edebiliriz.

Bilgi

“Allah, sizi bir şey bilmiyor halde annelerinizin karnından çıkardı.”²⁰ Bu nedenle her insan hayat şartları için gerekli olan uyum ilkelerini ve ihtiyaç duyduğu bütün bilgileri sonradan edinmek ve geliştirmek durumundadır. Fiziki ve ruhî her türlü ihtiyaçlarıyla ilgili bu bilgilerin ilk öğrenim alanı ailedir. İnsan doğuştan potansiyel olarak getirdiği işlenmemiş istidat, kabiliyet ve meyillerini ahenkli bir şekilde ancak aile atmosferinde geliştirebilir. Bir çekirdeğin çimlenip gelişebilmesi için doğal ortam ve gerekli iklim şartları ne ise bir çocuk için de aile ortamı aynı fonksiyonu eda etmektedir. Bir bitki için hava, su toprak ne ise bir çocuk için de bilgi, ilgi ve sevgi aynı konumdadır. Sosyal bir varlık olan insanın doğuştan getirdiği kabiliyetlerini geliştirerek, şahsiyet oluşumunu ve sosyalleşmesini tamamlaması terbiye ile

¹⁸ Bkz. Saff,2,3; Hûd,88; Buhârî, Cum’a,11; Müslim, İmare,20; Gazalî, İhya,1,57.

¹⁹ Ayhan Halis, Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler, s. 237.

²⁰ Nahl,78.

gerçekleşmektedir. Anne babanın yanında bahçıvanın elindeki çekirdekler mesabesinde bulunan çocukların kabiliyetleri ihmal edildiği takdirde körelmeye, özen gösterildiği takdirde de gelişmeye müsait bir mahiyettedir. Bu bakımdan ebeveynin hem kendilerinin hem de bir milletin geleceği olan çocuklarının eğitimini ihmal etmeden takip etmeleri büyük bir önem taşımaktadır.

Hz. Peygamber bir muallim olarak, “muksirûn”dan saydığımız Hz. Ayşe, Enes b. Malik gibi sonraki asırlara yaptıkları hadis rivâyetiyle ı ışık tutan otoriteleri yetiştirmiştir. Yine torunları Hasan ve Hüseyin’i, Ehl-i Beyt’in değerli mensuplarını aile içinde en güzel şekilde yetiştirerek aile eçi eğitimin en güzel modeli olmuştur. Hz. Peygamber “Size göre ben aynen babanız yerindeyim. Size her şeyi öğretme durumundayım,” buyurarak bütün ashabını bir ailenin müntesipleri olarak görmüştür. Biz de, Hz. Peygamber’in aile içi eğitimle ilgili yaklaşımlarına bu geniş perpektiften bakarak mikro ve makro aile benzetmesiyle konuyu ele aldık. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber aile fertleriyle diğer sahabileri adeta büyük bir ailenin bireyleri gibi görüyor ve öyle muamele ediyordu. Torunları Hasan, Hüseyin ve kölelik statüsünden gelen Üsame’ye yaklaşımı bunun en güzel örneğidir. Buradan hareketle Hz. Peygamber’in kendi hanesini mikro aile teşbihiyle ifade ederken, sahabelerle olan bağlantısını makro aile teşbihiyle ifade etmiş olduk.

Hz. Peygamber her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da müsait olan her pozisyonu bir eğitim platformu olarak görmüş ve hayatı boyunca eğitimle ilgili faaliyetlerine hiç kesinti vermemiştir.

O, bir taraftan aile içi eğitimi tatbik ederken, diğer tarfatan da yetiştirdiği sahabilerini aile içi eğitime teşvik etmiştir. Şöyleki; Ashabtan bazıları daha ziyade uzak yerlerde ikamet edenler, gelip Hz. Peygamber’in yanında günlerce kalırlardı. Böylece İslam’ın esaslarını ve ibadetlerini öğrenirler; sonra da memleketlerine ve ailelerinin yanına dönerek, onlara, Resûlullah’dan almış oldukları bilgileri aktarırlardı. Buharî’nin bir rivâyetinde şöyle belirtilmiştir; Ashabtan Malik b. El-Hüveyris anlatıyor: “Biz bir davaya gönül vermiş samimi bir grup gençtik. Resulullah’a gelerek yirmi gün geceli gündüzlü yanında kaldık. Bir müddet geçtikten sonra, bizim, çocuk çocuğumuzu özlediğimizi hissedince, yerimize kimi bıraktığımızı sordu. Biz de

anlattık. Bunu üzerine: Artık ailelerinizin yanına dönünüz ve onların yanında kalınız. Burada öğrendiklerinizi onlara da öğretiniz...”²¹ buyurmuştur.

Hız. Peygamber eğitim programlarının pedagojik ve fiziki zeminine esneklik kazandırırken müfredatına da kapsamlı bir boyut getirmiştir. Onun mikro ve makro aile eğitim müfredatını Kur'an ve Sünnet'in konu edindiği geniş bir yelpaze oluştuyordu. Bugünkü ifadeyle Kur'an ve Sünnet'in içerik olarak konu edindiği bütün bilimlerden bahsediyordu. Hız. Peygamber, mikro aile olarak ifade ettiğimiz kendi hanesinde hem de makro aile olarak ifade ettiğimiz bütün sahabileri ilgilendiren eğitim faaliyetlerinde tarihten, edebiyattan, şiirden, dünyanın yaradılışından, yıldızlardan, hatta metafizik boyutu ilgilendiren konulardan bahis açıyor ve ashabını aydınlatıyordu.

Hız. Peygamber'in aile içi eğitim başta olmak üzere çeşitli eğitim bilimleri açısından model teşkil edebilecek yaklaşımlarını şöyle sıralayabiliriz:

1-Hız. Peygamber'in bilgiye verdiği değeri anlama noktasında kendisine nazil olunan Kur'an'ın ilk mesajı, binin üzerinde ayetin ilimle ilgili olması, yüzlerce ayet fezlekesinin aklın ve ilmin bir gereği olan “düşünmeye” vurgu yapması yeterlidir. Bununla birlikte hadis kitaplarında Kütâbu'l-İlm bölümleri, ilmi teşvik eden ve faziletini ortaya koyan yüzlerce hadis bunun en güzel delilidir.

2-Hız. Peygamber'in bilgiyi intikalinde etkili olmasının en önemli âmilî söylediklerini davranışa dönüştürmüş olmasıdır. Onun, bu gün eğitim kelimesiyle karşılamaya çalıştığımız terbiye ameliyesindeki başarısı, bilgi ve davranış arasındaki dengeyi tam kurmuş olmasından kaynaklanmaktadır. “İlmi âlimlerle boy ölçüşmek sefiplerle ağız kavgası yapmak ve insanların ilgisini üzerinize çekmek için öğrenmeyiniz,”²² hadisini iyi bilen Hız. Peygamber'in ilk talebeleri Sahabiler Kur'an'dan on ayet ezberlemeden, manalarını iyice anlamadan ve orada istenilen şeyi şahsında uygulamadan diğerlerine geçmezdi.²³

3-Sözlerini anlaşılır ifadelerle anlatması: “Bana cevamiü'l- kelim/ az sözle çok anlam ifade etme (özelliği) verildi,”²⁴ buyuran Hız. Peygamber sözlerini

²¹ Buhârî, Salat 43.

²² İbn-i Mâce, Sünen, Mukaddime 23.

²³ Suyûti, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, Kahire 1278, II, 208.

²⁴ Buhârî, Ta'bîr 22.

efradını cami ağyarını mani olacak şekilde, ne fazla olacak ne de eksik anlaşılmaya yer bırakmayacak şekilde ifade ederdi.

4-Sözlerini tane tane söyler, bazen üç defa tekrar ederdi. Onu dinleyen hem rahatlıkla anlar hem de hafızasında tutma imkânı bulurdu.

5-Hz. Peygamber bu günkü modern verilerin tespit ettiği ancak uygulamada yetersiz kaldığı birçok konuda başarılı olmuştur. Mesela okur-yazar oranı yok denecek kadar az olan bir toplumda 23 yıl gibi kısa bir Peygamberlik dönemi içerisinde yüz bin civarında yetiştirmiş olduğu sahabe nesli bunun en güzel örneğidir. Onun o gün zor şartlar altında başardığı eğitim faaliyetleri bu günün teknolojik imkânlarıyla birleştirildiğinde daha başarılı olunacağı aşîkârdır.

6-Hz. Peygamber eğitimin temel kavramlarının uygulanmasına riayet ederdi. Mesela eğitiminde oldukça önemli yeri olan dikkat, motivasyon, pekiştirme, etkin çalışma gibi eğitim ilkeleri onda en güzel şekilde kendini göstermişti. Ayrıca eğitimde en önemli iletişim unsurlarından olan sevgi, şefkat, tebessüm, muhataba değer verme gibi hususlara özen gösterirdi. Bununla birlikte yine eğitimde önemli yer işgal eden zaman ve mekân faktörlerine riayet etmesi, bu gün de, eğitimin sağlıklı işlemesi ve sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Ona göre, bildiğini paylaşmamak ne kadar yanlışsa zamanı aşarak insanları bıktırmakta bir o kadar yanlıştır. *“Kolaylaştırın zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin”*²⁵ hadisi, onun bu konudaki tutumunu en iyi şekilde ifade etmektedir. O, zamanın yönetiminde, insan psikolojisinin tahammül sınırlarının gözetilmesini isterdi. Kendisinden talep edilen eğitim programlarını da usandırmayacak şekilde organize ederdi.²⁶

O, eğitimde mekan faktörüne de dikkat ederdi. Erkam'ın evinden, Suffa'ya, Ukaz Panayırın'dan, Taife, Kabe'nin huzurundan, Mescid-i Nebevî'ye kadar dışardan gelen kabilelerden devesinin tergisine aldığı çocuklara kadar müsait olan her pozisyon onun için bir terbiye fırsatı ve terbiye alanıydı.

Hiz. Peygamber bilginin doğruluğu, delillendirilmesi, faydalılığı, uygulanabilirliği gibi konularda model olduğu gibi eğitimin tamamlayıcı

²⁵ Buhârî, *İlim*, 3/11; Müslim, *Salât*, 4/178; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 36/17.

²⁶ Buhârî, *İlim*, 12

unsuru olan ilgi ve sevgi kavramlarının detaylandırılmasında ve temellendirilmesinde de model bir eğitimcidir.

Sevgi ve İlgi

Sevgi insan ruhunun en çok ihtiyaç duyduğu manevi ve temel kavramlardan biridir. Bu nedenle çocuğun gözünü ilk olarak dünyaya açtığı aile yuvasında sıcak bir ilgiye ve samimi bir sevgiye su ve hava kadar ihtiyacı vardır. Özellikle bu dönemde annenin ve babanın çocuğuna göstereceği sevgi ve ilgi son derece önemlidir. Çocuklara rol model olan ebeveyn, jest ve mimiklerine varıncaya kadar örnek alındıkları bilinciyle hareket etmelidirler. Bu dönemde ebeveynin en küçük, güzel bir davranışı çocuğun yeni oluşan kişiliği üzerinde kalıcı, pozitif etkiler oluştururken yanlış olan en küçük davranışları da çocuk üzerinde kalıcı olumsuz yaralar açmaktadır. Daha sonraki dönemlerde toplum hayatına adapte olamayan problemlili kişilerle; topluma uyum sağlayan, üretken şahsiyetlerin durumu bu endişemizin bir örneği olarak görülebilir.

Eğer kendisiyle barışık, toplum ile uyumlu, üretken ve problemsiz nesiller istiyorsak çocuklarımızın sevgi temelinde eğitilmesi zaruridir.

Sevginin en etkili ilk öğretmenleri ebeveynlerdir. Ebeveyn küçük yaşlarda çocuğunu sevgi ikliminde terbiye etmekle sorumlu olduğu gibi okul döneminde de sevgiyi çocuktan esirgemeyen hocalardan eğitim almasına özen göstermelidir. Hz. Peygamber kendi çocuklarına, torunlarına ve diğer sahabe çocuklarına gösterdiği sevgi ve ilgi ebeveynler için güzel bir örnek olduğu gibi onlara kazandırdığı faydalı bilgilerle de öğretmenler için kişilikli bireyler yetiştiren bir model teşkil etmektedir.

Hız. Peygamber hem aile içi hem de aile dışı eğitimde sevgi ve ilginin kendisinde sembolleştiği bir rol model olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha İslam'ın ilk yıllarında Akabe'de kadınlardan aldığı ilk biati, "çocuklarını öldürmeme"²⁷ talebi olmuştur. Oğlu İbrahim'in ölümü üzerine hüzünlenip ağlaması ancak evlat sevgisinin doğurduğu hasret acısıyla açıklanabilir. Çocuklarını sevip okşamayan birisini merhametten mahrum olarak nitelemesi,²⁸ ancak, sevgi ve şefkatten nasipsizlik olarak anlaşılabilir.

²⁷ Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 43.

²⁸ Müslim, *Kitâbu'l-Fedâil*, 15.

Çocuklara sevgi ile muamele edilmesi, İslami bir prensiptir.²⁹ Bu prensibin hayata yansıyan yönüyle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetinde pek çok örneği bulunmaktadır. Sosyal hayatın, denge unsurları olan bu örnekler, aynı zamanda O'nun başarısının da ana kaynağıdır. Zira onun başarısında maddi güçten ziyade sevgi ve ilgi esas olmuştur. Mesela Hz. Peygamber'in aile içinde ve dışında çocuklara karşı müsamaha ile davranması³⁰, “yavrucuğum” diye hitap ederek sevgi ve şefkat göstermesi bu esasların Hz. Peygamber de karakterize olduğunu gösteren birkaç örnektir. O, bu özelliklerini her davranışı ile gösteriyor, toplumun bütün tabakalarına yansıtıyordu. Karakterinde aşkın bir özellik olarak yer alan sevgi ve şefkat duyguları, çocuklardan kadınlara, mağdurlardan yaşlılara, Müslümanlardan müşriklere, bitkilerden hayvanlara herkesi ve her şeyi kapsıyordu. İnsanlığın kendisini emin, müşfik, vefalı ve güzel huylu olarak tanıdığı Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatında nefret asla kabul görmemiştir.

Görüldüğü gibi âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (s.a.v.) ister aile içinden, ister aile dışından olsun hayatı boyunca herkese sevgi ve ilgi göstermiş, bir annenin evladına olan şefkatinden daha ileri bir düzeyde ümmetiyle ilgilenmiş, onların başına gelebilecek sıkıntılara karşı çok üzölmüştür. Bunu zaman zaman ümmeti için yaptığı dualar esnasındaki ağlamalarında görmekteyiz. Mesela O, Hz. İbrahim (a.s.)'in ve Hz. İsa (a.s.)'in ümmeti ile ilgili bazı ayetleri okumuş sonra da ellerini kaldırarak “Allah'ım ümmetimi koru, ümmetime acı” diye dua etmiş ve ağlamış, bunun üzerine Allah, “Ümmetin konusunda seni razı edeceğiz ve asla üzmeyeceğiz” müjdesiyle teselli etmiştir. ³¹ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.), yüksek şefkatiyle ümmetiyle yakından ilgilenmekte ve onların lehine olan her şeye sevinirken aleyhlerinde olan durumlar karşısında müteessir olmaktadır.³² Çünkü Onun kişiliğinde kin, öfke, nefret, şiddet, zölüm, düşmanlık yoktu. O, sevgi, şefkat, dostluk, kardeşlik, barış gibi yüce duygularla mücehhezdi. Ümmetinin iman etmesi ve inançsızlıktan kurtulması onun en büyük arzusuydu. Çünkü bu gerçekleşirse, diğer bütün hayır ve güzellikler de

²⁹ Bkz. Ay, Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?, s.75.

³⁰ Müslim, Mesâcid,42; Fedâil,43; Ebu Dâvud, Edeb,36

³¹ Müslim, İmân, 1/346; Duhâ suresinin “Pek yakında Rabbin sana verecek sen de hoşnut olacaksın” (Duhâ,

93/5) ayeti bu hadîs-i kutsiyi teyit etmektedir.

³² en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyya, Şerhu'l-Müslim, Matbaatü'l-Mısıriyye, Kahire, tsz., III, 79.

gerçekleşmiş olacaktı. Nitekim öyle de olmuştur. Tevhitle şereflenen Müslümanlar, kin, nefret, zulüm, haksızlık, adam öldürme, evladını katletme, yağma ve tefecilik yerine; sevgi, saygı, şefkat, merhamet, af, adalet, yardımseverlik, fedakârlık gibi ulvî değerlerle tanışmışlardır. Müslümanların bu değerlerle tanışması onların aile içi eğitimlerine de pozitif birer kazanım olarak yansımıştır. Hz. Peygamber'in hanesinde yetişen Hz. Ayşe başta olmak üzere bütün eşleri, ehli beytin bütün fertleri, çocukluğu Hz. Peygamber'in evinde geçen Enes b. Mâlik ve o aile ile irtibat kurmuş niceleri Hz. Peygamber'in aile içi eğitimdeki evrensel mesajlarını ve pedagojik yaklaşımını en güzel şekilde yansıtmışlardır. Her konuda Hz. Peygamberle tek yürek olan sahabiler adeta onun yanında yeni gelen dinin öğrenilmesi ve öğretilmesi için bir aile duyarlılığı çerçevesinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bir ailede bulunması gereken özellikler sahabilerde de maddi ve manevi bütün unsurlarıyla aktif olarak bulunuyordu. O nesle, manevî babaları Hz. Peygamber olan “sahabe ailesi” denilse mübalağa edilmiş olunmaz. Onlardaki bu anlayış ve algı eğitim konularına da yansımış, adeta kendi aralarındaki eğitim faaliyetleri aile içi eğitim faaliyetleri gibi bir özellik kazanmıştı. Sahabeler arasındaki münaveleli eğitim uygulamaları,³³ her bir sahabinin her fırsatta Hz. Peygamber'den ders alma arzuları bunun en güzel örneğini oluşturuyordu. Onlar, Hz. Peygamber'den bu algı çerçevesinde aldıkları terbiye ile muhtelif beldelere gidip aynı metodu oralarda tatbik ediyorlardı.

Hz. Peygamber her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da sahabiye ciddi ilgilenmiş, onların hayrını istediğini samimiyetle ortaya koymuş, dünya ve ahiret saadetleri için gayret etmiş, buna rağmen onlardan hiçbir maddi ücret talep etmemiştir.³⁴ Onun bu samimi ilgisi ümmeti için taşıdığı sevgisinden başkası değildir. Onların, sıkıntılardan kurtulup, hayır ve genişliğe ulaşmaları için Hz. Hatice (r.a.)'nin malını ve eline geçen diğer bütün imkânları kullanmıştır. Birçok köle böylece hürriyetine kavuşmuş, yüksek statü sahibi olmuştur.³⁵ Tefecilerin kısılcında ezilen birçok fakir, onun gayreti ile nefes almış; öldürülen çocuklar, ezilen kadınlar, onun fedakârlığı

³³ Buhârî, İlim, 7.

³⁴ Şâd, 38/86; “(Resûlüm!) De ki: Buna karşılık ben sizden bir ücret istemiyorum.”

³⁵ Buhârî, Megâzi, 62/43, 88; Müslim, Fedâil, 43/55; İbn Sa'd, Tabakât, II, 189-190; İbn Ömer (r.a.)'in azatlı kölesi Nâfi', İbn Abbas (r.a.)'in azatlı kölesi İkrime, tabînin meşhur fakihleri ve hadîşçileri arasında birer ilim adamı olarak yer almışlardır.

ile rahatlamıştır. Yüz binlerce insan, şirkin pençesinden onun uzattığı şefkatli ele tutunarak kurtulmuştur. Müslümanların ilk eğitim merkezi olan Erkam'ın evinde, panayirlarda, fuarlarda, Akabe Biatlerinde, Suffa'da sürekli olarak tebliğde bulunmuş ve etrafındaki insanları adeta yüksek bir ilgi, samimi bir sevgi ve şefkate dayalı eğitim sürecinden geçirmiştir. 23 sene boyunca sürdürdüğü sevgi ve şefkate dayalı nebevî eğitimle, tarihin seyrini değiştiren ve günümüze kadar uzanan büyük bir medeniyetin temelini atmıştır. Kur'an, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu konudaki vasfını, *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"* ³⁶ ayeti ile ifade eder. O, peygamberliğinin ilk yıllarından itibaren yakın çevresiyle ilgilenmiş ve onlarla irtibatını en yüksek seviyede tutmuştur. Büyük dirençlerle karşılaşmasına rağmen insanlarla ilgilenmekten hiç geri kalmamıştır. Hatta bunu sistemli hale getirmek için Erkam'ın evinde eğitime başlayarak yetiştirdiği öğrencileri de aralıksız sürdürdüğü eğitim faaliyetlerinin içine çekmiştir. Daha sonra da Suffe'de yetiştirdiği öğrencileri ihtiyaç duyulan kabilelerde görevlendirerek eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamıştır.

Hz. Peygamber'de eğitim şiddetten uzak, tamamen sevgiye, şefkate, delile, bilgiye ve ilgiye dayalı eğitim uygulamaları ev içi eğitimlerden aile içi eğitimlere ve hatta her yaş gurubunu ilgilendiren gönüllü eğitim faaliyetlerine dönüşmüştür. Hz. Peygamber'den eğitim alan sahabiler, bu gönüllü eğitim seferberliğini başta aile ortamları olmak üzere müsait olan her platformda uygulamışlardır. Yasir ailesinin Müslüman oluşu, Hz. Ebu Bekir'in evinde Kur'an okunuşu, Hz. Ömer'in kız kardeşinin evindeki Kur'ân dersleri, Musab b. Umeyir'in Medine'deki faaliyetleri, Muaz b. Cebel'in Yemen'deki çalışmaları buna örnek verilebilir. Onun, eğitim görevini zor şartlarda yaparken en büyük güç kaynağı ümmetine olan sevgisi, şefkati ve onlara kalbi bağlılığını gösteren ilgisi olmuştur. Hz. Peygamber insanların kendilerine yapılan kötülüklerin bağışlanmasına ve sonucu nereye varacağı belli olmayan kötülüklerin engellenmesine hatta şiddet ve nefret ortamının sevgi ve şefkat ortamına dönüşmesine vesile olması için olanca gücünü ortaya koymuş, toplumla yakinen ilgilenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), eğitimde ve sosyal münasebetlerde göstermiş olduğu aynı hassasiyeti ve kolaylaştırıcı tavrını, ibadetlerde de göstermiştir. *"Sizden biri cemaate namaz kıldıracağı zaman kısa tutsun çünkü cemaatin içinde hastalar ve yaşlılar*

³⁶ Enbiyâ, 21/107.

bulunabilir,"³⁷ hadîsi onun bu konudaki şefkatini teyit eden önemli bir örnektir. Keza Hz. Peygamber (s.a.v.) toplumun lideri konumundaki sorumlu kişiler için de *"Ey Rabbim! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da onlara yumuşak davranırsa sen de (ona) yumuşaklıkla muamele et"*³⁸ diye dua etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bütün kesimleri kapsayan bu kolaylaştırıcılık ilkesi aile içi eğitimden örgün eğitime kadar bütün eğitim faaliyetlerinde sevgi temelli bir esas olarak istifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- AZİMABADİ**-Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hakk, Tahkik: Abdurrahman Muhammed Osman, Avnu'l-Ma'bud Şerhu Süneni Ebi Davud, Medine, 1968.
- AY**, Mehmet Emin, Çowklarınıza Allah'ın Nasıl Anlatalım? 2. Bas. İst. 1990, Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 1992 "Kur'an-ı Kerim' de Disiplin Mükâfat ve Ceza Kavramları" (makale) U.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 4, C. 4. Bursa 1992.
- AYHAN**, Halis, Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler, İst.
- BUHARİ**, Abdullah Muhammed b. İsmail, el-Camiuz's-Sahil, I-VIII. İst. 1979 (ofset).
- ED-DÂRİMÎ**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö.255/869), es-Sünen, Çağrı Yay., İstanbul, 1992
- EBÛ DÂVUD**, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), es-Sünen, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- el-GAZZÂLÎ**, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed et-Tûsî (ö.505/1111).
- İBN MÂCE**, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezîd el-Kazvînî (ö.273/886), Sünenu İbn Mâce, Kahire, 1952.
- MÜSLİM**, Ebu'l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö.261/874), el-Câmiu's-Sahîh, el- Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, tsz.,
- MUHAMMED** Mecdüddin Yakub Firûzâbâdî el-Okyanusu'l-Basit Fî Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhîr (Mütercim Asım Efendi) İstanbul, 1305.
- EN-NEVEVÎ**, Muhyiddîn Ebû Zekerîyya (ö.676/1277), Şerhu Müslim, Matbaatü'l-Mısriyye, Kahire, tsz.
- ÖZÇAN**, A. Osman, "Din ve Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü" (makale) Kubbealâ Akademi Mecmuası, sy. 4. yıl 1985.
- SUYÛTÎ**, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, Kahire 1278.
- ROUSSEAU**, Jean Jacques, Emi/ Yahut Terbiyeye Dair (Çev. H. Z. Ülken, A.R. Ülgener, S. Güzey) 6. bs. İst. 1966.
- TİRMİZÎ**, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, es-Süne I-V. (thk. A. M. Şakir) Kahire.

³⁷ Buhârî, *İlim*, 3/28, *Ezân*, 9/61-63, *Edeb*, 76/75; Müslim, *Salât*, 4/182-185; İbn Mâce, *İkâme*, 5/48.

³⁸ Müslim, *İmâre*, 33/19.

ÇOCUĞUN KİŞİLİK GELİŞİMİNDE AİLENİN ÖNEMİ

Mehmet Emin YURT¹
Osman BAYRAKTUTAN²

Giriş

Kişilik, insanın duygu, tutum ve davranışlarının örgütlenmiş, kalıplaşmış, alışkanlık haline gelmiş bütünüdür. Bir çocuğun kişilik gelişiminde doğuştan getirdiği özellikler ile aile ortamının ve çevrenin büyük bir etkisi vardır. Çocuk en belirleyici huylarını aile yuvasında edinir. Çocuk doğduğu andan itibaren, aile kadrosu içerisinde bir takım alışkanlıklar kazanır. Bu alışkanlıklar, çocuğun dış çevreyle teması neticesinde yeni alışkanlıklar kazanmasına yardım eder. Böylece aile ve çevrenin sahip olduğu olumlu veya olumsuz karakterler, çocukta kendini gösterir. Bir çocuk, özellikle ilk yaşlarda anne-babasını taklit ederek bir şeyler öğrenmeye çalışır. Bu bakımdan anne-baba, çocuğuna en iyi şekilde örnek olmaya çalışmalıdır.

1. Kişilik (Şahsiyet) Kavramı

1.1. Lügat Manası

Kişilik kavramının Arapça karşılığı “şahıs” kökünden türemiş olan “şahsiyet” kelimesidir. Belli bir cisimden meydana gelip, genişlik ve yüksekliğe sahip olan, insan veya insan dışındaki her şey “şahıs” olarak isimlendirilir.³ Bu bağlamda “şahıs” kelimesinden türemiş olan “müşahhas” kelimesi, “somut, somutlaşmış veya somut hale gelmiş” her şey için kullanılmaktadır. Şahsiyet kelimesi Türkçede günlük dilde kişilik kelimesi ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

Kişilik kavramının İngilizce karşılığı ise, Latince “Persona” kökünden gelen “personality” sözcüğüdür. “Persona” kelimesi, eski Yunan ve Roma tiyatrolarında yüze takılan maskeyi ifade etmek üzere kullanılmaktaydı.

¹ Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniv., İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

² Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

³ ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseyin, *Tâcu'l-Arûs*, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 1399/1979, XVIII, 7.

Zamanla bu manasını yitirmiş ve bireylerin gözlenebilir davranışlarını veya belirgin özelliklerini tanımlayan bir kavramın ifadesi olmuştur. Daha sonra bu kelimeye farklı anlamlar da yüklenmiştir. Günümüzde “kişilik (şahsiyet/personality)” kavramı; bireyin psikolojik yaşantısının her alanında kendiliğinden ortaya çıkan ve bireyin benliğine iyice yerleşmiş olan psikolojik özelliklerin tamamını ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır.⁴

“Karakter” ve “mizaç/huy” kelimeleri kişilik kavramıyla çok yakın anlama sahiptirler. Bu açıdan bunların da kısaca tanımlanmasında fayda olacaktır. Karakter, bireyin doğduktan sonra, yetiştirildiği çevreden edinmiş olduğu ve içinde yaşadığı sosyal çevrenin değerlerine uyum sağlamak suretiyle kazanmış olduğu özellikleri ifade eder. Mizaç veya huy ise, doğuştan sahip olunan, genetik/biyolojik özelliklerin etkisiyle kendiliğinden meydana gelen davranışları ifade eder.⁵ Örneğin, verdiği sözde duran ve bunu bir erdem olarak telakki eden bir birey, bu özelliğini içinde yaşadığı çevreden öğrenmiştir. Bu ve benzeri özellikler, karakter kavramıyla ilgilidir. Diğer taraftan, çabuk öfkelenen ve parlayan bireyler ise bu özelliklerini doğuştan getirmişlerdir. Bunu her zaman kontrol edebilmeleri mümkün olmayabilir. Bu tür özellikler ise daha çok mizaç kavramıyla ilgilidir.

1.2. Terim Manası

Kişilik kavramı, kalıtım ile getirilen özellikler ile çevrenin kişiye kazandırdığı özelliklerin tümü olarak tanımlanmaktadır.⁶ Bir insanın bedensel, zihinsel ve ruhsal tüm özelliklerini kapsar. İnsanın duygu, tutum ve davranışlarının örgütlenmiş, kalıplaşmış, alışkanlık haline gelmiş bütünüdür. Keza bir insanı başkalarından ayıran özelliklerin tümünü kapsar ve onun çevresine uyum sağlamak için geliştirdiği davranış biçimini ifade eder. Bir başka ifade ile kişilik, bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum

⁴ Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara, 1980, I, 71-72; Millon, Theodore & (Seth Grossman, Carrie Millon, Sarah Meagher, Rowena Ramnath), *Personality Disorders in Modern Life*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2004, 2-3.

⁵ Millon, Theodore & (Seth Grossman, Carrie Millon, Sarah Meagher, Rowena Ramnath), *Personality Disorders in Modern Life*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2004, 2-3.

⁶ Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara, 1980, I, 71-72.

biçiminin özelliklerini içeren, süreklilik gösteren kendine has ahenkli bir bütündür.⁷

Kişilik (şahsiyet) kavramı, halk arasında etkili ve cazip olma manasında yani başkalarına gösterilen veya gösterilmek istenilen yüz olarak da kullanılmaktadır. Psikolojide kişilik kavramı ile bir insanı diğer insanlardan ayıran özelliklerin toplamı, dış görünüşünün altındaki asıl benliği ve özü kastedilmektedir. Kişilik, bir taraftan biyolojik yapıdan yani kalıtımın etkisi ile diğer yandan da din, ahlak yasaları, kültür ve uygarlık gibi toplum düzeninin bireyi etkileyen dinamiklerinin etkisi ile şekillenir. İşte bu iki temel etkileyici unsurun bütünlük göstermesiyle bireyin kişiliği ortaya çıkar.⁸

Bu tanımlara bakıldığında, kişiliğin değişmesi mümkün olan bir yönü ile değişmesi çok zor ve belki de mümkün olmayan bir yönü olduğunu anlamaktayız. Bireyin, sonradan bazı alışkanlıklar kazanabilme yeteneği olduğu gibi, doğuştan getirdiği ve değiştirmeye gücünün yetmediği bir takım özelliklerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki husus üzerinde önemle durmak gerekmektedir. Çünkü burada, çocuğun kişilik gelişiminde ailenin ne derece rol oynayabileceğini ortaya koymaya çalışacağız. Şayet çocuk, bazı istenmeyen özelliklere sahip olarak dünyaya geliyorsa ve doğuştan getirilen bazı özelliklerin değiştirilmesi de oldukça zor ise, bu noktada ailenin bu türden olumsuz özellikleri değiştirmek için yapabileceği şeylerin çok sınırlı olacağını söyleyebiliriz. Bu açıdan öncelikle kişiliğin değişip değişmemesi üzerinde durmak gerekmektedir.

2. Kişiliğin Değişip Değişmemesi

Kişilik değişir mi? Kişilik ne oranda değişir? Kişiliğin değişmeyen veya değiştirilmesi zor olan yönleri nelerdir ve bu noktada anne-babalar neler yapabilir? Gibi sorulara cevap vermek oldukça zordur. Bu konunun inanç yönüyle ele alınıp Kur'ân ayetleri çerçevesinde açıklanmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bilindiği üzere Kur'ân'ı Kerîm'de insanlar inanç durumlarına göre belli gruplar halinde muhatap alınmaktadır. Müminler, kâfirler ve münafıklar bunlardan bazılarıdır. Hayatının uzun bir bölümünü mümin

⁷ Kaya, Mevlüt, *Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü*, OMÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun, 1997, sayı:9, 194.

⁸ Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara, 1980, I, 71-72.

olarak geçirip kâfir olarak ölenler olduğu gibi, uzun bir süre kâfir veya münafık olarak yaşadığı halde, mümin olarak hayata gözlerini yumanlar da bulunmaktadır. Yine bütün ömrünü mümin olarak veya kâfir olarak geçirenler de vardır. Hatta Yüce Allah, peygamberlerini, bazı kimselerin asla iman etmeyeceği ve onlarla zaman kaybetmemeleri gerektiği yönünde uyarmıştır. Örneğin Bakara suresinin *“İnkâra saplananları ise ister uyar ister uyarma onlar için birdir, imana gelmezler. Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerine de bir perde inmiştir. Bunların hakkı büyük bir azaptır”*⁹ ayetleri, bazı kimselerin değişime kapalı olduğunu açık bir şekilde beyan etmektedir.

Ancak bu ayetlerde bahsi geçen kimselerin Ebu Cehil, Ebu Leheb gibi imana gelmeyeceklerini Allahın bildiği muayyen kâfirler olduğu ve bu ayetlerin bütün kâfirleri kapsamadığı söylenmiştir. Bu durumda, bu ayetlerin hükmü genel değil özel olmakta ve buradan genel geçer bir hüküm çıkarmak imkânı kalmamaktadır.

Ayrıca bu kimselerin, belli bir kişilik kazanmış olduktan sonra tebliğle muhatap olduğu, şayet hayatlarının daha erken bir döneminde imana davet edilmiş olsalar, inkâr hususunda bu kadar katı ve değişmez bir kişiliğe sahip olmayabilecekleri de akla gelebilir. Kanaatimizce böyle bir düşünce de yerinde değildir. Nitekim Kehf suresinde geçen ve Hızır ile Musa (a.s.) arasında cereyan eden bazı olaylarda Yüce Allah'ın derûnî hikmetine binaen Hızır (a.s.) tarafından öldürülen bir çocuktan bahsedilmektedir. İlgili ayetlerin meâli şöyledir: *“Oğlan çocuğuna gelince: Onun ebeveyni mümin insanlar idi. Bu çocuğun onları ileride azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk. Onların Rabbinin, kendilerine, onun yerine daha temiz, daha hayırlı, merhamette ondan daha hisli bir çocuk ihsan etmesini diledik.”*¹⁰ Bu ayetlerde, bahsi geçen çocuğun anne-babasının mümin olmasına rağmen, kendisinin ise olumsuz bir yapıya sahip olduğu, ileriki bir dönemde anne-babasının dahi olumsuz yönde değişmesine sebep olabileceğinden bahsedilmektedir.

⁹ Bakara, 2/6-7.

¹⁰ Kehf, 18/80-81.

Yukarıda vermiş olduğumuz ayetlerin yanı sıra Kur'ân'ı Kerîm'de, kişiliğin olumlu yönde değişebileceğini açıkça ifade eden ayetler de bulunmaktadır. Örneğin Yâ-Sîn suresinin *“Sen ancak zikre (Kur'ân'a) uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte böylesini, bir mağfired ve güzel bir mükâfatla müjdele”*¹¹ ayetinde uyarı ve öğütlerin, ancak bunları almaya hazır olan kimselere fayda verebileceği vurgulanmaktadır.

Yine Zâriyât suresinin *“Bununla beraber yine de hatırlatıp öğüt ver. Zira gerçeği hatırlatıp nasihatta bulunmak, inananlara ve inanacaklara fayda verir”*¹² ayetinde nasihatın fayda vereceği belirtilmektedir.

Ayrıca bazı ayetlerde de öğüt ve nasihate açık olan ve olmayan kimselerden bahsedilmektedir. Örneğin A'la suresinin *“O halde eğer öğüt fayda verirse öğüt ver. (Allah'tan) korkan öğütten yararlanacak. Kötü kimse ise öğütten kaçınacaktır”*¹³ ayetlerinde her iki insan tipinden de bahsedilmektedir.

Bu ayetlerden anladığımız kadarıyla, hayatın bir gerçeği olarak hem olumlu hem de olumsuz kişiliğe sahip olan insanlar vardır ve olmaya da devam edecektir. Şüphesiz anne-babalar, kendi çocuklarının doğuştan getirmiş olduğu temayüllerinin ne olduğunu tam olarak bilmeyebilirler. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, anne-baba ve aile ortamı bir çocuğun kişilik gelişiminde çok büyük role sahiptir. Ancak ailenin rolü mutlak olmayıp belli sınırlar dâhilinde gerçekleşmektedir.

Bu hakikati göz önüne alarak, anne-babaların veya daha genel manada aile kurumunun çocuğun kişilik gelişiminde hangi noktalarda olumlu katkı yapabileceğini arz edeceğiz.

3. Çocuğun Kişilik Gelişiminde Ailenin Rolü ve Önemi

Çocukların kişilik gelişiminde ailenin çok büyük bir rolü vardır. Onların dış dünya ile ilk teması aile ortamı ile başlar. Hayata dair öğrenmeleri gereken bütün ihtiyaçlarını aile içinde kazanmak durumundadırlar. Dünyada ilk ilişki kurduğu kimseler büyük çoğunlukla anne ve babalarıdır. Daha sonra

¹¹ Yâ-Sîn, 36/11.

¹² Zâriyât, 51/55.

¹³ A'la, 87/9-11.

kardeşler ve diğer aile bireyleri onun temas alanına girer. İşte çocuğun bu insanlarla olan karşılıklı ilişkisi sırasında, çeşitli davranışlarını, becerilerini, görgü kurallarını, değer yargılarını, alışkanlıklarını, kısaca hayatında en çok etkili olan örnekleri kazanır ve bunları aile çevresinden alır. Bazı psikologlar, çocuğun altı yaşına kadar kazandıklarının, ömür boyu kazanılanların % 30'unu, bazıları ise % 90'nını oluşturduğunu belirtmektedirler. Bu oranlar, çocuğun kişiliğinin şekillenmesinde ciddi bir ağırlığa sahiptir. Bu nedenle çocuğun hayatında en etkili çevrenin aile çevresi olduğunda şüphe yoktur.¹⁴

İnsanın ilk çocukluk devresi, yani 2-6 yaş arası taklit devresidir. Çocuk bu devrede, bilinçli veya bilinçsiz olarak davranışları ve gelenekleri taklit ve tekrara başlar. Öyle ki, taklit yalnız hareketlerde olmaz, duygular, heyecanlar, acıma hisleri ve sevinme tepkileri dahi taklit edilir. İşte çocuğun ilk öğrendikleri, taklitte olduğundan ve taklitte öğrenim daha sonraki yaşlarda da devam ettiğinden, ayrıca ilk planda anne ve baba taklit edildiğinden, ebeveynin çok dikkatli davranması şarttır.¹⁵

Bir çocuğu, hem aile çevresinde hem de yaşadığı yakın çevre içinde birçok tesirler beklemektedir. Eğer anne babası onu hayata ve olumsuz durumlara karşı mücadele etmek için hazırlamış ve teçhiz etmişse zorlukların üstesinden gelmesi ve tehlikeli yolları geçmesi kolaylaşır. Aksi halde düşmesi ve kötülöklere sürüklenmesi kolay olur. Dolayısıyla çocukların daha iyi yetişebilmeleri için ailenin rolü oldukça büyüktür. İnsan, en iyi huylarını aile yuvasında edinir. Ana-baba, henüz yetişmekte olan çocuklarına iyi örnek olurlarsa, o aileden gelen çocuklar da içinde yaşadıkları topluma faydalı bireyler olarak yetişirler. Hiçbir şeyin kontrolsüz ve başıboş bir şekilde yetişmediğı malumdur. Aile, çocuk için bir gelişme, olgunlaşma, disiplin ve kontrol yeridir. Çocukların ne yaptıkları, nereye gittikleri, kimlerle ve ne şekilde zaman geçirdikleri üzerinde durulması gereken hususların başında gelmektedir.¹⁶

Ailede mutata hale gelmiş olan uygulamaların çocukların hayatında büyük yeri vardır. Bazen sadece taklit ile bazen düşünceli bir surette başlayan

¹⁴ Peker, Hüseyin, *Çocukları ve Gençleri Suça İten Faktörler*, Diyanet Dergisi, Ankara, 1991, Cilt: 27, Sayı: 2, s., 83.

¹⁵ Peker, a.g.m., 84.

¹⁶ Coşar, Mehmet, *Çocuk ve Aile*, Diyanet Dergisi, Ankara, 1968, c. 7, sayı:78-79, 285-286.

davranışlar, zaman içinde tekrarlanarak yerleşir ve başlangıçtaki bilinçli yapısını kaybederek otomatikleşir. Eğer anne-baba, çocuğun gidişatını kontrol etmeyen, evde devamlı geçimsizlik çıkaran, bizzat suç işleyen ve hatta bazen çocuğu suç işlemeye sevk eden kimseler ise, bu takdirde saf ve masum yaratılıştaki bir çocuk bile, kötülüklerin kaynağı haline gelebilir.¹⁷ Bütün bunlar, çocuğun kişiliğinin gelişiminde ve şekillenmesinde anne-babanın ve aile ortamının ne denli önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

3.1. Anne-Baba Uyumu

Çocuklar açısından, anne-babaların belirleyici örnek karakterler olduğu hususunda şüphe yoktur. Bu sebeple anne-babalar, çocukları kötü yönde etkileyecek her türlü tavır ve davranıştan uzak durmalıdırlar. Eşler arasında meydana gelen sözlü veya fiili tartışmalar çocuklar üzerinde silinmesi çok zor olan bazı etkiler bırakır. Bu açıdan çocukların hiçbir zaman duymamaları, hatta şüphe bile etmemeleri gereken bir husus da anne ve babalar arasındaki münakaşalardır. Çünkü bu münakaşalar esnasında söylenen sözler, çocukları ziyadesiyle üzer. Bu tür münakaşalara müdahale imkânından mahrum oldukları ve taraflardan birini tutamayacakları için, hissettikleri ıstırapı içlerine atarlar. Bu gibi sahnelerin sık sık tekrarı ise, çocuğun iç âleminde derin yaralar açar. Bu atmosfer neticesinde ise, ne yapacağını şaşırmış, geleceğe karşı güvenini kaybetmiş bir çocuk portresi ortaya çıkar. Bundan dolayı anne-babalar münakaşalarını, çocukların önünde yapmaktan sakınmalıdırlar. Çocuklar, etrafta olanları zihinlerinde muhafaza ederler. Anne-babaların gözünden kaçan nice şeyler çocuğun şuur altında yer eder. Çocuklar için anne-babalar, özellikle ilk yaşlarda örnek alınan rakipsiz numunelerdir. Bu bakımdan anne-babalar, çocuklarına kötü örnek olmaktan kaçınmalı ve mümkün mertebe en iyi şekilde örnek olmalıdırlar.¹⁸

Bu noktada aile ile ilgili meselelerde, anne-babaların karşılıklı anlayışa dayalı, uyumlu ve paylaşıma dönük davranışları, çocukların kişilik gelişimi üzerinde son derece kalıcı etkilere sahiptir.

¹⁷ Özdemir, Sabri, *Çocuk Terbiyesinde İctimâî Tesirler*, Diyanet Dergisi, Ankara, 1972, c. 11, sayı: 4, 244-247.

¹⁸ Özdemir, Sabri, *Çocuk Terbiyesinde İctimâî Tesirler*, Diyanet Dergisi, Ankara, 1972, c. 11, sayı: 4, 244-247.

3.2. Arkadaş Seçimi ve Çocukların Oyun İhtiyacı

İnsanın hayatında arkadaşlarının ve arkadaş çevresinin önemli bir yer işgal ettiğinde şüphe yoktur. Bu durum her yaş devresinde olduğu gibi çocukluk devresinde de böyledir. Bu açıdan çocukların arkadaşları da, yetişmelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Kişi, arkadaşının dini üzerindedir; sizden biriniz kiminle arkadaşlık edeceğine iyi baksın*”¹⁹ buyurarak arkadaş seçiminde gösterilmesi gereken titizliğe dikkat çekmiştir. Şüphesiz çocukları kafeste beslenen kuşlar gibi arkadaşsız bırakmak mümkün değildir. Bununla birlikte anne-baba çocuklarının, kiminle gezip tozduğuna, kimlerle ne şekilde arkadaşlık ettiğine dikkat ederek iyi karakterli çocuklarla arkadaşlık kurmasına yardımcı olmalıdır.²⁰

Gazalî, çocuk terbiyesinde arkadaş çevresinin önemini vurgulamış ve “*çocuk terbiyesinin özü, onu kötü arkadaş çevresinden uzak tutmaktır*” demiştir.²¹ Bu da arkadaş çevresinin, bir çocuğun hayatında ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca oyunlar da çocukların yetişmesinde önemli yer tutar. Bu, onlar için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Bilhassa okul çağındaki çocuklara, okul yorgunluğunu gidermeleri için oynama izni verilmesi gerekir. Nitekim Gazalî, “*Çocuğun oyundan men edilmesinin, onun adeta kalbini öldüreceğini, zekâsını iptal edeceğini, daima dertli ve sıkıntılı olacağını ve bu durumdan kurtulmak için de hileli yollara başvılabileceğini*” ifade etmektedir.²² Bu da oyunların, çocuklar açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, çocuklara oyun oynama fırsatı verilirken bazı noktalara da dikkat etmek gerekmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- a) Oyunlar, çocukların derslerine engel olmamalı,
- b) İyi seçilmiş arkadaşlarla oynanmalı,
- c) Onların zekâ ve kabiliyetlerini geliştirici oyunlara ağırlık verilmeli,

¹⁹ Ebu Davud, *Edeb*, 19, Tirmizi, *Zühd*, 45.

²⁰ Özdemir, *a.g.m.*, 244-247.

²¹ Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn*, Endonezya, 1377/1957, III, 71.

²² Gazalî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn*, III, 71.

d) Oyunlar vazgeçilmesi imkânsız hale gelmiş bir alışkanlık haline gelmemeli,

e) Oyun esnasında davranışlarına ve sözlerine sahip olmaları gerektiği öğretilmeli,

g) Dinlendirici olmalı ve yorgunluk vermemeli,

h) Çocukları günaha götürücü, onların ahlakî yapısını bozucu veya başkalarına zarar vermeyi özendirici cinsten olmamalı,

ı) Çocukların ders zamanlarını ve namaz vakitlerini çalıcı olmamalıdır. Çünkü ölçsüzce oynanan oyunların en büyük özelliği adeta amansız bir zaman hırsızı oluşlarıdır.

Oyunlarla bazı hastalıkların tedavisinin dahi mümkün olduğu da söylenmiştir ki, bu da çocuk için yemek, içmek, uyumak ne kadar önemli ise oyunların da o kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.²³

3.3. Çocukların Sorularına Cevap Vermek

Bilindiği üzere insanoğlu hiçbir şey bilmeden dünyaya gelmektedir. Gözlerini açmış olduğu dünya hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmamasına rağmen; akıl, düşünme ve hayal yeteneği gibi birtakım donanımlara sahip olarak dünyaya gelmiştir. Bu haliyle çocukları boş bir hafızaya benzetebiliriz. Bu hafıza, etrafa atılan meraklı ilk bakışlarla dolmaya başlar. Çocuk, henüz konuşmaya başlamadan önce bile çevresindekilere soru soran bir gözle bakar. Olayların arkasında neler olduğunu bilemediği için her şey onu şaşırtır ve korku verir.²⁴

Yaratılıştaki merak duygusunu giderebilmek için çocuk sadece kendi hakkında, diğer insanlarla ve çevresindeki dünya hakkında soru sormakla kalmaz bazen de dini muhtevalı sorular sorar. Her ne kadar çocuğun öncelikle somut, görülebilir, kendisinin elleriyle dokunabileceği şeyler hakkında soru soracağı düşünülürse de dört, beş yaşından itibaren bir çocuğun hayat ve ölüm, hayatın kaynağı ve gayesi ile kâinatın nasıl meydana

²³ Karadut, *Çocuk Terbiyesinde Oyunun Önemi ve Yeri*, Cilt: XIX, Sayı: 4, s., 56.

²⁴ Kılavuz, M. Akif, *Çocukluk Döneminde Dini Sorular*, U.Ü., İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 7, Cilt: 7, 1998, s., 379-380.

geldiği hakkında sorular sorması mümkündür. Çünkü o, yetişkinlerin bu konularla ilgili konuşmalarına tanık olmakta ve yetişkinleri taklit etmektedir. Ayrıca bu konularda da yetişkinlerle diyalog içine girmekte, onların cevaplarından etkilenmekte ve kendi gelişim özelliğine uygun bir tarzda bu cevapları hazmetmekte ve kendi kendine bir sonuca ulaşmaktadır. Varlığın ve hayatın sırları konusundaki araştırmalar ve yetişkinlerin cevaplarının doğruluğunu kabul etme en çok bu yaşlarda görülür. Bu döneme “soru sorma çağı” da denilmiştir. Soru sorma ergenlik dönemine kadar azalan bir şekilde devam eder. Bu dönemde soru sorma azalan bir biçimde tekrar görülür. Bu çağda “*Nereden geldik, nereye gidiyoruz? Hayatın anlamı nedir? Allah var mıdır?*” gibi sorular çocukların zihnini oldukça meşgul eder. Çocukların, varlığın sırları hakkında soru sormaya başlamasında anne-babalar eğitimciler için aslında pek çok fırsatlar vardır. Çocukların bilhassa dini konularla alakalı sorularına cevap vermek de bazen zor olabilir. Anne, baba ve öğretmenlerin bu tür sorulara cevap verebilmeleri için çocuğun psikolojik gelişim özelliklerini ve geçmiş yaşantısını da ayrıca iyi bilmeleri gerekir.²⁵

Çocukların etrafındaki yetişkinler onun dini konularla ilgili sorduğu, bazen anlamsız ya da bu konuyla ilgisiz gibi görünen soruları anlayışla karşılamalıdır. Bu sorular bir taraftan çocuğun gelişim basamaklarını ortaya koyarken diğer taraftan ise dini konulara ilgi gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Dini pedagojik formasyonu olan yetişkinler çocuğun sorularına uygun cevaplar vererek, ona yeterli tecrübeler kazandırarak onun dini fikirlerinin oluşmasında yardımcı olabilirler. Çocuğun dinin en temel esasları ile ilgili sorular sorması onun dine saygı duyduğunun da çok önemli bir belirtisi kabul edilmelidir. Nitekim çocuklar bu soruları da yine en güvendikleri ve saygı duydukları kimselere yöneltirler. Çocuklar sadece sorduğu sorulara açık ve net cevaplar istemekle kalmaz, aynı zamanda dini ilgi ve tecrübesinden yetişkinlerin de haberdar olmasını ister. Böylece sahip olduğu dini duygu ve düşüncesini soru sorarak ifade etme imkânı da bulmuş olur. Bunun için yetişkinler soru sorma konusunda çocuğunu engellememeli tam aksine cesaretlendirmeli ve soru sorma fırsatı hazırlamalıdır. Böylece onlar çocuğun şuurunda yerleşmiş olan ve zihnini meşgul eden problemlerin mahiyetini de anlayabilirler. Çocuğun sorularına cevap verirken yetişkinlerin

²⁵ Kılavuz, a.g.m., 380-381.

dürüst davranmaları da gerekmektedir. Bir yetişkin “*bilmiyorum, fakat birlikte cevabı bulmaya çalışalım*” diyerek ona yardımcı olmasını da bilmelidir.²⁶

3.4. Çocuklar Arasında Adil Olma

Anne-baba ve çocuklar arasında yoğun bir duygusal bağ söz konusudur. Sevgi, şefkat, merhamet gibi ruhi-ahlaki değerlerle birbirlerine bağlı olan bu insanların karşılıklı ilişkileri, aynı zamanda toplumun en küçük nüvesini teşkil eden aileyi meydana getirmeleri bakımından, sağlıklı bir toplum inşasının temel belirleyicisi konumundadır. Bu noktada, çocuğa güzel isim koymaktan dini terbiye ve eğitime kadar bir dizi ağır sorumluluğu omuzlarında taşıyan ebeveynin, dini-ahlaki değerlerle yoğrulmuş samimi, tutarlı, dengeli kişiliği, çevresiyle uyumu ve davranışlarındaki ahenk son derece önemlidir. Çünkü insanlığın devamını sağlayan çocukların, kişilik kazanmasında, ruh dünyalarının şekillenmesinde, aile içi ve sosyal çevreyle olan uyum ve münasebetlerinde ana-babalar etkin rol üstlenmektedirler.²⁷

Yaşanılan tecrübeler göstermektedir ki, özellikle kardeşler arası geçimsizlik, çekememezlik, kavgaya varan çatışmalar, ebeveyne karşı hürmette kusur gibi insani ve dini bakımdan hoş görülme-yen durumların hemen tamamının kaynağında maddi sebeplere dayalı ayırım ve adaletsizlikler yatmaktadır. Anne-babanın, çocuklar arasında maddi bakımdan ayırım yapması bu sebeplerin en başında gelmektedir. Zira genellikle ebeveynin şefkat ve merhamet duygularıyla ya da başka sebeplerle çocuklar arasında maddi bakımdan ayırım yaptıkları; küçükle büyük, erkekle kız, evli ile bekâr, hasta olanla sıhhati yerinde olan çocuklarından bazısını diğerlerine göre üstün tuttıkları hayatın bir realitesi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸

Bu tür tutum ve davranışlar, anne-babasının kendisini diğer kardeşlerinden az sevdiğini, hep onları kayırdığını düşünmeye başlayan çocukların,

²⁶ Kılavuz, *a.g.m.*, 381-382.

²⁷ Çalış, Halit, Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddi İlişkilerde Adalet/Eşit Muamele, Selçuk Ü., İlahiyat Fak. Dergisi, Konya, 2003/Güz, Sayı: XVI, 121-123.

²⁸ Çalış, *a.g.m.*, 121-123.

kardeşleriyle geçimsizlik ve ebeveyninin hukukuna riayetsizlik gibi davranışlar sergilemesine yol açmaktadır.²⁹

Bu noktada söz konusu mahzurları bertaraf etme bakımından anne-babaların, çocuklarıyla olan maddi ilişkilerinde son derece dikkatli davranmaları gerekmektedir. Denge ve adalet esasları üzerine kurulmuş olan İslam hukuku, ebeveyn ve çocuklar arası ilişkilerde de aynı esası muhafaza etmiş, bir taraf yararına diğerini ihmal etmemiştir. Çocukların, dünyaya gelmelerine vesile olan, onları zorluklarla büyütüp yetiştiren anne-babalarına itaatte kusur göstermeme, iyilikle muamelede bulunma, yaşlandıklarında koruyup gözetme ve saygısızlık olarak kabul edilen her türlü söz ve davranıştan kaçınmaları zorunludur. Ebeveynin de, Yüce Allah'ın bir emaneti ve lütuf ve merhametinin eseri olmak üzere insanoğluna bahşettiği en büyük nimetlerinden olan çocuklarına, İslam terbiyesi verme, din ve dünyaları için zorunlu eğitimi sağlama, çocuklar arasında hissi ya da maddi anlamda adaleti gözetme gibi görevleri bulunmaktadır.³⁰

Bu noktada anne-babaların özellikle çocukları arasında adaletle muamele etmeleri büyük önem arz etmektedir. Nitekim adaletsizlik, kin, nefret, düşmanlık gibi çirkin durumların oluşmasına yol açmaktadır. Bunun içindir ki Hz. Peygamber (s.a.v.) *“Allah'tan sakının ve çocuklarınız arasında adil olun!”*³¹ ve *“Bir öpücük bile olsa çocuklarınız arasında ayrımcılık yapmayın”*³² buyurmuştur.³³

Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün Ensardan bir adamla otururken yanlarına bu adamın bir oğlu geldi; adam oğlunu öpüp bağrına bastı ve yanına oturttu. Derken bir kızı çıkageldi; adam kızını elinden tutup yanına oturttu. Bu durum karşısında Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Adil davransaydın senin için daha hayırlı olurdu; öpücük konusunda bile olsa çocuklarınızı birbirine eşit tutun.”*³⁴

²⁹ Çalış, a.g.m., 121-123.

³⁰ Çalış, a.g.m., 121-123.

³¹ Buhari, *Hibe*, 12,13.

³² Abdürrezzak, *Musannef*, IX, 99-100, Hadis nr: 16501.

³³ Çalış, a.g.m., 121-123.

³⁴ Abdürrezzak, *Musannef*, IX, 99-100, Hadis nr: 16501.

Adalet gibi bir değer, her şeyden önce aile ortamında ve bizzat anne-babalar tarafından, tatbik edilmek suretiyle çocuklara öğretilmesi son derece önemlidir. Adaletle muamele edilme duygusunu bizzat evinde yaşayan çocukların, hayatlarının daha sonraki evrelerinde adalet timsali kişiler olabilmeleri açısından hayati önem arz etmektedir.

3.5. Cinsi Eğitim

Bir çocuğun kişilik eğitiminde göz ardı edilmemesi gereken en önemli hususlardan birisi belki de en önemlisi cinsi eğitimidir. Cinsellikle ilgili konular, tabiatı itibariyle mahrem olmasından ötürü, bu konuda anne-babaların vereceği sağlıklı bir eğitimin yerini hiçbir şey tutamaz diyebiliriz.

Cinselliğin yaşanmasında %30-40 genetik, %60-70 oranında sosyal faktörlerin etkili olduğu saptanmıştır. Bu durum da, çocuğun birinci sosyal çevresi olan ailenin sağlıklı bir cinsi gelişim için önemini göstermektedir. Genel olarak eğitimciler, cinsi eğitimin ailede başlatılıp okulda pekiştirilerek kalıcı hale getirilmesi görüşünde olmakla beraber bu konuda en önemli görevin aileye düştüğü açıktır.³⁵

Çocuklar tarafından, “Nereden geldim?” ya da “Ben nasıl oldum?” gibi sorular sıkça sorulmaktadır. Bunlara, basit ve sade cümleler kurmaya özen göstererek yalın bir dille, yalnızca merakı tatmin edecek kadar bilgi vermeye dikkat edilmelidir. Verilen cevapların çocukların ebeveynlerine güven duyması konusundaki etkisi unutulmamalıdır. Çocukken sorulan cevaplanmayan, ya da yanlış cevaplanan çocuklar, ilerleyen yıllarda (özellikle ergenlik döneminde) bu eksikliklerini başka yollardan gidermeye çalışırlar, anne-babalarına başvurmazlar.³⁶

Anne babalar, yatak odasındaki özel ilişkilerini çocuklarının görmemeleri konusunda da dikkatli olmalıdırlar. Ayrıca, araştırmalar evlerde iki ya da daha fazla bireyin aynı odada yatması, büyükler arasındaki cinsi ilişkilere tanık olunmasının cinsi suçların artışında etkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle çocukların -imkânlar doğrultusunda- küçük yaşlardan itibaren ayrı

³⁵ Keskiner, Emine, *Çocuk ve Gençlerin Cinsel Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar*, Tartışmalı İlimi Toplantı, Aile ve Eğitim, İstanbul, 2010, s., 155-156.

³⁶ Geniş bilgi için bkz; Keskiner, a.g.m., 155-159.

odalarda yatırılması ve onlara özellikle yatak odasına girerken izin almanın gerekliliği öğretilmelidir.³⁷

Dini açıdan da bu konuya ayrı bir önem verildiğini görmekteyiz. Nitekim Nur suresinin, *“Ey müminler! Ellerinizi altında bulunan (köle ve cariyeleriniz) ve içinizden henüz ergenlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından önce, öğleyin soyunduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza gireceklerinde) sizden üç defa izin istesinler. Bunlar, mahrem (kapanmamış) halde bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitlerin dışında ne sizin için ne de onlar için bir mahzur yoktur. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. İşte Allah âyetleri size böyle açıklar. Allah, (her şeyi) bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir”*³⁸ ayetlerinde buna itina edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.³⁹

Günümüzde özellikle internet vasıtasıyla cinsi olarak açık görüntü ve içeriklere ulaşmanın oldukça kolaylaştığı görülmektedir. Çocuklar -özellikle de ergenlik çağındaki çocuklar- cinsellikle ve cinsi içerikli materyallere (resim, video, yazı, vb.) karşı ilgili ve meraklıdırlar. Merakları onları internette aktif olarak cinsi içerikli materyal aramaya veya toplumun neredeyse her kesiminden olan kötü niyetli kişiler ile karşılaşmaya kadar götürebilmektedir. Bu kişilerden bazıları, gösterdikleri ilgi, nezaket hatta hediyeler ile aşamalı olarak kandırarak hedef aldıkları çocukları suiistimal edebilmektedir. Zira amaçlarına ulaşabilmek için gönüllü bir şekilde zaman, para ve enerji harcamakta, çocuklar için popüler olan müzik grupları, parçaları ve diğer ilgi alanları hakkında bilgi sahibi olup, çocukların sorunlarını dinleyip onlarla empati kurmaktadır. Zamanla çocukların kendilerini korumak için koydukları yasakları yumuşatmayı başaran bu kişiler konuşmalarını (mesajlarını) cinsi içerikli boyuta taşımaktadırlar. Bu da tehlikenin boyutlarını göstermesi açısından önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰

³⁷ Geniş bilgi için bkz; Keskiner, *a.g.m.*, 155-159.

³⁸ Nur, 24/58.

³⁹ Geniş bilgi için bkz; Keskiner, *a.g.m.*, 155-166.

⁴⁰ Geniş bilgi için bkz; Keskiner, *a.g.m.*, 155-166.

Sonuç

Şüphesiz çocuğun kişilik gelişiminde dikkat edilmesi gereken pek çok husus bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmına dikkat çektik. Ayrıca unutulmaması gereken en önemli hususlardan birisi de bizzat çocuğun yapısal olarak ne durumda dünyaya gelmiş olduğudur. Daima iyi olana odaklanmak, iyimser olmak ve yapıcı olmak gerekir. Ancak hayatın, insan iradesini aşan bir takım yönleri de vardır. Örneğin her çocuk, bedenen sağlıklı olarak dünyaya gelmez. Tıpkı bunun gibi, ruhsal açıdan da her çocuk sağlıklı olarak dünyaya gelmemektedir. İnsanlar, sadece bedenen değil, ruhsal açıdan da birbirinden oldukça farklı olarak yaratılmışlardır. Daima müspet, faydalı ve iyi ahlaklı olanlar olduğu gibi, zulüm ve haksızlıkta ileri gidenler de vardır. Bütün bunlar bize göstermektedir ki, bir çocuğun kişilik gelişiminin istenilen doğrultuda yönlendirilebilmesi için tek başına aile veya anne-babalar mutlak bir yönlendirici ve belirleyici role sahip değildir. Bununla birlikte anne-babalar, evvela görevlerini yerine getirme adına çok önemli işler yapabilirler. Şayet bir çocuk problemlili bir yapıdaysa anne-babaların yapacakları iyi şeyler neticesinde, problemlili olan bu kişilik en azından daha fazla kötüleşmeyecektir. Şayet çocuk, istenilen güzel davranış biçimlerini almaya meyyal bir yapıdaysa, bu durumda anne-babaların katkısıyla çok daha iyi bir karakter kazanacaktır. Bu bağlamda olmak üzere, evvela anne-babaların iyi birer örnek karakter ortaya koymaları gerekir. Keza çocuklara oyun imkânı da verilmelidir ki, oyunlar çocuklar için yeme içme kadar önemlidir. Yine çocuklara iyi bir arkadaş çevresi oluşturulmalıdır. Sosyal bir varlık olarak yaratılan insan için iyi arkadaşların varlığı pek çok başarının da en öncelikli şartıdır. Keza çocuklara, toplum içinde sağlıklı bir şekilde yaşayabilmenin adeta anahtarı hükmünde olan adalet duygusunun aşılması gerekir. Bu noktada, öncelikle anne-babalar, adaleti uygulamalı olarak göstererek, yani çocuklar arasında adil davranarak öğretebilmelidir.

KAYNAKÇA

- ARMANER**, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara, 1980, I, 71-72; Millon, Theodore & (Seth Grossman, Carrie Millon, Sarah Meagher, Rowena Ramnath), *Personality Disorders in Modern Life*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2004.
- BUHARİ**, Abdullah Muhammed b. İsmail, el-Câmi'u's-Sahih, İstanbul, 1979.
- COŞAR**, Mehmet, *Çocuk ve Aile*, Diyanet Dergisi, Ankara, 1968, c. 7, sayı:78-79.
- ÇALIŞ**, Halit, Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddi İlişkilerde Adalet/Eşit Muamele, Selçuk Ü., İlahiyat Fak. Dergisi, Konya, 2003/Güz, Sayı: XVI.
- EBÛ DÂVUD**, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- GAZALÎ**, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Endonezya, 1377/1957.
- KARADUT**, *Çocuk Terbiyesinde Oyunun Önemi ve Yeri*, Cilt: XIX, Sayı: 4.
- KAYA**, Mevlüt, *Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü*, OMÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun, 1997, sayı:9.
- KESKİNER**, Emine, *Çocuk ve Gençlerin Cinsel Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar*, Tartışmalı İlmi Toplantı, Aile ve Eğitim, İstanbul, 2010.
- KILAVUZ**, M. Akif, *Çocukluk Döneminde Dini Sorular*, U.Ü., İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 7, Cilt: 7, 1998.
- MILLON**, Theodore & (Seth Grossman, Carrie Millon, Sarah Meagher, Rowena Ramnath), *Personality Disorders in Modern Life*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2004.
- ÖZDEMİR**, Sabri, *Çocuk Terbiyesinde İctimâî Tesirler*, Diyanet Dergisi, Ankara, 1972, c. 11, sayı: 4.
- PEKER**, Hüseyin, *Çocukları ve Gençleri Suça İten Faktörler*, Diyanet Dergisi, Ankara, 1991, Cilt: 27, Sayı: 2.
- TİRMİZİ**, Zühed, 45.
- ZE'BÎDÎ**, Muhammed Murtazâ el-Hüseyin, *Tâcu'l-Arûs*, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 1399/1979.

ÇOCUK EĞİTİMİNDE GİYBETİN OLUMSUZ ETKİLERİ

Ali Yıldız MUSAHAN¹

Özet

İslam ahlâkının uzak durulmasını istediği davranışlardan birisi gıybettir. Bir kişinin gıyabında arkasından konuşmak, dedikodusunu yapmak manasına gelen gıybet, kişinin duyduğunda hoşlanmadığı kusurlarını onu tanıyan insanlara ve çevresine yaymaktır. Bunun sonucunda insanların sahip olduğu birtakım kusurlarıyla onları kötülemek, çevresine rezil olmalarını sağlamak, çevresindeki dostlarını uzaklaştırmak ve benzeri birçok zarar verici şeyi gerçekleştirmek amacıyla ifşa edilmesidir. Bu durumun toplum içerisinde hem gıybet edilenin hem de gıybet edenin üzerinde, davranışlarında, kendini ifade etmede birçok olumsuz etkisi olacaktır.

Kur'an gıybeti "Öz kardeşinin etini yemek" ile eşdeğer tutarak ne kadar kötü ve tiksindirici bir davranış olduğunu insanlara anlatmaktadır. Bundan dolayı çocuk eğitiminde aile içinde özellikle anneye büyük rol düşmektedir. Çocuklar anne babasının ve yakın çevresindeki insanların nasihatlarından daha çok onların davranışlarını örnek almaktadırlar. Gıybetin yoğun olduğu ortamda yetişen bir çocuğun davranışlarında özgüven eksikliği hissedilir. Çevredeki insanların eksiklikleri ve davranışları sürekli eleştirildiği için çocukta birçok zaman aşırı ve gereksiz utangaçlık, bildiğini ifade edememe, kendisine ait en ufak eksikliğini büyük görme gibi kötü psikolojik davranışlar açıkça görülmektedir. Bunun temelinde ise aile içinde ve çevresinde gördüğü gıybet faktörü yatmakta ve bu durum çocuğun özgüvenini ve doğru hareket etmesini engellemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Eğitim Gıybet, Toplum, Birey, Etki, Özgüven

NEGATIVE EFFECTS OF BACKBITING IN CHILDHOOD EDUCATION

Summary

Backbiting is one of the behaviors that Islamic morality wants to avoid. Backbiting means talking behind someone's back, slander one who is not present, gossip, disparage, and spreading the flaws of someone who does not like about himself/herself to people who know him/her. The reasons to reveal people's flaws that to disparage them with some flaws they have, to disgrace them, to make them disgusted, to remove their friends around them, and to perform many other damaging effects on them. This situation will have many negative effects on the both who is backbiting and on the behavior and the self-expression of who was backbaited within the society.

The Qur'an, to describe how horrible and disgusting behavior is that, tells its equivalent "to eat a dead brother's flesh." That is why, especially the mother plays a big part in children's education. Instead of advises, children take behaviors of their parents and people who around them as models to themselves. There is a lack of self-confidence in the behaviors of a child who

¹ Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

grows in an environment which has intense backbiting. Since the deficiencies and behaviors of the people in the environment are constantly criticized, bad psychological behaviors are clearly observed in the children; such as over time and unnecessary shyness, not being able to express what they know, and seeing the slightest deficiency of their own as over important. On the basis of this, there are the effects of the backbiting which the child exposed in and around the family, and that prevents the child's self-confidence and do proper actions.

Keywords: Children, Educational, Backbiting, Gossip, Society, Individual, Impact, Self-confidence

Giriş

1.1. Gıybetin Tanımı

İslam ahlâkının üzerinde önemle durduğu hususlardan birisi hiç şüphesiz kişinin kötü huylardan uzak durması gerektiğidir. Bu bağlamda İslam ahlâkının uzak durulmasını istediği huylardan bir tanesi gıybettir. Gıybet; sözlükte "uzaklaşmak, gözden kaybolmak, gizli kalmak" gibi anlamlara gelen **gayb** kökünden isim olup aslında hem iyi hem de kötü sözlerle anmayı ifade etmekle birlikte, terim olarak genellikle "kötü sözle anma" manasında kullanımı yaygınlık kazanmıştır.² Arap dili lügatlerine bakıldığında ise; gıybet hakkında yapılmış olan şu derli toplu tanımlamayla karşılaşırız: “Gıybet; bir kişiyi, söylenilen özellikleri taşısa bile, arkasından kötü ya da duyduğunda kendisini üzecek sözlerle anmak” şeklinde ifade edilmiştir.³ İslam dini açısından meseleyi tanımlamaya çalıştığımızda "İslam; insan haklarının en önemlilerinden birisi olan ve “mahremiyet, ırz” gibi kavramlarla da nitelendirilebilen kişiliğin dokunulmazlığı prensibine büyük bir önem vermiştir. Bu prensibe göre, kişinin arkasından hoşlanmayacağı bir takım sözler söylemek, bulunmadığı bir yerde onun hakkında maddî ve mânevî bir şekilde çekiştirmesini yapmayı gıybet olarak değerlendirilmiştir.”⁴

Gıybet ile hemen hemen aynı anlama gelen diğer ifade ise, koğuculuktur. İslam ahlâkında nemime olarak bilinen, halk arasında gammazlamak olarak bilinen koğuculuk; insanlar arasında laf taşımacılığı yaparak toplumda bozgunculuk çıkarmak anlamına gelir.Yani diyebiliriz ki gıybetin gerek sözlük

² Özen, Şükrü, "Gıybet", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), cilt:32, s. 63

³ Gürler, Kadir, "Cerhin Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel bir katkı", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, (Editör: Yavuz Ünal),cilt:4 sayı:3, Temmuz/Ağustos/Eylül 2004, s.34.

⁴ Gürler, "Cerhin Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel bir katkı", s.33.

anlamı, gerekse de dinin gıybeti yüklemiş olduğu anlam ve koğuculuk ile olan benzerliği bize gıybetin gerek bireyde gerek toplumda uzak durulması gereken bir huy olduğunu göstermiştir. Bunun sebebi de gıybetin insan haklarından olan insan onurunun ve kişiliğinin dokunulmazlığı ilkesini ortadan kaldırmasıdır.⁵

1.2. Toplumda Gıybet Mefhumu

Toplumları çeşitli insanlar oluşturmaktadır. Nitekim toplum içerisinde iyi huylu, sakin, güzel ahlâklı, hoşgörülü insanlar gibi kişisel zaafı bulunan kötü huylu, kötü ahlâklı, insanî zafiyetleri olan kişilerin de var olduğu bir gerçektir. Toplumları oluşturan insanlar bir arada bulunmaları hasebiyle birbirlerine karşı merak, hırs, art niyet duyguları olabilmektedir. Bu tür insanî zafiyetler bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Öyle ki, bazı insanların içinde bulunan hırs ve kıskançlık duyguları onları yanlış yönlendirmekte ve hoşlanmadıkları kişilere zarar vermelerine yol açmaktadır. Bu zarar verme doğrudan ve fiili müdahale ile olabileceği gibi dolaylı yoldan veya başkaları üzerinden de olabilmektedir. Nitekim gıybet dolaylı yoldan zarar vermenin etkili yöntemlerindendir.

Yukarıda verilen tanımlarda görüldüğü gibi gıybet, kişinin duyduğunda hoşlanmadığı kusurlarını onu tanıyan insanlara yaymaktır. Yani insanların sahip olduğu birtakım kusurların onları kötülemek, çevresine rezil olmalarını sağlamak, çevresindeki dostlarını uzaklaştırmak ve benzeri birçok zarar verici şeyi gerçekleştirmek amacıyla ifşa edilmesidir. Bu durumun toplum içerisinde birçok olumsuz etkisi olacaktır. Şöyle ki, toplumlar içinde barındırdığı insanların genel karakterlerine göre iyi ve kötü toplum olmak üzere iki tür sınıfa ayrılmaktadır. İyi toplumlar kişilerin birbirleriyle iletişimlerini sağlıklı olan, karşılıklı saygı ve hoşgörü konusunda problem yaşamayan dolayısıyla ciddi sıkıntıların ortaya çıkmadığı gruplardır. Ancak kötü toplumlar anlaşılacağı üzere birbirlerine karşı muamelelerde sıkıntı yaşayan, kavgacı ve problemlili insanlardan oluşan gruplardır.

⁵ Yiğit, Hulusi, *İslam Ahlâkı*, Ankara, 2016, s.57.

Toplumlari meydana getiren bireylerin karakterleri genel itibariyle iyi olmasının tüm toplum üzerinde önemli bir etkisi olacaktır. Elbette ki, her insanın iyi karaktere sahip olması beklenemez ancak çoğunluk iyi olursa toplum da iyi olmaya doğru gider. Çünkü her zaman gruplar ve toplumlar istatistik açıdan bir konuda sayısı çok olanlar ile değerlendirilmektedir. Bu nedenle toplumların karakterleri içinde barındırdığı insanların sayıca üstün olan karakteristik özellikleri dikkate alınarak ölçülebilir. Daha açık bir ifade ile eğer bir toplumda çok fazla iyi niyetli, hoşgörülü, sakin, disiplinli insan varsa o toplum iyi bir toplum olarak tanımlanabilir.

Toplumların iyi karakterli sınıfa dâhil olması için o toplumu meydana getiren kişilere yönelmek, onların eğitime önem vermek gerekmektedir. Bunu yapacak kişiler ise başta anneler, öğretmenler, sanatçılar, din görevlileri ve siyasetçilerdir. Çünkü insanları yöneten, üzerlerinde etkisi olan ve onları etkileyen kişiler bu söz konusu insanlardır. Bu kişilerin ise iyi karakterin meydana getirilmesindeki başlıca esasın başkaları hakkında olumsuz konuşmalar, kötü muameleler, zararlı davranışlar gibi insanî zafiyetlerden kurtulmak olduğunu sözlü ve fiili olarak anlatmaları gerekmektedir.

İnsanoğluna zarar verebilecek belki de en büyük davranış gıybettir. Çünkü gıybet masum bir konuşma gibi görünen ancak insanın hayatını karartabilecek nitelikte olumsuz etkilere götüren bir fiildir. Gıybet etmek aslında insanlara eğlenceli bir sohbet ortamı gibi görünmektedir. Çünkü gıybet insanda bulunan şeyleri başkalarına aktarmaktır. Bu ise olanı olduğu gibi söylemek cinsindendir ve kişiye başkalarının kusurlarını öğrenmekten dolayı zevk dahi vermektedir. Bu durumdan zevk ve keyif alan insanlar bunu etrafına da yayarak başkalarında da aynı etkinin yaşanmasına sebep oldukları gibi bir halka şeklinde kişiden kişiye bulaşan bir gıybet zincirinin oluşmasına neden olurlar. Söz konusu halka koca bir toplumun felakete sürüklenmesine dahi sebep olabilir. Çünkü her günahta olduğu gibi gıybet günahında da tarifsiz bir cazibe ve bağımlılık söz konusudur. Bu cazibe nedeniyle insanlar çok kolay bir şekilde bu günaha sürüklenerek, yaptıkları fiilin olumsuz etkilerinin farkına dahi varamazlar. Böylece koca bir toplum basit zaafıların esiri olup, hoşgörüden, affedicilikten, merhametten, güzel huyluluktan mahrum yeni nesillerin meydana gelmesine neden olacaktır.

Yeni nesilleri mevcut toplumların yaşam şekilleri inşa edecektir. Bu nedenle küçük gruplardan hatta kişilerden başlayarak gıybet, dedikodu, alay etmek vs. gibi olumsuz davranışların engellenmesi için toplum üzerinde söz veya etki sahibi olan insanların, bilinçli kişilerin harekete geçmesi gerekmektedir. Aslında her Müslümanın iyiliği emredip kötülükten sakındırması gerekmektedir. Her bilinçli Müslüman bir diğerini uyarıp söz konusu davranışlardan sakındırırsa bu sefer iyilik halkası genişleyip koca bir toplumu etkileyebilir. Bu davranış sadece sözlü olmak zorunda değildir. Çünkü insanların sözlerinden ziyade fiilleri diğer kişiler üzerinde daha fazla etkilidir. Bu nedenle gıybet yapılan bir ortamda kişinin buna sözlü engel olması veya susarak ortamı protesto amaçlı terk etmesi de insanlar üzerinde etkili olabilecek niteliktedir.

Kişiler arası güveni ortadan kaldıran gıybet bütün toplumda huzursuz bir ortamın oluşmasına sebep olarak insanların dolayısıyla toplumların karakterini bozacaktır. Bunun olmaması için temeli sağlamlaştırmak gerekir yani başta ayet ve hadisleri dikkate alarak bu tür davranışlardan uzak durmak ve çevresindeki insanların de uzak durmasını sağlamak gerekmektedir.

1.3. Âyet ve Hadislerde Gıybet

Allah Teâlâ gıybetin çirkinliğini bildirmiş ve insanları bundan men etmiştir. Nitekim gıybetin yasaklı olduğu birçok ayette geçmektedir. “*Allah, zulme uğrayanların dışında, çirkin sözün açıkça söylenmesinden hoşlanmaz. Allah her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.*”⁶, “*Ey iman edenler! Zannın birçoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.*”⁷, “*Mal toplayıp onu tekrar tekrar sayan, insanları arkadan*

⁶ Nisa 4/148.

⁷ Hucurat 49/12.

*çekiştirip, kaş göz hareketleriyle alay edenlerin (hümeze ve lümezenin) vay haline!"*⁸

*"Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insaları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!"*⁹

Yukarıdaki âyetlerden anlaşılacağı üzere gıybet Allah'ın hoşlanmadığı bir davranıştır. Nitekim dinen de yasaklanmıştır.

Hiz. Peygamber gıybetin zararlarının vehâmetine dikkat çekmek için özellikle bu davranıştan sakınmaları için Müslümanları uyarmıştır.

Ebu Hüreyre'nin rivayeti; *"Resûlullah(sav): "Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz?" sorusuna, ashâbı "Allah ve Resûlü daha iyi bilir!" demiştir. Bunun üzerine: "Birinizin, kardeşini hoşlanmayacağı şeyle anmasıdır!" açıklamasını yaptı. Orada bulunan bir adam: "Ya benim söylediğim anda varsa, (Bu da mı gıybetti?)" dedi. Aleyhissalatu vesselam: "Eğer söylediğin onda varsa gıybetini yapmış oldun. Eğer söylediğin onda yoksa bir de bühtanda (iftirada) bulundun demektir."*

Hiz. Ayşe (r.a) rivayeti; *"Ey Allah'ın Resûlü, sana Safiyye'deki şu hal yeter!" demiştim. (Bundan memnun kalmadı ve "Öyle bir kelime sarfettin ki, eğer o denize karıştırılsaydı (denizin suyuna galebe çalıp) ifsad edecekti" buyurdu. Hiz.Aişe ilaveten der ki: "Ben Resûlullahaleyhissalâtuvesselâm'a bir insanın (tahkir maksadıyla) taklidini yapmışım. Bana hemen şunu söyledi: "Ben bir başkasını (kusuru sebebiyle söz veya fiille) taklit etmem. Hatta (buna mukabil) bana, şu şu kadar (pek çok dünyalık) verilse bile!"*

Enes (r.a.) rivayeti; *"Resûlullahaleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "Mirac gecesinde, bakır tırnakları olan bir kavme uğradım. Bunlarla yüzlerini (ve göğüslerini) tırmalıyorlardı. "Ey Cebrail! Bunlar da kim?" diye sordum. "Bunlar, dedi, insanların etlerini yiyenler ve ırzlarını (şereflerini) payımal edenlerdir."*

⁸ Hümeze 104/1.

⁹ Hümeze 104/1-2.

Müstevrid (r.a.) rivayeti; “*Resûlullahaleyhissalâtu vesselâm* buyurdular ki: “Kim bir müslümanı gıybet ve şerefini payimal etmek sebebiyle tek lokma dahi yese, Allah ona mutlaka onun mislini cehennemden tattıracaktır. Kime de müslüman bir kimseye yaptığı iftira, gıybet gibi bir sebeple mükafaat olarak bir elbise giydirilirse, Allah Teâla Hazretleri mutlaka, onun bir mislini cehennemden ona giydirecektir. Kim de malı, makamı olan büyüklerden bir adam sebebiyle bir makam elde eder orada salâh ve takva sahibi bilinerek para ve makama konmak için riyakârlıklara girerse Allah Teâla Hazretleri Kıyamet günü onu mürâiler makamına oturttarak rezil eder ve mürailere münasib azapla azaplandırır.”

Muaz b.Esed el-Cühenî (r.a.) rivayeti, “*Resûlullahaleyhissalâtu vesselâm* buyurdular ki: “Kim bir mü'mini bir münafığa (gıybetçiye) karşı himaye ederse, Allah da onun için, kıyamet günü, etini cehennem ateşinden koruyacak bir melek gönderir. Kim de müslümana kötülenmesini dileyerek bir iftira atarsa, Allah onu, Kıyamet günü, cehennem köprülerinden birinin üstünde, söylediğinin (günahından paklanıp) çıkıncaya kadar hapseder.”

Cabir ve Ebu Hüreyre(r.a.) rivayeti; “*Resûlullahaleyhissalâtu vesselâm* buyurdular ki: Ne fâsık ne de mücâhir (günahı açıktan işleyen) kimse için söylenen gıybet sayılmaz. Mücâhir olan hariç, bütün ümmetim affa mazhar olmuştur.”

İbnMes'ud(r.a.) rivayeti; “*Resûlullahaleyhissalâtu vesselâm* buyurdular ki: “Bana kimse, ashabımın birinden (canımı sıkacak bir) şey getirmesin. Zira ben, sizin karşınıza, içimde hiç bir şey olmadığı halde çıkmak istiyorum.”

Hız. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur; “*Gıybetten sakının! Çünkü onda üç afet vardır: Gıybet edenin duası kabul olunmaz. Yaptığı hayrat kabul edilmez. Gıybet edenin üzerinde günahlar birikir.*”

Hız. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur; “*Gıybet, zinadan daha kötüdür. Çünkü bir adam zina eder, Allah’a tövbe eder ve Allah onun tövbesini kabul eder. Ama dedikodu eden kimse, ancak gıybetini yaptığı kimsenin affıyla mağfirete uğrar.*”

1.4. Aile İçi Gıybetin Olumsuz Etkileri

Aile toplumun çekirdeği ve en önemli birimidir. Toplumu ailelerin bir araya gelmesi oluşturur. Bu nedenle toplumu temelden etkileyen ailelerin davranışları ve çocuklarına verdiği eğitimidir. Çocuklar ilk eğitimi anne babalarından aldıkları için ebeveynlerin sorumluluğu daha önemlidir. Aile içi eğitim en önemli etkisi davranışlardır. Çünkü çocuklar rol model olarak anne babasını görmekte ve onların söz ve davranışlarını birebir taklit etmektedirler. Bu nedenle ebeveynlerin çocuğa sözlü uyarıda bulunmaları yeterli değildir, hareket, davranış, insanlara muamele ve konuşmalarına da dikkat etmeleri gerekmektedir.

Gıybet belki de en fazla aile içinde görülmektedir. İnsanlar kendi akrabaları ile daha fazla muhatap oldukları için birbirlerinin ayıp, kusur, sır ve eksikliklerini bilmekte ve davranışlarına daha fazla şahit olmaktadır. Ayrıca aile içinde birbirlerine karşı rekabet, hırs ve benzeri zafiyetler de çok fazla görülmektedir. Dolayısıyla bu bilgiler başkalarına aktarılmakta ve eğlence aracı yapılmaktadır. Bu tür tutum ve davranışlar çocukların gözü önünde yapılmakta ve onların bu durumdan nasıl etkilenecekleri düşünülmemektedir. Sonuçta çocuklar başkaları hakkında gıybet ve alay türü konuşmalarını normal sohbet konusu olarak düşünmekte dolayısıyla karakteri kötü inşa edilmiş olmaktadır.

Çocukların karakterinin doğru inşa edilmesi toplumun salahiyeti açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle ebeveynlerin gıybet ve alaydan kaçınmaları gerekmekte, önce kendi karakterlerini daha sonra çocuklarının karakterlerini sağlam inşa etmeleri gerekmektedir. Her aile kendi çocuğunun güzel huylu, güzel ahlâklı ve sağlam karakterli olmasına dikkat ederse tüm bir toplumun sağlam bir karaktere sahip olmasına neden olacaktır.

1.5. Gıybetin Çocuklar Üzerindeki Olumsuz Etkisi

İleriki dönemlerde yaşanan pek çok problemlerin çocukluk devresindeki yaşantıdan kaynaklandığı veya en azından bu dönemden etkilendiği bilinen

bir gerçektir.¹⁰ Çocukların tanıdığı ilk kişi annesi sonra babasıdır. Ancak baba çalışması gereği daha fazla dışarda olduğu için çocuklar anne ile vakit geçirmekte ilk eğitimini anneden almaktadırlar. Nitekim her çocuğun karakter inşası 0-6 yaş arası olduğu bilinmektedir. Yani bu süreç içerisinde çocuk anne ile muhatap olmakta ilk önce anneyi rol model görmektedir. Bu durumda annenin karakteri çocuk üzerinde çok etkilidir.

Anneler, çocuğunun ve dolayısıyla toplumun geleceği için önem arz etmektedir. Annenin tutum davranışları ne kadar düzgün olursa çocuğun karakteri de o denli güzel olur. Ancak başkaları hakkında gıybet etmeyi, alay etmeyi, insanların kusurlarını ifşa edip bunla eğlenmeyi seven bir anne çocuğuna bu tür davranışların yanlış olduğunu söz ile öğretmeye çalışsa dahi bunun hiçbir etkisi olmayacaktır. Çünkü çocukların muhakeme güçleri gelişmediği için sözleri çabuk unutup, davranışları tekrarlamaktadır. Çocuk gördüğünü taklit etmekte ve yapılan fiilleri iyi veya kötü şeklinde ayırt edememektedir. Bu nedenle annelerin yanlış olduğunu bildiği davranışları çocuğa sözlü olarak öğretmek yerine bunları fiili olarak çocuğuna öğretmek zorundadır. Biz hiçbir insanın doğuştan kötü olmadığı tersine en güzel biçimde yaratıldığından hareketle problemin yetişkinlerin yanlış tutumlarından kaynaklandığını düşünüyoruz.¹¹

En önemli husus, çocuğun yetiştiği aile içinde veya yakın çevresinde yoğun gıybete maruz kaldığında, çocuğun davranışlarında özgüven eksikliği hissedilir. Çevredeki insanların eksiklikleri ve davranışları sürekli eleştirildiği için çocuğun bilinçaltına "acaba bu davranışım konuşulur mu? İnsanlar ne der?" şeklinde bir bilgi yerleştirmekte ve bunu ömür boyu taşımaktadır. Aşırı ve gereksiz utangaçlık, bildiğini ifade edememe, en ufak eksikliğini büyük görme gibi kötü psikolojik davranışların temelinde aile içinde ve çevresinde gördüğü gıybet faktörü yatmakta ve bu durum çocuğun özgüvenini ve doğru hareket etmesini engellemektedir.

¹⁰ Bilgili, Fatih, *"Din eğitiminde çocuğun tabiatından kaynaklanan bireysel eğilimlerin ve isteklerin karşılanması problemi"*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, Temmuz-Aralık 2005, s.163.

¹¹ Bilgili, *"Din eğitiminde çocuğun tabiatından kaynaklanan bireysel eğilimlerin ve isteklerin karşılanması problemi"*, s.185.

KAYNAKÇA

GÜRLER, Kadir, "*Cerhin Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel bir katkı*", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, (Editör: Yavuz Ünal), cilt:4 sayı:3, Temmuz/Ağustos/Eylül 2004.

ÖZEN, Şükrü, "*Gıybet*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), cilt:32.

YİĞİT, Hulusi, "*İslam Ahlâkı*" Ankara, 2016.

BİLGİLİ, Fatih, "*Din eğitiminde çocuğın tabiatından kaynaklanan bireysel eğilimlerin ve isteklerin karşılanması problemi*", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, Temmuz-Aralık 2005.

KUR'ÂN-I KERÎM VE AÇIKLAMALI MEÂLİ, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

<http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf>

WHITEHEAD'DE EĞİTİMİN GENEL AMAÇLARI VE ÜNİVERSİTELERİN İŞLEVİ

Fatih Özkan¹
İlyas Altuner²

Giriş

Whitehead, Avrupa'nın ve Amerika'nın birçok seçkin üniversitesinde bulunmuş ve eğitime ilişkin yaptığı konferans ve söyleşileri Eğitimin Amaçları (The Aims of Education) adı altında kitaplaştırmıştır. O, bu kitabında bilimde kuru bir ihtisaslaşmaya (professionalism) ve körleştirici bölümleşmeye (departmentalisation) karşı çıkmış ve gönderimlerimizin kapalı sistemlere değil açık deneyim ve kavrayışlara dayanması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda insanın tecrübe sahasını bir bütün olarak düşündüğü için, dayandığı organizma felsefesinden hareketle varlığı bir bütün olarak düşünmeyi esas almıştır. Yine eğitim ve öğretimin başlıca hedefi bilgi olmakla birlikte bu bilginin esası olan bilgelik'in kazanılması da önemle vurgulanmıştır. Whitehead, deneyimi esas alan dinamik bir süreç fikrini benimsediği için düşünceleri ve değerleri, geçmiş, hal ve geleceği göz önünde bulundurarak tarihi bağlamları içinde değerlendirir.³

1. Eğitimin Amaçları

İnsanın başlıca ödevi kendisini geliştirmektir. Bu yüzden insanın bir ödev olarak üstlenebileceği ve kendisini adayabileceği en büyük ve en güç mesele, eğitim meselesidir.⁴ Aynı zamanda, insanın doğal yetenekleri kendiliğinden gelişmeyeceği için her türlü eğitim bir sanattır.⁵

Eğitimin verebileceği en yüksek canlılık, cesaret ve duyarlılığa sahip olanlardan oluşan bir toplum, şimdiye kadar görülmüş olan toplumlardan

¹ Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

² Arş. Gör., Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

³ Fatih Özkan, "Whitehead Felsefesinde Din-Bilim İlişkisi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 2015, s. 1.

⁴ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul 2016, s. 38.

⁵ Kant, *Eğitim Üzerine*, s. 40.

çok farklı olacaktır.⁶ Eğitim yenedünyanın anahtarıdır. Ama artık kendi ideallerimizi gerçek yapacak somut ayrıntılara geçmenin zamanı gelmiştir.⁷ İnsan olarak insani şeyleri, ölümlü olarak ölümlü şeyleri düşünmemizi salık verenlere kulak asmamalı, fakat elimizden geldiğince kendimizi ölümsüzleştirmeli ve içimizdeki en iyi ve en yüce şeyle uyum içinde yaşamak için her şeyi yapmalıyız.⁸

“Bir çocuğa, zihnini işletmesini öğretirken, en fazla sakınmamız gereken şey, benim ‘etkin olmayan fikirler’ dediğim şeydir, yani faydalı hale getirilmeden yahut tecrübe edilmeden veya yeni yeni terkiplerle karıştırılmadan zihne giren fikirlerdir.”⁹ Dahası etkin olmayan fikirler faydalı olmanın ötesinde zararlıdır. “İnsanlığı yükselişe sevk eden her zihni devrim, etkin olmayan fikirlere karşı protesto mahiyetinde olmuştur.”¹⁰

Whitehead eğitime ilişkin iki temel ilkeyi öne çıkarmaktadır. Birincisi, “Çok sayıda konuya yer vermemelisiniz.” İkincisi, “Öğrettikleriniz iyi düzeyde ve tam olmalıdır.” Buna göre, çocuğun eğitimine dâhil edilen fikirler az sayıda fakat ehemmiyetli olmalı ve mümkünse bütün içindeki yeri tespit edilmelidir. Çocuk, bunları benimsemeli, hayatında bunların uygulama biçimlerini kavramalı ve başından itibaren keşif ve buluş zevkini tatmalıdır.¹¹

Şimdiki zamanın kıymeti bilinmelidir. Geçmişe ait bilginin tek faydası şimdiki hale ışık tutmasıdır. Şimdiki hal, geçmiş ve geleceği bünyesinde barındırdığı için, onun kıymetinin düşürülmesi genç beyinler için yapılabilecek en büyük kötülüktür.¹²

Eğitimin başlıca amacı, bilgiyi faydalı kılma sanatının kazanılmasıdır.¹³ Yani teorik bilgiler, her zaman öğrencinin dünyasında uygulama sahası bulmalıdır. “Bilgiyi canlı tutma, onu etkin olmayan unsurlardan koruma, esasında eğitimin merkezi bir problemidir.”¹⁴ Konuyla ilişkilendirilebilecek her unsur;

⁶ Bertrand Russell, *Eğitim Üzerine*, çev. Alişan Uğur, Cem Yayınları, İstanbul 2016, s. 57.

⁷ Russell, *Eğitim Üzerine*, s. 58.

⁸ Aristoteles, *Eğitim Üzerine*, çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 51.

⁹ Alfred N. Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, çev. Sofi Huri, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, s. 1.

¹⁰ Whitehead, *Science and the Modern World*, Free Association Books, London 1985, s. 71.

¹¹ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 2.

¹² Whitehead, *Science and the Modern World*, s. 46.

¹³ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 4.

¹⁴ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 5.

öğrencinin yeterlilik düzeyi, zihni canlılığı şimdi ve burada sağlanmalıdır. Bu, eğitimin esasını oluşturmakla birlikte uygulaması en güç taraftır. “Fikirlerin mahiyetini hakkıyla idrak etmek, ancak hususi bir çalışmayla inkişaf edebilen kültürlü bir kafayla mümkün olur. Bununla, bütün satranç tahtasını görebilecek bir bakışı kastediyorum.”¹⁵

Dünya, öğrenilecek nice konuyu bünyesinde barındırmakla tek bir şahsın ihata edemeyeceği oranda karmaşıktır. Her bir konunun öğrenilmesinin ehemmiyetine dair pek çok gerekçe sıralanabilir. Bu durumda önceliklerin tayin edilmesi, uygulamada olanla ideal olan arasında bir ilişki gözetilmesi gerekmektedir. Whitehead'ın realist ve faydacı bir eğitim anlayışını ön plana çıkardığı görülmektedir. Nitekim ona göre, eğitim sadece zihinsel aktivitelerden ibare değildir Eğitim, planlı çalışmalar, zihinsel aktiviteler, günceli yakalama ve tecrübenin birlikteliğinden oluşur.¹⁶

Eğitimde klasiklerin yeri üzerinde de duran Whitehead, klasik edebiyat ve felsefenin üzerine kurulmuş bir eğitimden oluşacak zevk ve karakter disiplininin asırların bir tecrübesi olduğunu belirtir. O, klasikleri öğrenme konusun da ise, Latince ve Yunanca öğrenmenin gerekliliği üzerinde durur.¹⁷ Ancak ona göre eğitim, "sadece geçmişin geleneklerini değil, aynı zamanda şimdinin önemli katkılarını da gözetmelidir. Yani eğitim, tabir yerinde ise, geçmiş ile şimdi arasında önemli köprüler kurmalıdır."¹⁸

Whitehead'de matematiğin eğitimde temel olması gerektiği üzerinde durur. Ona göre, eğitimde matematiğe yer vermedeki maksatlardan biri, öğrencileri soyut fikirlerle ilgilenmeye alıştırmaktır. Eğitim amaçları için matematik, sayı, nicelik ve uzay ilgilerinden oluşur. Bu üç ilgi grubu ise, birbiri ile son derece bağlantılı durumlardır. Bu nedenle eğitimde bu konular üzerinde daha çok durmalıdır. Ayrıca öğrencilerin düşüncelerini geliştirmeleri için matematik tarihini öğrenmeleri gerektiği üzerinde duran Whitehead, matematikte ihmal edilmemesi gereken bir yön olan mantıksal yöntem üzerinde de durur. Ona göre, “mantıksal yöntem, sadece güçlü akıl

¹⁵ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 10.

¹⁶ Whitehead, *Essays in Science and Philosophy*, Philosophical Library, New York 1948, s. 121.

¹⁷ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 56-57.

¹⁸ Mustafa Cihan, “Alfred N. Whitehead, Süreç Felsefesi ve Eğitim”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 2008, s. 205.

yürütmenin türlerini bilmekten ve onları devam ettirmek için zorunlu zihin konsantrasyonunu uygulamaktan daha ileri bir durumdur.”¹⁹

Whitehead, maalesef dünyada ehemmiyetli konuların ertelenmesi konusunda neredeyse bir ittifakın varlığına dikkat çeker. Ona göre eğitim ve öğretimin başlıca hedefi bilgi olmakla birlikte, bu bilginin esası olan “bilgelik”in kazanılması ihmal edilmemelidir. “bilgelik, bilgiyi elde edip muhafaza etmeyi sağlar.”²⁰ Ona göre eski toplumlar, bilgiye bilgeliğin hâkim olması gerektiğini bizden daha açık olarak gördüler. “Kısır bilgi önemsiz, hatta zararlıdır. Bilimin önemi uygulanmasında, edimselleşmesindedir.”²¹ “Hiç unutulmasın ki eğitim, bir sandığa eşya doldurma faaliyeti değildir. Bu elbette kendine has bir faaliyettir. Buna en yakın benzerlik, sindirim sisteminin bir yemeği sindirmesi olabilir. Uygun şartlar altında, lezzetli bir yemeğin sıhhat için önemi, izahtan ötedir.”²²

Whitehead, bilimde kuru bir ihtisaslaşmaya (professionalism) ve körleştirici bölümleşmeye (departmentalisation) karşı çıkmıştır. Ona göre, bir alanın, müstakil bilgi disiplini haline getirilmesi, birçok yönden faydalıdır. Ama her şeyin bir ölçüsü var, ölçüyü aşan en iyi şey bile zarara dönüşür. İhtisaslaşmanın ölçüsü ne olmalıdır? Umumi bakışla söylenebilecek olan; ihtisaslaşmanın, herhangi bir konuyu (alanı) “bütünden” müstakil hale getirmemesidir. “Parça” (herhangi bir konu, alan) bütünden müstakil hale geldiğinde, çerçevesini, zeminini, kaynaklarını, nispetlerini, irtibatlarını kaybediyor ve en vahim tarafı da kendini “bütün” yerine koymaya başlıyor. Çağın ilmi gerçeği, ihtisaslaşma cereyanı. İhtisaslaşmadan elde edilen faydalar, geçen iki asırda o kadar göz kamaştırdı ki, özellikle müspet ilimlerde ihtisaslaşma aleyhine bir şey söylemek imkansızlaştı. Tenkide karşı “fayda” gibi sağlam bir zırha bürünen ihtisaslaşma, sınırların aştı ve bilgiyi atomize hale getirdi. Küçücük alanlar bile ihtisaslaşma mevzuu haline geldi. Bilgi, ihtisas alanları arasında paylaşıldı, bu öyle bir paylaşmaydı ki, bilgi paramparça edildi.²³

¹⁹ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 70.

²⁰ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 27.

²¹ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 28.

²² Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 29.

²³ Haki Demir, “İlimlerin Tasnifi 2: Terkibi İlimlere Olan İhtiyaç”, *Fikir Teknesi*, <http://www.fikirteknesi.com/tag/ihhtisaslasmanin-zararlari>.

2. Eğitimde Üniversitelerin İşlevi

Üniversiteler, çağımızın örgün ve yaygın yükseköğrenim kurumlarıdır. Bütün ülkeler kapsamlı üniversiteleşme hedefleri gütmektedirler. Dünya üzerindeki üniversiteler arasında koordinasyon ve işbirliği artmakta ve bunlar yapılan karşılıklı protokollerle kayıt altına alınmaktadır.²⁴ Ancak bir yandan da üniversitelerin işlevleri konusunu pek çok yönden gözden geçirmemiz gerekmektedir. Whitehead, 20. y.y.'ın ilk yarısında özelde Amerikan Üniversiteleri ve başta mensubu olduğu Harvard Üniversitesi olmak üzere belli parametreler üzerinden üniversite olgusunu ele almaktadır.

Whitehead'e göre üniversiteler eğitim ve araştırma kurumlarıdır. Ancak, o üniversitelerin temel işlevini ne öğrencilere verilen bilgide ne de onlara tahsis edilen araştırma birimlerinde görür. Ona göre, mesele bir takım malumatların aktarılmasıysa eğer, 15. Asırda, matbaanın icadından itibaren hiçbir üniversitenin mevcudiyetine gerek kalmaz. Ona göre bir üniversitenin mevcudiyetini haklı kılacak yegâne gerekçe, “genci ve yaşlıyı öğrenme iştiağı içinde birleştirerek bilgi ve hayat şevki arasındaki alakayı muhafaza etmesindedir. Üniversite malumat verir, ancak bu malumatı muhayyileyi besleyecek şekilde vermelidir. Üniversitenin bir toplum için birincil işlevi bu olmalıdır. Hayali düşünmeden doğan bu heyecan havası, bilgiyi başka bir şekle sokar. Bu sayede bilgi bir yük olmaktan çıkar ve bir enerji kaynağı halini alır.”²⁵

Whitehead, muhayyileyi besleyen hayal unsuruna çok değer verir ve hayali tecrübe ile buluşturmayı üniversitenin başlıca işlevi olarak görür: “Gençlik hayalcidir ve hayal disiplinle takviye edilirse bir hayal enerjisi, hayat boyunca büyük ölçüde muhafaza edilebilir. Dünyadaki açmaz şudur ki, hayalci olanların tecrübesi çok azdır, tecrübeli olanların ise hayal kuvveti pek zayıftır. Ahmaklar, bilgisizlikle hayal üzerine hareket ederler, lüzumsuz teferruat üzerine ısrar eden bilim adamları ise hayalden mahrum bir halde yalnız bilgiye göre hareket ederler. Bir üniversitenin görevi hayal kuvveti ile

²⁴ Avrupa Üniversiteler Birliği'nin (EUA) 28-30 Mayıs 2003 tarihleri arasında karara bağladığı Graz Deklarasyonu'na göre “üniversitenin rolleri” şunlardır: 1. Kamu sorumluluğu üstlenmek, 2. Araştırmayı yükseköğretimin ayrılmaz bir parçası olarak görmek, 3. Sağlam kurumlar oluşturarak akademik kaliteyi yükseltmek, 4. Hareketliliği ve sosyal boyutu geliştirmek, 5. Kalite güvencesi içinde bir Avrupa için bir politika çerçevesinin geliştirilmesini desteklemek ve 6. Üniversiteler olarak reformun merkezinde olmak.

²⁵ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 76.

tecrübeyi sıkıca birleştirmektir.”²⁶ “Bir üniversite ya hayal kuvvetine ehemmiyet verir ya da hiçbir şey değildir.”²⁷

Whitehead’e göre hayal bulaşıcıdır. Ölçüye ve tartıya gelen bir şey değildir. Akademi, üyelerinin irfanlarını hayal ile taşıyan bir birimdir. “İki bin seneyi aşan bir zaman evvel eskiler, irfanı nesiller boyunca elden ele geçen bir meşale ile sembolize ettiler. O yanan meşale, işte bahsedilen hayal kuvvetidir.”²⁸

Bilgi ve hayal kuvvetinin birleşmesi, uzunca bir zaman, kısıtlamaların kaldırılması, öğrenim süreçlerinde stresin azaltılması, tecrübelerin çeşitlenmesi, fikir ve donanım bakımından farklı zihinlerin teşvik edilmesi gibi şartları gerekli kılmaktadır. Ona göre “hayal kuvveti, hemen bir defada veya ilk ve son olarak kazanılamaz ve kazanılınca buzdolabına süresiz olarak konulup ara sıra belirli miktarlarda sarf edilmek üzere çıkarılamaz. Bilimsel ve hayali hayat, bir yaşama tarzıdır, bir ticaret metayı değil.”²⁹

Whitehead, bilim adamı kimliğinin yanı sıra bir süreç filozofu olduğu için her bir anın bir yaşama ve yaratma atılımı olarak görmektedir. O bu formasyonunu eğitime de tabii olarak uyarlamaktadır. Ona göre bir üniversitenin iki temel işlevinden olan “eğitim, hayat macerası için bir disiplindir, araştırma ise bir maceradır. İşte üniversiteler, eğitimci kadroların ve öğrencilerin içinde birlikte yaşadıkları macera alanları olmalıdır. Bilim, en az balık kadar iyi muhafaza edilmeyi hak eder. Siz, tarihsel olarak eski bir teori üzerinde çalışabilirsiniz, ama öğrencilere o teorinin bilgisini ve önemini, sanki o anda denizden çıkmış bir balık gibi ve onun tazeliğinde aktarmalısınız.”³⁰

Üniversitelerin nitelik ve nicelik değerleri ile bir ülkenin gelişmişlik düzeyi arasında yakın bir irtibat vardır. Whitehead’in belirttiği üzere bir ülkenin gelişmişlik düzeyine en fazla katkısı bilim adamları, kâşifler ve mucitlerin yaptığını düşünecek olursak, bu kesimlerin daha çok üniversitelerin çatısı altında toplandıklarını düşünmek zor olmayacaktır. Ona göre, “hayata

²⁶ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 77.

²⁷ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 80.

²⁸ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 80.

²⁹ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 80.

³⁰ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 81.

bilgelik, kavrayış ve güzellik kazandırmak ilim adamının vazifesidir ki onun bu sihirli işi olmasa bilgelik mazide kalıp zayi olur. Bir toplumun gelişmişliği, aydın kitlelerin bir miktar bilim, bir miktar keşif ve bir miktar icatla donanmış üyelerden oluşmasına bağlıdır.”³¹

Eğitim yönüyle bir üniversitenin en temel gayesi gençliği, kuvvetli ilim adamları topluluğunun tesiri altında toplamaktır. Whitehead bu bakımdan yakından tanıdığı Oxford Üniversitesini örnek gösterir. “Oxford Üniversitesi, birçok hatalar işlemiş olabilir, ancak bütün kusurlarına rağmen asırlar boyunca en mükemmel bir faziletini muhafaza etmiştir. Bu öyle bir fazilet ki detayındaki bütün başarısızlıklar onun yanında terazideki tozlar ölçüsünde kalır. Çünkü mevcudiyetini sürdürdüğü asırlar boyunca, bilime muhayyile kuvvetiyle çalışan ilim adamlarından oluşan seçkin topluluklar yetiştirmiştir.”³²

Sonuç

Whitehead, eğitim süreçlerinde çocuklara etkin olmayan, bir nevi sönükleşmiş fikirlerden sakınılması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü o, fikirlerin de besinler gibi taze ve dinamik olmasını önemsemektedir. Ona göre fikirler, “şimdi ve burada” canlılığı içinde öğrenciye verilmelidir.

Whitehead, maalesef dünyada ehemmiyetli konuların ertelenmesi konusunda neredeyse bir ittifakın varlığına dikkat çeker. Ona göre eğitim ve öğretimin başlıca hedefi bilgi olmakla birlikte, bu bilginin esası olan “bilgelik”in kazanılması ihmal edilmemelidir. Çünkü bilgelik, bilgiyi elde edip muhafaza etmeyi sağlar.

Whitehead, 20. yy’ın ilk yarısında özelde Amerikan Üniversiteleri ve başta mensubu olduğu Harvard Üniversitesi olmak üzere belli parametreler üzerinden üniversite olgusunu ele almaktadır. Ona göre bir üniversitenin mevcudiyetini haklı kılacak yegâne gerekçe, “genci ve yaşlıyı öğrenme iştiağı içinde birleştirerek bilgi ve hayat şevki arasındaki alakayı muhafaza etmesindedir. Üniversite malumat verir, ancak bu malumatı muhayyileyi besleyecek şekilde vermelidir. Hayal bulaşıcıdır. Ölçüye ve tartıya gelen bir şey değildir. Akademi, üyelerinin irfanlarını hayal ile taşıyan bir birimdir. “İki

³¹ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 81.

³² Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 83.

bin seneyi aşan bir zaman evvel eskiler, irfanı nesiller boyunca elden ele geçen bir meşale ile sembolize ettiler. O yanan meşale, işte bahsedilen hayal kuvvetidir.”³³

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES**, *Eğitim Üzerine*, çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul 2008.
- CİHAN**, Mustafa, “Alfred N. Whitehead, Süreç Felsefesi ve Eğitim”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 2008.
- DEMİR**, Haki, “İlimlerin Tasnifi 2: Terkibi İlimlere Olan İhtiyaç”, *Fikir Teknesi*, <http://www.fikirteknesi.com/tag/ihhtisaslasmanin-zararlari>.
- KANT**, Immanuel, *Eğitim Üzerine*, çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, İstanbul 2016.
- ÖZKAN**, Fatih, “Whitehead Felsefesinde Din-Bilim İlişkisi”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 2015.
- RUSSELL**, Bertrand, *Eğitim Üzerine*, çev. Alişan Uğur, Cem Yayınları, İstanbul 2016.
- WHITEHEAD**, Alfred N., *Eğitimin Gayeleri*, çev. Sofi Huri, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971.
- WHITEHEAD**, Alfred N., *Essays in Science and Philosophy*, Philosophical Library, New York 1948.
- WHITEHEAD**, Alfred N., *Science and the Modern World*, Free Association Books, London 1985.

³³ Whitehead, *Eğitimin Gayeleri*, s. 80.

ÇOCUKLARIN AİLE İÇİ EĞİTİMİ AÇISINDAN EHL-İ KİTAP KADINLA EVLİLİK

Bayram DEMİR¹

GİRİŞ

Çocukların aile içi eğitiminin ele alındığı ve ehl-i kitap kadınla evliliğin bu eğitime tesirinin değerlendirileceği bu çalışmada kastedilen dini ve ahlaki eğitimidir. Hz. Peygamber (s.a.v) den itibaren Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınlarla evlenmeleri bir realite olarak devam ede gelmiştir. Fıkıh kitaplarında ehl-i kitap kadınlarla evlilik konusunda yer alan hükümler konusunun değişik açılardan yeniden ele alınıp değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır. Zira hem İslam coğrafyasında hem de İslam coğrafyası dışındaki dünyada dine yönelik anlayışlarda değişimler olmuştur. Diğer taraftan ailenin kurulması, ailedeki fertlerin hak ve sorunlulukları yönünden hukuk sistemlerinde de bir takım değişiklikler meydana gelmiştir.

Günümüzde İslam coğrafyasındaki birçok devletlerin hukuk sistemleri İslam hukukuna dayanmamaktadır. İslam hukukuna dayanmakta olanların da uluslararası hukuk açısından çocuğun İslami inanç ve anlayışa göre yetiştirilmesini ne derece garanti edebileceği problemlili bir şekilde karşımızda durmaktadır. Bütün bunlar İslam'ın evliliğe yönelik hedeflerini de dikkate alarak konuyu yeniden ele almamızı zorunlu kılmaktadır.

Çocukların aile içi eğitimine ehl-i kitap kadınla yapılan evliliğin tesiri ve bu tesirin de söz konusu evliliğin hükmüne etkisinin belirlenmesinde öncelikle İslam'ın evlilik müessesine bakışı ve bu müesseseye çocukların eğitimi konusunda nasıl rol biçtiğinin yattığı söylenebilir.

1) İSLAMDA EVLENMENİN HÜKMÜ VE GAYESİ

A) İslam'da Evlenmenin Hükümü

Kişinin taşıdığı şartlar açısından evliliğin hükmü farklılık göstermektedir. Karşı cinse yönelik şiddetli cinsel isteğin olmadığı, bu yöndeki isteğin normal

¹ Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

bir düzeyde bulunduğu kimse açısından evliliğin hükmü müekked sünnet olmasıdır. Şiddetli şehvi arzulara sahip kimselerin evlenmesi farz olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan kadının haklarını yerine getirememekten ve ona zulmedeceğinden korkması durumunda ise evlenmek mekruh olarak nitelendirilmektedir².

İslam hukukçularının evliliğin hükmüyle ilgili farklı görüşlerine yer veren Muhyiddin Abdulhamid konuyu şöyle değerlendirmektedir:

Biz, evliliğin vücut (Farziyyet), nedb, kerahet, tahrim (haramlık) ve ibaha (mübahlık) olmak üzere beş hükme de ihtimali olacağını tercih ediyoruz. (Belirli bir olaydaki evliliğin bu beş hükümden hangisiyle ifade edileceği) o evliliği çevreleyen durumlar ve şartlara göre olacaktır. Evliliğin bütün mükelleflere uygulanacak tek bir hükmü yoktur. Her bir mükellef için taşıdığı özel şartlara göre bir hüküm söz konusudur. Bahsedilen şartlar mali, bedeni veya ahlaki olabilir³.

Yukarıda bahsedilen hususlar normal bir Müslüman erkeğin Müslüman bir kadınla evlenmesi durumunda hükme tesir eden hususlar olarak değerlendirilmelidir. Müslüman bir kadının gayr-ı müslim bir erkekle evlenmesinin haram olduğu tartışma konusu değildir⁴. Müslüman bir erkeğin gayr-i müslim bir kadınla evlenmesi meselesi ise ileride ele alınacaktır.

B) Gayesi

İslam hukuku hükümlerinin genel gayesi maslahatın temini şeklinde ifade edilir. Bu aynı zamanda mefsedetın giderilmesini de içermektedir. Önem derecesi ve öncelik sırası bakımından maslahatlar sıralamaya tabi tutulduğunda en önemli olanlarına Zarûriyyat denilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu maslahatlar zaruret derecesinde olan maslahatlardır. Zarûriyyat olarak ifade edilen maslahatlardan birisi insan neslinin korunmasıdır. Diğerisi ise dinin korunmasıdır⁵. Söz konusu iki husus da konumuzla yakından bağlantılıdır.

² Mevsili, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar, İstanbul, 1951, III, 82.

³ Abdu'l-Hamid, Muhammed Muhyiddin, *el-Ahvalu's-Şahsiyye fi's-Şer'ati'l-İslamiyye*, Beyrut, 1984, s. 37.

⁴ Konunun geniş değerlendirilmesi için bk. a.g.e, s. 62-65.

⁵ Haçkalı, Abdurrahman, *"Hüküm Çıkarma (İstinbât) Yöntemleri"*, s. 33-36.

Gerçekten insan türünün tam anlamıyla korunması yolunda ilerleme, ancak evlilikle olur. Başka açılardan yapılan desteklemeler onu yok olup gitmekten koruyamaz. Korumuş olsa bile insanın yüksek insani bir hayat yaşadığı tam bir koruma olamaz⁶.

Allahu Teala'nın insanları, diğer canlılar gibi evlilik müessesesine mecbur etmeksizin serbest bırakması mümkün olabilirdi. Fakat bu durumdan en olumsuz etkilenecek olanların başında belki de çocuklar olacaktı. Zira eşlerin bir birlerine ve çocuklarına karşı bir takım hak ve sorumluluklarını beraberinde getiren evlilik gibi bir sözleşme olmamış olsaydı onların dünyaya gelmelerine sebep olan anne ve babalarının bu çocuklarla ilgilenmeleri çok zayıf kalacaktı. Bakıma en çok ihtiyaçlarının olduğu bir zamanda onlarla ilgilenen kimseler bulunmayacaktı. Bulunsa bile anne ve babaları onları ortada bıraktığında toplum içinde gerekli ilgi olmayacaktı. Bunlar sadece onların maddi hayatlarıyla ilgili olumsuzluk ortaya çıkarmayacak, aynı zamanda bu durumda olan çocuklar yönünden ortamın müsait olmasından dolayı, bilgisizlik ve kötü ahlak yaygınlaşacaktı⁷.

2) EHL-İ KİTAP KADINLARLA EVLENMENİN HÜKMÜ VE TAŞIDIĞI RİSKLER

A) Ehl-i Kitap ve Kapsamı

Ehl-i kitap (Ehlü'l-kitab) tamlaması "ilahi bir kitaba inananlar" anlamına gelir. Buna göre Müslümanlara da Ehl-i kitap denilebilir. Ancak Kur'an dışındaki ilahi kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılır⁸.

Kur'an'da son hak din olan İslam'ın dışında Haniflik, Yahudilik, Hıristiyanlık, Sâbiîlik ve Mecûsilik'ten bahsedilmektedir. Hanif kelimesi İslam'ın eş anlamlısı şeklinde ve Hz. İbrahim'le ilgili olarak zikredilmektedir. Sâbiîlik ve Mecûsilik ise sadece ismen geçmekte, inanç esaslarından ve peygamberlerinden söz edilmemekte, kutsal bir kitaba sahip olup olmadıkları açıklanmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ismen zikredilen dinlerden Sâbiîlik hakkında ayet ve hadislerde bilgi yoktur. Gerçek Sâbiîlik, ilk dönem İslam

⁶ Ebu Zehra, Muhammed, *el-Ahvalu's-Şahsiyye*, Kahire, 2005, s. 21.

⁷ bk. Abdulhamid, s. 9-10; Hallaf, Abdulvehhab, *Ahkamu'l-Ahvalu's-Şahsiyye*, Kahire, 1938, s. 14.

⁸ Kaya, Remzi *"Ehl-i Kitap"*, DİA, İstanbul, 1994, X, 516.

kaynaklarında Yahudiliğin veya Hristiyanlığın bir mezhebi olarak görülüp Ehl-i kitap kapsamında mütalaa edilmiştir. Ebü Hanife ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Ayrıca Harranlı putperestler, Halife Me'mün kendileriyle görüştüktan sonra Sâbiî adını almışlar ve Ehl-i kitap kabul edilmişlerdir. İmam Ebü Yüsuf ve İmam Muhammed gibi bazı fakihlerin Ehl-i kitap saymadıkları Sâbiîler ise Sabîî adını taşıyan, ancak yıldızlara tapan putperestlerdir⁹.

B) Ehl-i Kitap Kadınlarla Evlenmenin Hükümü

Bazı fıkıh kitaplarında ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin caiz olduğu belirtilmiş ve konuyla ilgili ayrıntıya gidilmemiştir¹⁰. Ehl-i Kitap kadınlarla evlenmenin caizliğine dair Maide Süresinin 5. ayeti delil olarak belirtilmektedir. Bu ayet-i kerimede Cenab-ı Hak,

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir.[145] Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır” şeklinde buyurmuştur.

Bazı fıkıh kitaplarında ise ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin caizliği belirtilse de evla olanın evlenmemek olduğu söylenmektedir. Caiz olmakla birlikte evlenmenin evla olmaması durumu İslam ülkesi vatandaşı olan ehl-i kitap kadını ilgilidir. Ehl-i kitaptan olan kadın eğer İslam ülkesinin vatandaşı olmaz ise, diğer ifadeyle harbi olursa onunla evliliğin mekruh olacağına icma olduğu tespiti yapılmaktadır. Gerekçe olarak sunulan hususlardan birisi çocuğun ehl-i küfrün ahlakından etkilenme riskidir¹¹.

⁹ A.g.e, X, 517.

¹⁰ Mevslî, III, 88.

¹¹ İbn Hümmam, Kemalu'd-Din Muhammed b. Abdulvahid es-Sivasi, Fethu'l-Kadir, Daru'l-Fikr, tsz., byy., III, 229.

Diğer taraftan ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin mutlak olarak mekruh olduğunu söyleyenler olmuşsa da sahabenin büyüklerinden ehl-i kitap kadınlarla evlenenlerin bulunması sahabe uygulaması açısından uyuşmamaktadır. Nitekim Hz. Osman'ın hanımı Naile bintü'l-Fürasife el-Kelbiyye Hristiyan idi. Yine Hz. Huzeyfe de bir Yahudi kadınla evlenmişti¹².

C) Ehl-i Kitap Kadınla Evlenmenin Taşıdığı Riskler

Bu başlık altında ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin ortaya çıkaracağı probleme dikkat çeken günümüz ehl-i kaleminin dile getirdiği hususlara yer vereceğiz. Onlardan birisi konuyu şu şekilde değerlendirmektedir:

İslâm hukuku evrensel bir hukuktur. Bu yüzden hükümleri bütün insanlığın ihtiyacına cevap verecek genişlikte ve müsamahada olacaktır. Nitekim İslâm hukukuna göre bir Müslüman, Müslüman olmayan Ehl-i kitaptan bir kadına eş olarak nikah yapar, yavrularının anası haline getirebilir. Bu caiz ve sahihtir. Bundan dolayı Hristiyan kadınlarla evlenenlerin nikâhları sahih sayılmış, çocukları da meşru bulunmuştur.

Ancak bu evliliğin caiz ve sahih olmasının yanında, düşünülmesi gereken bazı hususlar da söz konusudur:

Müslüman bir hanım varken Hristiyan terbiyesiyle, örf ve alışkanlıklarıyla büyümüş bir kadın, Müslüman kocadan doğan çocuklarına nasıl bir terbiye verecek, ne türlü bir alışkanlıkla kocasına ve yavrularına muhatap olacaktır? İşte düşünülmesi lazım gelen konu budur...

Müslüman koca İslâm terbiyesini isteyecek, Hristiyan ana ise kendi inancının gereğini yapmaya yönelecektir.

İki ayrı inanç ve kültür arasında kalan çocuk, bazen anasının, bazen de babasının inancına göre davranan çifte şahsiyetli mi olacaktır? Yoksa her ikisini de reddeden bir üçüncü şahsiyet mi doğacaktır? Yani hiçbir dini kabul etmeyen bir ateist mi?¹³

Yukardaki değerlendirme günümüzde İslam adına yazı yazanlardan birisinin yazısı olarak alındı. İlgili değerlendirme böyle bir evliliğin çocukların

¹² Abdulhamid, s. 64.

¹³ <https://sorularlailamiyet.com/musulman-bir-erkeg-ehl-i-kitap-baska-dinden-hristiyan-veya-yahudi-bir-kadinla-evlenmesi-caiz-mi> erişim tarihi: 09.12.2016

aile içindeki eğitimi açısından önemli risklere parmak basma yönüyle değerlidir. Ancak fıkhi açıdan eksik ve yanlış bir değerlendirme olduğunu da belirtmekte fayda bulunmaktadır. Hem önceki başlıktaki değerlendirmeler hem de sonraki başlıktaki değerlendirmeler göz önüne alındığında bu durum net bir şekilde görülecektir.

3) Günümüzde Aile İçi Eğitim Açısından Ehl-i Kitap Kadınlarla Evlenmek

Önceki başlıklar aslında bu son başlıkta ele almak istediğimiz konu açısından bir altyapı oluşturma niteliğindedir. Bu başlık aynı zamanda varılmak istenen sonucu da ifade etmektedir.

Gerçekten genel olarak evlilik konusunun hükmüyle ilgili hemen dikkat çeken husus evliliğin evlenecek olan kişinin durumuna göre farklı hükümlerinin olmasıdır. Evliliğin hükmünün ne olduğu ile ilgili söylenenler, konunun genel anlatımından anlaşılacağı üzere Müslüman bir erkekle kadının evlenmesidir. Hükme tesir eden hususlar belirtilirken daha çok evlenecek olanların evlenmeye olan ihtiyacı ve karşılıklı hakları yerine getirip getiremeyeceği yönündeki şartlar olmuştur. Evlenecek tarafların ikisinin de Müslüman olması sebebiyle tabii olarak çocukların eğitiminde İslami bir hedeflerinin olacağı varsayımından, tarafların bu eğitime yönelik olumsuz bir durumu söz konusu olmayacaktır. Bu sebepten dolayı da bu, ayrıca dile getirilmiş değildir.

Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin hükmü meselesine gelince burada çocukların eğitimi hükme tesir eden bir sebep olarak hemen kendini göstermiştir. Bununla ilgili üç durumun olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır. Mutlak olarak ehl-i kitap kadınlarla evlilik bununla ilgili tercih edilmemesi gereken bir durum olması ve mekruh olması şeklinde iki ayrı görüş olduğu görülmektedir. Harbi olan ehl-i kitap kadınla evlilik ki burada çocuğun İslami eğitimi yönündeki riskler daha fazla olduğu için mekruh olduğu yönünde görüş birliği bulunmaktadır.

Buraya kadar söylenen klasik dönem fukahasının görüşlerini değerlendirmeden önce günümüz açısından şunun tekrar net olarak vurgulanmasında fayda bulunmaktadır. İslamın gerçekleştirmeyi hedeflediği şeylerden birisi dinin korunması yani kendi varlığını devam ettirmesidir. Bunu sağlayacak şeylerden birisi eğitim, öğretim ve tebliğ yoludur. Anne babanın aile içindeki bu fonksiyonunu en güzel ifade eden şeylerden birisi

Allah Rasulü (s.a.v) in şu sözüdür: “Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.”¹⁴

Diğeri ise Müslüman ailelerin doğum yoluyla nesillerini devam ettirmesi, çoğalması ve dünyaya gelmelerine vesile oldukları çocuklarını aileleri içerisinde Hz. Peygamber’e ümmet olacak vasıfta yetiştirmeleridir. Ki buna da " Sevecen ve doğurgan kadınlarla evlenin. Çünkü ben kıyamet gününde diğer ümmetlere karşı sizinle gurur duyuyum."¹⁵ hadis-i şerifi teşvikte bulunmaktadır.

Maide Süresinin 5. ayet-i elbetteki ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu ifade etmektedir. Ayetin bu hükmüne aykırı bir şey söylemek mümkün değildir. Mevrid-i nassda içtihad olmaz. Fakat bilinmesi gereken diğer bir husus hükümlerin gerek ortaya çıkması, vücut bulması ve gerek uygulanması için de bir takım şartlar söz konusu olabilir. Nasıl ki, evliliği teşvik eden naslar bulunmasına rağmen, kişiler açısından evlilik hükmünün ne olduğu belirlenirken onların taşıdıkları olumlu ve olumsuz şartlar dikkate alınıyor, bu durum ehl-i kitap bir kadınla evlilik konusunda da geçerlidir.

Günümüzde ehl-i kitap kadınlarla evliliğe tesir eden en önemli hususlardan birisi İslam coğrafyasındaki İslam devletlerinin hukuk sistemlerinin İslam hukukuna dayanmıyor olmasıdır. Gayr-ı müslim ülkelerde ehl-i kitap kadınla evlilikte bu risk daha fazladır. Zira İslam hukukuna göre bir Müslüman erkekle ehl-i kitap kadının evlenmesinde çocukların Müslüman olarak yetiştirilmesini hukuk sistemi garanti eder. Zira İslam hukukuna göre farklı dinlerden insanlar birbiriyle evlendiğinde çocuklar din bakımından hangisinin dini hayırlı ise o din üzere yetiştirilirler. Baba Müslüman olunca çocuk Müslüman olarak yetiştirilmek durumundadır¹⁶. Oysa birçok İslam ülkesinin İslam hukukunu esas almayan kanunları bunu garanti etmemektedirler. Gayr-i müslim ülkelerdeki bu olumsuz duruma o toplumun kültürel yapısı da eklenmektedir. Evlilikler sona erdiğinde bahsedilen hukuk sistemleri küçük çocukları annelerine vermekte böylece çocukların yeterli derecede İslami kimlikle yetişmesi bir tarafa gayr-ı müslim yetişmesi söz konusu olabilmektedir. Bu durumlar göz önüne alındığında günümüz açısından daha önceki dönemlerde, söz konusu olmayan veya

¹⁴ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail , el-Camiu's-Sahih, İstanbul, 1992, Cenaiz, 92.

¹⁵ Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistani, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Nikah, 3.

¹⁶ Mevsili, III, 112.

ihtimal dâhilinde olan şeyler artık hukuki bir şekle büründüğü için ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin caiz olmadığı söylenebilir. Bahsedilen olumsuzluklar dikkate alındığında günümüz şartları itibarıyla, böyle bir evliliğin İslam'ın genel amaçlarına ve evliliğin özel amacına aykırı olmasından dolayı, fıkıh usûlünde yer alan seddü zerayi ilkesi gereği olarak tahrimen mekruh olacaktır.

HADİSLER IŞIĞINDA SÜTTEN KESİLİNCEYE KADAR ÇOCUĞUN BAKIM VE EĞİTİMİNDE EBEVEYNE DÜŞEN GÖREVLER

Abdulhalim OFLAZ¹

Giriş

Allâh'ın büyük bir nimeti ve ihsanı olan çocuk ailenin süsü, zineti ve mutluluk kaynağıdır. Masum bir varlık olan çocuk aynı zamanda birçok peygamberin de Allâh'tan niyazıdır. Örneğin Hz. Zekeriya şu duada bulunur:

" قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ "

(*Hani Zekeriya Rabbine dua etti ve) Rabbim! Bana tarafından hayırlı bir nesil bağışla. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin, dedi.*²

Yine Hz. İbrâhîm de şu niyazda bulunur:

" رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ "

*Rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir evlat ver, dedi.*³

Yine " وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُوَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا "

*Onlar: 'Rabbimiz! Bize eşlerimizden ve çocuklarımızdan gözümüzün aydınlığı olacak insanlar ihsan et ve bizi, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder yap,' derler.*⁴

Ebeveynlerin elinde bir emanet olan çocuklar, masum ve günahsızdırlar. Kalpleri tertemiz, berrak ve her türlü nakıştan boştur. Allâh'ın bir lütfu olan çocukların kalbi mum gibi her şekli alabilir, kendisine nakşedilen her nakşı kabul edebilir. Dolayısıyla hangi yöne kanalize edilirse o yöne evrilir. İyilik ve güzellik öğretilirse onu alır; şer ve kötülük verilirse onu da kabul eder. Bu

¹ Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

² Âl-i İmrân, 3/38.

³ Saffât, 37/100-101.

⁴ Furkân, 25/74-75.

sebeple İslâm'da çocuk eğitim ve terbiyesi çok önemlidir. Çünkü çocuk kaset gibidir, ne doldurursan onu alır. Bunun için çocuğun İslâmî terbiye ile büyümesi için ebeveynlerin azami gayret göstermeleri gerekir.

Çocuğun eğitim ve terbiyesi, *Tedbirî* ve *Tatbikî* olmak üzere iki safhaya ayrılmaktadır. *Tedbiri safha*, evlilikten çok kısa süre önce başlayıp doğuma kadar devam eden, *Tatbikî safha* ise doğumla başlayıp ölüme kadar süren dönemlerdir.

A. Tedbirî Devre

Çocuklar, Kur'ân-ı Kerîm'in değişik âyetlerinde anne-babaların imtihanı olarak değerlendirilmektedir.⁵ Bu sebeple çocuğun ilerde sahip olacağı düşünülen bazı huy ve ahlakî özellikler göz önünde bulundurularak bu tedbirlerin daha nikâhtan önce alınması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.): " تُنَكِّحُ الْمَرْأَةَ لِأَرْبَعٍ: لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَلِجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا، فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ، تَرِبَتْ " (a.s.): " *Kadın dört şey için nikâh edilir: Malı, soyu, güzelliği ve dini. Sen dindar olanı seç ki elin bereketlensin,*"⁶ buyurarak buna dikkat çekmiştir. Bu tedbir çeşidine *Nikâh Öncesi Tedbir*⁷ denir.

Bu tedbir, kurulacak aile kurumunun selameti ve dünyaya gelecek çocukların vücut ve ruh sağlıkları ve terbiyeleri için çok önemlidir. Uzun ömürlü bir evliliğin gerçekleşmesi ve kurulacak aile kurumunda huzur, mutluluk ve karşılıklı güvenin sağlanabilmesi o aile kurumunun sağlam temeller üzerine mebnî olmasına bağlıdır. Bunun için de evlilik kararı alınmadan önce seçilecek eşte özellikle dindarlık vasfının olmasına dikkat edilmesi gerekir. Zira birçok insanın peşinden koştuğu ve övünmeye, kendini beğenmişliğe sebep olan zenginlik, soyluluk ve güzellik gibi hasletler geçici olup aile kurumunun devamını sağlamaz. Nitekim Hz. Peygamber de (a.s.) bu gerçeğe şu sözleriyle dikkat çekmiştir:

⁵ Bkz. Enfal, 8/28; Teğâbun, 64/15; Münafikûn, 63/9.

⁶ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiü's-Sahîh*, I-IX, Thk. Muhammed Zuhayr, Dâru Tavkî'n-Necât, 1422 h. yy. Nikâh, 16.

⁷ Bu nitelemeler İbrahim Canan'a aittir. Bkz. İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Milli Gazete Yay., İstanbul, 2000, s. 52 vd.

لَا تَزَوَّجُوا النِّسَاءَ لِحُسْنِهِنَّ، فَعَسَى حُسْنُهُنَّ أَنْ يُزِدِيَهُنَّ، وَلَا تَزَوَّجُوهُنَّ لِأَمْوَالِهِنَّ، فَعَسَى أَمْوَالُهُنَّ أَنْ تُطْغِيَهُنَّ، وَلَكِنْ تَزَوَّجُوهُنَّ عَلَى الدِّينِ، وَلَأَمَّةٌ خَرَمَاءُ سَوْدَاءُ ذَاتُ دِينٍ أَفْضَلُ

*Güzellikleri sebebiyle kadınlarla evlenmeyin. Çünkü güzellikleri onları ahlakça alçaltabilir. Onlarla zenginlikleri için de evlenmeyin. Çünkü malları onları azdırabilir. Ancak dindar olanlarla evlenin. And olsun ki burnu kesik siyahı dindar bir kadın köle (dindar olmayan hür kadınlardan) daha üstündür.*⁸ Bu nebevî ifadeden de anlaşılacağı üzere güzellik ve zenginlik gibi hasletler geçici iken dindarlık ve ahlak ise yaşlandıkça ve tecrübe kazandıkça artan özelliklerdir.

İslâm'a göre evliliğin en öncelikli gayesi ve hedefi imanlı bir neslin yetiştirilmesidir. Bu gaye göz önünde bulundurularak eşlerde çocuğun karakter ve terbiyesine birinci dereceden etki edecek özelliklerin aranması gerekir. Nitekim İmam Gazâli, evlilik akdinin devamı için kadında aranması gereken özellikleri sekiz madde olarak sıralamaktadır:

1. Dindar Olmak,
2. Ahlaklı Olmak
3. Güzel Olmak,
4. Mihri Az Olmak,
5. Çocuk Doğurmaya Elverişli Olmak,
6. Bâkire Olmak,
7. Soylu Olmak ve
8. Çok Yakın Akrabadan Olmamak.⁹

Dikkat edilirse bu maddelerden üçüncüsü olan *Güzel Olmak* ile dördüncüsü olan *Mihri Az Olmak* maddelerinin birinci derecede doğacak çocuğun ahlakı ve terbiyesi üzerinde doğrudan bir etkisi görülmemektedir. Bunların dışındaki maddeler ise ilk planda çocuğun eğitim ve terbiyesini hedeflemektedir. Hatta sûreten güzelliğin sîreten güzelliğe gösterge kabul

⁸ Ebû Abdullâh b. Mâce el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce*, I-II, Thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiye, yy., Nikâh, 6.

⁹ İmam Gazâli, *İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn*, I-VIII, Çev. Mehmet A. Müftüoğlu, Çelik Yay., İstanbul, 2016, c. III, s. 156.

edildiği dikkate alındığında üçüncü maddenin de çocuğun terbiyesini isdihdaf ettiği görülecektir.¹⁰

En öncelikli gayesi imanlı bir neslin yetiştirilmesi olan evliliğin bundan başka gayeleri de vardır. Bunların başında da erkek ile kadını harama düşmekten korumak ve huzurlu bir aile ortamı oluşturmaktır. Bir aile de huzur ve mutluluğun kaynağı da çocuktur. Nitekim Hz. Peygamber'e (a.s.) isnad edilen bir sözde şöyle denilmiştir: *Bir evde çocuk doğsun da o çocuk evine mutluluk ve huzur kaynağı olmasın...*

B. Tatbikî Devre

Terbiye safhalarının ikinci kısmı olan *Tatbikî safha* doğumla birlikte başlayıp ölüme kadar devam eden safhadır. Bu dönem İslâm dininde *çocukluk (tufûliyet)*, *gençlik (şebâbet)*, *olgunluk (kuhûlet)* ve *ihhtiyarlık (şeyhûhet)* olmak üzere dört safhada incelenmektedir. Bunlardan birinci safha olan *çocukluk safhası* da kendi içinde dört farklı devreye ayrılmaktadır: *Sabiyy*,¹¹ *Gulâm*,¹² *Yâfi'*¹³ ve *Hazver*.¹⁴

Bizim konumuz olan *Sabiyy safhası*, doğumdan süttten kesilinceye kadar olan dönemi kapsar. Bu dönemde Resûlullâh'ın (a.s.) bazı fiilî ve kavli uygulamalarını görmektediriz. O uygulamaları maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Tahnîk. Hurmayı ağızda çiğneyip çiğnem haline getirdikten sonra çocuğun damağını onunla ovmak demektir.¹⁵ Bu işlem, yeni doğan çocuğa ana sütü verilmeden önce gerçekleştirilir. Hurma bulunmadığında tatlı bir şeyle de bu işlem yapılabilir. Bundan maksat, çocuğun midesine ilk bu gıdanın girmesini sağlamaktır.

Bu uygulama daha sonraki dönemlerde yeni doğan çocukların, sâlih bir insana götürülmeleri suretiyle devam ettirilmiştir. Nitekim meşhur hadis kaynağı *Sahîh-i Müslim*'de, tahnîkin ve yeni doğan çocuğun tahnîk yapacak sâlih bir zata götürülmesinin müstehab olduğuna dair bir bab başlığının

¹⁰ Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, s. 57.

¹¹ Doğumdan süttten kesilinceye kadar devam eden dönemdir.

¹² Süttten kesilmesinden yedi yaşına kadar olan dönemdir.

¹³ Yedi yaşından on yaşına kadar devam eden dönemdir.

¹⁴ On yaşından on beş yaşına kadar devam eden dönemdir. Bu tanımlar ve dönemler için bkz. Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, s. 69, 72-73.

¹⁵ Cemâleddîn b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâr-ı Sâdir Yay., Beyrut, 1414 h., c. X, s. 416.

açılmış olması dikkat çekicidir.¹⁶ Aslında aileden herhangi biri de bu işlemi yapabilir. Ancak sâlih olduğu düşünülen birine bunu yaptırmak aynı zaman da fiilî duâ hükmüne geçtiği de söylenebilir.

Bu konuda Hz. Peygamber'den (a.s.) hem kendi torunları için hem de bütün Müslüman çocukları için tahniki önemsediğine dair birçok rivayet mevcuttur:

a) Abdullâh b. Ebî Talha el-Ensârî dünyaya gelirken onu alıp Hz. Peygamber'e götürən Enes b. Mâlik, şunları anlatmaktadır: Resûlullâh o ânda bir aba içinde devesini katranlıyordu. Bana *Yanında kuru hurma var mı?* diye sordu. Ben de *Evet*, dedim ve birkaç hurma verdim. Resûlullâh (a.s.), o hurmaları ağzına atıp çiğnedi. Sonra çocuğun ağzını açıp o hurma çiğnemini içine attı. Çocuk onu yalamaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: *Ensâr'ın sevgilisi, hurmadır (Ensâr'ın hurma sevgisine bakın)*. Akabinde de çocuğa Abdullâh ismini verdi.¹⁷

b) Hicretten sonra Medine'de doğan ilk Muhacir çocuk Abdullâh b. Zübeyr de Kuba'da dünyaya geldiğinde Hz. Peygamber'e getirilmiş, Resûlullâh da (a.s.) ona tahnik yapmış ve Abdullâh ismini vermiştir.¹⁸

c) Hz. Aişe (r.anha), yeni doğan çocukların Hz. Peygamber'e getirildiğini, Hz. Peygamber'in de onlara tahnik yapıp bereket duasında bulunduğunu aktarmaktadır.¹⁹

2. İsim. Yeni doğan çocuğa ilk gün veya yedinci gün isim konur. Yukarıdaki rivayetlerden Hz. Peygamber'in tahnikten hemen sonra çocuğa isim bıraktığını görmekteyiz.

İsim koymada İslâm'ın belirlediği ölçü ve Hz. Peygamber'in hassasiyetle üzerinde durduğu husus ismin güzel olmasıdır. Öyle ki bu konuda Allâh, Müslümanları kendisine en güzel isimleri ve sıfatlarıyla dua etmelerini emretmektedir: *"Hâlbuki en güzel isimler Allâh'ındır. O halde siz de O'na onlarla dua edin. O'nun isimlerinde sapıklık edenleri bırakın..."*²⁰

¹⁶ Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîh-i Müslim*, I-V, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbaki, Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut, ty., Âdâb, 5.

¹⁷ Müslim, Âdâb, 5.

¹⁸ Buhârî, Akika, 1; Müslim, Âdâb, 5.

¹⁹ Müslim, Âdâb, 5; Ayrıca bkz. Buhârî, Akika, 1.

²⁰ A'râf, 7/180.

Hız. Peygamber de (a.s.) çirkin bir isimle karşılaştığında o ismi güzel bir isimle değıştirdi. Bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: *"Siz kıyamet günü kendi isminiz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız. O halde isminizi güzelleştirin."*²¹

Yine Hız. Peygamber (a.s.): *"Allâh katında isimlerin en güzeli Abdullâh ve Abdurrahmân'dır."* Buyurmuştur.²² Bu manayı tekit eden başka bir hadislerinde de şöyle buyurmuştur: *"Peygamber isimleriyle isimlerin. Allâh indinde isimlerin en güzeli Abdullâh ve Abdurrahmân'dır. En doğrucu isimler Hâris ve Hemmâm'dır. En çirkin ise Harb ve Mürre'dir."*²³

Hız. Peygamber'in (a.s.) bu konudaki uygulamalarını şu iki maddede özetleyebiliriz:

a. Tevhid inancına hâlel getirecek isimler koymamıştır. Bu tür isimlerle karşılaştığında da değıştirmiştir.

b. Menfi anlam çağrıştıran isimler koymamıştır. Bu gibi isimlerle karşılaştığında da değıştirmiştir.

3. İlk Telkin. Yeni doğan çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına da kamet okumak demektir. Böylece çocuğun kulağına ilk giren şey, Allâh'ın azametini bildiren kelimeler olur. Çocuk, kulağına okunan ezanın ve kametin anlamını bilmesede de bu uygulamanın birkaç faydasını görür. Şöyle ki şeytan ezandan ve kametten kaçır. Böylece o çocuğa Allâh'ın daveti, şeytanın davetinden daha önce gerçekleşmiş olur.²⁴ Nitekim ezanın ve kametin şeytanı kaçırttığına dair Hız. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Namaz için çağrı yapıldığında (yani ezan okunduğunda) şeytan oradan yellenerek arkasını dönerek ezan sesini duyamayacağı yere kadar uzaklaşır. Ezan bitince döner gelir. Kamete başlanınca yine arkasını dönerek uzaklaşır. Kamet bitince dönüp gelir. Hatta kişi ile gönlü arasına girer, şöyle der: Şunu düşün, şunu*

²¹ Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, I-IV, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetü'l-Asriye, Beyrut, ty., Edeb, 61; Ebû Muhammed Mahmud Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dârü İhyâ'it-Türâs el-Arabî, Beyrut, ty., c. XXII, s. 208.

²² Ebû Dâvud, Edeb, 61.

²³ Ebû Dâvud, a.y.

²⁴ Abdalbâsî Muhammed Seyyid, *Çocuk Eğitiminde Peygamberimizin Metodu*, Beka Yay., İstanbul, 2008, s. 32.

hatırla. Böylece kişi daha önce düşünmediği şeyleri düşünür, öyle ki kaç rekat kıldığını bilemeyecek duruma gelir."²⁵

Başka bir hadislerinde de Resûlullâh (a.s.) şöyle buyurur: "*Meryem ve oğlu (Îsâ) hariç, dünyaya gelen her çocuğu şeytan dürtür. Zaten çocuğun ağlaması da şeytanın bu dürtmesindendir.*"²⁶ Ebû Hüreyre'den gelen başka bir rivayette bu manaya yakın şu hadis de zikredilebilir: "*Bütün Âdemoğlu annesini onu dünyaya getirdiği gün şeytan mutlaka ona dokunmuştur. Meryem ve oğlu müstesnâ.*"²⁷

Yeni doğan çocuğun kulağına, muttaki birisinin ezan ve kamet okuması müstehaptır. Zira Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisi de bizzat bu uygulamada bulunmuştur. O (a.s.), torunu Hz. Hasan dünyaya geldiğinde onun kulağına ezan okumuştur. Ebû Râfi', babasından şunu rivayet etmektedir: *Fatıma, Hasan b. Ali'yi dünyaya getirdiğinde Resûlullâh'ın onun kulağına namaz ezanı gibi ezan okuduğunu gördüm.*²⁸

Kulağına okunan ezanla dünyaya gözlerini açan insanoğlu dünyadan göçünce ardından bir namaz kılınır. Dolayısıyla onun hayatı bu ilk ezanla son namaz arasındır. Başka bir ifadeyle *Kulağına okunan bu ilk ezan, kılınacak son namazı içindir*, diyebiliriz.

4. Sadaka ve Akika. Sözlükte *ayırarak* ve *kesmek* anlamına gelen "العقّ / el-akk" kelimesinden türeyen akika, *çocuğun doğarken mevcut olan saçına* denir. Bu saç deriyi ayırıp çıktığı için bu ismi almıştır.²⁹ Terim olarak ise *yeni doğan çocuklar için kurban kesmeye* denir. Çünkü burada da çocuğun saçları traş edilip kendisinden ayrıldığı için bu şekilde tesmiye edilmiştir.³⁰

Resûlullâh'ın kızı Hz. Fatıma'nın, çocukları Hasan, Hüseyin, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm'ün yeni doğduklarında saçlarını traş edip ağırlığınca gümüş tasadduk ettiği rivayet edilmektedir.³¹

²⁵ Buhârî, Ezan, 4.

²⁶ Buhârî, Tefsîr, Âl-i İmrân/2; Müslim, Fedâil, 40.

²⁷ Müslim, Fedâil, 40.

²⁸ Ebû Dâvud, Edeb, 106, 107; Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., I-V, Mustafa el-Baba el-Halebî, Mısır, 1975, Edâhî, 16.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. X, s. 257.

³⁰ Buhârî, Akika, 71 (muhakkikin notu).

³¹ Mâlik b. Enes el-Medenî, *Muvatta*, Thk. Muhammed Mustafa el-Azamî, Müessesetu Zayd, Abudabî, 2004, Akika, 2 (1840).

Hız. Peygamber (a.s.) akika ile ilgili şöyle buyurmuştur: *Çocuğun akikası vardır. Onun için (kurban kesmen suretiyle) kan akıtın ve onu ezadan (kirden) arındırın.*³² Buradaki ezadan arındırmadan maksat, başın traş edilmesidir.³³ Başka bir hadislerinde de Hız. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: *Her çocuk akikası karşılığında rehindir. Yedinci gün kurbanı kesilir, saç traş edilir ve ismi konur.*³⁴

İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir hadise göre Resûlullâh (a.s.) torunları Hız. Hasan ile Hız. Hüseyin doğduklarında onlar için birer koç kesmişti.³⁵

5. Sünnet. Çocuğun dünyaya geldiği ilk günden bülüğ yaşına kadarki herhangi bir zamanda sünnet ettirilmesi İslâm'ın şiarlarından

Kur'ân'da zikredilmeyen *sünnet olmanın* fitrattan ve İslâm'ın şiarlarından olduğu nebevî ifadeyle sabittir. Nitekim Hız. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"الْفِطْرَةُ خَمْسٌ: الْحَتَانُ، وَالْإِسْتِحْدَادُ، وَتَنْفُ الْإِطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ*

الأظْفَارِ / Fıtrat beş şeydir: Sünnet olmak, etek traşı olmak, koltuk altı kılları almak, bıyıkları kısaltmak ve tırnakları kesmektir."³⁶

İslâm'ın şiarlarından olan *sünnet olmak*, mezkûr hadiste fitrattan olduğu ifade edilerek önceki peygamberlerin de yapageldikleri bir uygulama olduğu ortaya çıkmaktadır. *Sünnet olmak*, hükmü hususunda ihtilaf olsa da, yani bazı mezheplerde vacip/farz, diğer bazılarında sünnet olarak görölse de İslâm'ın şiarı olması hasebiyle farz kadar önemlidir. Zaten İslâm tarihi boyunca da Müslümanlar bu uygulamaya hep böyle bakmıştır.

6. Kızlarda Kulağın Delinmesi. Kadınlar, hilkatları gereği süsten, ziynetten hoşlanır ve bunlardan bir türlü vazgeçemezler. Küpe takmak da bu ziynet eşyalarındandır. Müslüman kadınlar da süslenmek maksadıyla Hız. Peygamber (a.s.) döneminden itibaren bu güne kadar küpeyi hep kullanmışlardır. Kulağın deldirilip küpe takılması İslâm ulemasının çoğunluğuna göre caizdir. Çünkü küpe takmanın caiz olmadığına dair herhangi bir Kur'ân'i âyet ve sarîh bir hadis yoktur. Ayrıca Hız. Peygamber'in

³² Buhârî, Akika, 2.

³³ Ebû Dâvud, Dehâyâ.

³⁴ Ebû Dâvud, Dehâyâ, 20, 21.

³⁵ Ebû Dâvud, Dehâyâ, 20, 21.

³⁶ Buhârî, Libas, 63, 64.

(a.s.) Müslüman kadınların küpe taktıklarını bildiği halde ses çıkarmamıştır.³⁷ Bu da küpe takmanın caiz olduğuna dair kuvvetli bir delildir.

İbn Abbâs'tan gelen zayıf bir rivayette çocuğun doğumunun yedinci gününde yedi şey yapmanın sünnet olduğu ve kız çocuklarının kulaklarının deldirilmesi de bunlar arasında yer aldığı ifade edilmektedir.³⁸

7. Emzirme. Ebeveynlerin çocuklarına karşı başlıca görevlerinden biri de onları helal süt ve gıdalarla beslemektir. Çocuğun beslenmesinde en sağlıklı ve doğal yöntem anne sütü ile beslenmesidir. Anne sütü ile beslenen çocuklar ileriki yaşlarda hem zekâ itibarıyla hem de fiziksel güç açısından diğer çocuklara göre daha üstündür. Ayrıca bu besin, bünyesinde şefkati de barındırdığı için çocuğun ruhsal açıdan gerekli ihtiyaçlarını da karşılar.

Anne sütünün harikulade ve şaşırtıcı özelliklerini *Abdülbasît Muhammed Seyyid* şu maddeler halinde özetlemektedir:

- a. *Anne sütü sterilidir. Mikroplardan arındırılmıştır.*
- b. *Çocuğun emebileceği ısıdadır, yani ılıktır.*
- c. *Çocuk sütü emdikçe yerine yenisi üretilmektedir.*
- d. *Çocuk emmediğinde anne göğsünde bekleyen süt bozulmaz.*
- e. *Anne sütünün içindeki besinler, bebeğin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olduğundan sindirimi de kolaydır.*
- f. *Çocuğun sağlıklı bir şekilde büyüyüp gelişebilmesi için gerekli her türlü besini içinde bulundurur.*
- g. *Çocuğu mikroplara karşı korur.*
- h. *Emzirme, çocukla anne arasındaki ruhsal ilişkiyi artırır.*³⁹

Hız. Ömer (r.a.) döneminde süt emen çocuklar için devlet hazinesinden ödenek ayrılmaya başlanmıştır. Daha önceki dönemlerde böyle bir ödenek

³⁷ Buhârî, Libas, 59.

³⁸ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî, *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1397 h., c. X, s. 331; Detaylı bilgi için bkz. Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, s. 84.

³⁹ Muhammed Seyyid, *Çocuk Eğitiminde Peygamberimizin Metodu*, s. 42.

yoktu. Resûlullâh (a.s.), on beş yaşına gelenler için ödenek ayırırdı.⁴⁰ Hz. Ömer de (r.a.), önceleri çocuklara (sütten kesildikten sonra) büluğ çağına erinceye kadar sadece yüz dirhem ödenek ayırmıştı. Süt emen çocuklara da sütten kesilinceye kadar herhangi bir ödenek ayırmamıştı. Bir gece şehrin sokaklarında teftiş amaçlı dolaşırken bir çocuğun ağladığını gördü. Annesine: *onu emzirsene* dedi. Kadın da: *Müminlerin emîri, sütten kesilmeyene kadar çocuklara bir ödenek ayırmamıştır. Bu sebeple ben de onu sütten kestim ki ona da ödenek verilsin*, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer de (r.a.) şunları söyledi: *Az daha o çocuğun ölümüne sebep olacaktım. Sen onu emzir. Zira Müminlerin emîri ona ödenek bağlayacaktır. Daha sonra da çocuğun bakım ve emzirilmesi için ödenek ayırdı*.⁴¹

8. Çocuğa İlk Öğretilecek Sözler. Ebeveynlerin başlıca görevlerinden biri de çocuğun eğitim ve terbiyesini güzel yapmaktır. Bu sebeple ilk konuşmaya başladığında kendisine hayat klavuzu olacak sözleri öğretmek gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.), Hâşimoğullarından bir çocuk ilk konuşmaya başladığında ona " *قُلْ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا* / Çocuk edinmeyen, mülkte/yönetimde ortağı olmayan ve güçsüzlüğünü telafi edecek bir yardımcıya ihtiyacı olmayan Allâh'a 'hamdolsun' de ve O'nun büyüklüğünü gereğince dile getir. "⁴² âyetini yedi defa okutarak öğretirdi.⁴³

Başka bir rivayette de ilk öğretilen sözler hususunda kelime-i tevhid üzerinde ısrarla durulduğunu görmekteyiz. Çocuğa yedi defa *Lâ ilâhe illallâh* kelimesi söylenilerek öğretilen ilk sözler olduğu kaydedilmektedir.⁴⁴ Bu konuda Hz. Peygamber'den (a.s.) şöyle bir hadis de rivayet edilmektedir: *Çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime 'Lâ ilâhe illallâh' olsun. Ölüm sırasında da bu kelimeyi telkin edin. Zira kimin ilk konuştuğu kelime 'Lâ ilâhe illallâh' olursa bin yıl da yaşasa tek bir günahattan dahi sorguya çekilmez*.⁴⁵

⁴⁰ Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XI, Thk. Habib er-Rahmân el-Azamî, el-Meclisü'l-İlmî, Hindistan, 1403 h., c. V, s. 310.

⁴¹ A.y.

⁴² İsrâ, 17/111.

⁴³ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. IV, s. 334.

⁴⁴ A.y.

⁴⁵ Bkz. Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, s. 100-101 (Ahvazî, 4/53'ten naklen).

Sonuç

Anne-babaların çocuklarına karşı görevlerinin doğumdan sonra başladığına dair var olan genel kanının aksine hadisler ışığında meseleye yaklaşıldığında bu görevlerin esas itibarıyla babanın anne adayını tercihinine kadar uzandığı görülmektedir.

İslâm, ailenin zineti ve mutluluk kaynağı olan çocukların eğitimine oldukça fazla önem vermiştir. Çocuğun eğitimi *Tedbiri* ve *Tatbikî* olmak üzere iki safhada incelenmektedir. *Tedbiri* safha evlilikten kısa bir süre önce başlayıp doğumla biten süreçtir. *Tatbikî* safha ise doğumdan ölüme kadar devam eden süreçtir.

İslâm doğacak çocuğun ileride sahip olacağı düşünülen bazı huy ve ahlakî özellikleri göz önünde bulundurarak daha nikâhtan önce bazı tedbirlerin alınması gerektiği üzerinde durmuş, bundan dolayı da eş tercihinde birtakım tavsiyelerde bulunmuştur.

Doğumla birlikte ebeveynlere yüklenen bazı görev ve sorumluluklar bulunmaktadır. Zira ebeveynler, kendilerine Allâh'ın birer emaneti olan çocuklarından dolayı kıyamet günü huzur-i ilâhîde sorguya çekileceklerdir. Eğitim ve terbiyenin bu safhasına da *Tatbikî* safha denilmektedir. Bu dönem İslâm dininde *çocukluk (tufûliyet)*, *gençlik (şebâbet)*, *olgunluk (kuhûlet)* ve *ihtiyarlık (şeyhûhet)* olmak üzere dört safhada incelenmektedir. Bunlardan birincisi olan *çocukluk safhası* da kendi içinde dört farklı devreye ayrılmaktadır: Sabiyy, gulâm, yâfi' ve hazver. Bunların ilk evresi olan *Sabiyy* safhasında nebevî ifadeyle ebeveynlerin çocukları için yapmaları gereken birtakım görevler bulunmaktadır. Bu görevlerin başlıcaları şunlardır: Tahnik, güzel isim koymak, sağ kulağına ezan ve sol kulağına da kamet okumak, akika kurbanı kesmek, saçını traş edip ağırlığınca sadaka vermek, sünnet etmek, kız çocukların kulağını delmek ve azamî süre olarak iki yaşına kadar helal süt emzirmek. Ayrıca ilk konuşmaya başladığında Hz. Peygamber'in (a.s.) bu durumdaki çocuklara öğrettiği dua ve Kur'ânî âyetleri öğretmek de ebeveynin görevleri arasında yer alır.

KAYNAKÇA

- BUHÂRÎ**, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiü's-Sahîh*, I-IX, Thk. Muhammed Zuhayr, Dâru Tavkî'n-Necât, 1422 h. yy.
- CANAN**, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Milli Gazete Yay., İstanbul, 2000.
- İBN MÂCE**, Ebû Abdullâh el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce*, I-II, Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiye, yy.
- İMAM GAZÂLÎ**, İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn, I-VIII, Çev. Mehmet A. Müftüoğlu, Çelik Yay., İstanbul, 2016.
- İBN MANZÛR**, Cemâleddîn, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâr-ı Sâdır Yay., Beyrut, 1414 h.
- MÜSLİM**, b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîh-i Müslim*, I-V, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut, ty.
- EBÛ DÂVUD**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, I-IV, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetü'l-Asriye, Beyrut, ty.
- AYNÎ**, Ebû Muhammed Mahmud Bedreddin, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut, ty.
- MUHAMMED SEYYÎD**, Abdalbâsît, *Çocuk Eğitiminde Peygamberimizin Metodu*, Beka Yay., İstanbul, 2008.
- TİRMİZÎ**, Muhammed b. İsâ, *Sünen-i Tirmizî*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., I-V, Mustafa el-Baba el-Halebî, Mısır, 1975.
- MÂLİK**, İbn Enes el-Medenî, *Muvatta*, Thk. Muhammed Mustafa el-Azamî, Müessesetu Zayd, Abudabi, 2004.
- İBN HACER**, Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1397 h.
- ABDURREZZÂK**, İbn Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XI, Thk. Habib er-Rahmân el-Azamî, el-Meclisü'l-İlmî, Hindistan, 1403 h.,

SONUÇ BİLDİRİSİ

- 1- Kişilik, insanın duygu, tutum ve davranışlarının örgütlenmiş, kalıplaşmış, alışkanlık haline gelmiş bütünüdür. Bir çocuğun kişilik gelişiminde doğuştan getirdiği özellikler ile aile ortamının ve çevrenin büyük bir etkisi vardır. Çocuk en belirleyici huylarını aile yuvasında edinir. Çocuk doğduğu andan itibaren, aile kadrosu içerisinde bir takım alışkanlıklar kazanır. Bu alışkanlıklar, çocuğun dış çevreyle teması neticesinde yeni alışkanlıklar kazanmasına yardım eder.
- 2- Toplum binasının tuğlası ailedir. Binayı meydana getiren tuğlalar ne derece sağlamlsa, bina da sağlam olur, çürükse çürük olur.
- 3- Ebeveynin çocuklar üzerinde etkili olmalarının yolu, onlara karşı hoşgörüyü, onları şımartacak bir noktaya kadar götürmemelidir. Çünkü çocuğu şımartıcı davranışlar, onun şahsiyetini olumsuz yönde etkileyecektir. Yine, çocuğu asileştirecek veya arsızlaştıracak şekilde katı bir disiplin uygulamak, son derece yanlıştır. Tedibin asla eziyet ve işkence demek olmadığını, İslâm ahlâkçıları çokça vurgulamaktadırlar. Ebeveyn, bu konuda İslâm tebliğinin genel metodu olan “terğib” ve “terhib” usullerini, yani imrendirme ve özendirmeye sakındırıp caydırma metotlarını birlikte uygulamalıdır.
- 4- “Yuvayı yapan dişi kuştur” Sözünden anlaşıldığı üzere anne bir evin direği, koordinatörü ve rehberi olarak görülmelidir. Aile içinde herkesin hakkını gözetmede, herkesin yeri ve değerini saptamada denge sağlamaya çalışan bir kişi annedir.
- 5- Peygamber Efendimiz küçük yaşlarda eğitim ve öğretimin daha kalıcı ve önemli olduğunu belirtmek için “küçük yaşta öğrenmeyi; taş üzerine yazı yazmaya, yaşlılıkta öğrenmeyi ise; su üzerine yazı yazmaya” benzetmektedir.
- 6- Atalarımız, öncelikle ilk yıllardaki etkilerin önemini belirtmek için “Ağaç yaşken eğilir” demişlerdir. Yapılan incelemelerde gösterdiği gibi çocuğun hayatında anne-babasının her yaşta kişiliği üzerinde etkisi

olmaktadır. Eğer bu etkiyi derecelendirmek, ağırlık ve önem bakımından bazı dönemlere ayırmak gerekirse özellikle doğumdan 5 ya da 6. yaşın sonuna kadar insan hayatındaki önemi çok büyüktür.

- 7- Sevginin en etkili ilk öğretmenleri ebeveynlerdir. Ebeveyn küçük yaşlarda çocuğunu sevgi ikliminde terbiye etmekle sorumlu olduğu gibi okul döneminde de sevgiyi çocuktan esirgemeyen hocalardan eğitim almasına özen göstermelidir.
- 8- Aile ve okul, bireyin kişiliğinin sağlıklı bir biçimde şekillendirilmesinde ve sosyo-kültürel açıdan toplumla uyum içinde yaşama becerisini elde etmesinde diğer toplumsal kurumlardan daha etkin ve etkili iki önemli kurumdur. Okul çağına kadar çocukların ilk ve doğal öğretmenleri, başta anneler olmak üzere ebeveynlerdir. Okul çağıyla birlikte öğretmenlerin de çocukların eğitimliğini üstlenmesi anne ve babaların eğiticilik rollerinin sonlandığı anlamına gelmemektedir.
- 9- Okul-aile işbirliği bağlamında iki kurum arasında sağlıklı bir iletişim zemini oluşturmak; veli toplantıları düzenlemek, velilere belirli aralıklarla öğrenci hakkında raporlar göndermek oldukça önemlidir.
- 10- Aile ona göre bireyleri yeterince eğitecek bir güce sahip olmayan bir yapıdır ve bu nedenle devlet küçük yaşta çocukları ailelerinden ayırarak onları gerektiği gibi eğitmelidir. Platon, insan özgürlüğünü yalnızca filozoflara hasretmiş gözükmemektedir ve daha alt sınıfın temsilcileri olanlar üst sınıfın hizmetinde bulunmaktadırlar. İnsanın kendi bireysel yetilerini soyutlayarak bütünüyle ideaların güdümüne vermek, bütün insanlarda ortak olan akıl yetisiyle bağdaşmamaktadır. Bu vesileyle Platon'un eğitim anlayışı, insanları sınıflandıran ve onların yetilerini körelten bir düzenek olarak anlaşılabilir. Oysa ahlâk ve adalet, bütün bireyler için ortak olmadıkça toplumda adaletin sağlanması mümkün değildir.
- 11- Dede ve ninesi ile iletişimde olan bir çocuk eskilerin bilgi ve becerilerinden yararlanmayı öğrenecek bu da kuşaklar arasındaki çatışmayı ortadan kaldıracak gibi, sahip olunan kültürel ve sosyal ve ahlaki değerlerin yaşamasını sağlayacak böylece geleneksel kültür de kuşaktan kuşağa aktarılma imkânı bulacaktır.

- 12-** İslâm Hukuku'nda doğumla birlikte başlayan ve ergenlik dönemine kadar devam eden çocukluk dönemi, birincisi doğumdan yedi/temyiz yaşına kadar; ikincisi ise yedi yaşından buluğa kadar olmak üzere iki ayrı evrede incelenmiştir. Hidânenin yedi yaşına kadar devam etmesi hususunda ittifak gözlenirken buluğa kadarki süreçte hidânenin devam edip etmeyeceği tartışılmıştır.
- 13-** Resul-i Ekrem ruhunun derununda beslediği samimi duygularını “öpmek, kucaklamak, dizine oturtmak, başını okşamak, şakalar yapmak: dil çıkarmak, saçından tutmak, isim takmak, yüzüne ağzından su püskürtmek; ikramda bulunmak, selam vermek, selamlarını almak, omuzuna almak, sırtına bindirmek, göğsüne çıkarmak, çocuksu konuşma ve telaffuzla hitap etmek, bineğine almak gibi...” çeşitli yollarla fiiliyata dökmüştür. Bu nevi sevgi ve şefkat izharlarını Rasulullah (s.a.v.) sadece kendine yakın olan çocuklara değil, bütün çocuklara yapardı.
- 14-** İslam'da, çocukların eğitimde gideceği mekânların belirlenmesinde birinci derecede sorumlu anne-baba kabul edilmiştir. Günümüzde Kur'an eğitimi öncelikle ailede anne-baba, dede-nine, teyze-dayı, halamca kim iyi biliyorsa öğretmektedir. Eğer bunlardan eğitim verecek düzeyde bilgi sahibi kimse yoksa yakın çevreden bilenlerden yardım alınmaktadır. Ardından ailenin etkisiyle camilere, yaz Kur'an Kurslarına gönderilmekte, örgün eğitim veren kurumlarda seçmeli ders olarak da Kur'an dersleri okutulmaktadır.
- 15-** Çocukla olan ilişkide bilginin, sevginin ve nitelikli beraberliğin yeri ıskalanmamalıdır. Kullanacağımızın dil, gönül (vaaz) dili, değer dili, teşekkür dili, dua dili ve özür dili olmalıdır.
- 16-** Dini pedagojik formasyonu olan yetişkinler çocuğun sorularına uygun cevaplar vererek, ona yeterli tecrübeler kazandırarak onun dini fikirlerinin oluşmasında yardımcı olabilirler. Çocuğun dinin en temel esasları ile ilgili sorular sorması onun dine saygı duyduğunun da çok önemli bir belirtisi kabul edilmelidir. Nitekim çocuklar bu soruları da yine en güvendikleri ve saygı duydukları kimselere yöneltirler. Çocuklar sadece sorduğu sorulara açık ve net cevaplar istemekle

kalmaz, aynı zamanda dini ilgi ve tecrübesinden yetişkinlerin de haberdar olmasını ister. Böylece sahip olduğu dini duygu ve düşüncesini soru sorarak ifade etme imkânı da bulmuş olur.

- 17-** Çocuğun yetiştiği aile içinde veya yakın çevresinde yoğun gıybete maruz kaldığında, çocuğun davranışlarında özgüven eksikliği hissedilir. Çevredeki insanların eksiklikleri ve davranışları sürekli eleştirildiği için çocuğun bilinçaltına "acaba bu davranışım konuşulur mu? İnsanlar ne der?" şeklinde bir bilgi yerleştirmekte ve bunu ömür boyu taşımaktadır.

ÖNERİLER

- 1- Ailelerin çocuğun kişilik ve duygusal gelişimi ve eğitimi, evde olumlu bir öğrenme ortamı oluşturma, kişisel gelişim gibi veli katılımı kapsamına giren konularda ihtiyaçları tespit edilmeli, tespit edilen ihtiyaçlar doğrultusunda konferans ve seminerler düzenlenmelidir.
- 2- Ailelerle daha etkili iletişim ve etkileşim kurmak için öğretmenler ve okul yöneticileri zaman zaman ev ziyaretlerine giderek velileri ve öğrencileri daha yakından tanımalıdırlar.
- 3- Öğrenciyi tanımak, yönlendirmek, yeteneğini ve kapasitesini artırmaya yönelik ailelerin okuldaki eğitim sürecine katılımını sağlamak için okul idarecileri ve öğretmenler velileri bilinçlendirmeli ve onlara rehberlik etmelidir.
- 4- Ailelerden beklenen öncelikle kendileri çocuklarına bizzat örnek olmalı ve Kur'an'ı çocuklarına kendileri öğretmelidir. Bu konuda kendilerini yetersiz görüyorlarsa, eğitim veren kurumlardan (vakıf, dernek, cami, Kur'an kursları, bilen kişiler) destek almalı ve yine çocuğuna kendileri öğretecek düzeyde bilgiye sahip olmalı ve eğitimi bizzat vermelidir. Bu da mümkün değilse, aileden olan yakın akrabalarından (dede-nine-teyze-dayı-amca-hala vb.) destek aranmalı, yine aile ortamında Kur'an eğitimi ve öğretimi verilmelidir. Yani taklit çağında, aileden görerek yapma anlayışı devam ederken ailenin çocuklarına mutlaka ve mutlaka örnek olması, göstererek, uygulayarak, sevdirek Kur'an eğitimi vermesi önem arz etmektedir.
- 5- Aşırı baskı ve sıkı disiplinin çocuğun kişiliğini hiçe sayan bir davranış biçimidir. Böyle yetişen çocuklarda genel olarak iki tepki görülür. Bunlardan biri: çocuğun sinmesi içine kapanması, uysal ve söz dinler görünmesi ötekisi ise açıkça karşı koymak her türlü otoriteye başkaldırmak kimi çocuklarda da her iki

davranışa da rastlayabiliriz. Bu nedenle aşırı baskı ve disiplinli olarak hoş olmayan sonuçlara neden olunmamalıdır.

- 6- Ebeveynlerin, çocukların yanında kendi anne ve babalarına karşı göstermiş olduğu davranışlar görsel olarak çocuk için önemli bir model olarak ve o da kendi anne ve babasına aynı şekilde davranacaktır. Bu bağlamda geniş ailelerde bu tür davranışlara daha fazla dikkat edilmelidir.
- 7- Çocukların karakterinin doğru inşa edilmesi toplumun salahiyyeti açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle ebeveynlerin gıybet ve alaydan kaçınmaları gerekmekte, önce kendi karakterlerini daha sonra çocuklarının karakterlerini sağlam inşa etmeleri gerekmektedir. Her aile kendi çocuğunun güzel huylu, güzel ahlâklı ve sağlam karakterli olmasına dikkat ederse tüm bir toplumun sağlam bir karaktere sahip olmasına neden olacaktır.

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Şadi EREN -İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU- Atatürk Üniversitesi- TÜRKİYE
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU- Atatürk Üniversitesi- TÜRKİYE
Prof. Dr. Anwar Mohammed Faraj MAHMOOD-İnsani Gelişim Üniv., Süleymaniye-IRAK
Prof. Dr. Dace BALODE -Latvijas Univeristate-LİTVANYA
Doç. Dr. Aladin JENKO- İnsani Gelişim Üniversitesi-Süleymaniye-IRAK
Doç. Dr. Suhaib Mustafa Taha ALHAMID- İnsani Gelişim Üniv., Süleymaniye-IRAK
Yrd. Doç. Dr. Ausame Salah MOHAMMED -İnsani Gelişim Üniv., Süleymaniye-IRAK
Yrd. Doç. Dr. Kurdistan Salim SAEED- İnsani Gelişim Üniversitesi-Süleymaniye-IRAK
Doç. Dr. Shovosil ZİYADOV-ÖZBEKİSTAN
Yrd. Doç. Dr. Ali JUSUBALİEV- Oş Devlet Üniversitesi-KIRGIZİSTAN
Yrd. Doç. Dr. Akhmet YARLYKAPOV- Russian State Humanities University-RUSYA
Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldız MUSAHAN-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Musa ÇETİN-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin YURT-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Abdulhalim OFLAZ-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Harun KIYLIK-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKGÜN-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AŞLAMACI-İnönü Üniversitesi-TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Bayram DEMİR-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN-Gümüşhane Üniversitesi-TÜRKİYE
Öğr. Gör. Alaaddin YANARDAĞ-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Öğr. Gör. Ahmet GÖZCÜ-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Arş. Gör. İlyas ALTUNER-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Arş. Gör. Emrah EKER-İstanbul Üniversitesi-TÜRKİYE

KATILIMCILAR

Şadi EREN -İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Ruhattin YAZOĞLU- Atatürk Üniversitesi- TÜRKİYE
Tuncay İMAMOĞLU- Atatürk Üniversitesi- TÜRKİYE
Aladin JENKO- İnsani Gelişim Üniversitesi-Süleymaniye-IRAK
Suhaib Mustafa Taha ALHAMID- İnsani Gelişim Üniversitesi-Süleymaniye-IRAK
Ausame Salah MOHAMMED -İnsani Gelişim Üniversitesi-Süleymaniye-IRAK
Ali Yıldız MUSAHAN-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Musa ÇETİN-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Mehmet Emin YURT-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Osman BAYRAKTUTAN-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Abdulhalim OFLAZ-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Mustafa Harun KIYLIK-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
İbrahim AKGÜN-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
İbrahim AŞLAMACI-İnönü Üniversitesi-TÜRKİYE
Zeki TAN-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Bayram DEMİR-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Fatih ÖZKAN-Gümüşhane Üniversitesi-TÜRKİYE
Alaaddin YANARDAĞ-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Ahmet GÖZCÜ-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
İlyas ALTUNER-İğdır Üniversitesi- TÜRKİYE
Emrah EKER-İstanbul Üniversitesi-TÜRKİYE

Bu kitap, İğdır Üniversitesinin
bir kültür hizmetidir.

ULUSLARARASI AİLE İÇİ EĞİTİM ÇALIŞTAYI

T.C.
İğdır Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

